

Харківський національний
економічний університет
імені Семена Кузнеця

Управління розвитком

Збірник наукових праць

№ **3-4** (189-190) 2017

видається щоквартально

Харків · ХНЕУ ім. С. Кузнеця · 2017

Засновник – ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Видавець – ФОП Лібуркіна Л. М.
Виготовник – ТОВ «Золоті сторінки»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 21225-11025 ПР від 30.01.2015 р.

Періодичність – 4 рази на рік
Мова видання – українська, російська, англійська, французька, німецька
Сайт журналу: www.md.hneu.edu.ua

Збірник наукових праць «Управління розвитком» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 № 747, додаток 17)

Затверджено на засіданні вченої ради університету, протокол № 4 від 27.12.2017 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Пономаренко В. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ (головний редактор)

Афанасьев М. В. – канд. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Внукова Н. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Гонтарева І. В. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця (науковий редактор)
Дікань Л. В. – канд. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Дороніна М. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Дорохов О. В. – канд. техн. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Іванов Ю. Б. – докт. екон. наук, професор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
Кизим М. О. – докт. екон. наук, професор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
Клебанова Т. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Козьменко О. В. – докт. екон. наук, професор Української академії банківської справи Національного банку України
Криворотов В. В. – докт. екон. наук, професор Уральського федерального університету ім. першого Президента Росії Б. Н. Ельцина (Росія)
Левикін В. М. – докт. екон. наук, професор Харківського національного університету радіоелектроніки
Лутай Л. А. – докт. екон. наук, професор Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського
Малярець Л. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Назарова Г. В. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Нижегородцев Р. М. – докт. екон. наук, зав. лабораторією Інституту проблем управління РАН (Росія)
Орлов П. А. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Пилипенко А. А. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця (заступник головного редактора)
Попов О. Є. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Пушкар О. І. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Чернов В. Г. – докт. екон. наук, професор Владимирського державного університету (Росія)
Чухрай Н. І. – докт. екон. наук, професор Національного університету «Львівська політехніка»
Ястремська О. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця

Chauchat Jean-Hugues – Professeur (HDR) de l'Université Lumière Lyon2 (France)
Chen Wei – PhD, Professor, Hebei University of Science and Technology (China)
Gang Fan – Dr., Professor, Graduate School of Chinese Academy of Social Sciences; Director of China's National Economic Research Institute (China)
Hofstapler Hannes – Professor, Upper Austria University of Applied Sciences (Austria)
Hollner Helmut – FH-Prof. DL Dr Techn University of Applied Sciences FH «Technikum Wien» (Austria)
Kalashnikov Vitaliy – Economy Doctor (ED), Assistant Professor, Universidad Autónoma de Nuevo León (Mexico)
Ohrimenco Serghei – Dr. Sc. (Econ.), Professor, Academy of Economic Studies (Moldova)
Pucher Robert – FH-Prof. DL Dr Techn, University of Applied Sciences FH «Technikum Wien» (Austria)
Sarkisyan Agop – PhD, D.A., Tsenov Academy of Economics (Bulgaria)
Solarz Jan Krzysztof – Prof. nadzw. dr hab., Akademia finansów, Warszawa (Poland)
Vulanovic Milos – PhD, Assistant Professor of Finance, Western New England University (USA)
Wackowski Kazimierz – Prof. nzw. dr hab., Politechnika Warszawska (Poland)
John (Jack) William McNeill – PhD, Professor of Anthropology and Intercultural Studies, Providence University College (Canada)
Irina Yatskiv – Dr. Sc. Eng., Vice rector, Professor, Transport and Telecommunication Institute (Latvia)
Duro Benic – PhD, Full Professor with tenure, University of Dubrovnik (Croatia)
Christine Cooper – PhD MSc BA (hons), Professor, University of Strathclyde, Glasgow (UK)
Jovana Zoroja – PhD, Teaching and Research Assistant, University of Zagreb (Croatia)

Поштова адреса засновника:

61166, Україна, м. Харків, пр. Науки, 9а, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Головний редактор – Пономаренко В. С.

Конт. телефон: (057)702-03-04

Поштова адреса редакції:

61166, Україна, м. Харків,
пров. Інженерний, 1а, 1 під'їзд
Тел.: (057)702-07-38, 702-07-28
E-mail: vydav@hneu.edu.ua

Поштова адреса виготовника:

Україна, 61145, Харків,
вул. Космічна, 26
Тел.: (057) 701-07-01

Статті для публікації у збірнику наукових праць відбираються на умовах закритого («сліпого») рецензування.

Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, імен, прізвищ, цифрових даних, які наводяться, несуть автори статей.

Рішення про публікацію статті приймає редакційна колегія. У текст статті без узгодження з автором можуть бути внесені редакційні виправлення або скорочення.

Редакція залишає за собою право їх опублікування у вигляді коротких повідомлень і рефератів.

У разі передрукування матеріалів посилання на збірник обов'язкове.

Підписано до друку 27.12.2017 р. Формат 60×90 1/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 15,1. Обл.-вид. арк. 19,0. Зам. № 1881. Наклад 100 пр.

Механізми регулювання економіки

Мельник В. І., Зілінська А. С. Теоретичні аспекти визначення сутності та ролі місцевих бюджетів	6
Корнієнко Н. М. Розвиток стратегічного планування в системі бюджетного регулювання економічного розвитку.....	12
Гомон М. В. Податкові стимули науково-технічного розвитку: світовий досвід	19
Колодізєв О. М., Плєскун І. В. Фінансовий моніторинг у банках України: сутність і визначення проблем реалізації в сучасних умовах розвитку економіки.....	24
Гнедіна К. В., Петраков Я. В., Ющенко Н. Л. Тенденції розвитку альтернативної енергетики в Україні в контексті модернізації енергетичних ринків	35
Грabcук О. М. Поняття та архітектоніка глобального економічного простору.....	48

Економіка підприємства та управління виробництвом

Гринько Т. В., Чієнова Д. М. Закордонний досвід формування механізму управління розвитком комунальних підприємств	55
Гвініашвілі Т. З., Буцак Ю. О. Науково-методичний підхід до оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі.....	62
Рябик Г. Є., Криштак Д. М. Формування механізму диференціації оплати праці на підприємстві	67
Сабадаш Л. О. Аналіз визначення поняття «криза» в сучасних економічних концепціях	74
Плєханова Т. Є. Визначення сутності інноваційних ризиків.....	82
Сердюков К. Г., Алєйнікова Н. М. Вдосконалення оцінки вартості акціонерного товариства за ринковим підходом.....	88
Удовиченко Н. М. Ключові аспекти ринкової рівноваги та соціального оптимуму партнерства у сфері стоматологічної допомоги населенню.....	96
Баланович А. М. Механізм формування стратегії розвитку промислового підприємства.....	101
Пукало О. П. Зарубіжний досвід розвитку та підтримки малого підприємництва та його використання в Україні.....	108

Ефективність управління персоналом на підприємстві

Коломієць В. М. Використання людського капіталу національної економіки на ринку праці України.....	115
Михайличенко Д. Ю. Як Саймон Кузнець ропочав свої університетські заняття? Частина 2.....	121

Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці

Фесенко І. А., Фесенко М. С. Побудова та дослідження математичної моделі сталого економічного розвитку Луганської області.....	134
--	-----

Механизмы регулирования экономики

Мельник В. И., Зилинская А. С. Теоретические аспекты определения сущности и роли местных бюджетов	6
Корниенко Н. Н. Развитие стратегического планирования в системе бюджетного регулирования экономического развития	12
Гомон М. В. Налоговые стимулы научно-технического развития: мировой опыт	19
Колодизев О. Н., Плескун И. В. Финансовый мониторинг в банках Украины: сущность и определение проблем реализации в современных условиях развития экономики	24
Гнедина Е. В., Петраков Я. В., Ющенко Н. Л. Тенденции развития альтернативной энергетики в Украине в контексте модернизации энергетических рынков	35
Грабчук О. Н. Понятие и архитектура глобального экономического пространства	48

Экономика предприятия и управление производством

Гринько Т. В., Чиненова Д. Н. Зарубежный опыт формирования механизма управления развитием коммунальных предприятий	55
Гвиниашвили Т. З., Буцак Ю. А. Научно-методический подход к оценке эффективности системы стратегического планирования на предприятиях металлургической отрасли	62
Рябик А. Е., Криштак Д. М. Формирование механизма дифференциации оплаты труда на предприятии	67
Сабадаш Л. А. Анализ определения понятия «кризис» в современных экономических концепциях	74
Плеханова Т. Е. Определение сущности инновационных рисков	82
Сердюков К. Г., Алейникова Н. Н. Совершенствование оценки стоимости акционерного общества с использованием рыночного подхода	88
Удовиченко Н. Н. Ключевые аспекты рыночного равновесия и социального оптимума партнерства в сфере стоматологической помощи населению	96
Баланович А. Н. Механизм формирования стратегии развития промышленного предприятия	101
Пукало О. П. Зарубежный опыт развития и поддержки малого предпринимательства и его использование в Украине	108

Эффективность управления персоналом на предприятии

Коломиец В. Н. Применение человеческого капитала национальной экономики на рынке труда Украины	115
Михайличенко Д. Ю. Как Саймон Кузнец начал свои университетские занятия? Часть 2	121

Математические методы, модели и информационные технологии в экономике

Фесенко И. А., Фесенко Н. С. Построение и исследование математической модели устойчивого экономического развития Луганской области	134
--	-----

CONTENTS

The Mechanisms of Regulation of the Economy

V. Melnik, A. Zilinska. Theoretical aspects of determining the essence and role of local budgets	6
N. Korniyenko. The strategic planning development in the system of budget regulation of economic development.....	12
M. Homon. Tax incentives of scientific and technological development: world experience	19
O. Kolodiziev, I. Pleskun. Financial monitoring in ukrainian banks: the essence and identification of problems of its realization under modern conditions of economic development.....	24
K. Hnedina, I. Petrakov, N. Yushchenko. Trends in the development of the alternative energy sector in Ukraine in the context of modernization of energy	35
O. Hrabchuk. The concept and architectonics of the global economic space	48

Economics of Enterprise and Production Management

T. Grynko, D. Chinenova. Foreign experience in forming a mechanism for managing the development of public utility enterprises.....	55
T. Gviniashvili, Yu. Butsak. The scientific and methodological approach to evaluation of efficiency of the strategic planning system at metalurgical enterprises.....	62
H. Riabyk, D. Kryshatak. Formation of a mechanism of wage differentiation in an enterprise	67
L. Sabadash. Analysis of the definition of the concept "crisis" in the context of modern economic concepts.....	74
T. Pliexhanova. Determination of the essence of innovation risks	82
K. Serdyukov, N. Alieinikova. Improvement of joint stock company valuation using the market approach.....	88
N. Udovichenko. The key aspects of market equilibrium and social optimum of partnership in the sector of public dental care.....	96
A. Balanovych. A mechanism for formation of the industrial enterprise development strategy	101
O. Pukalo. Foreign experience in development and support of small business and its application in Ukraine	108

The effectiveness of Personnel Management at the Enterprise

V. Kolomiets. Using the human capital of the national economy in the labor market of Ukraine.....	115
D. Mykhailychenko. How did Simon Kuznets begin his university studies? Part 2.....	121

Mathematical Methods, Models and Information Technology in the Economy

I. Fesenko, M. Fesenko. Construction and investigation of the mathematical model of lugansk region's sustainable economic development.....	134
--	-----

Механізми регулювання економіки

JEL Classification: H72

УДК 336.14.352

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА РОЛІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Мельник В. І.
Зілінська А. С.

***Анотація.** Досліджено теоретичні підходи щодо визначення сутності поняття «місцеві бюджети». З'ясовано роль місцевих бюджетів у сучасних умовах розвитку бюджетної системи України. Встановлено, що місцеві бюджети займають одне з центральних місць в економічній і фінансовій системах держави, а також відіграють важливу суспільну роль. Розглянуто основні ознаки та функції місцевих бюджетів. Обґрунтовано, що місцеві бюджети виступають важливим елементом системи фінансового регулювання регіону й економіки в цілому; їх збалансованість та оптимальність є однією з головних умов економічного зростання.*

***Ключові слова:** бюджет, місцеві бюджети, органи місцевого самоврядування, фінансова система, бюджетна система.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ И РОЛИ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Мельник В. И.
Зилинская А. С.

***Анотация.** Исследованы теоретические подходы относительно определения сущности понятия «местные бюджеты». Выяснена роль местных бюджетов в современных условиях развития бюджетной системы Украины. Установлено, что местные бюджеты занимают одно из центральных мест в экономической и финансовой системах государства, а также играют важную общественную роль. Рассмотрены основные признаки и функции местных бюджетов. Обосновано, что местные бюджеты выступают важным элементом системы финансового регулирования региона и экономики в целом; их сбалансированность и оптимальность является одним из главных условий экономического роста.*

***Ключевые слова:** бюджет, местные бюджеты, органы местного самоуправления, финансовая система, бюджетная система.*

THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINING THE ESSENCE AND ROLE OF LOCAL BUDGETS

V. Melnik
A. Zilinska

Abstract. *Theoretical approaches to determining the essence of the concept «local budgets» are investigated. The role of local budgets under modern conditions of development of Ukraine's budgetary system is revealed. It is established that local budgets occupy one of the central places in the national economic and financial systems, and play an important social role as well. The basic characteristics and functions of local budgets are considered. It is substantiated that local budgets are an important element of the system of financial regulation of the region and economy as a whole; their balance and optimality is one of the main conditions of economic growth.*

Keywords: *budget, local budgets, local governments, financial system, budgetary system.*

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку економіки в Україні важливу роль відіграють місцеві бюджети, саме вони виступають основним грошовим фондом місцевих органів влади, призначені для перерозподілу фінансових ресурсів між окремими групами населення, галузями економіки на рівні адміністративно-територіальних одиниць. Місцеві бюджети виступають важливою ланкою бюджетної системи держави, за їх допомогою визначається ефективність функціонування місцевих органів влади. Виходячи з цього виникає необхідність глибокого теоретичного дослідження сутності та ролі місцевих бюджетів, що являється актуальним на сьогоднішній час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним аспектам визначення сутності та ролі місцевих бюджетів присвячено праці багатьох вітчизняних учених, серед яких слід зазначити: О. П. Кириленко [1], В. І. Кравченка [2], В. М. Опаріна, К. В. Павлюка [3], О. Д. Василика [4] та ін. Проте, незважаючи на значні наукові праці, у сфері дослідження місцевих бюджетів, у фінансовій теорії немає єдиного загальноприйнятого визначення сутності місцевих бюджетів, у зв'язку з чим потрібні подальші дослідження, спрямовані на встановлення економічної сутності місцевих бюджетів та їх ролі в сучасних умовах розвитку бюджетної системи України.

Мета статті. Метою цього дослідження є узагальнення теоретичних підходів щодо визначення сутності місцевих бюджетів та їх ролі в сучасних умовах розвитку бюджетної системи України.

Відповідно до визначеної мети в роботі поставлено такі завдання: дослідити теоретичні підходи щодо визначення сутності поняття «місцеві бюджети»; встановити роль місцевих бюджетів у сучасних умовах розвитку бюджетної системи України; виокремити основні ознаки місцевих бюджетів і розкрити їх функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджет посідає провідне місце у фінансовій системі кожної держави незалежно від політичної системи, адміністративно-територіального устрою. Економічна природа місцевого бюджету проявляється в тому, що за його допомогою місцеві органи самоврядування намагаються надати суспільству унікальні блага та послуги за принципом територіального поділу, які істотно впливають на рівень добробуту та якість життя. За своєю формою місцевий бюджет – це основний фінансовий план органів місцевого самоврядування, а за матеріальним змістом – централізований фонд їх фінансових ресурсів [3].

Авторами перших досліджень сутності місцевих бюджетів є: М. Курчинський, А. Марков, В. Лебедев, І. Озеров, М. Смірнов, І. Янжул, М. Цитович та інші. Так, М. Смірнов розглядав категорію «місцеві бюджети» як сукупність завдань, що доручена органами місцевої влади, а також сукупність ресурсів, що є в розпорядженні цих органів для виконання ними поставлених завдань [5]. Натомість І. Озеров зазначав соціальне призначення місцевих бюджетів, вказуючи на те, що фінансування потреб на локальному рівні забезпечується за рахунок дохідних джерел [5]. Що стосується дослідження сутності місцевих бюджетів вітчизняними економістами, то слід звернути увагу на постійну актуальність цих досліджень та увагу вчених до цього напряму вивчення бюджетної системи. Отже, економісти розглядають сутність цього поняття з різних сторін, і єдиного підходу до його трактування на сьогодні немає. Трактування науковцями поняття «місцевий бюджет» подано у табл. 1.

Як бачимо з табл. 1, В. І. Кравченко звертає увагу на необхідність розгляду бюджету з окремих сторін: як правового акту, тобто юридичного документа; як кошторису доходів і видатків відповідного органу місцевого самоврядування, тобто фінансового плану; як економічної категорії [2]. О. П. Кириленко, характеризуючи місцеві бюджети як фінансові плани, звертає увагу на значну роль та широту бюджетних відносин на локальному рівні [1]. О. Д. Василик виокремлює два підходи до трактування: категоріальний та організаційний [4].

Деякі економісти звертають увагу на функціонуванні місцевих бюджетів як бюджетів окремих адміністративно-територіальних одиниць, серед них І. Л. Сазонець, Т. В. Гринько, Г. Ю. Придатко [6]. Інші за-

значають, що місцеві бюджети – це, передусім, складові елементи бюджетної системи держави, а вже потім є частиною місцевих бюджетів та відображають економічні відносин на локальному рівні [6].

Таблиця 1

Трактування поняття «місцевий бюджет»

Автор	Трактування
О. П. Кириленко [1]	Місцеві бюджети є фінансовим планом розвитку певної території, в якому відображаються найважливіші завдання місцевої влади та очікувані результати діяльності
В. І. Кравченко [2]	По-перше, це правовий акт, згідно з яким виконавчі органи влади отримують легітимне право на розпорядження певними фондами грошових ресурсів; по-друге, це план доходів і видатків відповідного місцевого органу влади чи самоврядування; по-третє, це економічна категорія, оскільки бюджет є законодавчим атрибутом будь-якої самостійної територіальної одиниці, наділеної відповідним правовим статусом
К. В. Павлюк [3]	Місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, покладених на органи самоврядування
О. Д. Василик [4]	Виокремлює два підходи до трактування: категоріальний та організаційний. Категоріальний підхід сформовано на основі самої економічної сутності місцевих бюджетів, яка характеризує їх, як систему фінансових відносин. Згідно з організаційним підходом місцевий бюджет розглядається як організаційна форма мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування та систему фінансових відносин, що складаються між місцевими та державним бюджетами, а також усередині сукупності місцевих бюджетів
О. М. Ніколаєва, А. С. Маглаперідзе [5]	Місцевий бюджет як невід’ємний елемент бюджетної системи країни окреслює економічні відносини між територіальною громадою, суб’єктами господарювання та фізичними особами, спрямовані на формування фонду грошових коштів і фінансування місцевих і громадських потреб, підвищення соціально-економічного розвитку територій та поліпшення добробуту територіальної громади
І. Л. Сазонець, Т. В. Гринько, Г. Ю. Придатко [6]	Місцеві бюджети – фонди фінансових ресурсів для реалізації завдань і функцій, які накладаються органами місцевого самоврядування
В. М. Опарін [3]	Частина основного річного фінансового плану країни – державного бюджету, крім того, місцеві бюджети утворюють централізований фонд грошових коштів місцевих рад, котрим вони розпоряджаються, з метою здійснення заходів, які щорічно передбачаються планом економічного та соціального розвитку
М. І. Кульчицький [7]	Система формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих
В. М. Головій, Т. Е. Городецька, В. М. Кузніченко, К. В. Курносова, В. І. Лапшин [8]	Місцеві бюджети як економічна категорія відображають грошові відносини, що виникають між місцевими органами самоврядування та суб’єктами розподілу створеної вартості в процесі формування територіальних грошових коштів, які використовуються для соціально-економічного розвитку регіонів та поліпшення добробуту населення
О. Ю. Матвєєва [9]	Місцевий бюджет – це поліфункціональна система економічних відносин, які встановлюються між урядом і громадянами у сфері створення, використання та ефективного розподілу ВВП у грошовому еквіваленті з метою найбільш повного задоволення потреб місцевого населення
Н. І. Власюк, Т. В. Мединська, М. І. Мельник [10]	Сукупність економічних (грошових) відносин, що виникають у зв’язку з утворенням і використанням фондів грошових засобів місцевих органів влади у процесі перерозподілу національного доходу з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення соціальних потреб суспільства
Ю. В. Пасічник [11]	Місцеві бюджети – це форма існування реальних, об’єктивно обумовлених розподільних відносин, які виконують специфічне призначення – задоволення потреб у фінансових ресурсах, як суспільства в цілому, так і окремих адміністративних одиниць

Джерело: сформовано авторами на основі [1–11]

Інформація, наведена в табл. 1, свідчить про те, що існують різноманітні підходи до трактування поняття «місцевий бюджет», однак автори сходяться у поглядах щодо їх призначення – вони необхідні для виконання відповідними органами державної влади та місцевого самоврядування покладених на них функцій. Таким чином, можна зробити висновок, що сутність місцевих бюджетів розглядається вченими за трьома головними аспектами: за економічною категорією, за формою та за матеріальним змістом.

Але місцеві бюджети не досліджуються за організаційною структурою та за характером бюджетних відносин. За організаційною структурою місцевий бюджет можна трактувати як важливу ланку фінансової системи, яка зумовлює поділ і перерозподіл валового регіонального продукту між сферами, напрямками, структурами процесу виробництва й обігу, верствами населення. За характером місцевий бюджет – це обов’язковий

документ у вигляді рішення про місцевий бюджет, який юридично забезпечує організацію бюджетного процесу на місцевому рівні.

На рис. 1 наведено комплексний підхід щодо визначення сутності місцевих бюджетів.

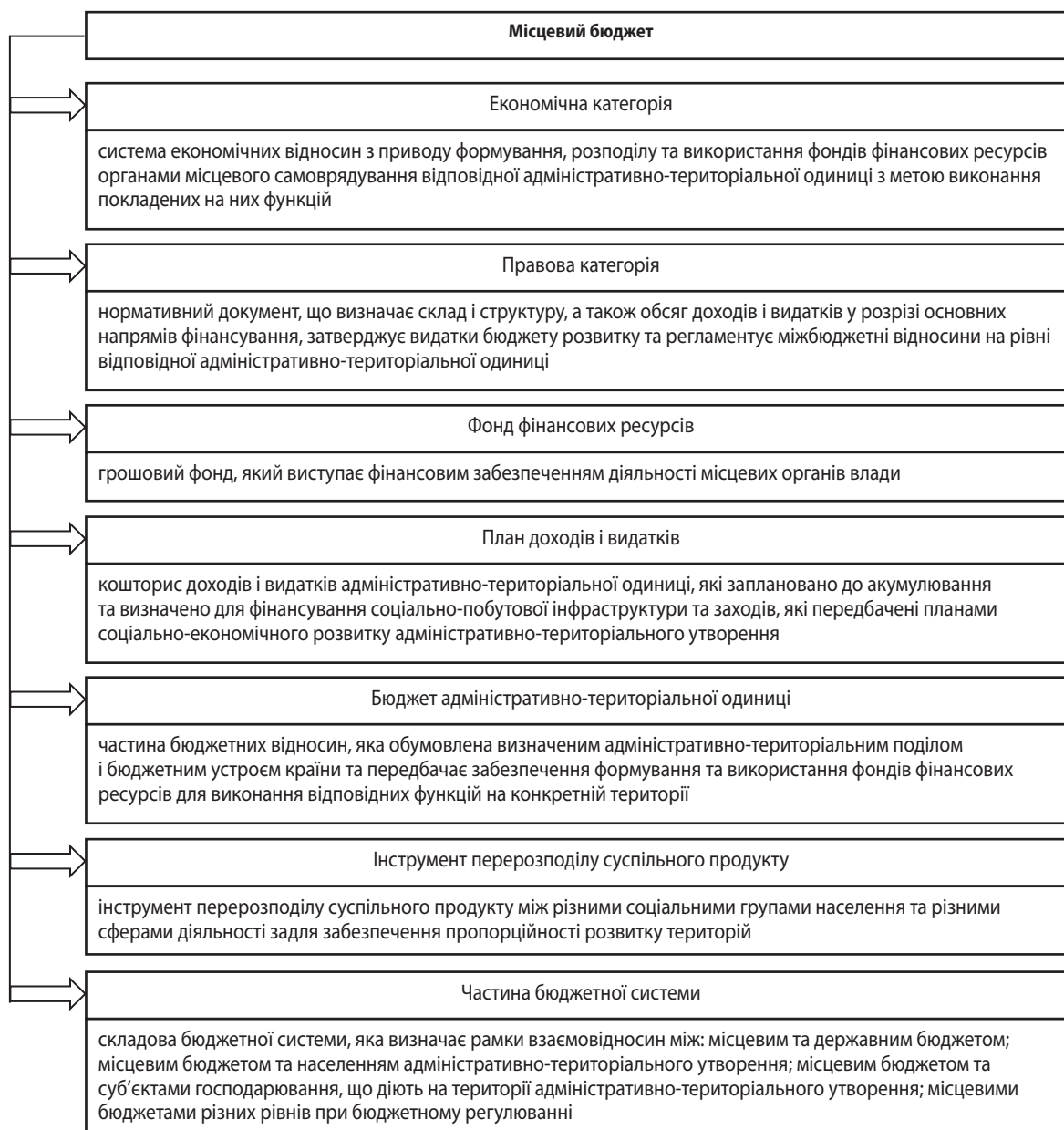

Рис. 1. Комплексний підхід щодо визначення поняття «місцевий бюджет»

Джерело: сформовано авторами на основі [1–11]

Отже, на думку авторів, місцеві бюджети слід визначати як сукупність законодавчо обґрунтованих фінансово-економічних відносин, що виникають між територіальною громадою, з однієї сторони, державою, юридичними особами, фізичними особами та іншими бюджетами, з іншої сторони, у зв'язку з утворенням та використанням фондів грошових коштів місцевих органів влади, що забезпечує можливість виконання відповідними органами місцевого самоврядування покладених на них функцій з метою соціально-економічного розвитку регіонів і поліпшення добробуту їх населення.

Проаналізувавши та визначивши поняття «місцеві бюджети», можна зауважити, що місцеві бюджети займають особливе місце не лише в бюджетній системі держави, але й одне з центральних місць в економічній та фінансовій системі держави, а також відіграють важливу суспільну роль (рис. 2).

Рис. 2. Суспільна роль місцевих бюджетів

Джерело: сформовано авторами на основі [2-4; 6]

Окремо слід звернути увагу також на питання основних ознак місцевих бюджетів. До них належать такі:

- територіальна приналежність місцевого бюджету (відображає сферу дії місцевого бюджету);
- соціальна спрямованість;
- залежність формування та використання фінансового ресурсу місцевого бюджету від економічного потенціалу території;
- залежність формування та функціонування місцевого бюджету від особливостей побудови міжбюджетних відносин;
- законодавча та нормативно-правова визначеність особливостей складання та функціонування місцевих бюджетів;
- визначення місцевих органів влади, населення та суб'єктів господарювання, які знаходяться або проживають на території адміністративно-територіального утворення, учасниками бюджетних відносин [12].

Економічне та суспільне призначення місцевих бюджетів проявляється у функціях, які вони виконують (рис. 3).

Рис. 3. Функції місцевих бюджетів

Джерело: сформовано авторами на основі [10-12]

Отже, місцеві бюджети є фінансовою основою органів місцевого управління, які використовуються для регулювання господарських процесів, розвитку культури й освіти, вирішення соціальних проблем тощо. Саме місцеві бюджети виступають важливим елементом системи фінансового регулювання не тільки регіону, але й економіки загалом; їх збалансованість та оптимальність являє собою одну з головних умов економічного зростання [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в результаті проведеного дослідження авторами було розглянуто теоретичні підходи щодо визначення сутності поняття «місцеві бюджети», на основі бібліографічного аналізу уточнено наукове тлумачення цього поняття, яке, на відміну від інших, трактується як сукупність законодавчо обґрунтованих фінансово-економічних відносин, що виникають між територіальною громадою, з однієї сторони, державою, юридичними особами, фізичними особами та іншими бюджетами, з іншої сторони, у зв'язку з утворенням та використанням фондів грошових коштів місцевих органів влади, що забезпечує можливість виконання відповідними органами місцевого самоврядування покладених на них функцій з метою соціально-економічного розвитку регіонів і поліпшення добробуту їх населення.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку бюджетної системи України місцеві бюджети відіграють вагомий роль, виступаючи одним із ключових джерел задоволення суспільних потреб, розвитку економіки, підтримки та оновлення інфраструктури.

На основі дослідження основних ознак і функцій місцевих бюджетів можна зробити висновок, що місцевий бюджет, з одного боку, виступає інструментом реалізації владних повноважень у межах певної територіальної одиниці, з іншого – є необхідною ланкою суспільного перерозподілу для максимального задоволення інтересів громадян у процесі економічних взаємовідносин і політичної взаємодії. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі може бути розроблення організаційного забезпечення управління місцевими бюджетами.

Література: 1. Кириленко О. П., Даниленко А. І., Алимов О. М., Барановський О. І. Місцеві бюджети і міжбюджетні відносини у бюджетній системі України: монографія. Київ: Фенікс, 2008. 303 с. 2. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України. Київ: Знання, 2009. 487 с. 3. Опарін В. М., Павлюк К. В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 240 с. 4. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України. Київ: Центр навч. літ., 2009. 544 с. 5. Николаева О. М., Маглаперідзе А. С. Місцеві фінанси: монографія. Київ: Фінанси, 2013. 354 с. 6. Сазонець І. Л., Гринько Т. В., Придатко Г. Ю. Управління місцевими фінансами: монографія. Київ: ЦНЛ, 2006. 216 с. 7. Кульчицький М. І. Місцеві бюджети і механізм їх формування. *Фінанси України*. 2011. № 9. С. 99–102. 8. Головій В. М., Городецька Т. Е., Кузниченко В. М., Курносова К. В. Місцеві бюджети в умовах кризових явищ і реформування: монографія. Харків: ХІФ УДУФМТ, 2011. 182 с. 9. Матвеева О. Ю. Використання економічно орієнтованого підходу до визначення поняття «місцеві бюджети» як основи фінансового забезпечення місцевого самоврядування // *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 2. URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavi_ctvo/2010/2010_02%285%29/10moyzms.pdf. 10. Власюк Н. І., Мединська Т. В., Мельник М. І. Місцеві фінанси. Київ: Алерта, 2011. 328 с. 11. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 642 с. 12. Євдокімова М. О. Місцеві фінанси. Харків: ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, 2014. 343 с. 13. Бенджешак М. Збори та платежі до бюджетів місцевого самоуправління Польщі. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 11 (161). С. 269–277.

References: 1. Kyrylenko O. P., Danylenko A. I., Alymov O. M., Baranovskyi O. I. *Mistsevi biudzhety i mizhbiudzhetni vidnosyny u biudzhetsnii systemi Ukrainy*: monohrafiia [Local Budgets and Intergovernmental Relations in the Budget System of Ukraine: monograph]. Kyiv: Feniks, 2008. 303 p. 2. Kravchenko V. I. *Mistsevi finansy Ukrainy*. Kyiv: Znannia, 2009. 487 p. 3. Oparin V. M., Pavliuk K. V. *Finansova systema Ukrainy (teoretyko-metodolohichni aspekty)*: monohrafiia [The Financial System of Ukraine (Theoretical and Methodological Aspects): monograph]. Kyiv: KNEU, 2005. 240 p. 4. Vasylyk O. D., Pavliuk K. V. *Biudzhetsna systema Ukrainy*. Kyiv: Tsentri navch. lit., 2009. 544 p. 5. Nikolaieva O. M., Mahlaperidze A. S. *Mistsevi finansy*: monohrafiia [Local Finance: monograph]. Kyiv: Finansy, 2013. 354 p. 6. Sazonets I. L., Hrynko T. V., Prydatko H. Yu. *Upravlinnia mistsevymy finansamy*: monohrafiia [Local Finance Management: monograph]. Kyiv: TsNL, 2006. 216 p. 7. Kulchytskyi M. I. *Mistsevi biudzhety i mekhanizm yikh formuvannia* [Local Budgets and the Mechanism of Their Formation]. *Finansy Ukrainy*. 2011. No. 9. P. 99–102. 8. Holovii V. M., Horodetska T. E., Kuznichenko V. M., Kurnosova K. V. *Mistsevi biudzhety v umovakh kryzovykh yavysch i reformuvannia*: monohrafiia [Local Budgets in the Context of Crisis Phenomena and Reform: monograph]. Kharkiv: KhIF UDUFMT, 2011. 182 p. 9. Matvieieva O. Yu. *Vykorystannia ekonomichno oriientovanoho pidkhdou do vyznachennia poniattia «mistsevi biudzhety» yak osnovy finansovoho zabezpechennia mistsevoho samovriaduvannia*. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. 2010. Issue 2. URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavi_ctvo/2010/2010_02%285%29/10moyzms.pdf. 10. Vlasjuk N. I., Medynska T. V., Melnyk M. I. *Mistsevi finansy*. Kyiv: Alerta, 2011. 328 p. 11. Pasichnyk Yu. V. *Biudzhetsnyi potentsial ekonomichnoho zrostannia v Ukraini*: monohrafiia [Budget Potential of Economic Growth in Ukraine: monograph]. Donetsk: TOB «luho-Vostok, Ltd», 2005. 642 p. 12. Yevdokimova M. O. *Mistsevi finansy*. Kharkiv: KhNAU im. V. V. Dokuchaieva, 2014. 343 p. 13. Bendzheshak M. *Zbory ta platezhi do biudzhetyv mistsevoho samoupravlinnia Polshchi* [Fees and Payments to Local Government Budgets in Poland]. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2014. No. 11 (161). P. 269–277.

Інформація про авторів

Мельник Вікторія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61166, Україна; e-mail: melnik511@ukr.net).

Зілінська Аліна Сергіївна – аспірант кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61166, Україна; e-mail: alina_0707@ukr.net).

Информация об авторах

Мельник Виктория Ивановна – кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61166, Украина; e-mail: melnik511@ukr.net).

Зилинская Алина Сергеевна – аспирант кафедры государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61166, Украина; e-mail: alina_0707@ukr.net).

Information about the authors

V. Melnik – Ph.D. (Economics), Associate Professor of Department of State Governance, Public Administration and Regional Economy of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine; e-mail: melnik511@ukr.net).

A. Zilinska – Postgraduate Student of Department of State Governance, Public Administration and Regional Economy of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine; e-mail: alina_0707@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
20.12.2017 р.*

JEL Classification: H61; H68

УДК 336.143:336.144.2

РОЗВИТОК СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Корнієнко Н. М.

Анотація. Проаналізовано систему стратегічного планування та її роль як дієвого інструменту бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку. Обґрунтовано, що потребується посилення ролі бюджетного регулювання економічного розвитку через підвищення якості прогнозів та удосконалення механізмів бюджетного планування. Проведено аналіз динаміки доходної та видаткової частини зведеного та державного бюджетів, визначено необхідність підвищення рівня послідовності бюджетної політики у сфері формування та виконання бюджету. Запропоновано напрями розвитку стратегічного бюджетного планування на основі дослідження сучасного стану розвитку системи середньострокового бюджетного планування в Україні.

Ключові слова: бюджет, бюджетно-податкова політика, бюджетне регулювання, доходи бюджету, видатки бюджету, середньострокове бюджетне планування, стратегічне планування.

РАЗВИТИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Корниенко Н. Н.

Аннотация. Проанализированы система стратегического планирования и ее роль как действенного инструмента бюджетного регулирования социально-экономического развития. Обосновано, что требуется усиление роли бюджетного регулирования экономического развития в результате повышения качества прогнозов и совершенствования механизмов бюджетного планирования. Проведен анализ динамики доходной и расходной части сводного и государственного бюджетов, определена необходимость повышения уровня последовательности бюджетной политики в сфере формирования и исполнения бюджета. Предложены направления развития стратегического бюджетного планирования на основе исследования современного состояния развития системы среднесрочного бюджетного планирования в Украине.

Ключевые слова: бюджет, бюджетно-налоговая политика, бюджетное регулирование, доходы бюджета, расходы бюджета, среднесрочное бюджетное планирование, стратегическое планирование.

THE STRATEGIC PLANNING DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF BUDGET REGULATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT

N. Korniyenko

Abstract. The system of strategic planning and its role as an effective tool of budget regulation of social and economic development are analyzed. It is substantiated that the role of budget regulation of economic development needs to be increased through enhancing the quality of forecasts and improving the budget planning mechanisms. There analyzed the dynamics of the revenue and expenditure parts of the consolidated and state budgets. The necessity to increase the level of the budget policy consistency in terms of budget planning and performance is determined. There proposed directions for developing strategic budget planning on the basis of studying the current state of development of the medium-term budget planning system in Ukraine.

Keywords: budget, fiscal policy, budget regulation, budget revenues, budget expenditures, medium-term budget planning, strategic planning.

Постановка проблеми. Удосконалення системи планування державного бюджету, що спрямоване на розвиток стратегічного планування, обґрунтовано необхідністю вирішення соціально-економічних завдань, що стоять перед суспільством на цьому етапі розвитку держави. Одним із основних інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку є стратегічне бюджетне планування, що полягає у розробці основних напрямів формування та використання бюджетних коштів на середньо- та довгостроковий період відповідно до поставлених на державному рівні завдань розвитку. Важливість запровадження перспективного планування обґрунтовано необхідністю реалізації цілеспрямованої фінансово-бюджетної політики. При повноцінному функціонуванні стратегічного бюджетного планування створюються умови для вирішення найвагоміших питань державного впливу на економічний розвиток держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику бюджетного регулювання і удосконалення системи стратегічного планування досліджували такі вітчизняні та іноземні науковці, як Ш. Блакарт, Дж. Бьюкенен, О. Василик, А. Вагнер, Дж. Кейнс, Я. Дьяченко, І. Запатріна, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луніна, Р. Масгрейв, В. Опарін, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій.

У той же час завдання щодо розробки та реалізації системи стратегічного бюджетного планування є важливим в умовах необхідності підвищення якості процесу бюджетного планування, посилення бюджетного регулювання на соціально-економічний розвиток країни, що потребує подальшого наукового дослідження. З метою активізації впливу бюджетного регулювання на соціально-економічний розвиток держави важливим є застосування заходів, спрямованих на підвищення рівня передбачуваності та прозорості бюджету, ефективності використання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, підвищення рівня виконання запланованих показників бюджетів усіх рівнів, здійснення якісного оцінювання бюджетних показників і бюджетно-податкової політики. Бюджетне регулювання має розглядатись як складова системи інститутів суспільства, а розвиток стратегічного планування позитивно сприятиме здійсненню відповідних інституційних змін сучасного економічного середовища.

Метою статті є дослідження сутності стратегічного планування як дієвого інструменту бюджетного регулювання економічного розвитку й обґрунтування напрямів його впровадження в Україні.

Результати дослідження. Бюджетна політика, яка реалізується через систему бюджетних механізмів, повинна забезпечувати бюджетну рівновагу й ефективний вплив на соціально-економічні процеси у довгостроковому періоді. Механізм формування обсягу та структури доходів і видатків державного бюджету, обсягів кредитування є важливою складовою бюджетного регулювання для забезпечення всебічного розвитку суспільства. Особливо важливо вирішити це завдання для економік країн, що знаходяться на транзитивному етапі розвитку, які відзначаються неоднорідністю та динамізмом суспільного середовища, тому необхідним є підвищення ролі бюджетної політики у системі державного регулювання та розробка концептуальних заasad побудови її ефективної моделі. З метою розробки та реалізації збалансованого бюджетного регулювання протягом певного часового інтервалу бюджетна політика має визначатись, виходячи із таких похідних: із циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання для позитивного впливу на економічне зростання.

Встановлення зв'язку між реально допустимим обсягом бюджетних видатків і стратегією вирішення пріоритетних галузевих, регіональних і державних завдань забезпечується стратегічним бюджетним пануванням, що є елементом системи державного регулювання бюджетом, що дозволяє визначити обсяг, джерела та напрями використання бюджетних коштів відповідно до пріоритетних напрямів бюджетної політики на довгостроковий період.

На сучасному етапі розвитку держави важливим є підвищення рівня дієвості регулюючої функції бюджету. Через бюджет перерозподіляється близько 30 % обсягу ВВП, що стимулює дієвий інструмент ефективного державного управління напрямів і темпів суспільного зростання держави. Регулююча функція бюджетної політики полягає у механізмі впливу у сфері управління доходною та видатковою складовою бюджету, міжбюджетних відносин, обсягів кредитування та наявності дефіциту або профіциту бюджету на соціально-економічне зростання на певному етапі розвитку суспільства. Для підвищення ролі бюджету у регулюванні тенденцій соціально-економічного розвитку важливим є питання впровадження системи стратегічного планування та удосконалення методів бюджетного планування з метою ефективного управління бюджетною політикою, виходячи із темпів соціально-економічного розвитку країни.

Важливе місце у процесі стратегічного планування бюджету належить формуванню доходної частини бюджету. Підходи до планування доходів створюють відповідні умови для підвищення якісного рівня податкового адміністрування з метою покращення умов ведення бізнесу, залучення іноземних інвестицій в економіку, галузевого розвитку на довгостроковій основі. У ході прогнозування податкових надходжень, що мають вагомий питома вагу у доходах бюджету, необхідним є створення довгострокової передбачуваної та стабільної податкової політики, спрямованої на виважені заходи щодо сприяння розвитку приватного сектора та соціального захисту незахищених верств населення. Від обґрунтованості та якості перспективного прогнозу наповнення доходної частини бюджету залежить оптимальність розподілу видатків бюджету за напрямами довгострокової державної політики соціально-економічного розвитку. Стратегічне бюджетне планування дозволяє реалізовувати послідовну бюджетно-податкову політику, що створить умови для прийняття обґрунтованих рішень на основі поглибленого аналізу попередніх показників податкових і неподаткових надходжень, адаптування до соціально-економічної ситуації у країні, моніторингу й оцінки досягнення встановлених індикаторів та внесення змін у разі необхідності.

Встановлення напрямів використання бюджетних коштів та їх видів на середньо- та довгостроковий періоди обумовлено переліком факторів, таких як природні умови, етап розвитку соціальної сфери й економіки країни, основні функції держави, методи надання та використання бюджетних коштів. Під час фінансової кризи видаткові можливості державного бюджету обмежені, а отже, потреби суспільства не відповідають обсягам наданих державою коштів. Видатки бюджету у повному та всебічному розумінні характеризуються тим, що вони займають центральне місце у процесах суспільного відтворення та відіграють важливу роль соціального значення.

На нашу думку, наукове обґрунтування стратегічного бюджетного планування здійснюється на основі реальності й економічної обґрунтованості прогнозних розрахунків, використання прогресивної методології, норм і нормативів і вибору ефективних методів забезпечення бюджетними коштами реалізації довгострокових цілей і завдань.

Показники виконання зведеного та державного бюджетів за період 2007–2016 рр. наведено у табл. 1. Протягом досліджуваного періоду видатки зведеного та державного бюджетів перевищують доходи. Так, за період 2007–2016 рр. питома вага доходів зведеного бюджету у ВВП в середньому становила 30,8 %, питома вага видатків у ВВП – 33,7 %. Найбільше перевищення видатків над доходами у зведеному бюджеті відбулось у 2010 р. – 5,9 % та у 2013 та 2014 рр. – 4,3 %. Відповідно, у державному бюджеті частка доходної частини у ВВП в середньому становила 24 %, в той час як видаткова частина – 27,7 %. Аналогічно найбільший показник такого перевищення можна спостерігати у 2010, 2013 та 2014 рр.: 5,8 %, 4,4 % та 4,7 %. Слід зазначити, що спостеріга-

Показники виконання зведеного та державного бюджетів за 2007–2016 рр.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП, млн грн	720 731	948 056	913 345	1 082 569	1 302 079	1 411 238	1 454 931	1 566 728	1 979 458	2 383 182
Темпи зростання, %	132,5	131,5	96,3	118,5	120,3	108,4	103,1	107,7	126,3	120,4
<i>Зведений бюджет</i>										
Доходи, млн грн	219 936,5	297 893,0	272 967,0	314 506,3	398 553,6	445 525,3	442 788,7	456 067,3	652 031,0	782 859,5
Темпи зростання, %	128,0	135,4	91,6	115,2	126,7	111,8	99,4	103,0	143,0	120,1
Частка доходів у ВВП, %	30,5	31,4	29,9	29,1	30,6	31,6	30,4	29,1	32,9	32,8
Видатки, млн грн	226 054,4	309 203,7	307 399,4	377 842,8	416 853,6	492 454,7	505 843,8	523 125,7	679 871,4	835 832,1
Темпи зростання, %	129,0	136,8	99,4	122,9	110,3	118,1	102,7	103,4	130,0	122,9
Частка видатків у ВВП, %	31,4	32,6	33,7	34,9	32,0	34,9	34,8	33,4	34,3	35,1
Кредитування, млн грн	1 583,9	2 813,8	2 825,8	1 348,4	4 757,9	3 856,3	535,2	4 972,1	3 057,8	1 841,3
Дефіцит / профіцит, млн грн	-7 701,8	-14 124,5	-37 258,2	-64 684,9	-23 057,9	-50 785,7	-63 590,3	-72 030,5	-30 898,2	-54 813,9
Темпи зростання, %	208,1	183,4	263,8	173,6	35,6	220,3	125,2	113,3	42,9	177,4
Частка обсягу у ВВП, %	1,1	1,5	4,1	6,0	1,8	3,6	4,4	4,6	1,6	2,3
<i>Державний бюджет</i>										
Доходи, млн грн	165 939,2	231 722,9	209 700,3	240 615,3	314 617,0	346 054,0	339 226,9	357 084,2	534 694,8	616 283,2
Темпи зростання, %	124,3	139,6	90,5	114,7	130,8	110,0	98,0	105,3	149,7	115,3
Частка доходів у ВВП, %	23,0	24,4	23,0	22,2	24,2	24,5	23,3	22,8	27,0	25,9
Видатки, млн грн	174 254,3	241 490,1	242 437,2	303 588,7	333 459,5	395 681,5	403 456,1	430 217,8	576 911,4	684 883,7
Темпи зростання, %	127,1	138,6	100,4	125,2	109,8	118,7	102,0	106,6	134,1	144,9
Частка видатків у ВВП, %	24,2	25,5	26,5	28,0	25,6	28,0	27,7	27,5	29,1	35,1
Кредитування, млн грн	1 527,1	2 734,8	2 780,3	1 292,0	4 715,0	3 817,7	477,5	4 919,3	2 950,9	1 661,6
Дефіцит / профіцит, млн грн	-9 842,2	-12 502,0	-35 517,2	-64 265,4	-23 557,5	-53 445,2	-64 706,7	-78 052,9	-45 167,5	-70 262,1
Темпи зростання, %	260,6	127,0	284,1	180,9	36,7	226,9	121,1	120,6	57,9	155,6
Частка у ВВП, %	1,4	1,3	3,9	5,9	1,8	3,8	4,4	5,0	2,3	2,9

Джерело: складено на підставі даних Державної казначейської служби України та Міністерства фінансів України [1; 2]

ється тенденція поступового збільшення частки доходів зведеного бюджету у ВВП: з 29,9 % у 2009 р. до 32,8 % у 2016 р. та частки видатків у ВВП: з 31,4 % у 2009 р. до 35,1 % у 2016 р. У державному бюджеті питома вага доходної частини у ВВП збільшилась з 23 % у 2007 р. до 25,9 % у 2016 р. При цьому частка видаткової частини у ВВП значно збільшилась з 24,2 % у 2007 р. до 35,1 % у 2016 р. Зазначене свідчить про підвищення рівня акумулювання коштів на державному рівні, що перерозподіляються через бюджет.

Темпи зростання видаткової частини як зведеного, так і державного бюджетів за 2007–2016 рр. перевищують темпи зростання доходної частини зазначених бюджетів. Так, у 2010 р. видатки зведеного бюджету становили 122,9 % попереднього року, при рівні виконання доходної частини – 115,2 %; у 2012 році видатки становили 118,1 % попереднього року, при показнику зростання доходної частини – 111,8 %; у 2013 р. зростання видатків – 102,7 % при невиконанні доходної частини, що становило 99,4 %; у 2016 р. темпи зростання видаткової частини – 122,9 %, а зростання доходної частини – 120 % попереднього року. Лише у 2011 та 2015 рр. темпи зростання доходної частини перевищили темпи зростання видаткової частини та становили: у 2011 р. – 126,7 % та 110,3 % та у 2015 році – 143 % і 130 % відповідно. У державному бюджеті темпи зростання видатків випереджають темпи зростання доходної частини, а саме найвищі показники становили: у 2010 р. – 125,2 % та 114,9 % відповідно, у 2012 р. – 118,7 % та 110 %, у 2013 р. – 102 % та 98 % та у 2016 р. – 144,9 % та 115,3 %. Як і у зведеному бюджеті, у 2011 та 2015 рр. темпи зростання доходної частини державного бюджету перевищили темпи зростання видаткової частини та становили: у 2011 р. – 130,8 % та 109,8 % та у 2015 р. – 149,7 % і 134,1 % відповідно.

Наявні тенденції випередження темпів зростання видаткової частини бюджетів над доходами призвели у відповідних періодах до значного зростання дефіциту бюджету. Так, найвище значення дефіциту бюджетів відбулось у 2014 р.: у зведеному бюджеті – 72030,5 млн грн та у державному – 78052,9 млн грн. У 2010 та 2016 р. показники дефіциту досягли найбільших темпів зростання, а саме: у 2010 р. дефіцит зведеного бюджету становив 173,6 % рівня 2009 р., або 64684,9 млн грн, та у державному бюджеті – 180,9 %, або 64265,4 млн грн відповідно; у 2016 р. у зведеному бюджеті – 177,4 % 2015 р., або 54813,9 млн грн, у державному – 155,6 % попереднього періоду, або 70260,1 тис. грн.

Проведений аналіз свідчить про важливість підвищення рівня послідовності у сфері формування та виконання бюджетів усіх рівнів. На нашу думку, бюджетне регулювання у наступних бюджетних періодах має бути спрямоване на підвищення рівня та якості середньострокового бюджетного планування і впровадження стратегічного планування. Збільшення видаткової частини бюджету без визначення відповідних додаткових джерел доходів бюджету призводить до необхідності призупинення дії вимог нормативно-правових актів законодавства при затвердженні бюджету на наступний період із метою досягнення бюджетної збалансованості. Основною задачею стратегічного бюджетного планування є забезпечення взаємної координації та взаємозгодженості відповідних прогнозів з цілісною системою документів середньо- та довгострокового планування, а також пріоритетними напрямками бюджетного процесу.

Суттєвим питанням розвитку бюджетної політики є подальше вдосконалення бюджетного прогнозування та планування шляхом узгодження процесу визначення основних цілей соціально-економічного розвитку, виходячи з наявності та розподілу ресурсів і з урахуванням стратегічних завдань державної політики [3, с. 131]. Розробка та реалізація єдиної стратегії бюджетної та податкової політики є необхідною умовою підвищення якості процесу бюджетного планування. Водночас важливим є удосконалення механізму посилення впливу бюджетного регулювання на соціально-економічний розвиток на основі переходу від управління видатками до управління запланованими результатами як складової бюджетного планування [4, с. 84; 5, с. 73].

Європейською комісією визначено критерії, відповідно до яких здійснюється оцінювання якості національних систем середньострокового бюджетного прогнозування та планування, що наведено у табл. 2. Період середньострокового прогнозування в Україні відповідає вимогам Директиви Ради Європи від 08.11.2011 № 2011/85/EU «Про вимоги до бюджетних систем держав – членів ЄС», відповідно до яких держави – члени ЄС зобов'язані застосовувати плановий період середньострокового бюджетного планування щонайменше на три роки, що є плановим і наступним за плановим два бюджетні періоди [6].

Таблиця 2

Критерії оцінювання якості національних систем середньострокового бюджетного прогнозування та планування Єврокомісією

Критерії оцінки	Зміст критерію	Дотримання критеріїв в Україні
1	2	3
Наявність системи середньострокового бюджетного прогнозування або планування всередині країни	Рівень охоплення середньостроковим бюджетним прогнозуванням / плануванням державного сектора чи значної його частини	Середньострокове бюджетне прогнозування охоплює значну частину державного сектора (не охоплює фінанси державних підприємств, бюджети соціальних фондів)

1	2	3
Взаємозв'язок середньострокових бюджетних прогнозів і бюджетного процесу кожного поточного року	Співвідношення прогнозних показників і показників, які затверджуються бюджетом на поточний рік: – сталі показники; – можливість коригування при складанні бюджету на поточний рік; – прогнозні показники взагалі не пов'язані з бюджетом на поточний рік	Показники проекту держбюджету ґрунтуються на індикативних прогнозних показниках прогнозу держбюджету з урахуванням прогнозу економічного і соціального розвитку та основних напрямів бюджетної політики на відповідний бюджетний період та можуть змінюватись на плановий рік
Участь парламентів у складанні середньострокового бюджетного плану	Участь парламентів держав у підготовці середньострокового бюджетного прогнозу / плану: затверджується рішенням парламенту; презентується без голосування	Подається до Верховної Ради України разом з проектом закону про держбюджет, уточняється на підставі прийнятого закону та схвалюється Кабінетом Міністрів України
Наявність системи моніторингу та досягнення встановлених у середньостроковому плані цілей	Моніторинг показників середньострокового бюджетного прогнозу / плану	Проведення оцінки прогнозів держбюджету й аналізу відхилень прогнозних показників від фактичних передбачено Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки
Наявність координації між органами влади всіх рівнів для адекватного складання планів	Існування механізмів координації між державними органами всіх рівнів у розрізі середньострокового бюджетного прогнозування / планування: – відбувається системна координація між органами державної влади; – координація відбувається тільки на рівні певних галузей; – координація взагалі не відбувається	Мінфін за участі Мінекономрозвитку, НБУ та головних розпорядників коштів складає Прогноз держбюджету на середньостроковий період. Головні розпорядники коштів державного бюджету застосовують єдині підходи щодо складання, виконання держбюджету та звітування про його виконання. Єдині підходи до усіх головних розпорядників коштів державного бюджету встановлені Бюджетним кодексом України та нормативними актами Мінфіну

Джерело: сформовано автором на основі [6–8]

Вважаємо, що запровадження середньострокового бюджетного планування потребує забезпечення розробки довгострокової бюджетної політики виходячи з інституційного розвитку країни, невідповідність отриманих результатів встановленим цілям є наслідком недостатнього врахування інституційного середовища суспільства. Досвід застосування середньострокового бюджетного планування в економічно розвинених країнах свідчить, що для його ефективного функціонування важливою є наявність системи пріоритетних цілей розвитку країни на довго- та середньостроковий період, розподіл бюджетних коштів здійснюється за визначеними цілями розвитку; адаптованого до особливостей країни механізму довго- та середньострокового стратегічного планування і прогнозування; розробка єдиної системи нормативних актів щодо управління стратегічним планування і прогнозуванням із розподілом функцій, завдань та відповідальності між органами влади з метою розроблення стратегічних і середньострокових проектів бюджету.

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною і ЄС співробітництво у галузі управління державними фінансами передбачає поглиблення співпраці між українською стороною та партнерами ЄС з питань розвитку системи середньострокового бюджетного планування; удосконалення програмно-цільових підходів у бюджетному процесі й аналіз ефективності та результативності виконання бюджетних програм; обмін досвідом та інформацією з питань планування бюджету. З метою виконання узятих зобов'язань до Бюджетного кодексу України внесені зміни: забезпечення доступу до інформації про бюджетні показники у формі відкритих даних, підвищення відкритості та публічності інформації про державний бюджет; впровадження елементів стратегічного планування до бюджетних документів в частині підпорядкування результативних показників бюджетних програм стратегічним цілям головних розпорядників коштів; встановлення бюджетних правил про внесення змін до державного бюджету, спрямованих на забезпечення сталості однорічного бюджету, послідовності бюджетної політики.

Поглиблення середньострокового бюджетного планування є вагомим напрямом розвитку бюджетної політики, що спрямовано на довгострокове планування пріоритетних заходів на державному рівні та оптимальний розподіл обмежених ресурсів. Підвищення рівня бюджетної дисципліни має реалізовуватись через аналіз наслідків реалізації поточної державної політики у наступних періодах і дотримання граничних обсягів видатків, а також посилення передбачуваності бюджетних коштів та на цій основі здійснення планування наступних заходів.

Відповідно до Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р, з метою підвищення якості прийняття рішень щодо пріоритетних завдань державної політики із визначенням обсягів бюджетного фінансування будуть запроваджені процедура політичної дискусії в рамках Кабінету Міністрів України, а також правила обговорення питань середньострокового бюджетного планування на різних етапах бюджетного циклу. Бюджетну декларацію визначено основним стратегічним нормативним актом, що включатиме визначені напрями бюджетної політики на плановий період, прогноз бюджету на трирічний плановий період, оцінку фіскальних ризиків. Прогноз бюджету включатиме граничні обсяги бюджетних видатків за головними розпорядниками коштів, а також буде заплановано державні капітальні інвестиції, що забезпечить підвищення взаємозв'язку видатків бюджету встановленим цілям соціально-економічного розвитку країни.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що основними заходами, що необхідно здійснити на шляху успішного переходу до ефективної системи перспективного бюджетного планування, орієнтованого на результат, є підвищення рівня незмінності показників державного бюджету в рамках бюджетного періоду та необхідність удосконалення системи державного середньострокового планування як складової стратегічного бюджетного планування. Взаємоузгоджені за змістом і строками розробки стратегічні документи такої системи мають визначати стратегічні цілі та пріоритети державної політики як основи для діяльності учасників бюджетного процесу, планування та витрачання бюджетних коштів. Повноцінне запровадження й ефективне функціонування механізму середньострокового бюджетного планування потребує поступового впровадження стратегічного бюджетного планування з метою розширення часового діапазону прогнозування. Така система забезпечить визначення взаємоузгоджених за змістом і строками розробки стратегічних документів, які визначають стратегічні цілі та пріоритети державної політики.

Доцільним є розширення часових меж бюджетного прогнозу до п'яти років, що створить умови для якісного аналізу основних тенденцій формування бюджетних ресурсів і напрямів їх використання, виявлення факторів, які потрібно врахувати при розрахунку показників бюджету у довгостроковому періоді. Відповідно до стратегічних документів розвитку країни запровадження в повному обсязі механізму середньострокового бюджетного планування передбачає визначення показників граничних обсягів видатків на середньостроковий період, так званих стелей видатків на довгостроковий період у розрізі бюджетних програм по головному розпоряднику коштів.

Вважаємо, що доцільним є розробка та затвердження на державному рівні на довгостроковий період переліку державних цілей реалізації соціально-економічного розвитку за напрямами галузевої державної політики із відповідальними галузевими міністерствами та результатами, яких планується досягти за рахунок бюджетних коштів. Розроблення перспективних бюджетних планів сприятиме підвищенню прозорості бюджетного процесу, його обґрунтованості й ефективності з точки зору реалізації, як середньострокових, так і довгострокових цілей соціально-економічного розвитку держави.

Література: 1. Виконання Державного бюджету України // Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua>. 2. Показники виконання бюджету України 2016/2017 рік // Міністерство фінансів України: офіц. сайт. URL: <https://www.minfin.gov.ua>. 3. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с. 4. Чугунів І. Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 5. С. 64–77. 5. Корнієнко Н. М. Оцінка і моніторинг ефективності бюджетних програм. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 5–6 (2). С. 31–33. 6. Council Directive 2011/85/EU of 8 November 2011 on requirements for budgetary frameworks of the Member States. *Official Journal of the European Union*. 2011. Nov. 23. L. 306. P. 41–47. 7. Бюджетний кодекс України: Закон України від 01.11.2017 № 2456-17 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. 8. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>.

References: 1. Vykonannya Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy // Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. URL: <http://www.treasury.gov.ua>. 2. Pokaznyky vykonannya biudzhetu Ukrainy 2016/2017 rik // Ministerstvo finansiv Ukrainy: ofits. sait. URL: <https://www.minfin.gov.ua>. 3. Demianyshyn V. H. *Teoretychna kontseptualizatsiia i praktychna realizatsiia biudzhethnoi doktryny Ukrainy*: monohrafiia [Theoretical Conceptualization and Practical Implementation of the Budget Doctrine of Ukraine: monograph]. Ternopil: TNEU, 2008. 496 p. 4. Chuhunov I. Ya. *Dovhostrokovna biudzhethna stratehiia u systemi ekonomichnoi tsyklichnosti* [Long-term Fiscal Strategy in the System of Economic Cycles]. *Visnyk KNTEU*. 2014. No. 5. P. 64–77. 5. Korniienko N. M. *Otsinka i monitorynh efektyvnosti biudzhethnykh prohram* [Evaluation and Monitoring of the Effectiveness of Budget Programs]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*. 2013. No. 5–6 (2). P. 31–33. 6. Council Directive 2011/85/EU of 8 November 2011 on requirements for budgetary frameworks of the Member States. *Official Journal of the European Union*. 2011. Nov. 23. L. 306. P. 41–47. 7. Biudzhethnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 01.11.2017 No. 2456-17 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. 8. Stratehiia reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017–2020

Інформація про автора

Корнієнко Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, головний спеціаліст відділу співробітництва з МВФ Департаменту співробітництва з міжнародними організаціями Міністерства фінансів України (вул. Грушевського 12/2, м. Київ, 01008, Україна; nata.kornienko@gmail.com).

Информация об авторе

Корниенко Наталья Николаевна – кандидат экономических наук, главный специалист отдела сотрудничества с МВФ Департамента сотрудничества с международными организациями Министерства финансов Украины (ул. Грушевского 12/2, г. Киев, 01008, Украина; nata.kornienko@gmail.com).

Information about the author

N. Korniyenko — Ph.D. (Economics), Chief Specialist of Division of Cooperation with the IMF of Department of Cooperation with International Organizations of the Ministry of Finance of Ukraine (12/2 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01008, Ukraine; e-mail: nata.kornienko@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
06.12.2017 р.*

JEL Classification: E62, F02, O31

УДК 336.027

ПОДАТКОВІ СТИМУЛИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО РОЗВИТКУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Гомон М. В.

Анотація. У статті було порушено проблему державної підтримки інноваційної діяльності в Україні та необхідності перейняття досвіду країн із високим рівнем інноваційного розвитку у стимулюванні діяльності інноваційних підприємств. Метою статті є аналіз та узагальнення зарубіжного досвіду застосування податкових стимулів в інноваційній діяльності, а також огляд можливостей застосування цього досвіду для науково-технічного розвитку в Україні. Було проаналізовано податкові інструменти стимулювання НДДКР у зарубіжних країнах і виділено найбільш поширені й ефективні податкові стимули. У результаті аналізу було виявлено, що серед податкових стимулів для розвитку інноваційної діяльності в Україні повинно стати запровадження інвестиційного податкового кредиту.

Ключові слова: податкові пільги, інноваційна діяльність, НДДКР, податковий кредит, податкова знижка.

НАЛОГОВЫЕ СТИМУЛЫ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Гомон М. В.

Аннотация. В статье была поднята проблема государственной поддержки инновационной деятельности в Украине и необходимости заимствования опыта стран с высоким уровнем инновационного развития в стимулировании деятельности инновационных предприятий. Целью статьи являются анализ и обобщение зарубежного опыта применения налоговых стимулов в инновационной деятельности, а также обзор возможностей применения этого опыта для научно-технического развития в Украине. Были проанализированы налоговые инструменты стимулиро-

вання НІОКР в зарубіжних країнах, і виділені найбільш розпространені і ефективні податкові стимули. В результаті аналізу було виявлено, що серед податкових стимулів для розвитку інноваційної діяльності в Україні повинно бути введено інвестиційний податковий кредит.

Ключевые слова: податкові пільги, інноваційна діяльність, НІОКР, податковий кредит, податкова скидка.

TAX INCENTIVES OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT: WORLD EXPERIENCE

M. Homon

Abstract. The article raises the issues of state support for innovation activity in Ukraine and necessity of adopting the experience of countries with a high level of innovation development in stimulating the activity of innovative enterprises. The aim of the article is to analyze and summarize the foreign experience of applying tax incentives in innovation activity as well as to review possibilities of applying this experience for scientific and technological development in Ukraine. Tax instruments for stimulating R & D in foreign countries are analyzed and the most common and effective tax incentives are identified. As a result of the analysis, it is revealed that tax incentives for the development of innovation activity in Ukraine should include the introduction of an investment tax credit.

Keywords: tax incentives, innovation activity, R & D, tax credit, tax deduction.

Постановка проблеми. Досі в Україні не приділяли належної уваги податковому стимулюванню інноваційної діяльності та науково-технічного розвитку. Це затримує розвиток країни, адже НДДКР є показником конкурентоспроможності країни, відіграє значну роль у її розвитку. Передові країни у сучасному світі прикладають зусилля для прискорення темпів науково-технологічного прогресу, скорочення життєвих циклів продукції та швидкого впровадження інновацій [4].

Найрозвиненіші країни світу не «нехтують» податковими стимулами щодо інноваційної діяльності, а активно впроваджують і застосовують різноманітні стимули: податкові пільги, гранти, податкові канікули тощо. З огляду на досвід зарубіжних країн у стимулюванні інновацій та отриманні ефективних результатів у науково-технічному розвитку, питання перейняття такого досвіду для України є актуальним і потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями у галузі податкового стимулювання інноваційної діяльності та можливостями застосування світового досвіду займалися такі науковці, як Алексеев І. В. [1], Андрушків І. П. [2], Гаман М. В. [3], Демишак Н. Б. [4], Желізняк Р. Й. [1], Іванов Ю. Б. [5; 10; 11], Касьяненко В. О. [6], Крисоватий І. А. [7], Ладонько Л. С. [8], Соколовська А. М. [9]. Незважаючи на вагомий науковий вклад, який було зроблено багатьма науковцями у розвиток інновацій, в Україні, навпаки, податкові стимули в інноваційній діяльності скорочуються, а отже, питання податкових стимулів у науково-технічному розвитку країни потребує подальшого розгляду.

Мета статті: аналіз та узагальнення зарубіжного досвіду застосування податкових стимулів в інноваційній діяльності, а також огляд можливостей застосування цього досвіду для науково-технічного розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні стан фінансування інноваційної діяльності та наукових досліджень в Україні є незадовільним. За даними органів статистики, у 2015 році в Україні питома вага загального обсягу витрат на наукові дослідження у ВВП становила 0,62 %, в 2016 році вона скоротилася до 0,48 %, в тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,16 %. Порівняно з іншими країнами світу такий рівень фінансування НДДКР є ще більш незначним (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага державних витрат на інновації у ВВП, %

Країна / рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Бельгія	2,05	2,16	2,27	2,33	2,39	2,47	2,49
Данія	2,92	2,94	2,98	2,97	2,91	2,96	2,87
Нідерланди	1,72	1,9	1,94	1,95	2,0	2,0	2,03
Німеччина	2,71	2,8	2,87	2,82	8,87	2,92	2,94
Іспанія	1,35	1,35	1,33	1,29	1,27	1,24	1,22
Франція	8,18	2,19	2,23	2,24	2,23	2,22	2,24
Італія	1,22	1,21	1,27	1,31	1,34	1,34	1,29

1	2	3	4	5	6	7	8
США	2,74	2,77	2,7	2,73	2,75	2,79	2,78
Японія	3,14	3,24	3,21	3,32	3,4	3,29	3,3
Україна	0,83	0,74	0,75	0,70	0,66	0,62	0,48

Розглянемо фінансування НДДКР в Україні докладніше (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл обсягу фінансування наукових досліджень і розробок за секторами діяльності, % [11]

За цими даними можна зробити висновок про недостатній рівень належної фінансової підтримки держави інноваційної діяльності. Також видно, що підприємницький сектор є найбільш вагомим у фінансуванні наукових досліджень і розробок.

Така ж ситуація простежується і в зарубіжних країнах. В 2015 році питома вага фінансування НДДКР підприємницького сектора склала у країнах Європи 28 64 %. Це свідчить про те, що підприємницький сектор є найважливішим і перспективнішим у виконанні інноваційної діяльності.

Саме інноваційні підприємства та підприємства, що реалізують інноваційні проекти, можуть підвищити рівень науково-технічного розвитку країни, крім того, успішна інноваційна діяльність підприємств підвищить їх прибутковість і рівень податкових надходжень до державного бюджету. Тому в Україні доцільно посилити стимулювання інноваційної діяльності підприємств.

Застосування інструментів оподаткування є однією з передумов розвитку інноваційної діяльності. За формою впливу на інноваційну діяльність податкове стимулювання належить до непрямих методів державного управління, воно полягає у відмові держави від частини податкових надходжень в обмін на зростання обсягу інноваційної продукції з урахуванням визначених державою пріоритетів. Своєю чергою, зростання обсягів виробництва такої продукції приводить до збільшення суми податкових надходжень. За умови, коли останнє перевищує суму наданих податкових пільг, податкове стимулювання стає економічно вигідним для держави [3].

До інструментів податкового стимулювання НДДКР у зарубіжній практиці відносяться [5]:

1) зменшення оподаткованого прибутку:

- на суму інноваційних (інвестиційних) внесків;
- прискорена амортизація;
- на суму інноваційних витрат (податкова знижка);

2) зменшення ставок на прибуток:

– зменшення ставок оподаткування прибутку інноваційних організацій або від реалізації інноваційних проектів;

3) податкові канікули:

– звільнення від оподаткування на певний період прибутку, отриманого інноваційним підприємством або від реалізації інноваційних проектів;

4) пільгове оподаткування дивідендів, отриманих за акціями інноваційних організацій;

5) пільгове оподаткування прибутку, отриманого в результаті використання патентів, ліцензій, ноу-хау та ін. нематеріальних активів, що відносяться до інтелектуальної власності;

6) зменшення суми податку на прибуток, що підлягає сплаті на суму інноваційних витрат (податковий кредит).

Інвестиційний податковий кредит поділяється на об'ємний і прирістний (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльна характеристика об'ємного та прирістного податкового кредиту [5]

Характеристики	Об'ємний ІПК	Прирістний ІПК
Об'єкт податкового стимулювання	Витрати, пов'язані з інноваціями	Приріст (збільшення) витрат на інноваційні цілі
Завдання, що вирішується	Заохочення суб'єктів господарювання до здійснення витрат інноваційного характеру	Заохочення суб'єктів господарювання до постійного збільшення інноваційних витрат
Економічний зміст пільги	Сума витрат підприємства на інноваційну діяльність частково відшкодовується йому державою шляхом зменшення податкових платежів	Держава фінансує частину приросту інноваційних витрат суб'єкта підприємницької діяльності шляхом відповідного зменшення податкових платежів
Можлива сфера застосування	Суб'єкти господарювання, які впроваджують інновації у власній господарській діяльності	Підприємства, основною діяльністю яких є інновації (науково-дослідні інститути, організації)

Механізм застосування інвестиційного податкового кредиту полягає в [4]:

1. Зменшенні загальної суми податкових надходжень до бюджету за податком на прибуток підприємств, що надходить від тих платників, які несуть витрати, пов'язані з інноваційною діяльністю, це дозволяє розподілити інноваційні витрати між платником податків і державою. Завдяки застосуванню цієї податкової пільги можна уникнути прямого бюджетного фінансування інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. Недоотримані в період здійснення інвестицій податкові надходження компенсуються збільшенням податкових платежів в майбутніх податкових періодах.

2. Зменшенні податкових зобов'язань платника з податку на прибуток в звітному податковому періоді, в якому понесені інноваційні витрати капітального характеру. Цільове використання отриманих коштів на здійснення інноваційних проектів сприяє розвитку підприємства та збільшенню частки міжнародного та внутрішнього ринку, яку воно контролює. Збільшення обсягів продажу та прибутку таких суб'єктів підприємницької діяльності в майбутніх періодах забезпечить розширення бази оподаткування податком на прибуток підприємств.

Серед податкових стимулів запровадження в Україні інвестиційного податкового кредиту може бути одним із шляхів розв'язання проблеми збільшення обсягів залучення інвестиційних коштів в інноваційні підприємства і прискорення інвестиційно-інноваційного розвитку в країні, новітніх технологій для досягнення ними важливих стратегічних, економічних і соціальних завдань та інноваційного розвитку держави в цілому.

Однак Податковий кодекс України не містить однозначної норми, яка була би пов'язана із застосуванням і порядком надання інвестиційного (інвестиційно-інноваційного) податкового кредиту в контексті оподаткування прибутку підприємств [2].

Крім цього, інноваційне законодавство та податкове законодавство України не мають чітких нормативно-правових актів щодо стимулювання інноваційної діяльності підприємств, а у Податковому кодексі не прописано стимулювання інноваційної діяльності з використанням податкових регуляторів, за виключенням оподаткування прибутку підприємств, отриманого у зв'язку із упровадженням енергоефективних технологій.

Застосування податкових стимуляторів в інноваційній діяльності та на проведення НДДКР сьогодні є головним стратегічним напрямом реформування економіки України в умовах подолання кризових явищ. Слід зазначити, що у прийнятому ПКУ відсутні такі терміни, як «інновації», «інноваційна діяльність» тощо, що не дозволяє суб'єктам господарювання, які здійснюють інноваційну діяльність, знаходити своє місце у податкових правовідносинах.

В Україні інвестиційний податковий кредит не використовується і його не передбачено у ПКУ. Гальмом для його впровадження є нечіткі правила формування витрат, які формуються як у податковому, так і в бухгалтерському обліку за різною методикою. Для його запровадження у нашій країні необхідні повний аналіз цього податкового інструменту задля розрахунку очікуваного ефекту та правильності законодавчого тлумачення.

Принципи запровадження і використання інвестиційного податкового кредиту не повинні випадати із загального економічного простору, тобто вони мають відповідати умовам податкової та кредитної політики держави [7].

Найліпших результатів можна досягти у випадку впровадження інноваційного податкового кредиту на стадіях дослідно-конструкторських робіт і впровадження. Це обумовлене тим, що, як правило, саме на цих стадіях притік інвестицій в інновації не лише поступово зростає, але є найбільшим. А це є необхідною умовою застосування цього інструменту податкової політики. Ставка такого кредиту повинна бути обґрунтована більш глибоким аналізом застосування цього інструменту [6].

На стадії впровадження, відмінною рисою якої є поступове уповільнення потоку інвестицій в інноваційний проект, доцільніше впроваджувати прирістний податковий кредит, розмір якого залежить від суми інвестицій, здійснених у попередньому періоді, а отже, стимулювати залучення додаткових інвестицій в інноваційний процес.

При наданні зазначеної пільги слід чітко розробити механізм її надання, зокрема, визначення тривалості стадій інноваційного проекту. Відповідне рішення щодо надання пільг повинно прийматися лише щодо суб'єктів, інноваційні проекти яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку. Саме під час цієї реєстрації повинен бути затверджений план-графік реалізації проекту. Саме він і слугуватиме вихідною базою для визначення тривалості стадій інноваційного проекту. Своєю чергою, необхідно розробити єдиний підхід до визначення стадій інноваційного проекту (тобто чітко визначити та прописати в законодавстві, які складові передбачає кожна зі стадій).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні питання державної підтримки інноваційної діяльності та НДДКР залишається відкритим. Перед Україною постає завдання стимулювання та підтримки інноваційної сфери. Для цього доцільно скористатися доробками та досвідом передових країн світу.

Одним із найбільш розповсюджених серед країн світу, а також доцільним для нашої країни є інвестиційний податковий кредит. Завдяки його запровадженню наша країна цілком може посилити активність інноваційної діяльності підприємств та підвищити рівень науково-технічного розвитку.

Однак реалії економіки й особливості нормативно-законодавчої системи країни недостатньо адаптовані для такого впровадження. Тому подальші дослідження мають бути націлені на перегляд та удосконалення податкового законодавства, а також подальші розробки методологічного забезпечення застосування інвестиційного податкового кредиту в інноваційній діяльності підприємств України.

Література: 1. Алексеев І. В., Желізняк Р. Й. Європейський досвід податкового стимулювання інноваційної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 725: Проблеми економіки та управління. С. 7–16. 2. Андрушків І. П. Закордонний досвід стимулювання інноваційної діяльності та можливість його застосування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. № 25.2. С. 168–173. 3. Гаман М. В. Удосконалення механізмів оподаткування інноваційної діяльності в Україні в контексті світового досвіду. *Вісник НАДУ*. 2011. № 3. С. 116–123. 4. Демишак Н. Б., Швець М. Б. Зарубіжний досвід фінансового регулювання інноваційної діяльності та напрямки його імплементації у вітчизняну практику. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14. С. 24–29. 5. Іванов Ю. Б. Оподаткування та інноваційна діяльність // *Інновації: проблеми науки і практики: монографія*. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. С. 317–335. 6. Касьяненко В. О. Зарубіжний досвід управління інноваційним потенціалом економіки та можливості його використання в Україні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4. С. 200–204. 7. Крисоватий І. А. Можливості застосування в Україні позитивів міжнародного досвіду податкового регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності. *Бізнес Інформ*. 2013. № 10. С. 347–350. 8. Ладонько Л. С., Філіпова Н. В., Прокопенко К. Г. Дослідження досвіду зарубіжних країн щодо активізації інноваційної діяльності у світлі євроінтеграційних процесів в Україні. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2014. № 1 (21). С. 58–63. 9. Соколовська А. М., Кошук Т. В. Податкова політика в Україні в контексті тенденцій реформування оподаткування у країнах ЄС. *Фінанси України*. 2012. № 1. С. 94–115. 10. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00001&plugin=> 11. Державна статистична служба України: офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References: 1. Aliksieiev I. V., Zhelizniak R. Y. *Yevropeyskyi dosvid podatkovoho stymuliuvannya innovatsiinoi diialnosti* [European Experience of Tax Incentives for Innovation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. 2012. No. 725: Problemy ekonomiky ta upravlinnia. P. 7–16. 2. Andrushkiv I. P. *Zakordonnyi dosvid stymuliuvannya innovatsiinoi diialnosti ta mozhlyvist yoho zastosuvannya v Ukraini* [Foreign Experience in Stimulating Innovation and Its Applicability in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2015. No. 25.2. P. 168–173. 3. Haman M. V. *Udoskonalennia mekhanizmiv opodatkuvannya innovatsiinoi diialnosti v Ukraini v konteksti svitovoho dosvidu* [Improving the Mechanisms of Taxation of Innovation Activity in Ukraine in the Context of World Experience]. *Visnyk NADU*. 2011. No. 3. P. 116–123. 4. Demyshak N. B., Shvets M. B. *Zarubizhnyi dosvid finansovoho rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti ta napriamy yoho implementatsii u vitchyznianu praktyku* [Foreign Experience of Financial Regulation of Innovation Activity and Directions of Its Implementation in Domestic Practice]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2016. No. 14. P. 24–29. 5. Ivanov Yu. B. *Opodatkuvannya ta innovatsiina diialnist* [Taxation and Innovation Activities] // *Innovatsii: problemy nauky i praktyky: monohrafiia*. Kharkiv: VD «INZhEK», 2006. P. 317–335. 6. Kasianenko V. O. *Zarubizhnyi dosvid upravlinnia innovatsiinym potentsialom ekonomiky ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini* [Foreign Experience in Managing the Innovative Potential of the Economy and Its Possible Use in Ukraine]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2011. No. 4. P. 200–204. 7. Krysovatiy I. A. *Mozhlyvosti zastosuvannya v Ukraini pozytyviv mizhnarodnoho dosvidu podatkovoho rehuliuвання investytsiino-innovatsiinoi diialnosti* [Possibilities of Applying in Ukraine the Positive International Experience of Tax Regulation of Investment and Innovation Activity]. *Biznes Inform*. 2013. No. 10. P. 347–350. 8. Ladonko L. S., Filipova N. V., Prokopenko K. H. *Doslidzhennia dosvidu zarubizhnykh krain shchodo aktyvizatsii innovatsiinoi diialnosti u svitli yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini* [Study of the Experience of Foreign Countries in Activating Innovation Activity in the Light of European Integration Processes in Ukraine]. *Naukovyi visnyk ChDIEU*. 2014. No. 1 (21). P. 58–63. 9. Sokolovska A. M., Koshchuk T. V. *Podatkova polityka v Ukraini v konteksti tendentsii reformuvannya opodatkuvannya u krainakh Yes* [Tax Policy in Ukraine in the Context of Tax Reform

Trends in EU Countries]. *Finansy Ukrainy*. 2012. No. 1. P. 94–115. 10. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00001&plugin=> 11. Derzhavna statystychna sluzhba Ukrainy: ofits. sait. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Інформація про автора

Гомон Марина Володимирівна – аспірант кафедри оподаткування Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: gomon.marina15@gmail.com).

Информация об авторе

Гомон Марина Владимировна – аспірант кафедри налогообложения Харьковського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Україна; e-mail: gomon.marina15@gmail.com).

Information about the author

M. Gomon – Postgraduate Student of Department of Taxation of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: gomon.marina15@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
11.12.2017 р.*

JEL Classification: A23, G21

УДК 336.71:347.73

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ У БАНКАХ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ І ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

**Колодізєв О. М.
Плескун І. В.**

Анотація. Розглянуто теоретичні основи, роль і місце фінансового моніторингу у банках у контексті протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Розкрито сутність поняття «фінансовий моніторинг», правові аспекти здійснення фінансового моніторингу; систематизовано види операцій, що підлягають фінансовому моніторингу у банках, а також особливості його реалізації у банку. Досліджено процедуру здійснення фінансового моніторингу у банках і послідовність етапів щодо відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом. Наведено результати аналізу сучасного стану фінансового моніторингу у вітчизняних банках.

Ключові слова: банк, банківська система, протидія легалізації доходів, ризик, ризик-орієнтований підхід, фінансовий моніторинг.

© Колодізєв О. М., Плескун І. В., 2017

ФИНАНСОВЫЙ МОНИТОРИНГ В БАНКАХ УКРАИНЫ: СУЩНОСТЬ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОБЛЕМ РЕАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Колодизев О. Н.
Плескун И. В.

Аннотация. Рассмотрены теоретические основы, роль и место финансового мониторинга в банках в контексте противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем. Раскрыты сущность понятия «финансовый мониторинг», правовые аспекты осуществления финансового мониторинга; систематизированы виды операций, подлежащих финансовому мониторингу в банках, а также особенности его реализации в банке. Исследованы процедура осуществления финансового мониторинга в банках и последовательность этапов по отмыванию средств, полученных преступным путем. Представлены результаты анализа современного состояния финансового мониторинга в отечественных банках.

Ключевые слова: банк, банковская система, противодействие легализации доходов, риск, риск-ориентированный подход, финансовый мониторинг.

FINANCIAL MONITORING IN UKRAINIAN BANKS: THE ESSENCE AND IDENTIFICATION OF PROBLEMS OF ITS REALIZATION UNDER MODERN CONDITIONS OF ECONOMIC DEVELOPMENT

O. Kolodiziev
I. Pleskun

Abstract. The article is dedicated to studying the theoretical principles, role and place of financial monitoring in banks in the context of combating money-laundering. The essence of the concept «financial monitoring», legal aspects of its implementation are revealed, the types of operations subject to financial monitoring in banks as well as features of its implementation in the bank are systematized. The procedure of financial monitoring in banks and the sequence of money-laundering stages are investigated. The analysis of modern financial monitoring in domestic banks is presented.

Keywords: bank, banking system, combating money-laundering, risk, risk-oriented approach, financial monitoring.

Постановка проблеми. Проблема протидії банківському шахрайству існує стільки ж часу, скільки існують і самі банки. Для будь-якої країни постає завдання організувати цей процес якісно та забезпечити можливість отримання внутрішньодержавної користі не тільки з точки зору самого факту визнання її світовою спільнотою як ефективного суб'єкта фінансових відносин.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної фінансової системи спостерігається недостатність дієвих механізмів, спрямованих забезпечити підвищення рівня ефективності контролю за фінансовими операціями, які підпадають під дію як обов'язкового, так і внутрішнього фінансового моніторингу.

Розвинуті країни Європейського Союзу та світу з кожним роком приділяють все більше уваги вирішенню цієї проблеми, наголошуючи, що відмивання коштів є значною загрозою глобальній безпеці та цілісності світової фінансової системи.

Статистика параметрів фінансових відносин і вітчизняна практика дослідження наявної проблеми свідчать, що основними каналами, через які злочинні доходи проникають в економіку, є саме фінансові установи, насамперед банки.

Події глобалізаційного розвитку вкотре засвідчують важливість питання забезпечення адекватного функціонування служби моніторингу за фінансовими потоками в нашій державі, яке є однією зі складових фінансової діяльності, яку здійснюють вітчизняні банки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі напрацювань зарубіжних учених перебувають питання аналізу інструментів відмивання коштів та виявлення обмежень наявного механізму протидії відмивання коштів (Teichmann F.M.J., 2017) [22], встановлення зв'язку між придбанням цінностей і відмиванням коштів і дослідження дієвості заходів щодо ситуативного попередження злочинних фактів, які пов'язані з процедурами легалізації коштів (Gilmour N., 2016) [23], оцінювання та визначення рівнів ризиків клієнтів стосовно відмивання коштів у межах реалізації ризик-орієнтованого підходу (Xue Y.-W., Zhang Y.-H., 2016) [24].

Огляд теоретичних і практичних джерел свідчить про те, що дослідженню проблем фінансового моніторингу приділяється значна увага вітчизняних науковців, серед яких варто зазначити напрацювання таких наших співвітчизників, як О. Барановський, О. Бережний, А. Борисенкова, Н. Внукова, І. Дьяконова, М. Колдовський. Фундаментальною основою розвитку досліджуваної тематики є розвиток інакшних і формування новітніх технологій, використання сучасних підходів щодо визначення місця фінансового моніторингу в системі ризиків на ринках фінансових послуг, оцінки ризиків, методичного забезпечення процесу підготовки фахівців у сфері фінансового моніторингу, які активно розробляються такими ученими, як Н. М. Внукова, І. М. Чмутова, Ж. О. Андрійченко, О. В. Лебідь.

Вітчизняні учені також активно працюють у напрямку розвитку системи оцінювання та управління ризиками ВК/ФТРЗ. У роботі (Глуценко О.О., Семенов І.Б., 2014) [13] проаналізовано зв'язок тіньової економіки з результатами легалізації отриманих відповідними суб'єктами доходів, сформульовано пропозиції щодо оцінювання та моделювання ризиків у досліджуваній сфері фінансових відносин. Окремо доцільно зосередити увагу на питаннях розвитку правових аспектів з організації і впровадження моніторингових процедур, якими займалися Е. Жаровська, Е. Костюченко, Е. Кривуля, Л. Чуніхіна та інші в своїх дослідженнях з цієї проблематики.

Метою статті є розвиток теоретичних положень з організації і здійснення фінансового моніторингу у банках, визначення дієвих інструментів оцінювання ефективності роботи на етапі забезпечення протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом у сучасних умовах стабілізації вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На рубежі ХХ – ХХІ ст. відмивання «брудних» грошей стало невід'ємною складовою незаконної діяльності суб'єктів економіки, головної мети діяльності злочинних організацій. При цьому у розвинутих країнах боротьба з відмиванням грошей виділена як окремий напрямок діяльності в рамках загальної концепції заходів щодо протидії міжнародній організованій злочинності.

Першим кроком у протидії цьому явищу стало визнання наприкінці 1960-х років Конгресом США того факту, що готівка виступає важливим джерелом поповнення коштів для організованої злочинності. У 1970 році у США можна вважати Закон «Про звітність з готівкових та валютних операцій», який став важливим фактором щодо посилення боротьби державної системи з відмиванням злочинних доходів [11].

Глобалізація світової економіки, впровадження сучасних фінансових та інформаційних технологій, відкриття кордонів сприяють активізації представників кримінального світу, створюють підґрунтя для формування транснаціональної злочинності, надають можливість використання послуг різноманітних фінансових установ з протиправною метою. Запровадження заходів зі створення передумов появи певних механізмів або бар'єрів повинні розглядатися як невід'ємна частина глобальної політики боротьби зі злочинністю, яка руйнує економіку та суспільство у цілому [7].

Враховуючи глобальний, транскордонний характер проведення фінансових операцій, що пов'язані з відмиванням нелегальних доходів, будь-який банк чи інша фінансова установа у будь-якій країні може стати або ланкою у відповідному ланцюгу здійснення нелегальних фінансово-господарських операцій, або ж суб'єктом стримування цієї нелегальної діяльності. З метою створення умов, коли фінансову систему буде недоцільно використовувати у злочинних цілях, важливого значення набуває не тільки факт надання фінансовими установами інформації уповноваженим державним органам, але і взаємодія з іншими фінансовими установами (у тому числі й зарубіжними) в контексті вжиття відповідних запобіжних заходів [13].

В системі створення продуктивного запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом важливим етапом є залучення всіх учасників фінансової системи до відповідної діяльності на всіх її етапах, з одночасним дотриманням умов, необхідних для збереження довіри клієнтів до фінансових установ і для продовження ефективного функціонування цих установ [23].

Створення і розвиток національної системи запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму суттєво вплинуло на професійну культуру вітчизняних фінансових установ. Реалізація дій відповідно до принципу «Знай свого клієнта» (Know your client) і розбірливість у виборі своїх ділових партнерів стали частиною професійної культури сучасних представників бізнесу здебільшого завдяки імплементації антилегалізаційних норм міжнародного права та міжнародних антилегалізаційних стандартів FATF у національному законодавстві України [13].

Переважає більшість сучасних вітчизняних фінансових установ визнають роботу із досліджуваної проблематики одним із найважливіших чинників, які впливають на зменшення уразливості фінансової установи щодо правового ризику та ризику втрати ділової репутації. Таким чином, цей вид діяльності є невід'ємною складовою системи управління ризиками будь-яких фінансових установ, перш за все – банківських, оскільки саме через них проводиться понад 90% усіх фінансових трансакцій [18].

Ще в 90-х роках Україна приєдналася до Конвенції від 08.11.1990 ЕТС № 141 «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом». У зв'язку з цим Кабмін і НБУ видали спільну постанову від 28.08.2001 № 1124, якою довели Рекомендації FATF і зобов'язали ними керуватися органи виконавчої влади, банківські та фінансові установи. Рекомендації розроблені Міжнародною комісією по боротьбі

з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом (Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF), і являють собою єдину стратегію (методи) боротьби з легалізацією злочинних коштів і фінансуванням тероризму [10].

FATF – вельми впливова структура в системі відносин на світовій арені фінансів. Ця організація не просто дає рекомендації, а контролює їх неухильне виконання різними країнами. Невиконання обов'язкових умов призводить до прямого попадання таких країн у «чорний список».

Так, FATF інформує, що фінансові системи занесених до цього списку країн не відповідають міжнародним стандартам і являють собою високий ризик для інших країн у співпраці з ними. Загроза опинитися знову в цьому списку нависла над Україною і в 2010 році. Саме така загроза і стала стимулом привести чинне вітчизняне законодавство відповідно до вимог FATF.

Реалії розвитку інтеграційних процесів підтверджують, що проблема легалізації злочинних доходів носить загальний міжнародний характер і пов'язана з такими особливо небезпечними соціальними явищами, як ведення організованої діяльності створеними злочинними угрупованнями, міжнародний тероризм і т. ін. Крім того, треба враховувати, що посилення тренду глобалізації економічних процесів у світі прогнозовано призведе до підвищення параметрів злочинів транснаціонального масштабу.

Для кожної країни створення системи протидії легалізації тіньових доходів є передусім ключовим елементом системи національної безпеки. Відмивання кримінальних доходів – це не тільки безпосередньо саме кримінальні дії, а й постійне збільшення рівня ризику на вітчизняних фінансових ринках, у тому числі й для корпоративного сектора.

Зростання активності організованої злочинності в сучасних умовах є хоча й небажаною ознакою, однак залишається неминучою складовою глобальної економіки та фінансів. Глобалізація ринків і фінансових потоків поєднується з феноменом їх віртуалізації, в основі якої лежать щоденні технологічні досягнення, зростання частки електронних грошей у розрахунках, інтернет-трейдинг, інтернет-банкінг, мобільні фінансові послуги тощо. Ми живемо у світі, у якому мільйонні суми долають тисячі кілометрів менш, ніж за 50 мілісекунд, а близько чотирьох трильйонів доларів циркулюють по земній кулі щодобово (глобальний ринок FOREX), в тринадцять разів перевищуючи загальний показник річного обсягу світового виробництва. З огляду на вказане, доходи від нелегальної діяльності, одержані в Україні, можуть переміститися через низку тихоокеанських і карибських офшорних юрисдикцій у Нью-Йорк, а далі – в Лондон і Швейцарію [13].

За переконанням провідних фахівців із вивчення цієї проблеми, сучасні масштаби можливостей тих, хто професійно займається відмиванням коштів, необмежені. Слід розуміти, що вирішення цього складного завдання постає певним викликом як для правоохоронної системи, так й для абсолютно усіх фінансових установ [16]. Світова фінансова інтеграція вплинула на перерозподіл фінансових інструментів, а саме: у світі дедалі меншим стає обіг готівкових коштів, і бурхливо розвивається обіг безготівкових коштів. Таким чином, злочинці, які отримують свої величезні прибутки готівкою, змушені, аби позбутися підозр щодо їх джерел, інтегрувати свої фонди в легальну фінансову систему. Момент позбавлення готівкової маси є невід'ємною частиною процесу відмивання грошей [8].

Типовий механізм відмивання злочинних коштів принципово включає послідовність таких етапів реалізації певних дій (процедур) так, як це продемонстровано на рис. 1.

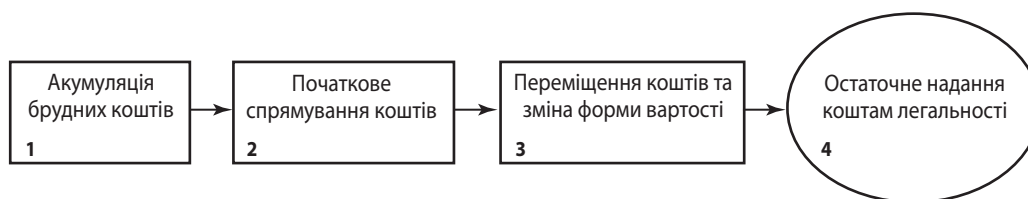

Рис. 1. Послідовність етапів реалізації дій щодо відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом

Консолідовані «брудні кошти» потрапляють до каналів фінансової системи країни через процедуру акумуляції їх в певному банку (фінансовій установі). Далі відбувається маскування джерела їх походження. Можливо, як варіант, з них видається кредит фіктивній компанії, яка нібито оплачує послуги іншої компанії – кінцевого елемента розшарування. В результаті придбання цінних активів здійснюються фінансові операції або інвестиції у реальний сектор економіки, що в подальшому дозволяє «злочинним коштам» набувати статусу легальності.

На *першому етапі* – розміщення – може реалізовуватись шляхом депонування коштів у банках або розміщення активів в інших типах фінансових установ, злочинно отримані доходи (передусім – готівка) перетворюються на ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості тощо, а також фізично переміщуються від їх істинних джерел походження (часто за межі країни). На першому етапі широко використо-

вуються такі фінансові установи, як: банки, страхові компанії, фінансові компанії, інвестиційні компанії тощо. Етап розміщення значних сум готівки є найбільш «слабкою» ланкою у процесі відмивання коштів, оскільки отримані гроші найлегше виявити саме на цьому етапі. Саме з цього часу вони можуть потрапити в поле зору правоохоронних органів і є максимально вразливими при перевірці їх походження.

Другим етапом легалізації є розшарування, коли відбувається трансформація злочинно набутих доходів у різноманітні активи та їх подальше розсіювання з метою маскуванню реальних джерел походження капіталів. Зміст процедур цього етапу може включати такі операції, як переказ депонованої готівки та її переведення в інші фінансові інструменти (цінні папери, дорожні чеки тощо), поштові перекази, електронні платежі через Інтернет, інвестиції в нерухомість та легальний бізнес (особливо в сферу туризму та відпочинку), перепродаж товарів високої цінності та фінансових інструментів.

Під час розташування використовується типовий інструмент, такий як підставні компанії, зареєстровані в офшорних зонах.

Надзвичайно складно виявити фінансові операції з ознаками відмивання завдяки використанню численних договорів прикриття та гранично малого строку діяльності підставних фірм.

Заключним етапом процесу легалізації є інтеграція. На цьому етапі гроші отримують легальне джерело походження та інвестуються в легальну економіку, щоб у правоохоронних органів не виникло підозр стосовно законності їх походження.

На рис. 2 систематизовано основні методи інтеграції «брудних» коштів.

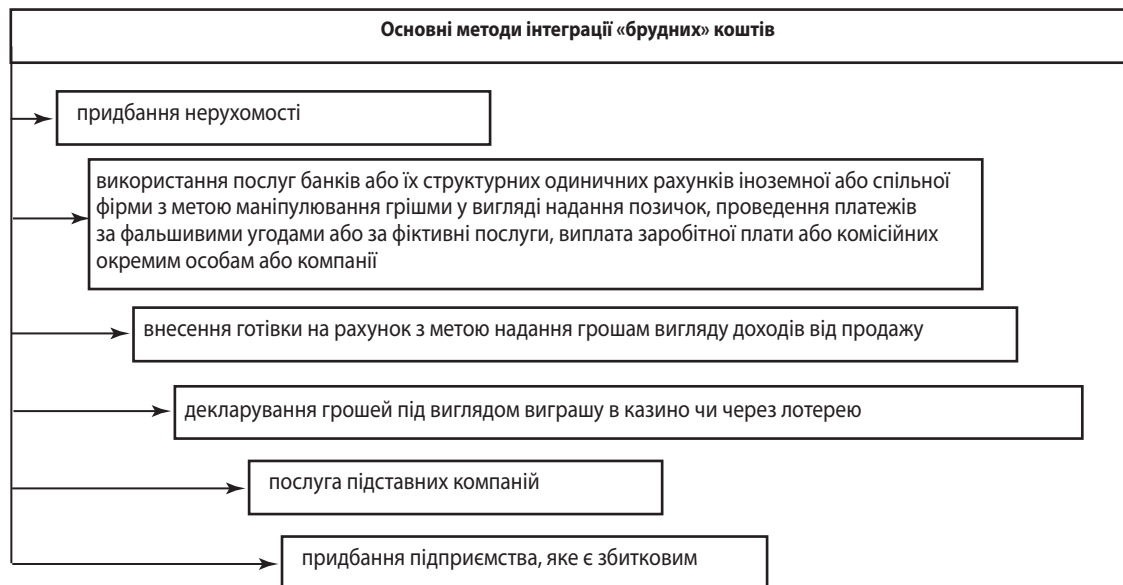

Рис. 2. Систематизація основних методів інтеграції «брудних» коштів

Функціонування економічних агентів у напрямку «виведення з тіні» брудних коштів на практиці не обов'язково включає всі перераховані етапи, а може завершитися як на першому, так і на другому етапі. Зазвичай зв'язок між послідовними етапами є настільки тісний, що розмежувати їх просто неможливо. Зобов'язання держави щодо здійснення ефективної протидії цьому процесу безпосередньо втілюються у відповідних законодавчих і нормативно-правових актах.

Як і інші члени світової спільноти, Україна активно вживає заходів щодо запобігання легалізації грошей, набутих злочинним шляхом. Тому зрозумілим є прагнення вітчизняних законодавців створити необхідну та відповідну нормативну базу на виконання вимог світового співтовариства в напрямку протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [11].

В Україні основним нормативно-правовим актом, який регулює питання протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [5].

Можна вважати певним девізом, що увесь світ дійшов згоди у тому, що боротьба з відмиванням грошей, набутих злочинним шляхом, у банківському секторі економіки – справа виняткової ваги [17].

Банківський бізнес, як і будь-який вид економічної діяльності, підкоряється загальним законам ринку і є вразливим щодо численних загроз і ризиків. Протидія уповноважених структур процесу виведення бруд-

них коштів у законну площину присутності на ринку є завданням не тільки банківського сектора. Проте саме банкам притаманний найвищий ризик того, що їх можуть використовувати як основних гравців у процесі їх легалізації. Адже банки посідають центральне місце у фінансовій системі, тому всі схеми відмивання грошей з ними пов'язані. При цьому банківський сектор стає все більш привабливим не лише для традиційних, але й віртуальних схем, внаслідок впровадження фінансових інновацій та інтенсифікації електронних грошових розрахунків [10].

Підтвердженням цьому є поява криптовалют. Криптовалюта – це віртуальна грошова одиниця. Вона не контролюється жодним банком, у неї немає купюр і банкнот, а всі транзакції проводяться тільки в інтернеті і доступні у відкритому вигляді. На даний момент у світі існує більше двох тисяч криптовалют, найпопулярніші з них – Bitcoin (біткойн) і Ethereum (ефіріум). У нинішній час криптовалюти – це «подарунок» для злочинців які мають величезне бажання щодо збереження влади над своїми грошима. Працюють віртуальні грошові одиниці на основі технології Blockchain. Blockchain – це публічний реєстр або база даних, яка зберігається одночасно на безлічі комп'ютерів і містить всю інформацію про транзакції тієї чи іншої криптовалюти. Технологія Blockchain дозволяє створити та забезпечити стабільні записи в обліковому журналі фактів здійснення операцій з будь-якими активами.

Національний банк України (НБУ) є центральним державним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України [1], Законом України «Про Національний банк України» [2] та іншими законами України [3; 4]. Однією із функцій НБУ є банківське регулювання. Ця функція полягає саме у створенні дієвої системи норм, що регулюють визначені аспекти діяльності банків [14].

Враховуючи визначення ризику як несприятливу подію, імовірність чи загрозу втрати економічними агентами частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи виникнення додаткових витрат у результаті здійснення певного виду діяльності, можна розглядати його в аспекті використання банків із метою легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, як імовірність виявлення чи невиявлення фінансової операції, яка потенційно може бути пов'язана з їх легалізацією і в перспективі може негативно впливати на фінансове становище банківської установи [13].

З метою нормативного обґрунтування потреби впровадження терміна «ризик легалізації» у діяльність банківських установ у червні 2007 року на пленарному засіданні FATF був затверджений «Посібник з питань підходу, заснованому на оцінці ризику, в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму». Важливість цього документа доводить той факт, що уперше в історії FATF посібник було розроблено за участі як державного, так і приватного секторів [25].

Розробка основ підходу до організації ПБК/ФТ на основі оцінки ризиків розпочалася під егідою FATF ще у 2005 р. Згідно із зазначеним підходом країни повинні визначити, оцінити та зрозуміти ризики відмивання коштів і фінансування тероризму, з якими вони стикаються, а потім реалізовувати відповідні заходи для зниження цих ризиків. Головна цінність такого підходу полягає у тому, що він базується на оцінці ризиків, дозволяє країнам у рамках вимог FATF розробити комплекс заходів із метою ефективного використання своїх наявних ресурсів й у подальшому забезпечувати попереджувальні дії, які відповідають визначеному характеру ризиків. Важливим моментом є те, що визначені ресурси повинні бути спрямовані відповідно до пріоритетів таким чином, щоб найбільш значущим ризикам була приділена найбільша увага [7].

Зокрема, Групою з розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням коштів (FATF) розроблено «Стратегії оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму», що були опубліковані в липні 2008 року [11].

Загалом розгляд наявних на сьогодні методик оцінки ризику відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму дозволяє дійти висновку, що зазвичай виділяють три його складові:

- 1) ризик країни;
- 2) ризик клієнта;
- 3) ризик послуги.

Зазначені типи ризику у своїй сукупності формують ризик використання послуг банків для легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом або фінансування тероризму. При цьому найбільш розповсюдженою є практика оцінки ризику країни та ризику, який становить конкретний клієнт для фінансової установи. Оцінювання ризику країни повинно базуватися на поінформованості працівників банку, що відповідають за фінансовий моніторинг, щодо всіх ризикових країн і територій, а також наявних систем протидії відмиванню грошей, наглядових структур та існування у тій чи іншій країні системи оцінювання ризиків [18].

Чинне законодавство визначає «фінансовий моніторинг» як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [5].

Здійснює цей контроль спеціальний державний орган – служба фінансового моніторингу, а обов'язки фіксувати дані і передавати в цю службу покладаються на фінансові установи країни, в першу чергу – банки. Банківська сфера завдяки різноманітності асортименту фінансових послуг і видів фінансових інструментів, клієнтської бази та акумуляції залучених коштів, є привабливим об'єктом для застосування шахрайських схем. Варто зауважити, що злочинна діяльність при проведенні кредитних, депозитних, розрахункових операцій у більшості випадків здійснюється за участю відповідних співробітників банку, зокрема посадових осіб банківських установ.

Статистика поданих запитів підтверджує, що саме банки є основним джерелом надходження інформації про здійснення фінансових операцій, які обов'язково підлягають фінансовому моніторингу. Існують два основних види фінансового моніторингу: обов'язковий і внутрішній [5]. Узагальнення досвіду реалізації такого роду операцій дозволяє систематизувати послідовність дій, за якими здійснюється фінансовий моніторинг у банках. Класифікацію видів фінансового моніторингу наведено на рис. 3.

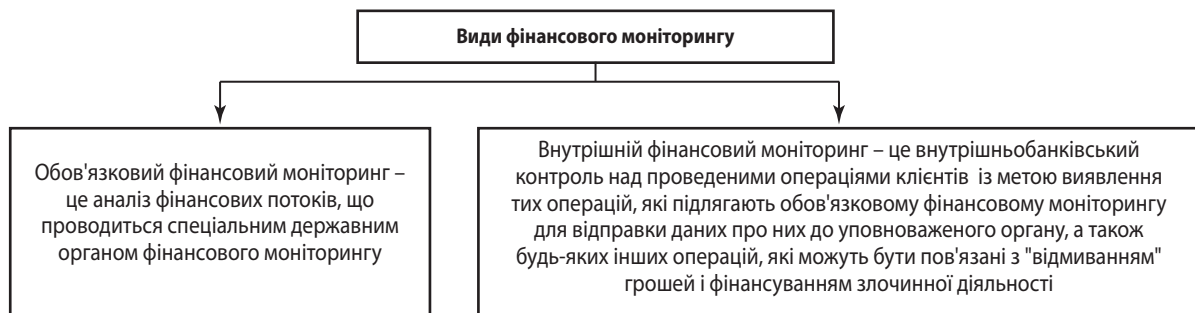

Рис. 3. Класифікація видів фінансового моніторингу

Сутність етапів процесу фінансового моніторингу, зміст їх процедур полягає в тому, що банк на початковому етапі вивчає операцію клієнта і за наявності певних сумнівів у її законності, економічній доцільності додатково вимагає від клієнта пояснень і підтверджуючих документів. За наявності ситуації, коли відповідні підтверджуючі документи не будуть надані в достатньому обсязі або представлені додаткові документи не дозволять переконати співробітника банку в законності й обґрунтованості операції, така операція не буде виконана, а від відповідальної особи в банку буде вимагатися подати необхідні відомості про учасників угоди до відповідальної служби Державному фінансовому моніторингу [8].

Після того, як уповноважений орган фінансового моніторингу отримує та вивчає звітність, якщо у нього виникають підозри про причетність якоїсь операції до легалізації злочинних доходів або фінансуванню тероризму, запитують в банку додаткову інформацію (дані документів клієнта або самі документи), яку банк їм надає або запитує у клієнта. Далі за необхідності проводиться перевірка клієнта, інших його операцій, і в разі, якщо виявлена злочинна схема, – затримання і подальші слідчі та судові процедури.

У перелік операцій, які підлягають державному фінансовому моніторингу в обов'язковому порядку, «...відносяться будь-які фінансові операції за рахунком фізичної особи в банківській установі, якщо сума, на яку вони здійснюються, дорівнює чи перевищує 150 000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну 150 000 гривень» [5]:

- покупка або продаж іноземної валюти;
- зняття з рахунку готівки або внесок готівки на рахунок з подальшим перерахуванням;
- покупка цінних паперів, переведення в готівку іноземного чека на пред'явника, обмін банкнот одного номіналу на інший;
- покупка або переведення в готівку дорожніх чеків;
- виплата страхового відшкодування або внесення страхової премії;
- зарахування або переказ коштів із країн / у країни, що входять до переліку країн, які не виконують вимоги FATF – міжурядової організації, що займається протидією легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (зокрема – це офшори);
- відкриття депозиту на пред'явника або на користь третьої особи, перерахування коштів на депозит за кордон або зарахування повернення депозиту з-за кордону;
- виплата вигравів у лотерею, грошових призів, внесення коштів для участі в азартній грі, надання або отримання безвідсоткових позик, отримання або перерахування благодійної допомоги; деякі інші операції.

Етапи та порядок процедур щодо здійснення фінансового моніторингу в банку в узагальненому вигляді наведено на рис. 4.

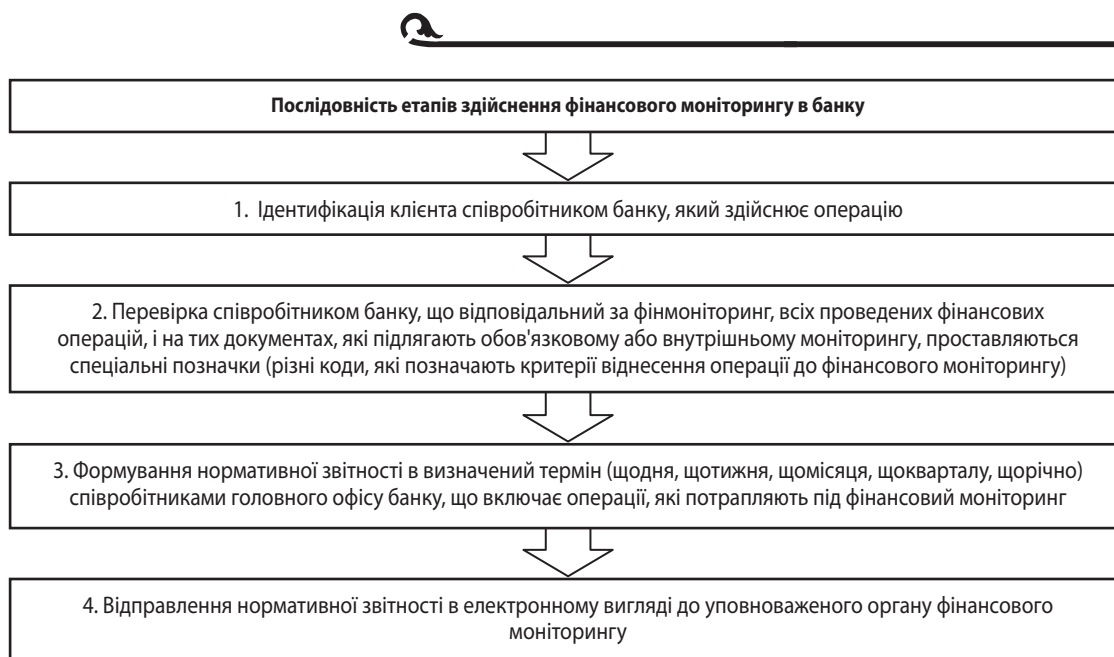

Рис. 4. Порядок здійснення фінансового моніторингу в банку

Особлива увага приділяється операціям на будь-яку суму, якщо вони здійснюються особою або на користь особи (фізичної або юридичної), що входить у список осіб і організацій, причетних до тероризму й екстремізму.

Внутрішньому фінансовому моніторингу в банку в обов'язковому порядку підлягають такі операції, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні типи підозрілих операцій клієнтів банків та їх ознаки

Ознака	Характеристика змісту підозрілих операцій клієнтів
Відсутність економічної доцільності	фінансової операції чи багато пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети, або носять заплутаний або незвичний характер
Невідповідність основній діяльності	невідповідність фінансової операції характеру та змісту діяльності клієнта
Регулярність підозрілих операцій	виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу або ідентифікації
Стандартний перелік порушень	будь-які операції, якщо у суб'єкта фінансового моніторингу виникають підозри, що вони можуть бути пов'язані з легалізацією злочинних доходів і фінансуванням тероризму

Відповідно до вимог Закону, у разі якщо фінансова установа не зробила дій щодо такого роду клієнтів, чий операції підлягають фінансовому моніторингу, спеціально уповноважений орган має право застосувати відповідні санкції.

Щодо сучасного стану процедур фінансового моніторингу можна відзначити факт, що з травня 2017 року почала діяти постанова НБУ № 42, що передбачає зміни до положення про здійснення банками фінансового моніторингу. Згідно з цією Постановою визначення «оцінка фінансового стану» та «ризик-орієнтований підхід» набули нового змісту [6].

Під оцінкою фінансового стану слід розуміти узагальнення та аналіз банками «...інформації / документів з метою забезпечення встановлення достатності / недостатності реальних фінансових можливостей клієнта проводити (ініціювати) фінансові операції на відповідні суми. Ризик-орієнтований підхід – це визначена банком система з управління ризиками легалізації кримінальних доходів / фінансування тероризму та вжиття ним відповідних заходів у спосіб та обсяги, які забезпечують ефективну мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня» [6].

Відповідно до передбачених нормативних змін на рис. 5 наведено ключові аспекти здійснення банками фінансового моніторингу.

У нинішній час банки зобов'язані вимагати документальне підтвердження джерел походження коштів клієнтів, окрім первинної процедури ідентифікації, перевірки паспорту та ідентифікаційного коду. Таких дій

вимагає ризик-орієнтований підхід, який передбачає відповідну перевірку не лише на етапі встановлення ділових відносин, а й протягом всього періоду обслуговування клієнта в банку.

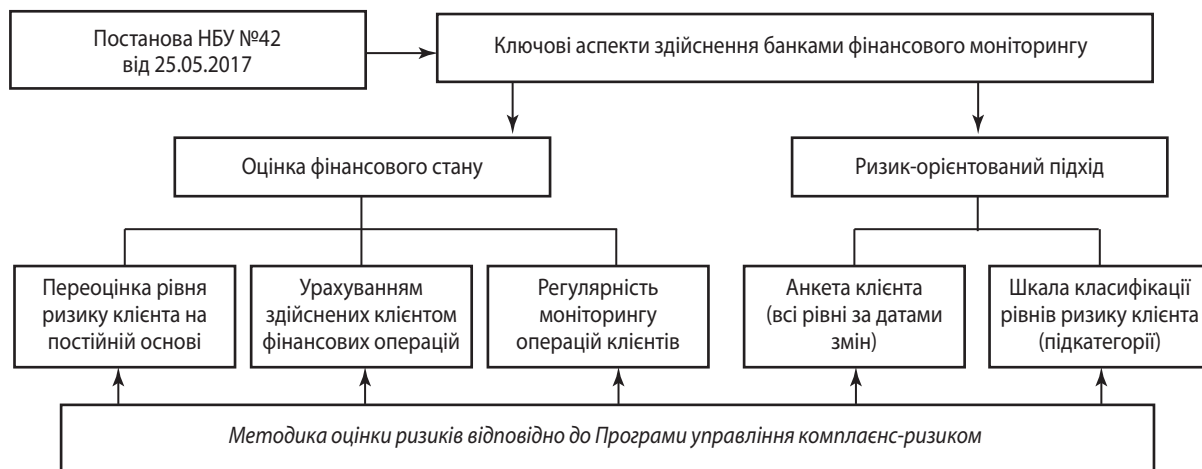

Рис 5. Ключові аспекти здійснення банками фінансового моніторингу

Така система заходів є необхідною, щоб не допустити операції, які не відповідають виду діяльності клієнта або ж вони не відповідають його розміру легальних доходів, якщо такий клієнт не зможе надати додаткові документи, що підтверджують походження його статків, банк не має права допустити відповідну операцію. Слід не залишати питання про незрозуміле джерело походження цих коштів.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» надає певний правовий інструментарій ліквідації банків за прискороною процедурою за відмивання грошей або ж за нежиття належних заходів банками щодо запобігання їх відмиванню [5].

В умовах сьогодення НБУ має можливість виводити такі банки з ринку навіть без етапу віднесення до категорії проблемних.

Протягом 2016 року НБУ через порушення законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, за результатами перевірок застосував до банків такі заходи впливу:

- двадцять вісім письмових застережень;
- двадцять вісім штрафів на загальну суму 9321022.52грн, які сплачені в повному обсязі;
- одне обмеження окремих видів здійснюваних банком операцій;
- одне зупинення окремих видів здійснюваних банком операцій;
- тимчасове, до усунення порушення, відсторонення двох посадових осіб банку від займаних посад;
- чотири рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банків [21].

Аналіз статистики виявлених порушень у діяльності банків у сфері фінансового моніторингу дозволяє систематизувати основні порушення, наведені на рис. 6 [21].

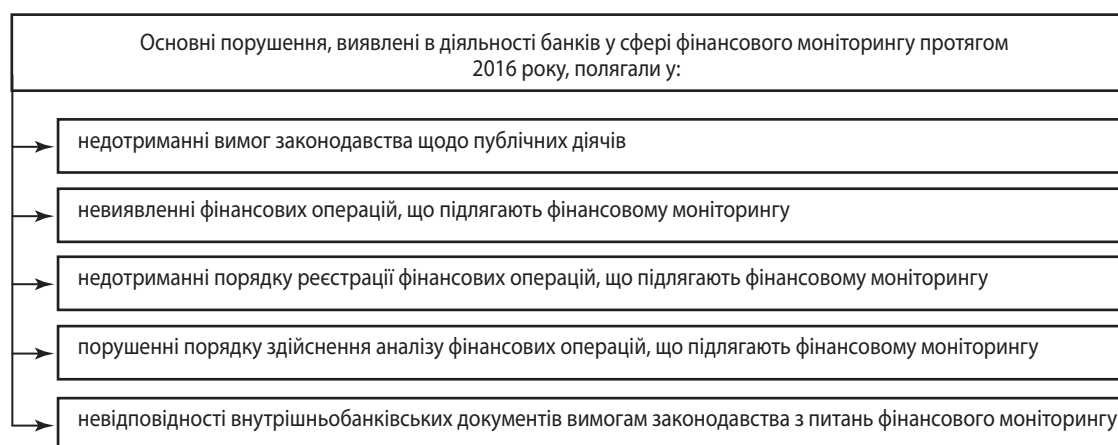

Рис. 6. Систематизація основних порушень у діяльності банків у сфері фінансового моніторингу протягом 2016 р.

Слід зазначити, що в сучасних умовах господарювання стан боротьби з відмиванням коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення через банківську систему України є найгірший на сході країни. Ця ситуація пов'язана з проведенням АТО. Ситуація на сході України вимагає застосування адекватних заходів з забезпечення дієвого контролю за фінансовими потоками. Одним із основних напрямів діяльності системи протидії відмиванням коштів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення має бути виявлення та блокування виявлених каналів фінансової підтримки терористичних і сепаратистських організацій (економічна блокада). Фінансування тероризму надає перспективу для здійснення терористичних актів та відповідної підготовки терористів.

До основних інструментів реалізації досліджуваних процедур у схемах фінансування тероризму можна віднести :

- використання благодійних організацій;
- надання фінансової допомоги;
- підставні особи;
- купівля товарів на тимчасово окупованій території.

Метою реалізації певної схеми фінансування протиправної діяльності залишається надійне та прозоре фінансове забезпечення одержувача коштів. При цьому доречним є забезпечення умови із мінімального привертання уваги фінансового посередника до здійснення фінансової операції.

Аналіз статистики досліджуваної проблематики підтверджує правомірність отриманих висновків про необхідність активізації роботи з підвищення якості фінансового моніторингу, а також суспільної свідомості в бік високої громадянської відповідальності і правосвідомості кожного члена суспільства, запровадження механізмів і практичні рекомендації до пошуку моделей оцінки, контролю та ефективного управління ризиками для забезпечення протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Висновки. Створена в Україні система фінансового моніторингу функціонує з метою реалізації головного завдання – ефективного застосування механізмів і інструментів протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Від якості організації процесу моніторингу в банківській системі залежить стан і дієвість інструментів моніторингу в Україні в цілому. Суспільство все більше розуміє те, що фінансова глобалізація і тісно пов'язані з нею ризики легалізації злочинних доходів вимагають посилення відповідальності всіх учасників фінансової системи.

Проникнення злочинних доходів у національні фінансові системи в цей час є об'єктом пильної уваги світової спільноти. Серед складових світової фінансової системи саме банківський сектор приваблює значну частку нелегальних грошових ресурсів з їх подальшою легалізацією, які згодом спрямовуються на підтримку терористичних угруповань або входять до законного грошового обігу визначеними каналами. До такого ефективного механізму забезпечення протидії можна вважати запровадження в дію і безумовне виконання правил «знай свого клієнта». Його застосування дозволить отримати гарантії того, що банк, який володіє відомостями про своїх клієнтів, з меншою імовірністю може стати обраним каналом для переказу брудних коштів злочинних організацій.

Банк, що високо оцінює свою репутацію, повинен працювати відповідно до кращих міжнародних стандартів, завжди дотримуватися законів. Як показує світова практика, банки, причетні до сумнівних видів діяльності та легалізації злочинних доходів, зіткнулися з проблемою не тільки фінансових втрат, але і з відкликанням банківської ліцензії та ліквідацією.

Розвиток і поява інноваційних технологій підтверджують необхідність *удосконалення практичних рекомендацій щодо пошуку моделей оцінки, контролю та ефективного управління ризиками для забезпечення протидії легалізації «брудних коштів», формування власних адаптивних моделей ризик-контролю із застосуванням мережевих схем для запобігання залучення банків до участі в них, створення умов для впорядкування нормативно-правового забезпечення і стандартизації процедур впровадження ризик-орієнтованого підходу на основі їх автоматизації та забезпечать можливості для продукування нових знань та їх поширення, а також підготовки фахівців у сфері фінансового моніторингу.*

Література: 1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. 2. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>. 3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. 4. Про інноваційну діяльність: Закон України від 02.10.2011 № 3715 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15/ed20120508>. 5. Про запобігання та протидію легалізації

(відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України від 28.11.2002 № 249-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249-15>.

6. Про затвердження Змін до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Національного банку України від 25.05.2017 № 42 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0042500-17>.

7. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2014. 292 с.

8. Дмитров С. О., Діденко С. В., Медвідь Т. А. Фінансовий моніторинг у банку: навч. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. 266 с.

9. Коваленко В. В., Дмитров С. О., Єжов А. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму: монографія. Суми: УАБС НБУ, 2007. 112 с.

10. Дмитренко М. Г. Легалізація кримінальних доходів та фінансування тероризму: сучасні економічні аспекти і вплив на розвиток банків: монографія. Київ: УБС НБУ, 2014 302 с.

11. Дмитров С. О., Меренкова О. В., Медвідь Т. А., Ващенко О. М. Оцінка та управління ризиком використання послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в комерційному банку: монографія. Суми: УАБС НБУ, 2010. 114 с.

12. Суэтин А. А. Макроэкономические последствия отмывания денег. *Вопросы экономики*. 2001. № 10. С. 126–130.

13. Глущенко О. О., Семеген І. Б. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід: монографія. Київ: УБС НБУ, 2014. 386 с.

14. Організація контролю в банку: навч. посіб./уклад. І. В. Белова. Суми: Університет. кн., 2009. 301 с.

15. Фінанси в трансформаційній економіці України: навч. посіб./за ред. М. І. Крупки. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. 614 с.

16. Фінансова безпека банківської діяльності: навч. посіб. для самост. вивч. дисц. «Безпека банків»/укл.: С. М. Побережний, О. Л. Пластун, Т. М. Болгар. Суми: УАБС НБУ, 2010. 112 с.

17. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання/за ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2011. 31 с.

18. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму. URL: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/792/1361363780.pdf.

19. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. URL: [http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160415/zvit_2015%20\(2\).pdf](http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160415/zvit_2015%20(2).pdf).

20. Большая экономическая библиотека. URL: <http://www.economics.com.ua>.

21. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

22. Teichmann F. M. J. Twelve methods of money laundering. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. Vol. 20 Issue 2. P. 130–137, DOI: 10.1108/JMLC-05-2016-0018.

23. Gilmour N. Preventing money laundering: a test of situational crime prevention theory. *Journal of Money Laundering Control*. 2016. Vol. 19. Issue 4. P. 376–396, DOI: 10.1108/JMLC-10-2015-0045.

24. Xue Yao-Wen, Zhang Yan-Hua Research on money laundering risk assessment of customers – based on the empirical research of China. *Journal of Money Laundering Control*. 2016 Vol. 19. Issue 3. P. 249–263.

25. Guidance on the risk – based approach to combating money laundering and terrorist financing. High level principles and procedures // FATF/OECD. 2007, June. URL: www.fatf-gafi.org.

References: **1.** Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 No. 679-XIV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

3. Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 No. 2121-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

4. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 02.10.2011 No. 3715 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15/ed20120508>.

5. Pro zapobihannia ta protydyii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, abo finansuvanniu teroryzmu: Zakon Ukrainy vid 28.11.2002 No. 249-IV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249-15>.

6. Pro zatverdzhennia Zmin do Polozhennia pro zdiisnennia bankamy finansovoho monitorynhu: Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 25.05.2017 No. 42 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0042500-17>.

7. Yehorycheva S. B. Orhanizatsiia finansovoho monitorynhu v bankakh: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchb. lit., 2014. 292 p.

8. Dmytrov S. O., Didenko S. V., Medvid T. A. Finansovyi monitorynh u banku: navch. posib. Cherkassy: Vyd. Chabanenko Yu. A., 2014. 266 p.

9. Kovalenko V. V., Dmytrov S. O., Yezhov A. V. *Mizhnarodnyi dosvid u sferi zapobihannia ta protydyii vidmyvanniu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta finansuvanniu teroryzmu*: monohrafiia [International Experience in the Field of Prevention and Counteraction to Laundering of Proceeds from Crime and Terrorist Financing: monograph]. Sumy: UABS NBU, 2007. 112 p.

10. Dmytrenko M. H. Lehalizatsiia kryminalnykh dokhodiv ta finansuvannia teroryzmu: suchasni ekonomichni aspekty i vplyv na rozvytok bankiv: monohrafiia [Legalization of Criminal Income and Terrorist Financing: Current Economic Aspects and Impact on the Development of Banks: monograph]. Kyiv: UBS NBU, 2014 302 p.

11. Dmytrov S. O., Merenkova O. V., Medvid T. A., Vashchenko O. M. *Otsinka ta upravlinnia ryzykom vykorystannia posluh dlia lehalizatsii kryminalnykh dokhodiv abo finansuvannia teroryzmu v komertsiiinomu banku*: monohrafiia [Assessment and Management of the Risk of Using Services for the Legalization of Criminal Incomes or Terrorist Financing in a Commercial Bank: monograph]. Sumy: UABS NBU, 2010. 114 p.

12. Suetin A. A. *Makroekonomicheskiye posledstviya otmyvaniya deneg* [Macroeconomic Consequences of Money Laundering]. *Voprosy ekonomiki*. 2001. No. 10. P. 126–130.

13. Hlushchenko O. O., Semehen I. B. *Antylegalizatsiinyi finansovyi monitorynh: ryzyk-orientovanyi pidkhdid*: monohrafiia [Anti-Legal Financial Monitoring: Risk-Oriented Approach: monograph]. Kyiv: UBS NBU, 2014. 386 p.

14. Orhanizatsiia kontroliu v banku: navch. posib./uklad. I. V. Bielova. Sumy: Universtet. kn., 2009. 301 p.

15. Finansy v transformatsiinii ekonomitsi Ukrainy: navch. posib./za red. M. I. Krupky. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2007. 614 p.

16. Finansova bezpeka bankivskoi diialnosti: navch. posib. dlia samost. vyvch. dysts. «Bezpeka bankiv»/ukl.: S. M. Poberezhnyi, O. L. Plastun, T. M. Bolhar. Sumy: UABS NBU, 2010. 112 p.

17. Tinova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napriamky podolannia/za red. Ya. A. Zhalila. Kyiv: NISD, 2011. 31 p.

18. Aktualni metody i sposoby lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta finansuvannia teroryzmu. URL: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/792/1361363780.pdf.

19. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy. URL: http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160415

/zvit_2015%20(2).pdf. **20.** Bolshaya ekonomicheskaya biblioteka. URL: <http://www.economics.com.ua>. **21.** Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <http://www.bank.gov.ua>. **22.** Teichmann F. M. J. Twelve methods of money laundering. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. Vol. 20 Issue 2. P. 130–137, DOI: 10.1108/JMLC-05-2016-0018. **23.** Gilmour N. Preventing money laundering: a test of situational crime prevention theory. *Journal of Money Laundering Control*. 2016. Vol. 19. Issue 4. P. 376–396, DOI: 10.1108/JMLC-10-2015-0045. **24.** Xue Yao-Wen, Zhang Yan-Hua Research on money laundering risk assessment of customers – based on the empirical research of China. *Journal of Money Laundering Control*. 2016 Vol. 19. Issue 3. P. 249–263. **25.** Guidance on the risk – based approach to combating money laundering and terrorist financing. High level principles and procedures // FATF/OECD. 2007, June. URL: www.fatf-gafi.org.

Інформація про авторів

Колодізев О. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна).

Плескун І. В. – аспірант кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: inna.pleskun1993@gmail.com).

Информация об авторах

Колодизев О. Н. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой банковского дела Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина).

Плескун И. В. – аспирант кафедры банковского дела Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: inna.pleskun1993@gmail.com).

Information about the authors

O. Kolodiziev — D.Sc. (Economics), Professor, Head of Department of Banking of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine).

I. Pleskun — Postgraduate Student, Department of Banking of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine; e-mail: inna.pleskun1993@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
18.12.2017 р.*

JEL Classification: Q20; Q28, Q40, Q42, Q43

УДК 620.9(477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ

**Гнедіна К. В.
Петраков Я. В.
Ющенко Н. Л.**

Анотація. Розглянуто тенденції розвитку альтернативної енергетики в Україні в контексті модернізації енергетичних ринків. Встановлено, що частка відновлюваної енергії у загальному обсязі виробництва та споживання енергії залишається незначною, проте відбувається її поступове зростання. Обґрунтовано, що розвиток технологій та масштабування ринків знижує обсяг початкових інвестицій та ціну виробництва електроенергії з енергії сонця, що сприяє зростанню потужностей сонячної енергетики (зокрема за рахунок доступності); а динамічне та своєчасне удоскона-

© Гнедіна К. В., Петраков Я. В., Ющенко Н. Л., 2017

лення нормативно-правового забезпечення сприяє інвестиційному клімату для модернізації частини електроенергетики, яка використовує традиційні джерела енергії та формуванню ринку альтернативної енергетики в Україні. Оскільки «зелений» тариф обумовив зростання встановлених потужностей виробників електроенергії з відновлюваних джерел (з яких понад 50 % – геліоелектростанції) та кількості об'єктів генерації з ВДЕ (88 % загальної кількості об'єктів – СЕС та малі ГЕС), то розширення доступу до фінансових ресурсів для мікробізнесу (енергетичні ваучери, спеціальні програми кредитної підтримки) стимулюватиме нарощення обсягів виробництва електроенергії з ВДЕ. Водночас основною проблемою є перспектива втрати «зеленим» тарифом стимулюючого ефекту та посилення фінансового навантаження на побутових споживачів. Для повноцінного використання можливостей, створених тенденціями в альтернативній енергетиці України, необхідно посилити стимулюючий вплив фіскальних і фінансових інструментів, зокрема в частині введення тимчасової податкової знижки з ПДФО на дохід від продажу електроенергії фізичними особами-власниками джерел ВДЕ потужністю до 300 кВт, розширенням доступу до фінансових ресурсів для мікробізнесу за рахунок енергетичних ваучерів, спеціальних програм кредитної підтримки, що сприятиме нарощенню обсягів виробництва електроенергії з ВДЕ.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, альтернативна енергетика, інвестиції, встановлені потужності, модернізація.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЫНКОВ

**Гнедина Е. В.
Петраков Я. В.
Ющенко Н. Л.**

Аннотация. Рассмотрены тенденции развития альтернативной энергетики в Украине в контексте модернизации энергетических рынков. Установлено, что доля возобновляемой энергии в общем объеме производства и потребления энергии остается незначительной, однако наблюдается ее постепенный рост. Обосновано, что развитие технологий и масштабирование рынков снижает объем первоначальных инвестиций и цену производства электроэнергии из энергии солнца, способствуя росту мощностей солнечной энергетики (в том числе благодаря доступности), а динамическое и своевременное совершенствование нормативно-правового обеспечения способствует инвестиционному климату для модернизации части электроэнергетики, использующей традиционные источники энергии, и формирования рынка альтернативной энергетики в Украине. Поскольку «зеленый» тариф обусловил рост установленных мощностей производителей электроэнергии из возобновляемых источников (из которых более 50 % – гелиоэлектростанции) и количества объектов генерации из ВИЭ (88 % от общего количества – СЭС и малые ГЭС), то расширение доступа к финансовым ресурсам для микробизнеса (энергетические ваучеры, специальные программы кредитной поддержки) будет стимулировать прирост объемов производства электроэнергии из ВИЭ. Вместе с тем основной проблемой является перспектива потери «зеленым» тарифом стимулирующего эффекта и усиление финансовой нагрузки на бытовых потребителей. Для полноценного использования возможностей, созданных тенденциями в альтернативной энергетике Украины, необходимо усилить стимулирующее влияние фискальных и финансовых инструментов, в частности путем введения временной налоговой скидки по НДФЛ на доход от продажи электроэнергии физическими лицами – собственниками источников ВИЭ мощностью до 300 кВт, расширением доступа к финансовым ресурсам для микробизнеса за счет энергетических ваучеров, специальных программ кредитной поддержки, что будет способствовать наращиванию объемов производства электроэнергии из ВИЭ.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, альтернативная энергетика, инвестиции, установленные мощности, модернизация.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE ALTERNATIVE ENERGY SECTOR IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF ENERGY MARKETS

**K. Hnedina
I. Petrakov
N. Yushchenko**

Abstract. Trends in the development of alternative energy in Ukraine in the context of modernization of energy markets are considered. It is found that the share of renewable energy in the total volume of energy production and consumption remains

low but demonstrates a gradual growth. It is grounded that the development of technologies and scaling-up of the markets reduce the volume of initial investments and the price for producing electric power from the sun's energy enhancing solar energy generation capacity (including due to its availability); whilst the dynamic and timely improvement of the legal base favors the investment climate for the modernization of the part of the electricity sector using the traditional energy sources and development of renewable energy markets. Since the green tariff caused an increase in the installed capacity of producers of electricity from renewable sources (of which more than 50 % are solar power plants) and the number of renewable generation facilities (88 % of their total number comprise solar power plants and small hydropower plants), the expansion of access to financial resources for microbusiness (energy vouchers, special credit support programs) will stimulate the growth of electricity generation from renewable energy sources. At the same time, the main problem is the prospect of a loss by the green tariff of its stimulating effect and an increase in the financial burden on household consumers. In order to fully exploit the opportunities created by the trends in the alternative energy sector in Ukraine, it is necessary to strengthen the stimulating effect of fiscal and financial instruments. This can be done by introducing temporary discounts on individual income tax for natural persons — owners of sources of renewable energy with the capacity of up to 300 kW and increasing access to financial resources for microbusiness due to energy vouchers, special credit support programs, which will help increase volumes of production of electricity from renewable energy sources.

Keywords: renewable energy sources, alternative energy, investment, installed capacity, modernization.

Вступ. У 2016 році Україна ратифікувала Паризьку угоду, вчинену у м. Парижі 12 грудня 2015 року на XXI Конференції Сторін Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [1], обравши вектор екологічно безпечного розвитку. В умовах необхідності недопущення зростання викидів парникових газів, сприяння скороченню обсягів викидів шкідливих речовин, запобігання забрудненню довкілля та з метою зростання екологічної безпеки особливої актуальності для країни набуває розвиток альтернативної енергетики як екологічно безпечної сфери енергетики, у якій для виробництва енергії використовуються не традиційні (вичерпні) джерела, а відновлювані джерела енергії (далі – ВДЕ). Згідно із Законом України «Про альтернативні джерела енергії» альтернативна енергетика є сферою енергетики, що забезпечує вироблення електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії [6]. Розрізняють різні види альтернативних джерел енергії (рис. 1). Основними, що освоєні в Україні, є енергія річок, вітру, сонця, біомаси, навколишнього природного середовища, геотермальна енергія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток альтернативної енергетики є прерогативою сучасної енергетичної політики багатьох країн світу. В умовах зростання екологічного навантаження через високі рівні енергоспоживання велика увага приділяється освоєнню та використанню відновлюваних джерел енергії. Світова частка відновлюваної енергії у загальному кінцевому обсязі енергоспоживання збільшується.

Так, за даними Світового банку, протягом 2000–2014 років вона зросла з 17,976 % до 18,896 %. Аналогічна позитивна тенденція спостерігається в Україні: якщо у 2000 р. частка відновлюваної енергії у загальному кінцевому обсязі споживання енергії становила 1,255 %, то у 2014 р. показник досяг значення 3,498 %.

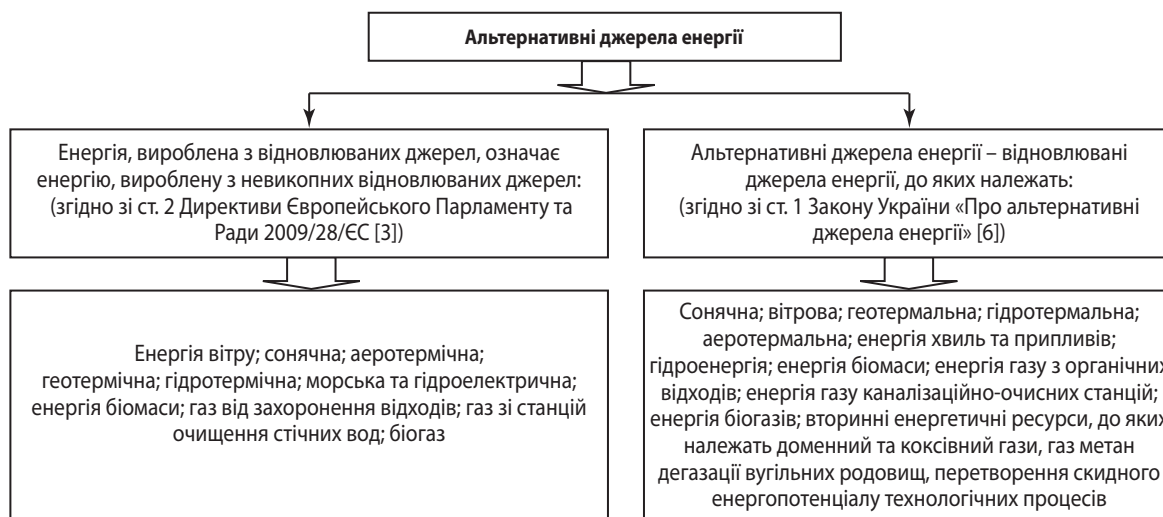

Рис. 1. Класифікація альтернативних джерел енергії [3; 6]

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 6]

Стрімкими темпами відбувається нарощування обсягів споживання енергії з відновлюваних джерел у Європейському Союзі: протягом 2000–2014 рр. частка відновлюваної енергії у загальному обсязі спожитої енергії зростає з 7,894 % до 16,053 % (рис. 2).

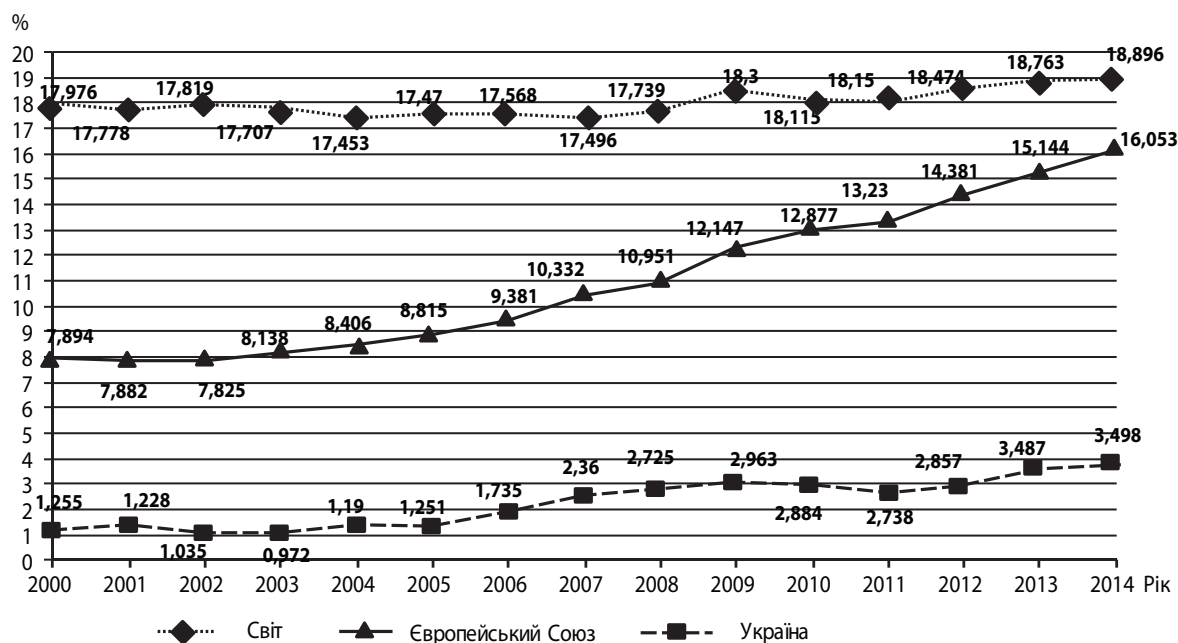

Рис. 2. Споживання відновлюваної енергії (% у загальному кінцевому споживанні) в Україні та світі у 2000–2014 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Світового Банку

Розвитку відновлюваної енергетики в Україні сприяє формування на державному рівні програм і планів, спрямованих на скорочення використання традиційних ПЕР і поширення нетрадиційних джерел енергії, нарощування обсягів виробництва альтернативного палива, залучення інвестицій у розвиток «зеленої» енергетики з метою забезпечення екологічної безпеки та стійкості національної економічної системи, зростання конкурентоспроможності країни та забезпечення її відповідності сучасним вимогам на міжнародній арені в умовах посилення інтеграційних процесів.

Так, Національним планом дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року [2], що розроблений відповідно до вимог Директиви № 2009/28/ЄС [3], визначено, що «використання відновлюваних джерел енергії є одним із найбільш важливих напрямів енергетичної політики України, спрямованої на заощадження традиційних паливно-енергетичних ресурсів і поліпшення стану оточуючого природного середовища» [2]. До 2020 року Україна має досягти рівня 11 % енергії, виробленої з ВДЕ у загальній структурі енергоспоживання країни, очікуваний загальний обсяг споживання енергії з відновлюваних джерел у 2020 р. складає 8590 тис. т н.е., з них 5850 тис. т н.е. – у системах опалення та охолодження, 2235 тис. т н.е. – споживання електроенергії, 505 тис. т н.е. – у транспортному секторі [2, Додатки 3, 5].

В Україні розроблена та затверджена Енергетична стратегія на період до 2030 року [4], згідно із якою одним із першочергових завдань енергетичної галузі є розвиток відновлюваних джерел енергії: передбачається збільшення частки відновлюваних джерел енергії у загальному балансі встановлених потужностей до рівня 12,6 % до 2030 р., що за базовим сценарієм становить близько 8 ГВт [4, с. 38]. Загальний потенціал використання альтернативних джерел енергії в Україні до 2030 р. оцінюється приблизно у 25 ТВт·год електроенергії на базі відновлюваних джерел енергії та близько 2 млн т біопалив, про що зазначено у цій стратегії [4, с. 126]. Проектом Енергетичної стратегії України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» передбачено зростання частки ВДЕ (включно з гідрогенеруючими потужностями) у загальному первинному постачанні енергії до 15 % у 2030 р. та до 21 % у 2035 р. [5, с. 74, Додаток 1], а використання відновлюваних джерел енергії визнано одним із стратегічних пріоритетів енергетичної політики України [5, с. 29].

Постановка проблеми. Для досягнення поставлених національних індикативних цілей у сфері відновлюваної енергетики постає завдання реалізувати низку запланованих заходів у рамках плану дій і створити відповідні умови для забезпечення енергонезалежності країни.

Метою статті є узагальнення тенденцій розвитку альтернативної енергетики в Україні в контексті модернізації енергетичних ринків.

Україна має значний потенціал заміщення традиційних паливно-енергетичних ресурсів. За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, технічно-досяжний потенціал вироблення енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії (далі - ВДЕ) та альтернативних видів палива складає 98 млн т у. п. на рік, у тому числі 31 млн т. у.п. (32 % загального річного потенціалу) за таким напрямом освоєння ВДЕ, як біоенергетика; 28 млн т. у. п. (29 % загального річного потенціалу) – вітроенергетика; 18 млн т. у. п. (18 % загального річного потенціалу) – енергія довкілля (рис. 3) [7].

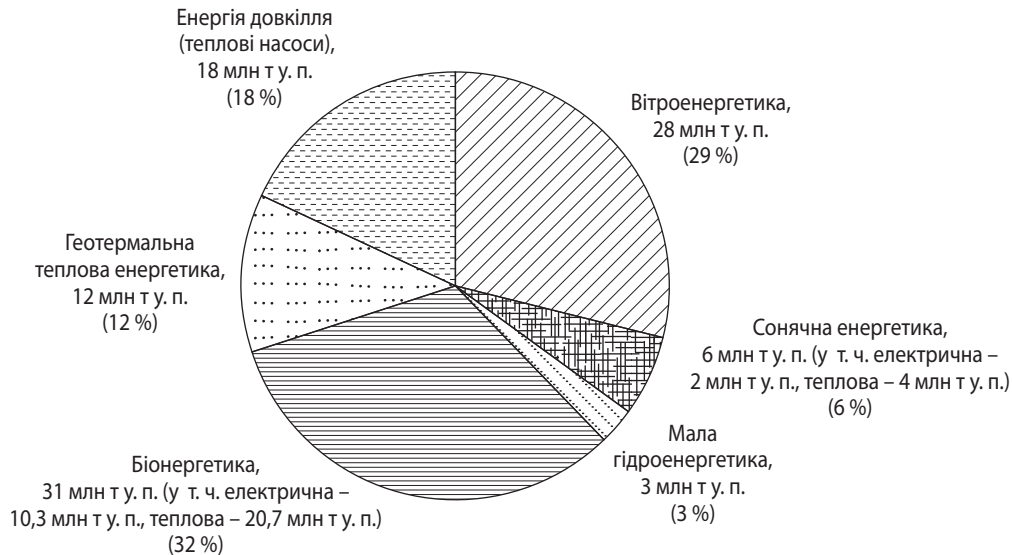

Рис. 3. Структура технічно-досяжного потенціалу вироблення енергоносіїв з ВДЕ та альтернативних видів палива за напрямом освоєння ВДЕ [7]

Джерело: сформовано авторами на основі даних Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України [7]

Частка відновлювальних джерел енергії у обсязі загального постачання первинної енергії залишається незначною, проте відбувається її поступове зростання.

За даними Державної служби статистики України, частка постачання енергії від відновлювальних джерел у загальному обсязі постачання склала 3 % у 2015 р., у той час як у 2007 р. вона становила лише 2 % (табл. 1) [8].

Таблиця 1

Динаміка постачання первинної енергії, у т.ч. від відновлюваних джерел у 2010–2015 рр. [8]

Показники	Одиниці виміру	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8
Виробництво енергії	тис. т н.е.	78712	85485	85247	85914	76928	61614
Імпорт енергії	тис. т н.е.	51260	58055	46520	39722	34437	31575
Експорт енергії	тис. т н.е.	9278	10303	8007	8213	6967	1447
Міжнародні морські та авіаційні бункери	тис. т н.е.	274	246	306	126	131	124
Зміни запасів	тис. т н.е.	11888	-6552	-966	-1356	1417	-1529
Загальне постачання первинної енергії	тис. т н.е.	132308	126438	122488	115940	105683	90090
у тому числі:							
Гідроенергія	тис. т н.е.	1131	941	901	1187	729	464
у % до підсумку	%	0,9	0,7	0,7	1,0	0,7	0,5
Вітрова та сонячна енергія і т.п.	тис. т н.е.	4	10	53	104	134	134
у % до підсумку	%	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
Біопаливо та відходи	тис. т н.е.	1476	1563	1522	1875	1934	2102
у % до підсумку	%	1,1	1,2	1,2	1,6	1,8	2,3

1	2	3	4	5	6	7	8
Загальне постачання енергії від відновлювальних джерел	тис. т н.е.	2611	2514	2476	3166	2797	2700
Частка постачання енергії від відновлювальних джерел	%	2,0	2,0	2,0	2,7	2,6	3,0

Джерело: дані Державної служби статистики України [8]

Загальний обсяг постачання первинної енергії скорочується з кожним роком, починаючи із 2010 р. (табл. 1). У 2015 р. він склав 90090 тис. т н.е., що менше на 15 % за обсяг постачання енергії у 2014 р. та на 32 % – порівняно з обсягом постачання первинної енергії у 2010 р. У 2015 р. було імпортовано 31575 тис. т н.е., що становить 51 % від обсягу виробленої енергії, експортовано енергії 1447 тис. т н.е., що свідчить про достатньо високий ступінь залежності країни від імпортичних енергоносіїв. Станом на 2015 р. обсяг постачання первинної енергії від відновлюваних джерел склав 2700 тис. т н.е., що на 3,5 % менше порівняно із попереднім роком, однак на 3,4 % більше порівняно з 2010 р. У загальному обсязі постачання первинної енергії від відновлюваних джерел найбільша частка (майже 78 %) припадає на енергію з біопалива та відходів, частка вітрової та сонячної енергії становить близько 5 %.

За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України станом на 01.04.2015 р. в країні функціонувало 242 об'єкти відновлюваної енергетики, що здійснювали виробництво електричної енергії та працювали за «зеленим» тарифом, з них 105 – об'єкти малої гідроенергетики, 102 – об'єкти сонячної енергетики, 21 – вітроенергетики. Встановлена потужність цих об'єктів становила 1469,21 МВт [9], що у 10 разів більше встановленої потужності у 2010 році. Крім того, станом на 01.01.2015 р. 25 об'єктів встановленої потужністю 28,4 МВт, функціонуючих без «зеленого» тарифу, виробляли електроенергію з відновлюваних джерел, а також 15 об'єктів загальною потужністю 585,9 МВт – з вторинних енергетичних ресурсів [9].

Загальна потужність електростанцій в Україні у 2015 році становила 55903,7 тис. кВт, з них 63 % потужності припадає на теплові електростанції (35334,4 тис. кВт), 25 % – атомні електростанції (13835,0 тис. кВт), 10,5 % (5882,6 тис. кВт) – гідроелектростанції, 0,8 % – вітрові (428,0 тис. кВт) та 0,7 % (422,8 тис. кВт) – сонячні електростанції [10]. Порівняно із 2011 роком потужність електростанцій зросла на 2,3 % [10]. При цьому потужності вітрових і сонячних електростанцій зросли майже втричі. Станом на 2015 рік найбільшу частку у загальному обсязі потужності займали потужності електростанцій Запорізького (20,57 %), Донецького (18,24 %), Дніпропетровського (10,16 %), Миколаївського (6,39 %), Харківського (5,50 %) регіонів [11]. В Україні має місце проблема нестачі маневрених і генеруючих потужностей, на яку вказують ряд дослідників, що призводить до неефективного використання первинних енергоресурсів.

Механізм стимулювання розвитку виробництва електроенергії з альтернативних джерел через встановлення «зеленого» тарифу сприяє нарощуванню потужностей об'єктів ВДЕ. З кожним роком зростає кількість об'єктів, що виробляють енергію з альтернативних джерел і працюють за «зеленим» тарифом. Згідно із даними НКРЕКП встановлена потужність виробників електричної енергії з ВДЕ за «зеленим» тарифом у 2016 році склала 1117,8 МВт, що на 120,7 МВт, або на 12 %, більше встановленої потужності 2015 року (рис. 4) [20]. Зростання встановленої потужності відбулося переважно за рахунок збільшення встановленої потужності об'єктів сонячної енергетики (на 99,2 МВт порівняно із 2015 р.). Крім того, зросла встановлена потужність вітроелектростанцій, об'єктів малої гідроенергетики та станцій на біомасі / біогазі. Майже половина всіх потужностей (47,5 %) – потужності сонячних електростанцій, 39,2 % – потужності вітряних електростанцій.

Протягом 2012–2016 рр. зростала кількість суб'єктів господарювання, що працюють за «зеленим» тарифом, та об'єктів електроенергетики, що виробляють електричну енергію з ВДЕ. Станом на 2016 рік кількість таких суб'єктів становила 167, що на 84 суб'єкти більше порівняно із 2012 роком. З них 89 суб'єктів господарювання (53 %) здійснюють роботу за «зеленим» тарифом у сфері сонячної енергетики.

Загальна кількість об'єктів, що виробляють електричну енергію з відновлюваних джерел, склала 285 у 2016 році, що майже у 3,5 рази більше порівняно із кількістю таких об'єктів у 2012 р. З них 126 об'єктів – сонячні електростанції, 125 об'єктів – малі гідроелектростанції (рис. 5).

Протягом 2016 року було вироблено електроенергії 163705,7 млн кВт·год [12, с.148], що менше на 23,4 млн кВт·год порівняно з обсягом виробництва у 2015 р. (163682,3 млн кВт·год [11, с. 5]) та на 31241,1 млн кВт·год – порівняно з даними 2011 р. (194946,8 млн кВт·год [10]). При цьому 49 % загального обсягу електроенергії вироблено у 2016 р. атомними електростанціями, 44 % – тепловими. Частка електроенергії, виробленої вітровими та сонячними електростанціями, є незначною та становить 0,9 % загального обсягу виробництва електроенергії в Україні (рис. 3).

За даними Державної служби статистики України, у 2016 р. обсяг виробництва електроенергії вітровими та сонячними електростанціями скоротився відповідно на 11,6 % та 17 % порівняно із 2015 р. (рис. 4). Проте по-

рівняно з 2011 р. обсяг виробництва електроенергії вітровими електростанціями зріс у 2016 р. майже у 11 разів, сонячними – у 13 разів, що свідчить про поступове нарощування обсягів виробництва електроенергії із нетрадиційних джерел.

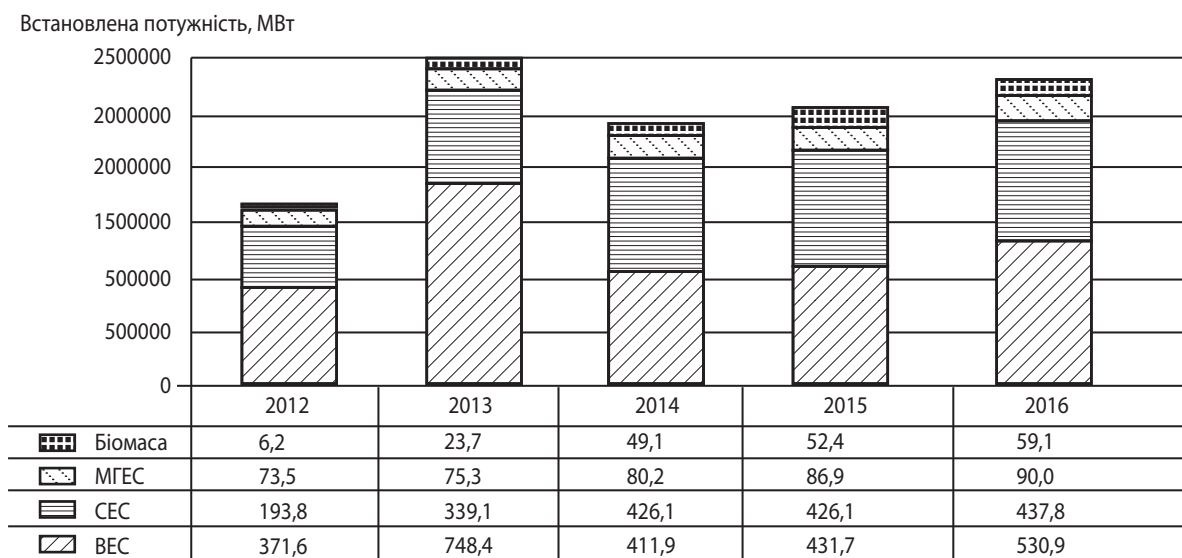

Рис. 4. Динаміка встановленої потужності виробників електроенергії з ВДЕ за «зеленим» тарифом

Джерело: сформовано авторами на основі даних Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [20, с. 60]

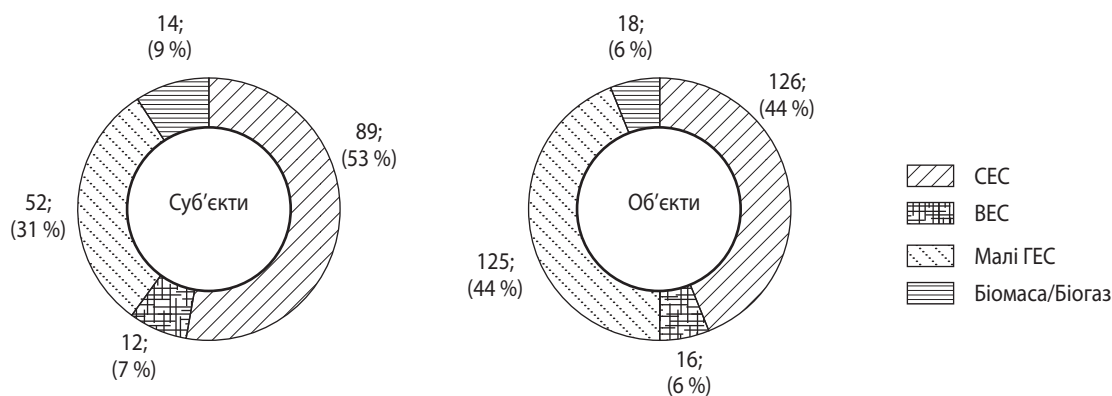

Рис. 5. Кількість суб'єктів господарювання, які працюють за «зеленим» тарифом, та об'єктів електроенергетики, що виробляють електричну енергію з ВДЕ у 2016 р.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [20, с. 60]

За даними ДП «Енергоринок» станом на 01 травня 2017 року, частка електричної енергії, виробленої з ВДЕ, у загальному обсязі виробленої за січень – квітень 2017 р. електричної енергії становила 1,31% [21; 22]. У 2016 році з відновлюваних джерел було вироблено електричної енергії 1764760 тис кВт·год, що у 2,3 разу (або на 994422 тис. кВт·год) більше за обсяг виробництва у 2012 році та майже на 1% (або на 14140 тис. кВт·год) більше за обсяг виробництва у 2015 році. При цьому обсяг виробництва електричної енергії з ВДЕ у 2016 році не досяг рівня 2014 року, склавши 88% цього обсягу. У 2016 році відбулося нарощування обсягів виробництва енергії СЕС, МГЕС та з електроенергії з біомаси, в той час як обсяг виробництва електроенергії ВЕС скоротився порівняно з попереднім роком (рис. 7).

Протягом 2012–2016 рр. відбулися зміни у структурі виробництва енергії з ВДЕ. Найбільша частка електроенергії у загальному обсязі виробництва з альтернативних джерел у 2012 році генерувалася СЕС (44% загального обсягу виробництва електроенергії з ВДЕ). У 2016 році більше половини загального обсягу виробництва електроенергії з ВДЕ (52,4%) була вироблена ВЕС. Протягом січня – квітня 2017 року з відновлюва-

них джерел вироблено 662227 тис. кВт-год електричної енергії, з них 50,46 % вироблено ВЕС, 25,86 % – СЕС, 14,66 % – мікро-, міні- та малими ГЕС, 9,02 % – з біомаси [22].

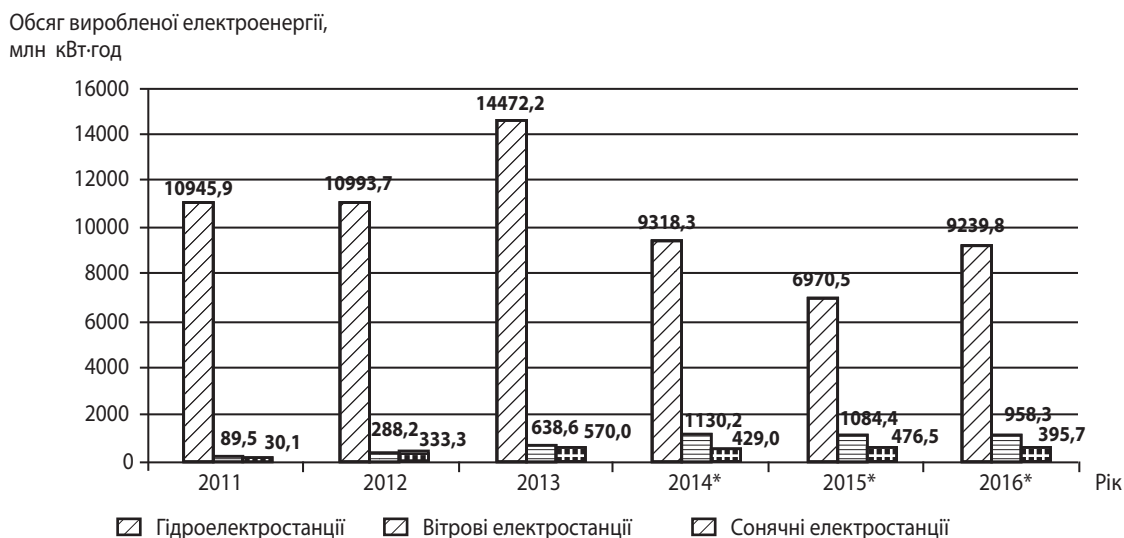

Рис. 6. Динаміка обсягу виробництва електроенергії в Україні ГЕС, ВЕС та СЕС у 2011–2016 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Державної служби статистики України [10; 12] без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

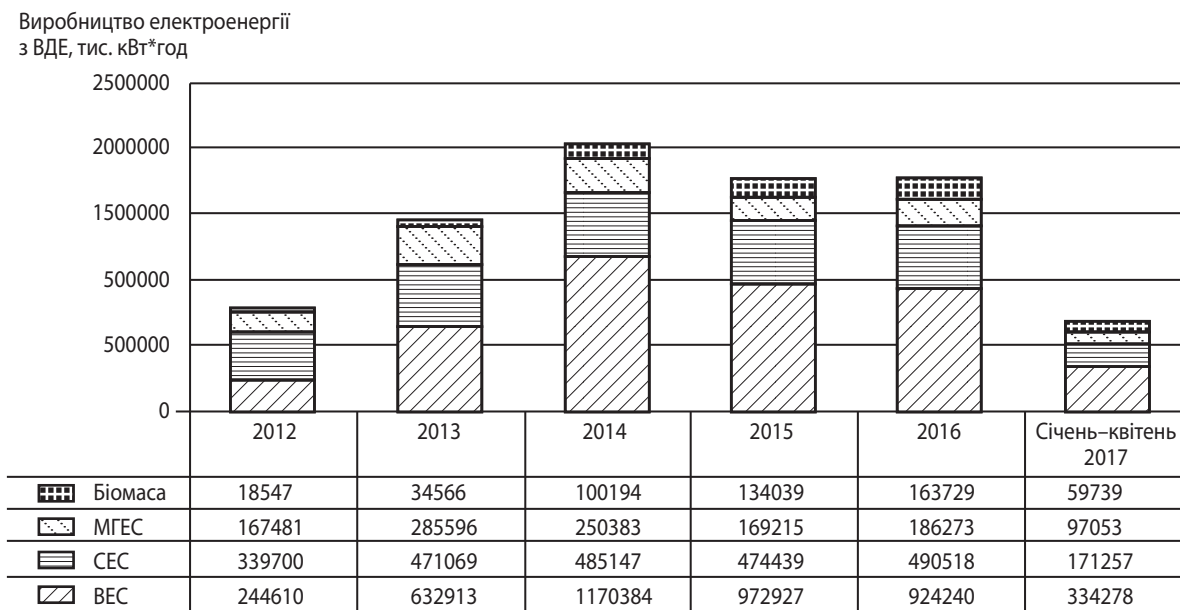

Рис. 7. Динаміка обсягу виробництва електроенергії з ВДЕ

Джерело: сформовано авторами за даними [22]

В Україні наявні певні позитивні зрушення у процесі освоєння відновлюваних джерел енергії. У той же час частка ВДЕ у виробництві енергії залишається незначною порівняно із часткою ВДЕ в інших країнах світу (рис. 5). Так, за даними незалежної інформаційно-консалтингової компанії «Enerdata» частка ВДЕ у виробництві електричної енергії в Україні у 2015 р. становила 5,0 % [13], частка вітрової та сонячної енергії – 0,89 % [14]. Країною з найвищою часткою ВДЕ у виробництві електроенергії є Норвегія (97,9 %) [13], найбільша частка вітрової та сонячної енергії – у Португалії (24,2 %) [14].

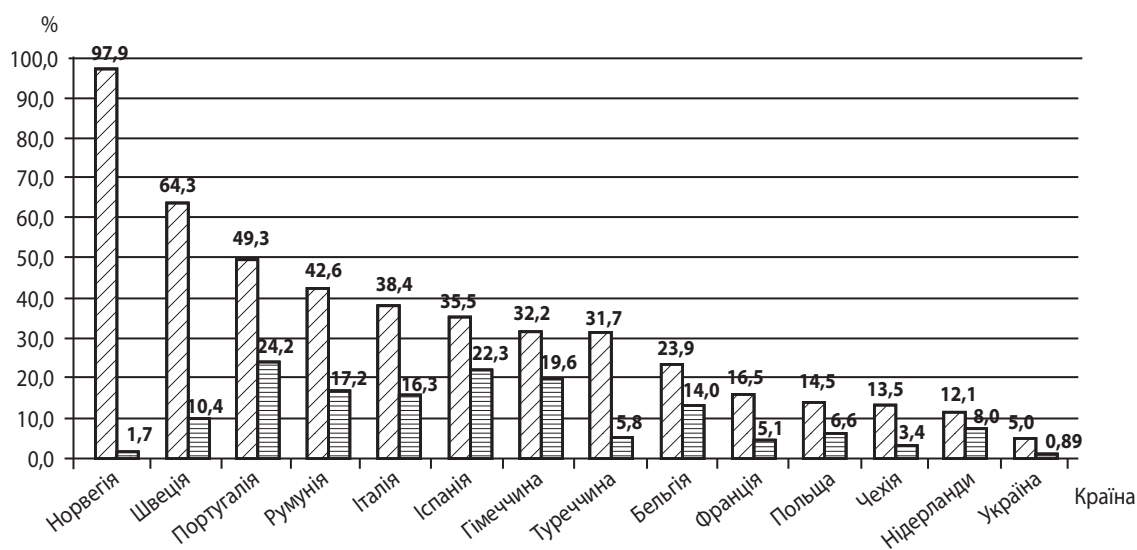

Рис. 8. Частка ВДЕ у виробництві електроенергії в Україні та країнах світу у 2015 р.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Світової енергетичної статистики (Щорічник 2016), наведених компанією «Enerdata» [13; 14]

Скорочуються обсяги споживання електроенергії та змінюється структура споживання. У 2015 році в Україні було спожито електричної енергії 118726,9 млн кВтгод [17], що менше на 11,8 % за обсяг спожитої електроенергії у 2014 році та на 21 % порівняно із обсягом споживання електроенергії у 2011 році. При цьому скоротилися обсяги споживання за всіма групами споживачів порівняно із попереднім роком (рис. 9). Найбільша частка електричної енергії (42 % загального обсягу у 2015 р.) споживається у промисловості. Найбільш енергоємною є металургійна промисловість, на яку припадає 57 % обсягу електроенергії, спожитої у промисловості, та 24 % загального обсягу спожитої електроенергії у 2015 році. При цьому частка, що споживається у промисловості, скоротилася протягом 2011–2015 рр., а частка споживання електроенергії населенням – зростала (з 25,5 % у 2011 р. до 30,7 % у 2015 р.).

Зниженню енергоємності промислового сектора економіки сприятимуть: енергетичний аудит суб'єктів господарювання та впровадження на вітчизняних підприємствах систем енергоменеджменту, формування стратегій енергоефективності, використання енергоефективних технологій, реалізації заходів із енергозбереження.

Освоєння відновлюваних джерел енергії у виробництві теплової енергії задля подальшого заміщення природного газу є стратегічно важливим для розвитку енергоринку України. Протягом 2013–2015 рр. частка теплоенергії у загальному обсязі постачання первинної енергії скоротилася з 0,9 % до 0,6 % [8]. У 2015 р. вироблено та відпущено теплоенергії (пара та вода гаряча) 90,7 млн Гкал, що на 16 % менше порівняно з обсягом виробленої теплоенергії у 2014 р. та майже на 38 % – порівняно з даними 2011 р. [18, с. 364].

Станом на 01.01.2015 р. виробництво теплової енергії з відновлюваних джерел здійснивали 885 об'єктів встановленою потужністю 1558,6 МВт, зокрема: 822 – об'єкти біоенергетики встановленою потужністю 1552,3 МВт; 43 – теплові насоси встановленою потужністю 5,56 МВт; 20 – об'єкти сонячної енергетики встановленою потужністю 0,81 МВт [9]. За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, у 2014 році об'єктами відновлюваної енергетики було вироблено 2173 тис. Гкал теплоенергії (з них 2165,8 тис. Гкал – об'єктами біоенергетики), що дало можливість замінити 253 млн м³ природного газу [9]. Нарощуванню виробництва теплової енергії з відновлюваних джерел і скороченню імпорту газу для виробництва теплоенергії сприятиме ухвалений Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про теплопостачання» щодо стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел енергії» [19], згідно із яким тарифи на теплову енергію, вироблену на установках з використанням альтернативних джерел енергії для потреб бюджетних установ та населення, встановлюються на рівні 90 % діючого для суб'єкта господарювання тарифу на теплову енергію, вироблену з використанням природного газу [19].

Незважаючи на скорочення обсягів споживання енергії, енергоємність ВВП в Україні має високе значення та перевищує значення показника у країнах світу (рис. 10). При цьому позитивним трендом економічного розвитку є поступове зниження енергоємності ВВП. Так, якщо у 2000 р. інтенсивність використання енергії на одиницю ВВП при постійному паритеті купівельної спроможності становила 0,614 кг н.е./дол. США,

то у 2010 р. енергоємність ВВП знизилася до 0,414 кг н.е./дол. США, а у 2015 р. – склала 0,316 кг н.е./дол. США [20].

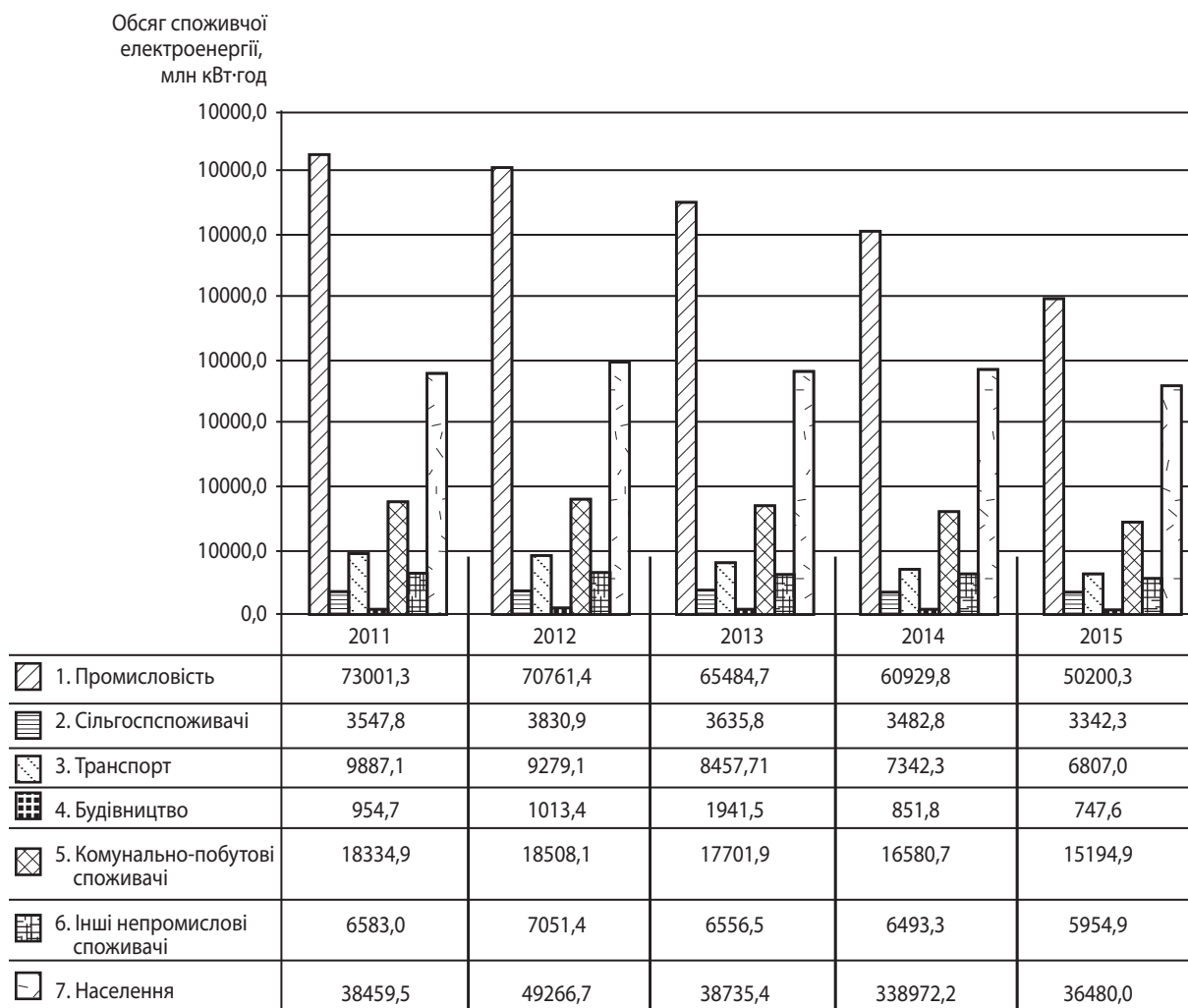

Рис. 9. Динаміка обсягів споживання електроенергії в Україні за групами споживачів у 2011–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі даних ДП «Національна енергетична компанія «Укренерго» [15, с. 24; 16, с. 23; 17, с. 22]

Подальший розвиток відновлюваної енергетики в Україні вимагає залучення великого обсягу інвестицій. Відповідно до Проекту Плану розвитку генеруючих об'єктів на альтернативних джерелах енергії (ВЕС, СЕС, БіоЕС) по регіонах України на період до 2026 року потреба в інвестиціях для підключення нових потужностей ВЕС, СЕС, БЕС (4530,20 МВт, з яких 2724,95 – потужності ВЕС) становить 185543372,33 тис. грн [23]. При цьому велика частка (майже 65 %) у загальній вартості будівництва / реконструкції потужностей припадає на підключення нових потужностей ВЕС.

Станом на квітень 2017 р. фактична ціна електроенергії з енергії сонячного випромінювання в Україні становила 27,71 ст/кВт·год, з енергії біомаси – 12,41 ст/кВт·год, електроенергії, виробленої мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями – 12,28 ст/кВт·год, з енергії вітру – 11,30 ст/кВт·год [22]. Незважаючи на те, що фактична ціна електроенергії з енергії сонця є найвищою порівняно із ціною електроенергії, отриманої з інших відновлюваних джерел, відбувається її стрімке зниження: ціна 2016 року (29,34 ст/кВт·год) є нижчою на 20 %, порівняно із ціною у 2015 р. та на 37 % порівняно із значенням показника 2012 р.

Виробництво теплової та електричної енергії з традиційних джерел супроводжується викидами шкідливих речовин у атмосферне повітря, що погіршує екологічну ситуацію у світі в цілому. Обсяг викидів діоксиду вуглецю, який є одним із основних видів парникових газів, постійно зростає. Згідно з даними Світового

банку у 2013 році обсяг викидів вуглекислого газу становив 35848592 кг і зріс порівняно із 1990 р. та 2000 р. на 60 % і 45 % відповідно.

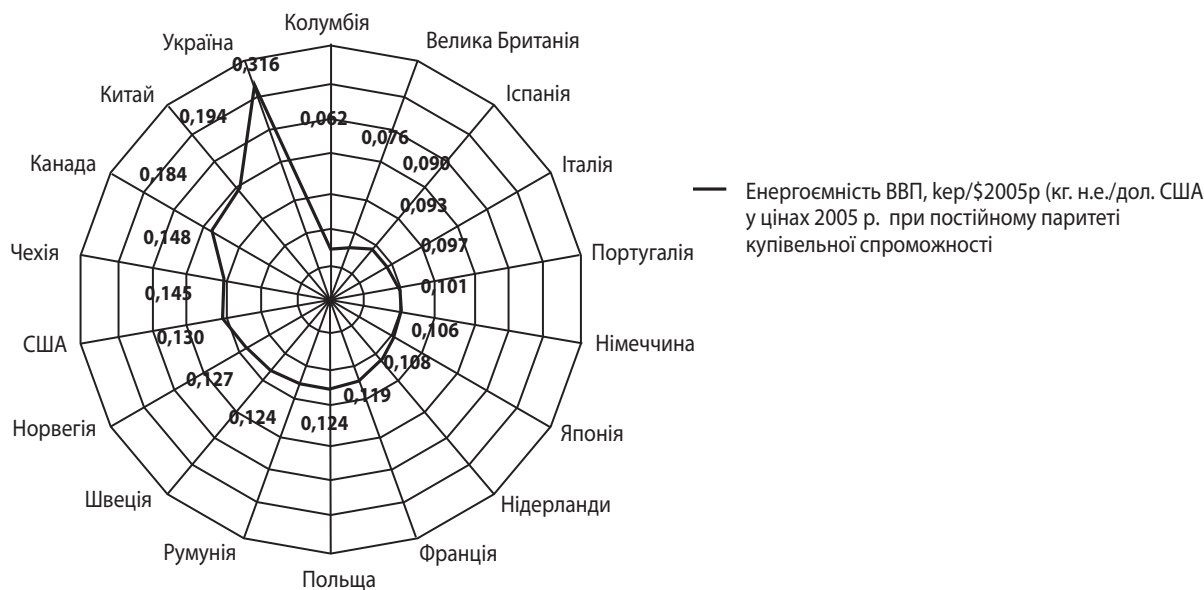

Рис. 10. ВВП при постійному паритеті купівельної спроможності в Україні та країнах світу у 2015 р.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Світової енергетичної статистики (Щорічник 2016), наведених компанією «Enerdata» [20]

За попередніми даними Державної служби статистики України обсяг викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення зріс у 2016 році на 7,7 % порівняно із попереднім роком і склав 3078,5 тис. т, з них 1414,8 тис. т (46 % від загального обсягу викидів) – за видом економічної діяльності «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря» [24]. Саме тому заміщення традиційних джерел енергії альтернативними є стратегічно важливим для країни на її шляху до екологічно безпечного розвитку.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна виокремити такі тенденції розвитку альтернативної енергетики для посилення фіскального та фінансового імпульсів в напрямі модернізації енергетичних ринків:

- частка відновлюваної енергії у загальному обсязі виробництва та споживання енергії залишається незначною, проте відбувається її поступове зростання;
- розвиток технологій та масштабування ринків знижує обсяг початкових інвестицій та ціну виробництва електроенергії з енергії сонця, що сприяє зростанню потужностей сонячної енергетики (зокрема, за рахунок доступності);
- динамічне та своєчасне удосконалення нормативно-правового забезпечення сприяє інвестиційному клімату для модернізації частини електроенергетики, яка використовує традиційні джерела енергії, і формуванню ринку альтернативної енергетики в Україні;
- «зелений» тариф обумовив зростання встановлених потужностей виробників електроенергії з відновлюваних джерел (з яких понад 50 % – геліоелектростанції) та кількості об'єктів генерації з ВДЕ (88 % загальної кількості об'єктів – СЕС та малі ГЕС);
- розширення доступу до фінансових ресурсів для мікробізнесу (енергетичні ваучери, спеціальні програми кредитної підтримки) стимулює нарощення обсягів виробництва електроенергії з ВДЕ. Водночас основною проблемою є перспектива втрати «зеленим» тарифом стимулюючого ефекту та посилення фінансового навантаження на споживачів.

Для повноцінного використання можливостей, створених тенденціями в альтернативній енергетиці України, необхідно посилити стимулюючий вплив фіскальних і фінансових інструментів, зокрема в частині:

- а) введення тимчасової податкової знижки з ПДФО на дохід від продажу електроенергії фізичними особами-власниками джерел ВДЕ потужністю до 300кВт, що прискорить окупність інвестицій в альтернативну енергогенерацію на 17 % та зробить їх більш привабливими для домогосподарств;
- б) ефективність «зеленого» тарифу можна підвищити розширенням доступу до фінансових ресурсів для мікробізнесу за рахунок енергетичних ваучерів, спеціальних програм кредитної підтримки, що сприятиме нарощенню обсягів виробництва електроенергії з ВДЕ;

в) ризик втрати «зеленим» тарифом стимулюючого ефекту та посилення фінансового навантаження на споживачів можна компенсувати податковим кредитом з ПДФО для непромислових виробників, що дозволить істотно збільшити кількість нових сонячних підстанцій.

Література: 1. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14.07.2016 № 1469-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1469-19>. 2. Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 902-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80/page>. 3. Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел та якою вносяться зміни до, а в подальшому скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС: Директива Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23 квітня 2009 року. URL: http://sae.gov.ua/documents/dyrektyva_2009_28.pdf. 4. Енергетична стратегія України на період до 2030 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 1071-р // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>. 5. Проект Енергетичної стратегії України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», Київ, 2016 р. // Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245165746&cat_id=245165726. 6. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555-15>. 7. Потенціал // Офіційний сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <http://sae.gov.ua/uk/activity/vidnovlyuvana-enerhetyka/potentsial>. 8. Загальне постачання первинної енергії за 2007–2015 роки // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/sg/ekolog/ukr/zp_pen_u.html. 9. Сучасний стан // Офіційний сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <http://sae.gov.ua/uk/activity/vidnovlyuvana-enerhetyka/suchasny-stand>. 10. Потужність електростанцій та виробництво електроенергії за 2011–2015 роки // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/pr/etgv/etgv_u/elev_11u.html. 11. Виробництво електроенергії та окремі техніко-економічні показники роботи електростанцій в Україні за 2015 рік: стат. бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 17 с. 12. Виробництво промислової продукції за видами в Україні за 2016 рік: стат. бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2016, 194 с. 13. Share of renewables in electricity production (incl hydro). Global Energy Statistical // Yearbook 2016. Enerdata. URL: <https://yearbook.enerdata.net/#renewable-in-electricity-production-share-by-region.html>. 14. Share of wind and solar in electricity production. Global Energy Statistical // Yearbook 2016. Enerdata. URL: <https://yearbook.enerdata.net/#wind-solar-share-electricity-production.html>. 15. Річний звіт 2012 Державного підприємства // Національна енергетична компанія «Укренерго». Київ, 2013. 115 с. URL: <http://www.ukrenergo.energy.gov.ua/Pages/ua/DetailsNew.aspx?nid=2386&urlNews=/pages/ua/annualreports1.aspx>. 16. Річний звіт 2014 Державного підприємства // Національна енергетична компанія «Укренерго». Київ, 2015. 107 с. URL: <http://www.ukrenergo.energy.gov.ua/Pages/ua/DetailsNew.aspx?nid=2385&urlNews=/pages/ua/annualreports1.aspx>. 17. Річний звіт 2015 Державного підприємства // Національна енергетична компанія «Укренерго». Київ, 2016. 105 с. URL: <http://www.ukrenergo.energy.gov.ua/Pages/ua/DetailsNew.aspx?nid=3582&urlNews=/pages/ua/annualreports1.aspx>. 18. Промисловість України у 2011–2015 роках: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 382 с. 19. Про внесення змін до Закону України «Про тепlopостачання» щодо стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21.03.2017 № 1959-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1959-viii>. 20. Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у 2016 році, 2017 р. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filesearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2016.pdf. 21. Функціонування ОРЕ // Державне підприємство «Енергоринок». URL: <http://www.er.gov.ua/doc.php?c=36>. 22. Виробництво електричної енергії з відновлюваних джерел енергії, станом на травень 2017 // Українська асоціація відновлюваної енергетики. URL: <https://www.slideshare.net/UkrAssociationofRES/c-2017-75967542>. 23. План розвитку генеруючих об'єктів на альтернативних джерелах енергії (ВЕС, СЕС, БіоЕС) по регіонах України на період до 2026 року. URL: <https://ua.energy/mediya/dostup-do-publichnoyi-informatsiyi/proekty-normatyvnyh-dokumentiv/>. 24. Експрес-випуск «Викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у 2016 році (попередні дані)» від 28.03.2017 № 91/0/06.4вн-17 // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References: 1. Pro ratyfikatsiiu Paryzkoj uhojy: Zakon Ukrainy vid 14.07.2016 No. 1469-VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1469-19>. 2. Natsionalnyi plan dii z vidnovliuvanoi enerhetyky na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.10.2014 No. 902-r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80/page>. 3. Pro zaokhochennia do vykorystannia enerhii, vyroblenoi z vidnovliuvanykh dzherel ta yakoiu vnosiat'sia zminy do, a v podalshomu skasovuiutsia Dyrektyvy 2001/77/Yes ta 2003/30/Yes: Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady 2009/28/Yes vid 23 kvitnia 2009 roku. URL: http://sae.gov.ua/documents/dyrektyva_2009_28.pdf. 4. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2030 r.: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.07.2013 No. 1071-r // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>. 5. Proekt Enerhetychnoi stratehii Ukrainy do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist», Kyiv 2016 r. // Ministerstvo enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti Ukrainy. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245165746&cat_id=245165726. 6. Pro alternatyvni dzherela enerhii: Zakon Ukrainy vid 20.02.2003 No. 555-IV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555-15>. 7. Potentsial // Ofitsiinyi sait Derzhavnoho ahentstva z enerhoefektyvnosti ta enerhozberzhennia Ukrainy. URL: <http://sae.gov>.

ua/uk/activity/vidnovlyuvana-enerhetyka/potentsial. **8.** Zahalne postachannia pervynnoi enerhii za 2007–2015 roky // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofits. sait. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/sg/ekolog/ukr/zp_pen_u.html. **9.** Suchasnyi stan // Ofitsiynyi sait Derzhavnoho ahentstva z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy. URL: <http://sae.gov.ua/uk/activity/vidnovlyuvana-enerhetyka/suchasny-stan>. **10.** Potuzhnist elektrostantsii ta vyrobnytstvo elektroenerhii za 2011–2015 roky // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofits. sait. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/pr/etgv/etgv_u/ele_ve_11u.html. **11.** Vyrobnytstvo elektroenerhii ta okremi tekhniko-ekonomichni pokaznyky roboty elektrostantsii v Ukraini za 2015 rik: stat. biuleten. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016. 17 p. **12.** Vyrobnytstvo promyslovoi produktsii za vydamy v Ukraini za 2016 rik: stat. biuleten. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy 2016, 194 p. **13.** Share of renewables in electricity production (incl hydro). Global Energy Statistical // Yearbook 2016. Enerdata. URL: <https://yearbook.enerdata.net/#renewable-in-electricity-production-share-by-region.html>. **14.** Share of wind and solar in electricity production. Global Energy Statistical // Yearbook 2016. Enerdata. URL: <https://yearbook.enerdata.net/#wind-solar-share-electricity-production.html>. **15.** Richnyi zvit 2012 Derzhavnoho pidpriemstva // Natsionalna enerhetychna kompaniia «Ukrenerho». Kyiv, 2013. 115 p. URL: <http://www.ukrenergo.energy.gov.ua/Pages/ua/DetailsNew.aspx?nID=2386&urlNews=/pages/ua/annualreports1.aspx>. **16.** Richnyi zvit 2014 Derzhavnoho pidpriemstva // Natsionalna enerhetychna kompaniia «Ukrenerho». Kyiv, 2015. 107 p. URL: <http://www.ukrenergo.energy.gov.ua/Pages/ua/DetailsNew.aspx?nID=2385&urlNews=/pages/ua/annualreports1.aspx>. **17.** Richnyi zvit 2015 Derzhavnoho pidpriemstva // Natsionalna enerhetychna kompaniia «Ukrenerho». Kyiv, 2016. 105 p. URL: <http://www.ukrenergo.energy.gov.ua/Pages/ua/DetailsNew.aspx?nID=3582&urlNews=/pages/ua/annualreports1.aspx>. **18.** Promyslovist Ukrainy u 2011–2015 rokakh: stat. zb. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016. 382 p. **19.** Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro teplopostachannia» shchodo stymuliuвання vyrobnytstva teplovoi enerhii z alternatyvnykh dzherel enerhii»: Zakon Ukrainy vid 21.03.2017 No. 1959-VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1959-viii>. **20.** Zvit pro rezultaty diialnosti Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh, u 2016 rotsi, 2017 r. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREK_2016.pdf. **21.** Funktsionuvannia ORE // Derzhavne pidpriemstvo «Enerhorynok». URL: <http://www.er.gov.ua/doc.php?c=36>. **22.** Vyrobnytstvo elektrychnoi enerhii z vidnovliuvanykh dzherel enerhii, stanom na traven 2017 // Ukrainiska asotsiatsiia vidnovliuvanoi enerhetyky. URL: <https://www.slideshare.net/UkrAssociationofRES/c-2017-75967542>. **23.** Plan rozvytku heneruiuchykh ob'ektiv na alternatyvnykh dzherelakh enerhii (VES, SES, BioES) po rehionakh Ukrainy na period do 2026 roku. URL: <https://ua.energy/mediya/dostup-do-publichnoyi-informatsiyi/proekty-normatyvnyh-dokumentiv/>. **24.** Ekspres-vypusk «Vykydy zabrudniuiuchykh rehovyn i parnykovykh haziv u atmosferne povitria vid statsionarnykh dzherel zabrudnennia u 2016 rotsi (poperedni dani)» vid 28.03.2017 No. 91/0/06.4vn-17 // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofits. sait. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Інформація про авторів

Гнедіна Катерина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування і аудиту Чернігівського національного технологічного університету (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Петраков Ярослав Валерійович – кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Чернігівського національного технологічного університету (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна; e-mail: yacherny@ukr.net).

Ющенко Надія Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування і аудиту Чернігівського національного технологічного університету (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Информация об авторах

Гнедина Екатерина Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита Черниговского национального технологического университета (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Петраков Ярослав Валерьевич – кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Черниговского национального технологического университета (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина; e-mail: yacherny@ukr.net).

Ющенко Надежда Леонидовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита Черниговского национального технологического университета (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Information about the authors

K. Hnedina — Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Department of Accounting, Taxation and Audit of Chernihiv National Technological University (95 Shevchenko Str., Chernihiv, 14027, Ukraine).

I. Petrakov — Ph.D. (Economics), Associate Professor, Leading Researcher of Chernihiv National Technological University (95 Shevchenko Str., Chernihiv, 14027, Ukraine; e-mail: yacherny@ukr.net).

N. Yushchenko — Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Department of Accounting, Taxation and Audit of Chernihiv National Technological University (95 Shevchenko Str., Chernihiv, 14027, Ukraine).

*Стаття надійшла до ред.
20.12.2017 р.*

ПОНЯТТЯ ТА АРХІТЕКТОНІКА ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Грабчук О. М.

Анотація. Процеси глобалізації суттєво трансформують закономірності розвитку національних економік. Економічний простір національних економік перебуває під домінуючим впливом глобального економічного простору, який має власні, якісно відмінні особливості розвитку. Дослідження цих закономірностей є важливою передумовою коректності всіх інших економічних досліджень на макрорівні. Статтю присвячено поглибленню теоретичного розуміння глобального економічного простору як логічного конструкту в межах індетерміністської парадигми наукового мислення та обґрунтуванню його архітекtonіки. Під час написання статті використано методи абстрагування, аналізу (в тому числі семантичного аналізу), синтезу з урахуванням концептуальних засад теорії синергетики. Основою наукових розробок став теоретичний даробок українських і зарубіжних науковців стосовно розуміння сутності економічного простору загалом. За результатами якісного семантичного аналізу уточнено формулювання поняття економічного простору як системи продуктивних сил і господарюючих суб'єктів, механізм взаємодії яких забезпечує розвиток суспільства у конкретно-просторових і конкретно-часових умовах. Глобальний економічний простір розглядається в межах наведеного розуміння економічного простору загалом як складно організована система національних економік. Його архітекtonіка (принципи устрою, що визначаються внутрішніми закономірностями розвитку) обумовлюється синергетичними ефектами та специфічними властивостями розвитку, до яких належать самоорганізація, самореферентність, гетерархія, емерджентність, відкритість, поєднання депресії та егресії, дисипативності та ентропійності. Загальні закономірності розвитку глобального економічного простору мають контингентний характер. Розуміння глобального економічного простору та його декомпозиція в контексті синергетики дають змогу впровадити релятивізм у виконання економічних досліджень.

Ключові слова: економічний простір, глобальний економічний простір, синергетика, релятивізм, гетерархія.

ПОНЯТИЕ И АРХИТЕКТОНИКА ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Грабчук О. Н.

Аннотация. Процессы глобализации существенно трансформируют закономерности развития национальных экономик. Экономическое пространство национальных экономик находится под доминирующим влиянием глобального экономического пространства, которое имеет собственные, качественно отличные особенности развития. Исследование этих закономерностей является важной предпосылкой корректности всех других экономических исследований на макроуровне. Статья посвящена углублению теоретического понимания глобального экономического пространства как логического конструкта в пределах индетерминистской парадигмы научного мышления и обоснованию его архитектуры. При написании статьи использованы методы абстрагирования, анализа (в том числе семантического анализа), синтеза с учетом концептуальных принципов теории синергетики. Основой научных разработок стали теоретические наработки украинских и зарубежных ученых относительно понимания сущности экономического пространства в целом. По результатам качественного семантического анализа уточнена формулировка понятия экономического пространства как системы производительных сил и хозяйствующих субъектов, механизм взаимодействия которых обеспечивает развитие общества в конкретно-пространственных и конкретно-временных условиях. Глобальное экономическое пространство рассматривается в пределах приведенного понимания экономического пространства в целом как сложноорганизованная система национальных экономик. Его архитекtonика (принципы устройства, которые определяются внутренними закономерностями развития) обуславливается синергическими эффектами и специфическими свойствами развития, к которым принадлежат самоорганизация, самореферентность, гетерархия, эмерджентность, открытость, сочетание депрессии и эгрессии, дисипативности и энтропийности. Общие закономерности развития глобального экономического пространства имеют контингентный характер. Понимание глобального экономического пространства и его декомпозиция в контексте синергетики дают возможность внедрить релятивизм в выполнение экономических исследований.

Ключевые слова: экономическое пространство, глобальное экономическое пространство, синергетика, релятивизм, гетерархия.

THE CONCEPT AND ARCHITECTONICS OF THE GLOBAL ECONOMIC SPACE

O. Hrabchuk

Abstract. *The processes of globalization essentially transform the patterns of development of national economies. The economic space of national economies is under the dominant influence of the global economic space, which has its own, qualitatively distinct features of development. The study of these patterns is an important prerequisite for correctness of all other economic studies at the macro level. The article is dedicated to deepening the theoretical understanding of the global economic space as a logical construct within the indeterministic paradigm of scientific thinking and to substantiating its architectonics. In the article, there used the methods of abstraction, analysis (including semantic analysis), synthesis in view of the conceptual principles of the theory of synergetics. The research developments are based on theoretical works of Ukrainian and foreign scientists regarding the understanding of the essence of the economic space as a whole. Using the results of the qualitative semantic analysis, there clarified the formulation of the concept of economic space as a system of productive forces and economic entities, the mechanism of interaction of which ensures the development of society under specific spatial and concrete-temporary conditions. The global economic space is considered within the presented understanding of the economic space as a whole as a complexly organized system of national economies. Its architectonics (principles of design, which are determined by the internal laws of development) is defined by synergistic effects and specific developmental properties, including self-organization, self-referentiality, heterarchy, emergence, openness, combination of degression and egression, dissipativity, and entropy. The general patterns of development of the global economic space are contingent in their nature. Understanding the global economic space and its decomposition in the context of synergetics provide an opportunity to introduce relativism into performance of economic research.*

Keywords: *economic space, global economic space, synergetics, relativism, heterarchy.*

Одним із найбільш важливих аспектів сучасного економічного життя є глобалізація, яка визначає розвиток людського суспільства в цілому й окремих суспільних формацій зокрема. Глобалізація, змінюючи структуру світового господарства, визначає загальні детермінанти його розвитку й обумовлює закономірності трансформації національних економік. Економічні процеси в межах світового господарства набувають системного характеру, перетворюючи його на єдине ціле, створюючи глобальний економічний простір, який має власні закономірності розвитку. Існування таких закономірностей констатується як факт, однак їх виявлення і дослідження переважно мають частковий характер.

Окремі аспекти розвитку глобального економічного простору є широко дослідженими. Зокрема, порівняльний аналіз економік різних країн, закономірностей розвитку національних економік, їх типологію наведено у працях Л. Антонюк, О. Білорус, В. Гейця, Я. Жаліло, С. Соколенка, Я. Столярчука, А. Філіпенка, В. Шевчука, О. Яковця та ін. Функціонування товарних та фінансових ринків досліджували В. Чарлз Гілл, І. Гладій, Б. Дікон, І. Дюмулен, Г. Колодко, П. Куцик, П. Стабс, Ю. Пахомов, М. Халс, З. Луцишин, О. Швиданенко й ін. Вплив міжнародних організацій і фінансових установ на функціонування глобальної економіки в цілому, розвиток національних економік і соціумів охарактеризовано Т. Алексеевою, Л. Верещаком, В. Колодською, Д. Лук'яненко, Л. Поручником, Е. Райнертом, Т. Циганковою. Однак менш широко висвітлено загальнотеоретичне розуміння глобального економічного простору, його декомпозицію та закономірності розвитку (А. Гальчинський, Д. Гелт, Т. В. Кальченко, Дж. Сакс), що й обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є поглиблення теоретичного розуміння глобального економічного простору з позицій індетерміністського підходу й обґрунтування його архітекtonіки. Методологія дослідження наведена переважно методами абстрагування, аналізу (в тому числі семантичного аналізу) та синтезу в межах концептуальних засад теорії синергетики.

Дефініції економічного простору існує значна кількість, але у їх формулюваннях спостерігаються суттєві відмінності. Зокрема, було розглянуто визначення економічного простору О. Біякова, В. Пефтієва [1], В. Василенка [2], А. Гранберга [3], Б. Данилишина [4], О. Іншакова та Д. Фролова [5], П. Кругмана [6], С. Оліфера [7], Т. Пепи [8], В. Чемкарева [9], Н. Чернецової [10]. З точки зору семантичного аналізу всю сукупність розглянутих визначень можна відобразити за допомогою схеми (рис. 1).

Основою формування дефініції «економічний простір» виступає поняття системи або різні компоненти цього поняття. Дійсно, система є поєднанням певних підсистем, що мають взаємодії між собою і являють організовану сукупність із визначеною структурою. Тобто використання як семантичного ядра у понятті «економічний простір» понять «поєднання», «структура», «сукупність» є рівнозначним до використання поняття «системи» як більш загального. Спорідненим із використанням поняття «системи» є використання поняття «форми організації», оскільки воно включає два компоненти поняття «системи» – «структуру» та «взаємодії». Логічно пов'язаним із використанням як семантичного ядра при дефініції поняття «економічний простір» видається використання поняття «простір, територія», однак тут існує певна суперечність. Перш за все, ви-

дається формально некоректним визначати «економічний простір» через «простір» загалом, оскільки семантична спорідненість дефініцій не означає їх відповідності по суті.

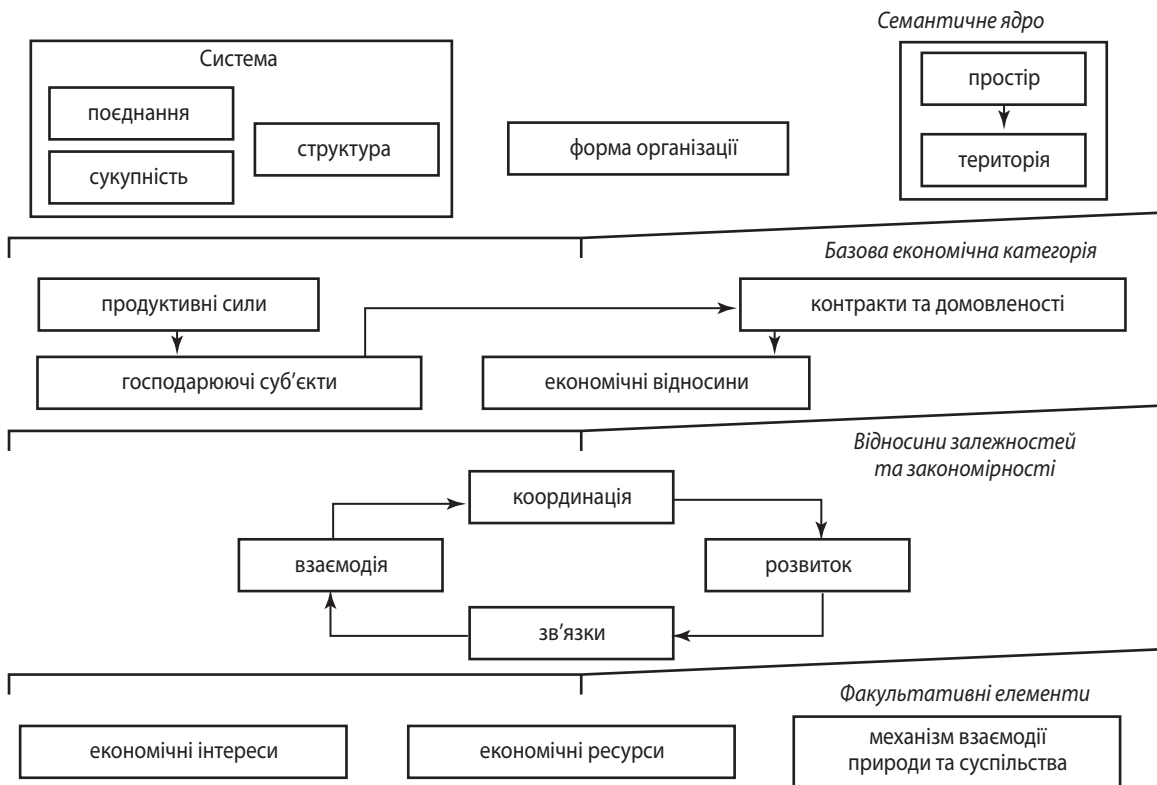

Рис. 1. Складові поняття «економічний простір» за результатами якісного семантичного аналізу

Джерело: сформовано автором на основі [1–10]

Звернемось до основ розуміння поняття простору. Його дефініція з точки зору філософії включає в себе форму існування матерії, що містить у собі певну сукупність елементів і характеризується протяжністю, положенням елементів відносно одного структурою та взаємодією об'єктів [7, с. 75]. У фізичному словнику простір визначають як фундаментальну структуру координації матеріальних об'єктів і їх станів: систему відношень, яка відображає координацію основних об'єктів (відстані, орієнтацію і т.д.) [11, с. 482]. З математичної точки зору простір – це будь-яка множина об'єктів, які мають спільні характеристики та описуються спільними залежностями між ними. Таким чином, простір має такі компоненти: певну сукупність елементів, що взаємодіють між собою і взаємно обумовлюють стан одне одного, що, своєю чергою, визначає архітектуру простору. З цієї точки зору розуміння простору є дуже близьким до розуміння системи, таким як його пропонує основоположник тектології А. А. Богданов [12, с. 274].

Як базові економічні категорії зазвичай використовують поняття «господарючі суб'єкти», «продуктивні сили», «економічні відносини» інколи – «контракти та домовленості», що також означає частковий перетин явищ або механізм їх взаємодії. Носієм таких взаємодій є економічні зв'язки, на основі чого забезпечується координація елементів системи та її розвиток. Семантична відповідність понять «зв'язки», «взаємодії», «координація», «розвиток» забезпечується їх взаємообумовленістю та динамізмом. Не можна виокремити: яка з даних компонент відносин залежності та закономірностей є вихідною та забезпечує виникнення інших, оскільки їх динамізм водночас формує циклічність закономірностей. Отже, економічний простір як система є динамічним та самообумовленим (межі простору не визначено та взаємодії виникають у просторі, а не поза ним).

Факультативні елементи дефініції «економічний простір» специфікують його розуміння як певного середовища, в якому реалізуються економічні інтереси, використовуються економічні ресурси чи забезпечується взаємодія природи та суспільства. При визначенні факультативних елементів поняття економічного простору необхідно враховувати їх частковий перетин із іншими складовими. Так, «економічні інтереси» є однією з компонентів поняття «господарючі суб'єкти», «економічні ресурси» поняття «продуктивні сили».

Таким чином, якісний семантичний аналіз поняття «економічний простір» дає змогу уточнити дефініцію цього поняття як системи продуктивних сил і господарюючих суб'єктів, механізм взаємодії яких забезпечує розвиток суспільства у конкретно-просторових і конкретно-часових умовах. Зважаючи на розуміння поняття економічного простору як множини просторово організованих економічних об'єктів, то, окрім координат економічного характеру, такий простір характеризується ще й просторово-часовими координатами, отже, як об'єкт дослідження має більше ступенів свободи. Слід зважати також на дискретно-континуальний характер економічного простору. Його дискретність визначається конкретністю просторових і часових умов, а континуальність – їх загальністю. Дискретність і неоднорідність економічного простору підкреслюється також у дослідженні [7, с. 76].

Глобальний економічний простір є формою економічного простору, в якому економічними об'єктами є національні економіки [7, с. 77], і являє собою систему взаємопов'язаних національних економік, механізм взаємодії яких забезпечує розвиток людського суспільства у конкретно-просторових та конкретно-часових умовах. Такий погляд на глобальний економічний простір дає підстави до його розуміння як синергетичної системи, а синергетична економічна система [13, с. 96–102] може мати необмежену кількість просторових і часових координат, трансформується у комплекс метасистеми та відповідних підсистем, її розвиток може бути представлено як вектор у межах одного і того ж самого –мірного простору. Це також означає, що для будь-якої комплексу підсистем у межах глобального економічного простору співпадатимуть частково або повністю їх виміри та формуватиметься нова сукупність взаємодій, що призводить до змінної ієрархії підсистем та визначає особливу архітектуру.

Глобальний економічний простір має специфічну архітектуру, під якою розуміємо принципи його устрою, що визначаються внутрішніми закономірностями розвитку (давн.-грец. – (archi) – головний, давн.-грец. – (tektos) будувати). Архітектура глобального економічного простору визначається його принципами побудови (самоорганізація, емерджентність, гетерархія, релятивізм, поєднання егресії / дегресії, дисипативності / ентропійності) та загальною системою зв'язків, що впливають із індетермінізму економічних явищ і процесів, сформованого працями Пригожина І. [14], Курдюмова С., Князевої О. [15], Поппера К. [16].

Розуміння архітектури глобального економічного простору наведено на рис. 2.

Синергетичне розуміння глобального економічного простору є водночас вужчим і ширшим від розуміння економічного простору загалом. Так, властивість організації економічного простору обумовлюється моментом фіксації його як системи з новими якісними властивостями. Для глобального економічного простору як різновиду системи, що є водночас відкритою, але не підлягає ніяким зовнішнім впливам, така фіксація неможлива. Самоорганізація проявляє себе у дуалістичній єдності з дезорганізацією, коли система досягає нових станів через подолання криз. Джерелом і причиною розвитку глобального економічного простору є він сам, що і визначає його самореферентність, що не є можливим для економічного простору загалом. Будь-який образ циклічної організації є властивістю самореферентності. Синергетична система (чи її конструкт) організує сама себе, існуючи відокремлено від навколишнього світу (підтримуючи свою цілісність), та вбудована в нього (що є умовою самоорганізації). Складна система реалізує сама себе через виконання власних операцій та самовідтворення (автопоєзис). Суперечності тут не існує, оскільки система не просто відкрита до оточення, але операціонально замкнута, що дає їй можливість підтримувати власну ідентичність [16, с. 98–99].

Ієрархія для глобального економічного простору трансформується в гетерархію, що передбачає мінімальну субординацію економічних зв'язків, відсутність сталої структурної організації (імовірно, контингентність форм структурної організації) та гетерогенність окремих елементів [18, с. 55]. Економічні процеси у глобальному економічному просторі відтак ніколи повторюють самих себе, що визначає його релятивізм як системи.

Динамізм глобального економічного простору проявляє себе переважно як емерджентність (із виникненням нових властивостей простору внаслідок процесів взаємодії окремих національних економік без утворення таких властивостей в самих компонентах системи). Наявність процесів, що самопідтримуються, виражається в здатності глобального економічного простору до авторепродукції.

Гетерархія виступає наслідком дегресії, коли центри підпорядкування не мають між собою егресивної різниці. Гетерогенність елементів синергетичної системи визначальний чинник її різноманітності. Передбачається, що система демонструє нові властивості, у тому числі і тому, що існують якісні та кількісні відмінності між різними елементами системи. Яскравим прикладом є формування шостого технологічного укладу на основі глобалізації в них процесів у межах постіндустріального суспільства [19, с. 16].

Структурна організація системи постійно змінюється, оскільки відносини гетерархії є менш сталими, ніж відносини ієрархій, а отже, система стає релятивістською з точки зору прояву всіх її інших властивостей. Інакше кажучи, «не існує нічого абсолютного і постійного» в характеристиці синергетичних систем. Таким чином, синергетична система являє собою релятивістську сукупність економічних процесів, що виникають під час виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів і послуг і відзначаються самоорганізацією та самореферентністю, гетерархією, емерджентністю, відкритістю. У розвитку синергетичних систем одночасно реалізуються дисипативність та ентропійність. Фактично траєкторія розвитку системи залежить від доміну-

вання в той чи інший період часу одного з напрямів її еволюції. Для глобального економічного простору, який розглядаємо як синергетичну систему, із існуванням відносно сталих субструктурних утворень це означає, що частина з них розвивається у напрямку зростання ентропії, а інша – у напрямку її зменшення. Оскільки глобальний економічний простір є відкритою системою, то, імовірно за все, матиме визначену спрямованість і загальний вектор його розвитку. Визначення такого вектору є окремим науковим завданням, вирішення якого дасть змогу прогнозувати виникнення глобальних кризових явищ.

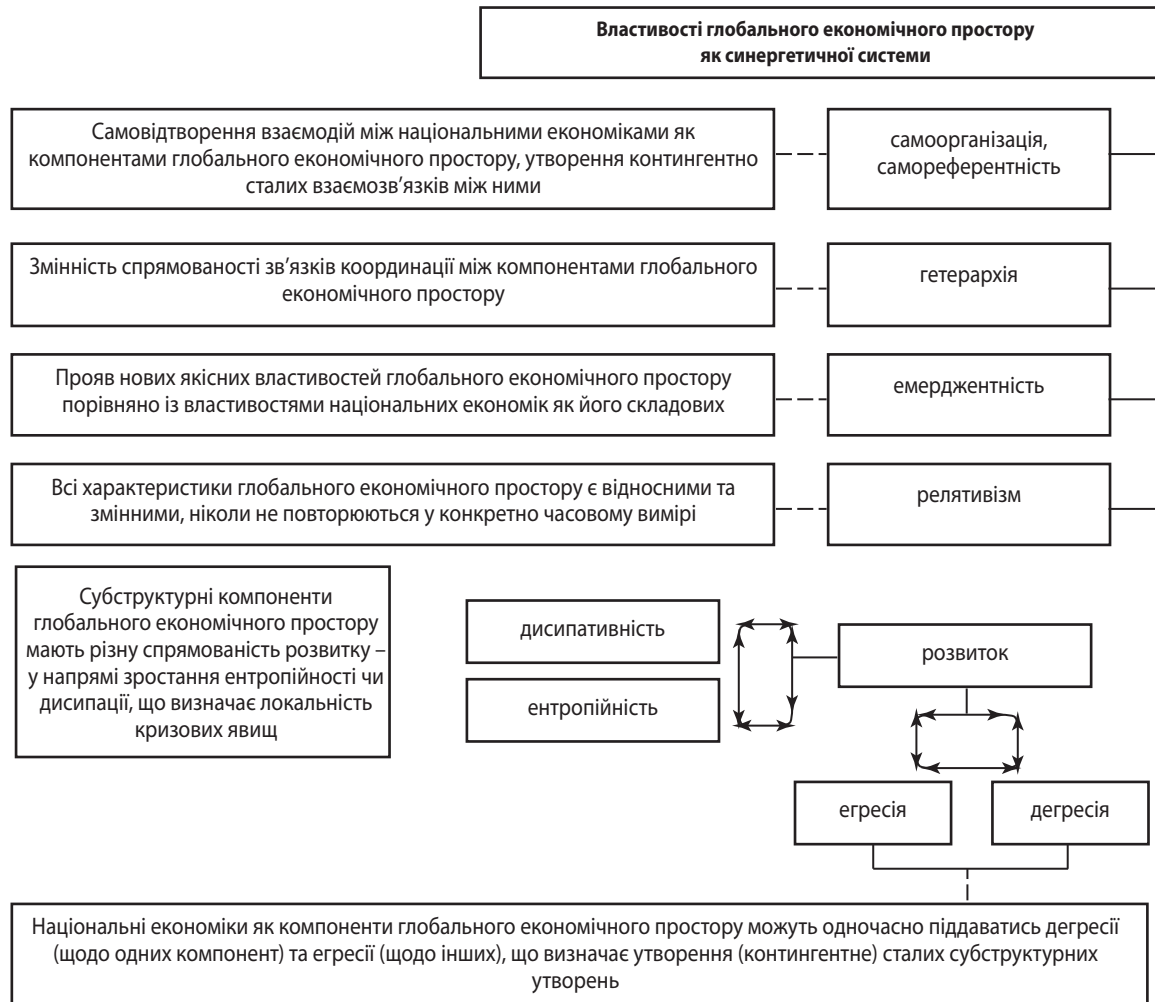

Рис. 2. Архітектура глобального економічного простору

Джерело: сформовано автором

Глобальний економічний простір розуміється в межах індетерміністської парадигми наукового мислення одночасно як казуальний та аказуальний. Детермінанти його розвитку визначаються контингентними причинно-наслідковими залежностями. У межах триваючих причинно-наслідкових залежностей глобальний економічний простір функціонує як ієрархічна система, його впливи є визначеними для кожної субструктурної компоненти, для національних економік. В моменти змін контингентності змінюється архітектура глобального економічного простору, він набуває ознак гетерархічно організованого. Отже, під час змін контингентності детермінанти розвитку стають багатовекторними, визначаючи трансформацію простору. Періоди змін контингентності характеризуються також змінністю впливів глобального економічного простору на розвиток національних економік.

Таким чином, за результатами якісного семантичного аналізу уточнено поняття економічного простору, глобального економічного простору, за допомогою методів абстрагування та синтезу визначено специфічні риси організації глобального економічного простору як синергетичної системи та визначено його архітектоніку. Пропоновані розуміння економічного простору та глобального економічного простору є більш загальними порівняно із існуючими напрацюваннями світової спільноти, в яких інтерпретація зазначених понять переваж-

но пов'язана зі специфікою сфери дослідження. Розуміння глобального економічного простору та його декомпозиція в контексті синергетики дають змогу впровадити релятивізм у виконання економічних досліджень та обґрунтувати використання відповідної методології, що і є метою подальших наукових розвідок.

Література: 1. Пейтєв В. Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты: монография. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2004. 151 с. 2. Василенко В. Н. Об основных конструктивных элементах экономического пространства. *Экономика и право*. 2009. № 2 (24). С. 5–10. 3. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: учебник. М.: ГУ ВШЭ, 2003. 495 с. 4. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України/за ред. Б. М. Данилишина. Київ: РВПС України НАН України, 2008. 220 с. 5. Иншаков О. В., Фролов Д. П. Экономическое пространство и пространственная экономика. *Экономическая наука современной России*. 2005. № 4. С. 174–180. 6. Бутенко Т. О. К вопросу о сущности экономического пространства. *Экономика та право*. 2010. № 4. С. 13–17. 7. Оліферук С. І. Економічний простір: сутність, ознаки і структура. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 6.133. С. 74–79. 8. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України. Черкаси: Брама-України, 2006. 440 с. 9. Чемкарев В. В. Экономическое пространство как объект и предмет экономической науки // *Философия хозяйства: Альманах центра общественных наук и экономического факультета МГУ*. М.: Изд-во МТРК, 2000. № 3. 328 с. 10. Чернецова Н. С. Природа и структура экономического пространства и экономические интересы. *Известия Пензенского государственного педагогического университета. Общественные науки*. 2006. № 2 (6). С. 64–68. 11. Вакуленко М. О., Вакуленко О. В. Фізичний тлумачний словник. URL: <http://slavdpu.dn.ua/fizmatzbirnyk/slovniki/sl11.pdf>. 12. Богданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука): в 2 т. Т. 1. М.: Экономика, 1989. 304 с. 13. Бузгалин А. В., Колганов А. И. Сравнительный анализ экономических систем: методология и теория (материалы спецкурса). *Вестник Московского университета*. Серия 6: Экономика. 2002. № 3, Ч. 1. С. 94–113. 14. Пригожин И. Творящая натура: Детерминизма нет ни в обществе, ни в природе. *Эксперт*. 2000. № 18 (260). С. 72–73. 15. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным. *Вопросы философии*. 1992. № 12. С. 3–20. 16. Баженов Л. Б., Казютинский В. В., Мамчур К. А., Сачков Ю. В., Севальников А. Ю. Вероятностная причинность и теория постпозитивности К. Поппера // *Спонтанность и детерминизм*. М.: Наука, 2006. С. 66–74. 17. Князева Е. Н. Конструктивистская эпистемология. *Философские науки*. 2010. № 11. С. 88–103. 18. Старк Д. Гетерархия: неоднозначность активов и организация разнообразия в постсоциалистических странах. *Экономическая социология: новые подходы к институциональному и сетевому анализу*. 2001. Т. 2. № 2. С. 94–114. 19. Дейнека Т. А. Протиріччя сучасної техніко-економічної парадигми в умовах інформаційної глобалізації. *Економіка розвитку*. 2015. № 4 (76). С. 13–20.

References: 1. Peftiyev V. *Teoriya ekonomicheskogo prostranstva: metodologicheskij i regionalnyy aspekt*: monografiya [Theory of Economic Space: Methodological and Regional Aspects: monograph]. Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 2004. 151 p. 2. Vasilenko V. N. *Ob osnovnykh konstruktivnykh elementakh ekonomicheskogo prostranstva* [On the Main Constructive Elements of the Economic Space]. *Ekonomika i pravo*. 2009. No. 2 (24). P. 5–10. 3. Granberg A. G. *Osnovy regionalnoy ekonomiki: uchebnik*. M.: GU VShE, 2003. 495 p. 4. *Ekonomichnyi prostir i dynamika rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy/za red. B. M. Danylyshyna*. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2008. 220 p. 5. Inshakov O. V., Frolov D. P. *Ekonomicheskoye prostranstvo i prostranstvennaya ekonomika* [Economic Space and Spatial Economics]. *Ekonomicheskaya nauka sovremennoy Rossii*. 2005. No. 4. P. 174–180. 6. Butenko T. O. *K voprosu o sushchnosti ekonomicheskogo prostranstva* [To the Question of the Essence of the Economic Space]. *Ekonomika ta pravo*. 2010. No. 4. P. 13–17. 7. Olyferuk S. I. *Ekonomichnyi prostir: sutnist, oznaky i struktura* [Economic Space: Essence, Features and Structure]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. 2012. No. 6.133. P. 74–79. 8. Pepa T. V. *Rehionalna dynamika i transformatsiia ekonomichnoho prostoru Ukrainy*. Cherkasy: Brama-Ukrainy, 2006. 440 p. 9. Chemkarev V. V. *Ekonomicheskoye prostranstvo kak obyekt i predmet ekonomicheskoy nauki* // *Filosofiya khozyaystva: Almanakh tsentra obshchestvennykh nauk i ekonomicheskogo fakulteta MGU*. M.: Izd-vo MTRK, 2000. No. 3. 328 p. 10. Chernetsova N. S. *Priroda i struktura ekonomicheskogo prostranstva i ekonomicheskoye interesy* [The Nature and Structure of Economic Space and Economic Interests]. *Izvestiya Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*. Obshchestvennyye nauki. 2006. No. 2 (6). P. 64–68. 11. Vakulenko M. O., Vakulenko O. V. *Fizychnyi tлумachnyi slovnyk*. URL: <http://slavdpu.dn.ua/fizmatzbirnyk/slovniki/sl11.pdf>. 12. Bogdanov A. A. *Tektologiya (Vseobshhaya organizatsionnaya nauka)*. Vol. 1. M.: Ekonomika, 1989. 304 p. 13. Buzgalin A. V., Kolganov A. I. *Sravnitelnyy analiz ekonomicheskikh sistem: metodologiya i teoriya (materialy spetskursa)* [Comparative Analysis of Economic Systems: Methodology and Theory (Materials of a Special Course)]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Seriya 6: Ekonomika. 2002. No. 3, Part 1. P. 94–113. 14. Prigozhin I. *Tvoryashchaya natura: Determinizma net ni v obshchestve, ni v prirode* [The Creative Nature: There is no Determinism either in Society or in Nature]. *Ekspert*. 2000. No.18 (260). P. 72–73. 15. Knyazeva Ye. N., Kurdyumov S. P. *Sinergetika kak novoye mirovideniye: dialog s I. Prigozhinym* [Synergetics as a New Worldview: Dialogue with I. Prigogin]. *Voprosy filosofii*. 1992. No. 12. P. 3–20. 16. Bazhenov L. B., Kazutyinskiy V. V., Mamchur K. A., Sachkov Yu. V., Seválnikov A. Yu. *Veroyatnostnaya prichinnost i teoriya postpozitivnosti K. Poppera* // *Spontanost i determinizm*. M.: Nauka, 2006. P. 66–74. 17. Knyazeva Ye. N. *Konstruktivistская epistemologiya* [Constructivist Epistemology]. *Filosofskiye nauki*. 2010. No. 11. P. 88–103. 18. Stark D. *Geterarhiya: neodnoznachnost aktivov i organizatsiya raznoobraziya v postsotsialisticheskikh stranakh* [Heterarchy: The Ambiguity of Assets and the Organization of Diversity in the Post-Socialist Countries]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya: novyye podkhody k institutsionalnomu i setevomu analizu*. 2001. Vol. 2. No. 2. P. 94–114. 19. Deineka T. A. *Protiryichchia suchasnoy tekhniko-ekonomichnoi paradyzmy v umovakh informatsiinoi hlobalizatsii* [Contradiction of Modern Technical and Economic Paradigm in the Conditions of Information Globalization]. *Ekonomika rozvytku*. 2015. No. 4 (76). P. 13–20.

Інформація про автора

Грабчук Оксана Миколаївна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, кім. 82, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: ograbchuk@i.ua).

Информация об авторе

Грабчук Оксана Николаевна – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, к. 82, г. Днепр, 49044, Украина; e-mail: ograbchuk@i.ua).

Information about the author

O. Grabchuk — D.Sc. (Economics), Associate Professor, Head of Department of Finance of Oles Honchar Dnipro National University (35 Dmytra Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: ograbchuk@i.ua).

*Стаття надійшла до ред.
14.12.2017 р.*

Економіка підприємства та управління виробництвом

JEL Classification: I 31; L98; H80

УДК 33.338.001.36

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Гринько Т. В.
Чіменова Д. М.

Анотація. У статті проаналізовано досвід країн Європейського Союзу щодо розвитку комунальної сфери господарювання та механізмів управління розвитком комунального підприємства. Було розглянуто питання підвищення якості послуг підприємств житлово-комунального господарства. Також обґрунтовано необхідність управління якістю послуг відповідно до встановлених стандартів якості, потреб споживачів. Розкрито особливості формування та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) в Україні й інших країнах. Надано рекомендації для вітчизняних підприємств щодо впровадження закордонного досвіду формування механізму управління розвитком комунальних підприємств.

Ключові слова: механізм управління, комунальне підприємство, мешканці будинків, житлово-комунальні послуги, управління розвитком, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ).

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ КОММУНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Гринько Т. В.
Чіменова Д. Н.

Аннотация. В статье проанализирован опыт стран Европейского Союза по развитию коммунальной сферы хозяйствования и механизмов управления развитием коммунального предприятия. Были рассмотрены вопросы повышения качества услуг предприятий жилищно-коммунального хозяйства. Также обоснована необходимость управления качеством услуг в соответствии с установленными стандартами качества, потребностями потребителей. Раскрыты особенности формирования и функционирования объединений совладельцев многоквартирных домов (ОСМД) в Украине и других странах. Даны рекомендации для отечественных предприятий по внедрению зарубежного опыта формирования механизма управления развитием коммунальных предприятий.

Ключевые слова: механизм управления, коммунальное предприятие, жители домов, жилищно-коммунальные услуги, управление развитием, объединение совладельцев многоквартирных домов (ОСМД).

© Гринько Т. В., Чіменова Д. М., 2017

FOREIGN EXPERIENCE IN FORMING A MECHANISM FOR MANAGING THE DEVELOPMENT OF PUBLIC UTILITY ENTERPRISES

T. Grynko
D. Chinenova

Abstract. *The article analyzes the experience of European Union countries regarding the development of the housing and public utility sector of economy and the mechanisms for managing the development of a public utility enterprise. The issue of improving the quality of services provided by public utility enterprises is considered. Furthermore, the necessity of managing the quality of services in accordance with the established quality standards, consumer needs is substantiated. The peculiarities of the formation and functioning of associations of co-owners of multi-apartment buildings (ACMH) in Ukraine and other countries are revealed. Recommendations on introducing the foreign experience in forming the mechanism for managing the development of public utility enterprises in domestic enterprises are given.*

Keywords: *management mechanism, public utility enterprise, dwellers of houses, housing and public utility services, development management, associations of co-owners of multi-apartment houses (ACMH).*

Вступ. Сучасні тенденції прискорення розвитку суспільства обумовлюють зростання продуктивних сил, а отже, прискорення розвитку підприємств. Підприємства сфери послуг у світі забезпечують до 75 % ВВП, при цьому значну роль відіграють саме комунальні підприємства. В умовах розвитку ринкових відносин, а також економічних і політичних катаклізмів, що відбуваються в нашій країні, спостерігаються і істотні зміни в розвитку багатьох підприємств не тільки України, а і світу, зміни помітні і у сфері житлово-комунального господарства (ЖКГ).

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми формування розвитку підприємства досліджено в роботах багатьох науковців, таких як: О. Арістов, Л. Басовський, А. Глічев, М. Круглов, Ю. Огвоздін, Л. Боженко, Ю. Койфман, В. Павлов, Ф. Поклонський, М. Шаповал, Т. Гвініашвілі. Аналіз та обґрунтування шляхів розвитку житлово-комунальної сфери знайшли своє вирішення в роботах: Б. Андрушківа, П. Бубенка, Л. Бражнікової, О. Іванків, Н. Кудлаєвої, Л. Ліпич, В. Полуянова, Т. Сьомкіної, І. Шкрабак та ін. Але, незважаючи на активізацію дослідницьких зусиль у цих напрямках, слід зазначити, що проблеми функціонування сфери ЖКГ щодо обґрунтування шляхів розвитку та підвищення якості послуг до цього часу не були предметом комплексного наукового дослідження.

Метою роботи є дослідження закордонного досвіду формування механізму управління розвитком комунальних підприємств і розробка рекомендації щодо його впровадження на вітчизняних підприємствах у сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу дослідження. Найважливішою складовою, що забезпечує розвиток національної економіки, є житлово-комунальне господарство (ЖКГ), від якого щоденно безпосередньо залежить якість життя кожного громадянина країни. На жаль, сьогодні функціонування підприємств ЖКГ України супроводжується цілою низькою проблем [1].

Сьогодні житлово-комунальне господарство України знаходиться на стадії реформування, тому постає гостра проблема розробки та впровадження нових інструментів, механізмів і методів управління як на рівні територіальних громад, так і впровадження системи договірних відносин, що обумовлено появою у цій сфері суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм [2].

Більшість сучасних підприємств у своїй діяльності використовують модель інноваційного розвитку, яка базується на визначенні цілей, інноваційного потенціалу, системи показників інноваційного розвитку, відповідної стратегії та механізмів її реалізації [3].

Сьогодні підприємства ЖКГ розвиваються згідно з прийнятою програмою, яка закріплена у Законі України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки». Мета цієї програми полягає у визначенні основних положень щодо реалізації державної політики реформування житлово-комунального господарства та здійсненні заходів, які спрямовані на підвищення ефективності та надійності його функціонування, а також забезпечення сталого розвитку для задоволення потреб населення і господарського комплексу в послугах житлово-комунального господарства відповідно до встановлених нормативів і національних стандартів [4]. Однак програма чітко не визначає, як мешканці будинків повинні діяти в незвичних для них умовах.

Також, слід зазначити, що Законом України «Про житлово-комунальні послуги» визначено основні засади організаційних, господарських відносин, що виникають у сфері надання та споживання житлово-комунальних послуг між їх виробниками, виконавцями і споживачами, а також їх права та обов'язки. Пред-

метом регулювання цього Закону є правовідносини, що виникають між виробниками, виконавцями, споживачами у процесі створення, надання та споживання житлово-комунальних послуг [5].

Однак, беручи до уваги сьогоденні реалії життя в Україні, багато людей не завжди повною мірою дотримуються усього, що прописано в законі. На превеликий жаль, надання споживачам комунальних послуг не відповідає Європейському рівню. Існують спеціальні форми управління житлово-комунальним господарством, які виправдані практикою. На жаль, ці форми не були враховані та задіяні в Україні, але вони широко застосовуються у зарубіжних державах і довели свою ефективність, тому повинні застосовуватись і в нашій державі [6].

Наприклад, в Німеччині вже давно повсюдно перейшли на об'єднання співвласників багатоквартирних будинків і кооперативи. Результат: прилаштовані до старої п'ятиповерхівки нові ліфти, модернізована двотрубна система опалення, вбудовані в будинках теплопункти. Цим шляхом йшли і сусідні Росія та Білорусь. На жаль, за більш ніж два десятки років, що минули з початку процесу приватизації колись державного житла, більшість громадян так і не усвідомили, що володіння квартирою передбачає і відповідальність за будинок, в якому вона знаходиться. Кому доводилося бувати в Німеччині, зазначають зовсім інше, дбайливе ставлення німців до спільного простору.

Отже, одним із недолків самого закону є відсутність чітко прописаних в ньому обов'язків управителя житлового будинку або ОСББ. Оскільки у більшості наших громадян ще немає досвіду найму таких керуючих, є ймовірність стати жертвою «фахівця», який візьме на себе мінімум обов'язків і доведе будинок «до кризи». Щоб люди мали можливість вибору керуючих і фахівців з обслуговування будинку, в Україні необхідно створити велику мережу фахівців і підприємств, що надають такі послуги, які вже не один рік діють на території Німеччини. Треба вирішити ще багато питань, щоб реформування житлово-комунального господарства здійснювалось ефективно та були розроблені відповідні дієві механізми. В ситуації з Україною можна стверджувати, що потенціал є, та прийнятий закон є хорошою базою для нововведень. Сьогодні 84,4 % квартир в Україні знаходяться у власності фізичних осіб. Ще 10,6 % квартир організовано в кооперативи і лише 5 % – в муніципальній власності (рис. 1).

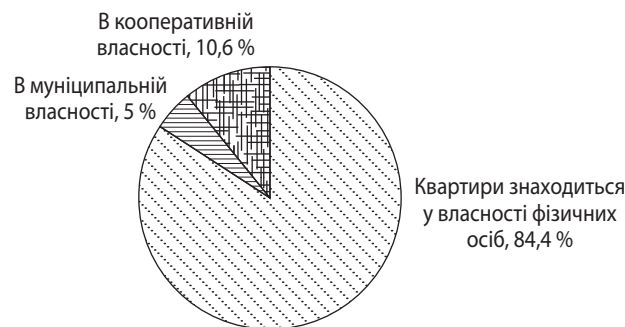

Рис. 1. Структура власності на житлову нерухомість в Україні за 2016 р.

Джерело: сформовано автором на основі [6]

Щодо організації та функціонування ОСББ в Україні та інших країнах, то тут різниця дуже істотна. У Німеччині при приватизації хоча б однієї квартири в будинку створення ОСББ є обов'язковим. Також обов'язковим є створення резервного ремонтного фонду, розмір якого кожне ОСББ визначає самостійно, як і приймає рішення про його використання. Є ще рада мешканців – контролюючий орган, свого роду посередник між ОСББ і керуючою компанією.

Так, в Німеччині закон про житловий фонд існує з 1951 року, і він досі доповнюється.

За новим законом жителі багатоквартирного будинку можуть або створити в ньому ОСББ (юридична особа), або керувати господарством самостійно без реєстрації ОСББ. Друга модель в Німеччині є найпоширенішою. Однак для України в сучасних реаліях цей варіант менш кращий, оскільки українські банки, наприклад, не готові видавати кредити незареєстрованим товариствам співвласників будинків.

Щодо ЖЕКів, то з нашої точки зору, комунальні ЖЕКи з їх менталітетом будуть поступово зникати – як стара модель управління житловим будинком. Першими зі сфери впливу ЖЕКів вийдуть відносно нові будівлі, в яких не треба здійснювати багато ремонтних робіт. А у ЖЕКів залишаться проблемні будинки. У Німеччині керуючий житлом – це професія, яку можна отримати не тільки у виші, але і на підприємстві – приблизно за три роки, після чого фахівець отримує офіційний сертифікат керуючого. Крім того, керуючому житлом необхідна і реєстрація.

У Німеччині, наприклад, тільки третина населення мешкає в своїх квартирах і, природно, що люди цінують житло, за яке виплачували кредит 30 років. У колишній Німецькій Державній Республіці оренда квартир була дешевою, і до житла не відносилися як до цінності. Після об'єднання Німеччини тарифи підвищилися, оренда досягла 30 % доходу сім'ї, і люди відразу почали більш лояльно відноситися до цього.

На сьогодні в Марцан – Хеллерсдорф (найбільший район Німеччини) всього 5 % квартир знаходиться у власності самих мешканців [7].

Відповідно до законодавчої бази багатьох будинках відразу були створені об'єднання власників житла (аналог ОСББ). Це ще одна істотна відмінність від ситуації в Україні. У нас навіть при повній приватизації квартир в будинку ОСББ може і не створюватися. Структура власності на житлову нерухомість в Берліні така: 75 % квартир знаходиться у власності компаній, що управляють, або інших юридичних осіб, 16 % – в муніципальній власності, 9 % – в кооперативній (рис. 2). На особливу увагу заслугоує інформація про період, коли тут проводилося розбирання будівель зі зменшенням поверховості. Це робилося для зниження експлуатаційних витрат і у зв'язку з різким скороченням попиту на оренду квартир.

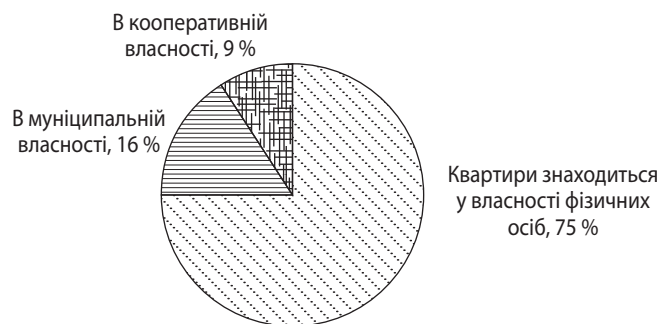

Рис. 2. Структура власності на житлову нерухомість у Берліні

Джерело: сформовано авторами на основі [7]

Необхідно звернути увагу на наших сусідів, а саме на Польщу. Реформи в житловому секторі Польщі почалися в 1995 р., і ключові нововведення були проведені протягом чотирьох – п'яти років. Зараз 71 % квартир у Польщі перебувають у власності фізичних осіб (приватні будинки і квартири в об'єднаннях «Wspólnotamieszkalniowa»). Ще 19 % квартир організовано в кооперативи. На думку фахівців, українська приватизація була оптимальною – мешканці отримали у свою власність не лише квартири, а й усе інше, що є в їх будинку (спільне майно) (рис. 3).

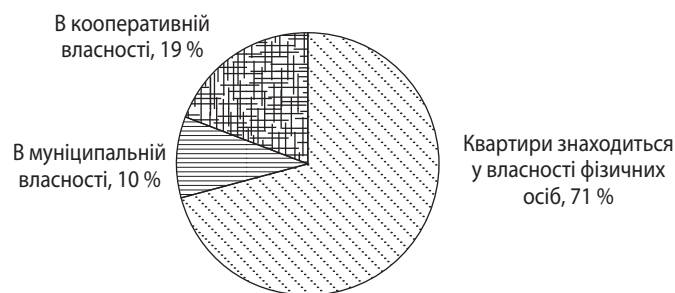

Рис. 3. Структура власності на житлову нерухомість у Польщі

Джерело: сформовано авторами на основі [7]

Але на практиці будинки досить часто ще перебувають на балансі міста (або на балансі муніципальних підприємств, тобто ЖКГ), що, по суті, протипоказано. Таким чином, зробивши перший крок, держава зупинилася в подальшому реформуванні житлово-комунального господарства. Керування житловою нерухомістю досі здійснювали так, ніби приватизації і не було. Формування нових організаційно-правових форм і методів управління підприємствами житлово-комунального господарства повинно базуватись на удосконаленні законодавчо-нормативного поля України та враховувати інтереси споживача, насамперед населення, територіальної громади в цілому як власника комунального майна, підприємств, організацій та їх об'єднань різних форм власності, що працюють у сфері житлово-комунального обслуговування. Щодо загальних і спеціальних

методів управління в цій сфері, то в діяльності по здійсненню управління сферами, що аналізуються, в нинішніх умовах господарювання, відповідні органи реалізують свої функції переважно шляхом координаційних, дозвільних, контрольно-наглядових методів управління [8].

Слід враховувати також те, що в управлінні будівництвом і житлово-комунальним господарством переплітаються інтереси не тільки органів, які безпосередньо вирішують ці питання, а й інших, оскільки всі органи державного управління, органи місцевого самоврядування, господарюючі та інші суб'єкти ведуть будівельні роботи, а житлово-комунальне господарство здебільшого передано в підпорядкування місцевим ланкам виконавчої системи та системи самоуправління. Управління житлово-комунальним господарством можна віднести до міжгалузевого управління. На відміну від галузевого (лінійного) управління, що являє собою сукупність вертикальних правовідносин, при міжгалузевому (функціональному) управлінні мають місце горизонтальні відносини, тобто відносини суб'єктів, організаційно не підпорядкованих один одному. Методам управління, які використовуються органами міжгалузевої позавідомчої компетенції, притаманні погоджене прийняття рішень, координація дій відповідних органів в управлінні при виконанні загальнодержавних чи міжгалузевих завдань. Тому серед основних форм і методів управління житлово-комунальною сферою, особливо в сучасний період, поряд із методами субординації та підпорядкування пріоритетне місце належить методам диспозитивним, а саме договірним.

Ключовою проблемою управління на етапі реформування житлово-комунального господарства є запровадження системи договірних відносин, зумовлених появою у цій сфері господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм [9].

Такі спеціальні форми управління житлово-комунальним господарством виправдані практикою, вони широко застосовуються у зарубіжних державах і довели свою ефективність, тому повинні застосовуватись і в нашій державі, саме завдяки цим формам буде підвищуватись і якість послуг житлово-комунального господарства. Створення нових організаційно-правових форм і методів управління в житлово-комунальній сфері повинно базуватись на законах України.

Саме завдяки розвитку та покращенню послуг можна домогтись більш якісного та кількісного виконання поставлених задач на комунальних підприємствах України.

На нашу думку, необхідно розробити комплексний підхід до проблеми, який би включав не тільки фінансування, але і всі аспекти керування, запровадження довгострокових програм інноваційних заходів, спрямованих на застосування їх у сфері житлово-комунального господарства.

Заслуговує на увагу пропозиція щодо запровадження нових систем керування житлово-комунального господарства на рівні територіальних громад, забезпечення державної підтримки та координації діяльності центральних і місцевих органів влади у вирішенні технологічних і фінансових проблем. Системи управління ЖКГ та особливості керування наведено у табл. 1 [10].

Таблиця 1

Система управління житлово-комунального господарства й особливості керування будинків у різних країнах

Країна	Система ЖКГ	Особливості
1	2	3
Німеччина	Об'єднання співвласників ОСББ, або кондомініум	За новим законом жителі багатоквартирного будинку можуть або створити в ньому ОСББ (юридична особа), або керувати господарством самостійно, без реєстрації ОСББ. Друга модель у Німеччині є найпоширенішою. У Німеччині тільки третина населення живе в своїх квартирах і, природно, люди цінують житло, за яке виплачували кредит 30 років. У колишній Німецькій Державній Республіці оренда квартир була дешевою, і до житла не відносилися як до цінності. Після об'єднання Німеччини тарифи підвищилися, оренда досягла 30 % доходу сім'ї, і люди відразу почали ставитися до цього по-іншому. У Німеччині при приватизації хоча б однієї квартири в будинку створення ОСББ обов'язково. Також обов'язковим є створення резервного ремонтного фонду, розмір якого кожне ОСББ визначає самостійно, як і приймає рішення про його використання. Є ще рада мешканців – контролюючий орган. Результат: прибудовані до старої п'ятиповерхівки нові ліфти, модернізована двотрубна система опалення, вбудовані в будинках тепlopункти
Польща	Приватні будинки і квартири перебувають в об'єднаннях «Wspólnota mieszkaniowa»	Реформи в житловому секторі Польщі почалися в 1995 р., і ключові нововведення були проведені протягом чотирьох-п'яти років. Але на практиці будинки досить часто ще перебувають на балансі міста (або на балансах муніципальних комунальних підприємств, тобто ЖКГ), що, по суті, протизаконно. Таким чином, зробивши перший крок, держава зупинилася в подальшому реформуванні ЖКГ. Керування житловою нерухомістю досі здійснювали так, нібито приватизації і не було. Простежується значний результат: ремонт крівлі та фасадів будинків, догляд за двором, встановлення нових паркувальних місць

1	2	3
Китай	Всі комунальні підприємства в Китаї є державними, політику цін і умови оплати регулює влада	У Китаї більшу частину комунальних послуг постачають тільки після оплати. Ціни на електрику, опалення, прибирання під'їздів і дворів варіюються залежно від розміру та вартості житла – в Китайській Народній Республіці діє система прогресивної оплати. Слід зазначити таку особливість, як включення в комунальний пакет платежів вартості за обслуговування будинку. Вона має на увазі оплату прибиральникам, охоронцям, садівникам, сантехнікам, ліфтерам – всім працівникам комунальних служб. Якщо ви викликали майстра полагодити унітаз, відрегулювати дверний замок або вкрутити лампочку, то платити вам за це вже не доведеться. У під'їздах чисто, на території теж, чужинцю за просто не ввійти у компаунд, що охороняється. Розмір цієї статті витрат безпосередньо залежить від мікрорайону
Україна	Створили для управління своїми будинками об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	Одним із визначальних завдань центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування має стати забезпечення комплексного виконання Програми реформування житлово-комунального господарства. Реформування житлово-комунального господарства – процес, який триває не один рік. Президент підписав Закон про особливості здійснення прав власності у багатоквартирних будинках, що набуде чинності з 1 липня. Мешканці багатоквартирних будинків зможуть самостійно керувати власним будинком, обирати постачальників послуг і відмовлятися від них у разі неякісного обслуговування. Це ще один європейський закон, який відділяє нас від радянської адміністративної системи управління і надає право власникам самим організувати та відповідати за умови свого проживання. Асоціація міст України підтримувала законопроект і підтверджувала його у встановленому порядку. Закон надає співвласнику можливість вільного вибору форми управління власним будинком. Отже, завдяки розвитку та покращенню послуг можна домогтися більш якісного та кількісного виконання поставлених задач на комунальних підприємствах України

Джерело: сформовано авторами на основі [9]

Важливим інструментом державного керування є проведення послідовної політики, яка ґрунтується на удосконаленні підходів в дофінансового забезпечення житлово-комунального господарства, узгодженні інтересів держави, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання, ефективному використанні бюджетних коштів, упровадженні механізмів залучення позабюджетних коштів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідивши досвід формування механізму управління розвитком комунальних підприємств країн Європейського Союзу, можна зробити висновок, що необхідно визначити першочергові напрямки роботи в цій сфері в нашій країні та зробити все, щоб мешканці багатоквартирних будинків нарешті визначилися, чого вони хочуть для себе і для свого будинку, аби почувати себе комфортно у власному у помешканні.

Завдяки досвіду країн Європейського Союзу з питань функціонування ОСББ у багатоквартирних будинках можна запропонувати реалізацію так їх інвестиційних та інноваційних проектів для більш вдалого функціонування ОСББ, зокрема :

- реконструкція, поточний і капітальний ремонт конструктивних елементів житлових будинків, в тому числі із застосуванням енергозберігаючих технологій і обладнання (утеплення і/або ремонт фасадів, системи енергопостачання, освітлення місць загального користування, внутрішньобудинкові системи газо-, тепло-, водопостачання і водовідведення);
- ремонт даху, в тому числі перебудови на вентиляований дах, облаштування виходів на покрівлю, утеплення покрівлі;
- ремонт підвальних приміщень, що відносяться до загального майна в багатоквартирному будинку;
- встановлення колективних (загальнобудинкових) приладів в обліку споживання ресурсів, необхідних для надання комунальних послуг, і вузлів управління та регулювання споживання цих ресурсів (теплової енергії, гарячої та холодної води, електричної енергії, газу).

Література: 1. Афанасьєв М. В., Рогожкін В. Д., Рудика В. І. Управління розвитком підприємства: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003. 184 с. 2. Андрійчук М. Д., Заблодська І. В., Салуквадзе І. М. Сучасні форми господарювання у житлово-комунальній сфері міста: монографія. Луганськ: Ноулідж, 2011. 192 с. 3. Гринько Т. В., Максимчук О. С. Інноваційний розвиток як складова економічної безпеки сучасного підприємства // Сучасні трансформації організаційно-економічного механізму менеджменту та логістики суб'єктів підприємництва в системі економічної безпеки України: колективна

монографія/за заг. ред. Т. В. Гринько. Дніпро: Біла К. О., 2017. С. 247–271. **4.** Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2007 роки: Закон України від 24.06.2004 № 1869-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1869-15>. **5.** Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24.06.2004 № 1875-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1875-15>. **6.** Исмаилов Э. А. Повышение эффективности системы управления функционированием жилищно-коммунального хозяйства посредством создания эффективно работающей системы управления качеством. *Реконструкція житла: Інформаційні технології*. 2005. № 6. С. 408–412. **7.** Буряковская Т. Реформы ЖКХ: как это было по-немецки. URL: <http://timeua.info/post/obshestvo/reformy-zhkh-kak-eto-bylo-po-nemeckii-00556.html>. **8.** Лега Ю. Г., Качала Т. М., Чечетова Н. Ф. Вдосконалення управління житлово-комунальним комплексом України в сучасних умовах розвитку національної економіки. Черкаси: ЧДТУ, 2012. 219 с. **9.** Шевська О. І. Особливості регулювання управління житлово-комунальним господарством. *Економіка та держава*. 2008. № 11. С. 109–111. **10.** Чіменова Д. М., Гринько Т. В. Особливості функціонування комунального підприємства в умовах ринкової економіки // *Економіка і менеджмент 2017: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку: зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. у 5 т.* (Дніпро, 23–24 берез. 2017 р.). Дніпро: Біла К. О., 2017. Т. 5. С. 86–89.

References: **1.** Afanasiev M. V., Rohozhkin V. D., Rudyka V. I. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva*: monohrafiia [Management of Enterprise Development: monograph]. Kharkiv: VD «INZhEK», 2003. 184 p. **2.** Andriichuk M. D., Zablodska I. V., Salukvadze I. M. *Suchasni formy hospodariuvannia u zhytlovo-komunalnii sferi mista*: monohrafiia [Modern Forms of Management in the Housing and Communal Sphere of the City: monograph]. Luhansk: Noulidzh, 2011. 192 p. **3.** Hrynko T. V., Maksimchuk O. S. Innovatsiinyi rozvytok yak skladova ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva // *Suchasni transformatsii orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu menedzhmentu ta lohistyky subiektiv pidpriemnytstva v systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: kolektyvna monohrafiia/za zah. red. T. V. Hrynko*. Dnipro: Bila K. O., 2017. P. 247–271. **4.** Pro Zahalnodержавnu prohramu reformuvannia i rozvytku zhytlovo-komunalnoho hospodarstva na 2004–2007 roky: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 No. 1869-IV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1869-15>. **5.** Pro zhytlovo-komunalni posluhy: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 No. 1875-IV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1875-15>. **6.** Ismailov Ye. A. *Povysheniye effektivnosti sistemy upravleniya funktsionirovaniem zhilishchno-kommunalnogo khozyaystva posredstvom sozdaniya effektivno robotayushchey sistemy upravleniya kachestvom* [Improving the Efficiency of the Management System of Housing and Communal Services by Creating an Efficient Quality Management System]. *Rekonstruktsiia zhytla: Informatsiini tekhnologii*. 2005. No. 6. P. 408–412. **7.** Buryakovskaya T. Reformy ZhKKh: kak eto bylo po-nemetski. URL: <http://timeua.info/post/obshestvo/reformy-zhkh-kak-eto-bylo-po-nemeckii-00556.html>. **8.** Leha Yu. H., Kachala T. M., Chechetova N. F. Vdoskonalennia upravlinnia zhytlovo-komunalnym kompleksom Ukrainy v suchasnykh umovakh rozvytku natsionalnoi ekonomiky. Cherkasy: ChDTU, 2012. 219 p. **9.** Shevska O. I. *Osoblyvosti rehuliuвання upravlinnia zhytlovo-komunalnym hospodarstvom* [Features of Regulation of Housing and Communal Services Management]. *Економіка та держава*. 2008. No. 11. P. 109–111. **10.** Chinenova D. M., Hrynko T. V. Osoblyvosti funktsionuvannia komunalnoho pidpriemstva v umovakh rynkovoї ekonomiky // *Економіка і менеджмент 2017: perspektyvy intehratsii ta innovatsiinoho rozvytku: zb. nauk. pr. Mizhnar. nauk.-prakt. конф. у 5 т.* (Dnipro, 23–24 berez. 2017 r.). Dnipro: Bila K. O., 2017. Vol. 5. P. 86–89.

Інформація про авторів

Гринько Тетяна Валеріївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна; e-mail: greisy25@gmail.com).

Чіменова Дар'я Миколаївна – магістрант 2 року навчання Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, к. 54, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: chinenovadasha9@gmail.com).

Інформація об авторах

Гринько Татьяна Валериевна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики, предпринимательства и управления предприятиями Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Гагарина, 72, г. Днепр, Украина; e-mail: greisy25@gmail.com).

Чиненова Дарья Николаевна – магистрант 2 года обучения Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, к. 54, г. Днепр, 49044, Украина; e-mail: chinenovadasha9@gmail.com).

Information about the authors

T. Grynko – D.Sc. (Economics), Professor, Head of Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management of Oles Honchar Dnipro National University (72 Haharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine; e-mail: greisy25@gmail.com).

D. Chinenova – 2nd year Master Student of Oles Honchar Dnipro National University (35 Dmytra Yavornytskoho Ave., Room 54, Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: chinenovadasha9@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
08.12.2017 р.*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ

Гвініашвілі Т. З.
Буцак Ю. О.

Анотація. В умовах зростання попиту, мінливості потреб споживачів, розвитку науки та техніки, загального розширеного виробництва, підвищення цін на сировину та паливо, посилення конкуренції між товаровиробниками, а також збільшення вимог з охорони навколишнього середовища перед будь-яким підприємством виникає потреба розробки такої стратегії розвитку, яка забезпечить йому конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі. У статті обґрунтовано необхідність стратегічного планування діяльності підприємств металургійної галузі та його актуальність у теперішній час. Розроблено науково-методичний підхід до оцінки ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі. Встановлено й обґрунтовано набір показників, що характеризують ефективність стратегічного планування діяльності підприємств металургійної галузі. Запропоновано інтегральний показник, який враховує особливості функціонування підприємств металургійної галузі та дозволяє оцінити загальну ефективність стратегічного планування на основі причинно-наслідкових зв'язків між стратегічними цілями, конкурентними перевагами, що їх формують, і чинниками, які забезпечують отримання запланованих результатів господарської діяльності.

Ключові слова: стратегія, стратегічне планування, ефективність, підприємство, металургійна галузь.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Гвиниашвили Т. З.
Буцак Ю. А.

Аннотация. В условиях увеличения спроса, изменчивости потребностей потребителей, развития науки и техники, общего расширенного производства, повышения цен на сырье и топливо, ужесточения конкуренции между товаропроизводителями, а также увеличения требований по охране окружающей среды перед любым предприятием возникает необходимость разработки такой стратегии развития, которая обеспечила бы ему конкурентоспособность в долгосрочной перспективе. В статье обоснована необходимость стратегического планирования деятельности предприятий металлургической отрасли, а также его актуальность в настоящее время. Разработан научно-методический подход к оценке эффективности системы стратегического планирования на предприятиях металлургической отрасли. Установлен и обоснован набор показателей, характеризующих эффективность стратегического планирования деятельности предприятий металлургической отрасли. Предложен интегральный показатель, учитывающий особенности функционирования предприятий металлургической отрасли и позволяющий оценить общую эффективность стратегического планирования на основе причинно-следственных связей между стратегическими целями, конкурентными преимуществами, которые их формируют, и факторами, обеспечивающими получение запланированных результатов хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: стратегия, стратегическое планирование, эффективность, предприятие, металлургическая отрасль.

THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACH TO EVALUATION OF EFFICIENCY OF THE STRATEGIC PLANNING SYSTEM AT METALURGICAL ENTERPRISES

*T. Gviniashvili
Yu. Butsak*

Abstract. *Under conditions of the growing demand, volatility of consumer needs, development of science and technology, general expansion of production, rising prices for raw materials and fuel, increased competition among commodity producers, as well as growing requirements for environmental protection, any enterprise faces a need to elaborate such a development strategy that will ensure its competitiveness for a long term. The article substantiates the necessity of strategic planning of metallurgical enterprises' activity and its relevance at the present time. The scientific and methodological approach to evaluation of effectiveness of the strategic planning system at enterprises of the metallurgical industry is developed. A set of indicators characterizing the effectiveness of strategic planning of metallurgical enterprises' activities is determined and justified. There proposed an integral indicator that takes into account the peculiarities of the functioning of metallurgical industry enterprises and allows to assess the overall effectiveness of their strategic planning on the basis of causal links between the strategic goals, competitive advantages that form them, and factors that ensure obtaining the planned business results.*

Keywords: *strategy, strategic planning, efficiency, enterprise, metallurgy industry.*

Забезпечення сталого розвитку підприємств є важливою проблемою сучасної української економіки, що зумовлює необхідність удосконалення системи стратегічного управління. Початковим етапом у цьому напрямі повинно стати стратегічне планування, причому не стільки функціонування, скільки розвитку підприємств металургійної галузі. Вирішення зазначеної проблеми в умовах інноваційно-структурної перебудови економіки України пов'язане з подальшими дослідженнями механізму стратегічного планування, яке повинно враховувати постійні зміни мікро- і макросередовища. Саме стратегічне планування забезпечує мінімізацію ризиків, підвищення інвестиційної привабливості підприємства за рахунок формування конкретних цілей та стратегії його розвитку [7, с. 410]. Але більшість підприємств відмовляються від стратегічного планування, обмежуючись лише тактичним та оперативним, пояснюючи це неможливістю здійснювати довгостроковий прогноз в умовах постійної мінливості зовнішнього бізнес-середовища. За таких обставин суб'єкти господарювання здійснюють стратегічне планування лише формально. Як відомо, основна конкурентна перевага будь-якого підприємства – це наявність системи стратегічного управління, яка відповідає особливостям його функціонування і змінам зовнішнього середовища [8, с. 99]. Саме стратегічне планування дозволяє визначити не тільки рівень досягнення ефективності діяльності підприємства, а й можливості щодо його вдосконалення та розвитку [6, с. 200]. Враховуючи вищезазначене, актуальність питання розробки науково-методичного підходу до оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі не підлягає сумніву.

Результати аналізу наукового доробку свідчать про глибокий рівень дослідження питань щодо стратегічного планування діяльності промислових підприємств. Так, проблеми стратегічного планування, ефективного управління та розвитку підприємств знаходяться у колі наукових інтересів великої кількості сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Т. Гринько, М. Федоркіна, Л. Величко, О. Величко, М. Кошевого, І. Казачкова, Г. Рябик, О. Сталінської та ін. Але, незважаючи на вагомий внесок сучасної наукової спільноти у розв'язання проблем підвищення ефективності системи стратегічного планування діяльності промислових підприємств, невіршеними залишаються деякі дискусійні питання, зокрема, розробка науково-методичного підходу до оцінки ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі.

Метою статті є розробка й обґрунтування науково-методичного підходу до оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі.

Сьогодні будь-яке підприємство функціонує в умовах жорсткої конкуренції. За таких обставин його діяльність повинна бути спрямована на завоювання кращої частки ринку, досягнення переваг над конкурентами та здійснення стратегічного планування [9, с. 141]. Стратегічне планування забезпечує ефективний розвиток підприємства, оскільки воно дозволяє спрогнозувати майбутні зміни та зменшити опір, що може виникнути під час їх впровадження [2, с. 44]. Крім того, наявність ефективної системи стратегічного планування сприяє досягненню консенсусу між підрозділами та групами працівників підприємства при визначенні цілей, шляхів і заходів, необхідних для досягнення запланованого результату. Незважаючи на вищезазначене, стратегічне планування не знайшло системного застосування на сучасних підприємствах металургійної галузі, практично не використовуються сучасні методи управління, що в кінцевому підсумку призводить до неефективності їх функціонування [10, с. 210]. Основними причинами недостатнього використання інструментарію стратегічного планування господарської діяльності вітчизняних підприємств металургійної галузі є: відсутність цілісної

системи законодавчої бази стратегічного планування, недосконалість податкової системи, відсутність єдиної стратегії розвитку промислового сектора економіки, недостатній рівень організаційно-економічного та фінансового забезпечення стратегічного планування тощо [1, с. 77].

Отже, формування ефективної системи стратегічного планування потребує узгодженості з загальною стратегією розвитку підприємства, прийняття дієвих управлінських рішень, постійного моніторингу впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, здійснення стратегічної діагностики потенціалу підприємства, обґрунтування альтернативних стратегічних орієнтирів тощо [4, с. 190]. Вищенаведене зумовлює необхідність формування системи показників оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємстві металургійної галузі відповідно до специфічних особливостей його функціонування, змін зовнішнього та внутрішнього середовища тощо [3, с. 80]. Інтегральний показник оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємстві металургійної галузі базується на комплексній оцінці стратегічного плану, що передбачає оцінювання ефективності реалізації заходів і виконання альтернативних рішень відповідно до кожного завдання стратегічного плану. Ця система оцінки дозволяє використовувати різні за характером і значущості результати заходів плану. Розрахунок оцінок для кожного року планового періоду дозволяє отримати уявлення про стан виробництва й охарактеризувати загальну тенденцію подальшого розвитку підприємства [5, с. 180]. Набір показників ефективності системи стратегічного планування на підприємстві металургійної галузі наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Набір показників ефективності системи стратегічного планування на підприємстві металургійної галузі

Найменування плану	Показники ефективності
План маркетингу (М)	обсяг і приріст продажів; приріст частки ринку; рівень ефективності роботи служби маркетингу; ціни та їх динаміка
План з виробництва (P)	собівартість; рівень витрат на виробництво; ефективність виробництва; рівень використання виробничих потужностей; рівень якості; техніко-організаційний рівень виробництва
Фінансовий план (F)	прибутковість; рентабельність; авансовий капітал в обороті; структура капіталу; коефіцієнти ліквідності; фінансової стійкості тощо
План по персоналу (S)	чисельність; структура; плинність кадрів; рівень заробітної плати; рівень кваліфікації
План по НДДКР (SR)	науково-технічний рівень розробок; витрати; дослідження та розробки; патентна «чистота» розробок; рівень науково-технічного потенціалу

На основі отриманої інформації проведено розрахунок показників ефективності системи стратегічного планування на аналізованих підприємствах металургійної галузі за період 2013–2016 рр.

Методом експертного оцінювання в результаті дослідження специфічних особливостей стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі було призначено вагові коефіцієнти кожному з показників ефективності. Таким чином, інтегральний показник оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі має вигляд:

$$I = \sum_{i=1}^n X_i \times P_i, \quad (1)$$

де I – інтегральний показник оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі;

X_i – i -й показник ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі;

P_i – вага i -го показника ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі.

Виходячи з результатів розрахунку інтегрального показника доцільним є здійснення класифікації підприємств за рівнем стратегічного планування (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація підприємств за рівнем стратегічного планування

Значення інтегрального показника	Рівень стратегічного планування
$I < 0,1$	низький
$0,1 \leq I < 0,5$	середній
$I \geq 0,5$	високий

Результати оцінювання системи стратегічного планування на аналізованих підприємствах металургійної галузі протягом 2013–2016 рр. наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Результати оцінювання ефективності системи стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі

Підприємство	Показник	2013	2014	2015	2016	χ_i	I
ПАТ «Дніпровський коксохімічний завод»	M	0,402	0,149	0,417	0,319	0,423	0,178
	P	0,225	0,147	0,348	0,625	0,412	
	F	0,311	0,115	0,457	0,541	0,481	
	NP	0,204	0,189	0,190	0,185	0,136	
	P	0,295	0,317	0,314	0,320	0,365	
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	S	0,425	0,274	0,614	0,595	0,621	0,352
	Q	0,147	0,258	0,259	0,346	0,232	
	R	0,326	0,186	0,514	0,284	0,412	
	NP	0,224	0,247	0,294	0,245	0,325	
	P	0,374	0,415	0,284	0,391	0,433	
ВАТ «Азовсталь»	S	0,341	0,129	0,287	0,458	0,386	0,612
	Q	0,355	0,158	0,257	0,315	0,322	
	R	0,841	0,712	0,915	0,939	0,956	
	NP	0,841	0,712	0,915	0,939	0,912	
	P	0,281	0,190	0,221	0,242	0,365	
ПАТ «Дніпрометиз»	S	0,372	0,258	0,512	0,459	0,423	0,214
	Q	0,328	0,291	0,519	0,728	0,623	
	R	0,177	0,157	0,314	0,247	0,264	
	NP	0,315	0,354	0,321	0,391	1	
	P	0,764	0,891	0,705	0,794	1	
ПАТ «Запоріжсталь»	S	0,328	0,216	0,514	0,685	0,602	0,724
	Q	0,344	0,285	0,474	0,619	0,576	
	R	0,619	0,412	0,725	0,882	0,825	
	NP	0,419	0,482	0,502	0,515	0,634	
	P	0,613	0,627	0,648	0,615	1	

Результати класифікації підприємств металургійної галузі за рівнем стратегічного планування наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Класифікація підприємств металургійної галузі за рівнем стратегічного планування

Рівень	Інтегральний показник	Підприємство
Низький	$I < 0,1$	–
Середній	$0,1 \leq I < 0,5$	ПАТ «Дніпровський коксохімічний завод» ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» ПАТ «Дніпрометиз»
Високий	$I \geq 0,5$	ВАТ «Азовсталь» ПАТ «Запоріжсталь»

На підприємствах ВАТ «Азовсталь» та ПАТ «Запоріжсталь» спостерігається високий рівень ефективності стратегічного планування в результаті ефективної розробки фінансового плану та планів по персоналу і НДДКР. Підприємствам ПАТ «Дніпровський коксохімічний завод», ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» та ПАТ «Дніпрометиз» доцільно вдосконалювати процеси управління прибутком, підвищувати рівень науково-технічних розробок і рівень кваліфікації персоналу задля утримання конкурентних переваг.

Таким чином, запропонований науково-методичний підхід дозволяє комплексно оцінити ефективність стратегічного планування на основі причинно-наслідкових зв'язків між стратегічними цілями, конкурентними перевагами, що їх формують, і чинниками, які забезпечують отримання запланованих результатів. Це, своєю чергою, сприятиме удосконаленню стратегічного планування на підприємствах металургійної галузі. В результаті дослідження визначено показники ефективності стратегічного планування. Розроблений науково-методичний підхід до оцінювання ефективності системи стратегічного планування суб'єктів підприємництва дозволяє відобразити ефективність плану маркетингу, виробництва, персоналу, фінансового плану, плану з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, оцінити рівень ефективності використання стратегічних планів і сформулювати пропозиції щодо їх вдосконалення. В рамках напрямку подальших досліджень слід зазначити необхідність формування організаційно-економічного механізму управління розвитком вітчизняних підприємств металургійної галузі.

Література: 1. Гавкалова Н. Л., Гагарінов О. В. Концептуальні засади розроблення стратегії трансформації підприємства у стан системно досконалої бізнес-організації. *Економіка розвитку*. 2017. № 3 (83). С. 74–84. 2. Гвініашвілі Т. З. Аналіз підходів до визначення сутності опору організаційним змінам на підприємствах. *Науковий вісник НЛТУ України*. Серія економічна. 2016. Вип. 26.2. С. 41–47. 3. Гринько Т. В., Кошевий М. М., Гвініашвілі Т. З. Методичні підходи до оцінки ефективності організаційних змін на підприємствах зв'язку. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 156 (1–2). С. 78–82. 4. Казачков І. О. Проблемні аспекти впровадження системи стратегічного управління на вітчизняних металургійних підприємствах. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2011. Т. 3. С. 189–193. 5. Кошевий М. М. Тенденції розвитку промислового сектору національної економіки та наукоємних виробництв в Україні // Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств: колективна монографія у 4 т. Т. 1/ за ред. О. А. Паршиної. Дніпропетровськ: Герда, 2013. С. 174–191. 6. Рябик Г. Є. Формування конкурентних переваг, як цільових орієнтирів в процесі стратегічного планування конкурентоспроможності. *Reporter of the Priazovskyi state technical university*. Section: Economic science. 2015. Issue 30. P. 197–203. 7. Сталінська О. В. Оцінка ефективності стратегій розвитку металургійних підприємств // Стратегії інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (7–10 квіт. 2010 р.). Харків: НТУ «ХПІ», 2010. С. 409–412. 8. Федоркін М. С., Холодний Г. О. Резерви конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2007. № 3. Т. 1. С. 96–101. 9. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Соціально-економічні ознаки кризового стану економіки України та її промислового сектора: аналіз та оцінка основних показників розвитку, їх динаміки і тенденцій. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 139–146. 10. Velychko O., Velychko L. Logistical modelling of managerial decisions in social and marketing business systems. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10, No. 3. P. 206-219. URL: http://www.jois.eu/?366,en_logistical-modelling-of-managerial-decisions-in-social-and-marketing-business-systems.

References: 1. Havkalova N. L., Haharinov O. V. *Kontseptualni zasady rozroblennia stratehii transformatsii pidpriemstva u stan systemno doskonaloj biznes-orhanizatsii* [Conceptual Bases of Development of the Strategy of Transformation of the Enterprise into a State of Systemally Perfect Business Organization]. *Ekonomika rozvytku*. 2017. No. 3 (83). P. 74–84. 2. Hviniashvili T. Z. *Analiz pidkhodiv do vyznachennia sutnosti oporu orhanizatsiynym zminam na pidpriemstvakh* [Analysis of Approaches to Determining the Essence of Resistance to Organizational Changes in Enterprises]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. Seria ekonomichna. 2016. Issue 26.2. P. 41–47. 3. Hrynyk T. V., Koshevyi M. M., Hviniashvili T. Z. *Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti orhanizatsiynykh zmin na pidpriemstvakh zviazku* [Methodical Approaches to the Assessment of The Effectiveness of Organizational Changes in Communications Companies]. *Ekonomichni chasopys-XXI*. 2016. No. 156 (1–2). P. 78–82. 4. Kazachkov I. O. *Problemni aspekty vprovadzhennia systemy stratehichnoho upravlinnia na vitchyznanykh metalurhiynykh pidpriemstvakh* [Problematic Aspects of Implementation of the System of Strategic Management at Domestic Metallurgical Enterprises]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*. 2011. Vol. 3. P. 189–193. 5. Koshevyi M. M. *Tendentsii rozvytku promyslovoho sektoru natsionalnoi ekonomiky ta naukoiemnykh vyrobnytstv v Ukraini* // *Teoretychni ta prykladni aspekty pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv: kolektivna monohrafiia*. Vol. 1/za red. O. A. Parshynoi. Dnipropetrovsk: Herda, 2013. P. 174–191. 6. Riabik H. Ye. *Formuvannia konkurentnykh perevah, yak tsilovykh oriyentyriv v protsesi stratehichnoho planuvannia konkurentospromozhnosti*. Reporter of the Priazovskyi state technical university. Section: Economic science. 2015. Issue 30. P. 197–203. 7. Stalinska O. V. *Otsinka efektyvnosti stratehii rozvytku metalurhiynykh pidpriemstv* // *Stratehii innovatsiynoho rozvytku ekonomiky: biznes, nauka, osvita: zb. materialiv II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (7–10 kvit. 2010 r.)*. Kharkiv: NTU «KhPI», 2010. P. 409–412. 8. Fedorkin M. S., Kholodnyi H. O. *Rezervy konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Reserves of Enterprise Competitiveness]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. Ekonomichni nauky. 2007. No. 3. Vol. 1. P. 96–101. 9. Yaroshenko I. V., Semyhulina I. B. *Sotsialno-ekonomichni oznaky kryzovoho stanu ekonomiky Ukrainy ta yii promyslovoho sektora: analiz ta otsinka osnovnykh pokaznykiv rozvytku, yikh dynamiky i tendentsii* [Socioeconomic Signs of the Crisis Situation in the Economy of Ukraine and Its Industrial Sector: Analysis and Evaluation of the Main Indicators of Development, Their Dynamics and Trends]. *Biznes Inform*. 2017. No. 1. P. 139–146. 10. Velychko O., Velychko L. Logistical modelling of managerial decisions in social and marketing business systems. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10, No. 3. P. 206-219. URL: http://www.jois.eu/?366,en_logistical-modelling-of-managerial-decisions-in-social-and-marketing-business-systems.

Інформація про авторів

Гвініашвілі Тетяна Зурабівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; e-mail: g_tanya@ua.fm).

Буцак Юлія Олександрівна – магістр, кафедра економіки, підприємництва та управління підприємствами Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна; e-mail: juliabutsak@ukr.net).

Информация об авторах

Гвиниашвили Татьяна Зурабовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, предпринимательства и управления предприятиями Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; e-mail: g_tanya@ua.fm).

Буцак Юлия Александровна – магистр, кафедра экономики, предпринимательства и управления предприятиями Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; e-mail: juliabutsak@ukr.net).

Information about the authors

T. Gviniashvili – Ph.D. (Economics), Associate Professor of Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management of Oles Honchar Dnipro National University (72 Haharina Ave., Dnipro, 49010, Ukraine; e-mail: g_tanya@ua.fm).

Yu. Butsak – Master, Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management of Oles Honchar Dnipro National University (72 Haharina Ave., Dnipro, 49010, Ukraine; e-mail: juliabutsak@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
06.12.2017 р.*

JEL Classification: D31; J31

УДК 331.215.1

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

**Рябик Г. Є.
Криштак Д. М.**

Анотація. На сучасному етапі розвитку виробничих відносин перед підприємствами стоїть складне завдання розробки ефективного механізму диференціації оплати праці, що забезпечить об'єктивність нарахування персонального розміру оплати праці працівника та створить потужні стимули для підвищення продуктивності його праці, реалізації творчого потенціалу. У роботі було використано такі методи дослідження: теоретичного аналізу та синтезу, наукової абстракції, метод порівняння та системний аналіз, а також математичні та статистичні методи. Проведене на базі вітчизняного підприємства дослідження виявило неадекватність внутрішньофірмової політики оплати праці внаслідок неефективного використання матеріальних мотиваторів. Здійснено розподіл усієї сукупності чинників, що впливають на розмір заробітної плати, на три групи: зовнішні чинники, внутрішні чинники та особистісні характеристики працівника. Удосконалено механізм диференціації оплати праці на підприємстві; визначено основні його формуючі складові (мета та завдання, принципи, системи забезпечення та елементи) та доведено необхідність проведення регулярного моніторингу внутрішніх і зовнішніх факторів. Запропонований механізм диференціації заробітної плати працівників може бути використаний як базова схема формування ефективної системи оплати праці на підприємствах різної галузевої спрямованості.

Ключові слова: диференціація оплати праці, об'єктивність оцінки результатів праці, матеріальне стимулювання, індивідуальний розмір заробітної плати, продуктивність праці.

© Рябик Г. Є., Криштак Д. М., 2017

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ОПЛАТЫ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Рябик А. Е.
Криштак Д. М.

Аннотация. На современном этапе развития производственных отношений перед предприятиями стоит сложная задача разработки эффективного механизма дифференциации оплаты труда, который обеспечит объективность начисления персонального размера оплаты труда работника и создаст мощные стимулы для повышения производительности его труда, реализации творческого потенциала. В работе были использованы такие методы исследования: теоретического анализа и синтеза, научной абстракции, метод сравнения и системный анализ, а также математические и статистические методы. Проведенное на базе отечественного предприятия исследование выявило неэффективность внутрифирменной политики оплаты труда в результате неэффективного использования материальных мотиваторов. Осуществлено распределение всей совокупности факторов, которые воздействуют на размер заработной платы, на три группы: внешние факторы, внутренние факторы и личностные характеристики работника. Усовершенствован механизм дифференциации оплаты труда на предприятии; определены основные его формообразующие составляющие (цель и задачи, принципы, системы обеспечения и элементы), и доказана необходимость проведения регулярного мониторинга внутренних и внешних факторов. Предложенный механизм дифференциации заработной платы работников может быть использован в качестве базовой схемы формирования эффективной системы оплаты труда на предприятиях различной отраслевой направленности.

Ключевые слова: дифференциация оплаты труда, объективность оценки результатов труда, материальное стимулирование, индивидуальный размер заработной платы, производительность труда.

FORMATION OF A MECHANISM OF WAGE DIFFERENTIATION IN AN ENTERPRISE

H. Riabyk
D. Kryshatak

Abstract. At the present stage of production relations development, enterprises face a difficult task of elaborating an effective mechanism for wage differentiation, which will ensure the objectivity of calculating the individual wage of a worker and create powerful incentives for increasing the productivity of his/her labor and realizing the creative potential. In the work, the following research methods are used: theoretical analysis and synthesis, scientific abstraction, comparison, system analysis, mathematical and statistical methods. The research conducted on the basis of a domestic enterprise revealed the inefficiency of the intrafirm pay policy as a result of inefficient use of material incentives. The total aggregate of factors affecting the amount of wages is divided into three groups: external factors, internal factors and personal characteristics of an employee. The mechanism of wage differentiation in the enterprise is improved; its main forming components (the goal and objectives, principles, systems of support and elements) are defined, and the necessity of a regular monitoring of internal and external factors is proved. The proposed mechanism for differentiation of employees' wages can be used as a basic scheme for the formation of an effective system of labor remuneration in enterprises of various sectoral orientation.

Keywords: wage differentiation, objectivity of performance evaluation, material incentives, individual wages, productivity.

В сучасних економічних реаліях вітчизняні підприємства мають здійснювати постійний пошук таких методів і засобів, що забезпечать їм не тільки стабільне виробництво, а й безперервний розвиток, швидко усуваючи при цьому деструктивні чинники зовнішнього середовища. Зрозуміло, що менеджери повинні докласти зусилля для зміцнення елементів внутрішньої соціально-економічної системи, що дозволить адекватно реагувати на виклики та невпинно рухатися до наміченої цілі.

Не викликає сумнівів той факт, що найважливішу роль в організації відіграє людина, яка здатна оптимально поєднати виробничі ресурси та спрямувати їх на досягнення значних результатів у довгостроковому періоді. До того ж кожен працівник є особливим і володіє неповторним набором цінностей, знань, навичок, практичним досвідом, тому здійснює індивідуальний внесок у загальний результат діяльності організації.

Це вимагає формування на підприємстві такого механізму диференціації оплати праці, який забезпечить об'єктивну оцінку результатів праці кожного робітника, виражену відповідним рівнем оплати праці. Такий механізм має адекватно враховувати фактори зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, що впливають на рівень заробітної плати, забезпечувати якісну оцінку результатів діяльності робітників та на основі цього здійснювати оптимальну диференціацію оплати праці працівників, яка здатна створити до-

статні стимули для підвищення ефективності їх праці та розкриття творчого потенціалу. Ефективне функціонування механізму диференціації оплати праці сприятиме зростанню економічних показників діяльності підприємства та забезпечить йому лідируючі позиції в конкурентному середовищі.

Проблемою регулювання оплати праці займалися багато дослідників, зокрема, А. Колот [7], Г. Манеров [8], Н. Ільєнко [5], С. Цимбалюк [10], А. Калина [6], С. Бірюченко [2], Г. Тибінка [9], проте в мінливих сучасних умовах вона не втрачає своєї актуальності. Дослідники визначили сутність організаційно-економічного механізму регулювання заробітної плати, встановили його значення в діяльності вітчизняних підприємств, здійснили обґрунтування регулюючого впливу окремих інструментів формування доходу працівників, сформувавши рекомендації щодо використання зарубіжного досвіду управління оплатою праці на вітчизняних підприємствах.

Однак подальшого розгляду потребують питання об'єктивності диференціації оплати праці; виокремлення ключових груп факторів, що впливають на це явище; визначення основних структурних складових механізму диференціації та розкриття їх змісту для ефективного функціонування підприємства.

Метою статті є розробка ефективного механізму диференціації оплати праці на підприємстві на основі чіткого розмежування його структурних компонентів, визначення їх сутності та ролі у формуванні об'єктивного розміру індивідуальної оплати праці шляхом врахування визначальних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища та особистісних характеристик працівника.

Заробітна плата виконує важливі функції, серед яких найчастіше виділяють відтворювальну, соціальну та стимулюючу [5–7]. Хоча всі зазначені функції мають виконуватися повною мірою, менеджери на підприємствах переважно приділяють увагу стимулюючій функції, адже саме її ефективна реалізація забезпечує підвищення продуктивності праці працівників, а отже, впливає на покращення узагальнюючого результату діяльності підприємства (прибуток, соціальний ефект).

З метою використання мотиваційного потенціалу заробітної плати на підприємствах здійснюють її диференціацію, тобто встановлюють відмінність у рівнях заробітної плати робітників залежно від сукупності різних чинників [5; 10].

Диференціація оплати праці – це об'єктивне явище, що обумовлене дією таких факторів [4; 5]:

- різномірність робітників – кожна людина є особистістю, яка володіє притаманними лише їй знаннями, досвідом, навичками та потенціалом розвитку, а тому здійснює свій унікальний внесок у діяльність організації;
- неоднорідність робочих місць полягає в їх розходженні в таких характеристиках, як галузева приналежність, статус професії, умови праці, територіальне розташування;
- недосконалість ринку праці, що проявляється у недостатній мобільності робочої сили, неможливості отримання достатнього обсягу інформації, значному впливі суб'єктивних факторів на оплату праці.

Для того щоб оцінити ефективність формування внутрішньої політики оплати праці на вітчизняних підприємствах, за об'єкт дослідження було обрано ПрАТ «ДТРЗ» – одне з найпотужніших підприємств України, яке займається ремонтом рухомого складу.

В процесі аналізу діяльності підприємства було виявлено негативні тенденції до зменшення чисельності промислово-виробничого персоналу. Так, з 2014 по 2016 роки абсолютне зменшення чисельності працівників становить 168 осіб і відбувається переважно за рахунок основних робітників, які безпосередньо створюють продукцію підприємства, та допоміжних робітників, які зайняті на роботах з обслуговування процесів основного виробництва. Це призводить до деформації структури працівників за категоріями, за якої зростає частка адміністративно-управлінського персоналу (керівники, професіонали, фахівці, службовці), а частка робітників – рушійної сили підприємств – скорочується.

Оскільки робітники займаються безпосередньо ремонтними роботами, то зменшення їх частки у загальному обсязі є негативним явищем і свідчить про неефективне управління персоналом на заводі.

Оцінка чисельності робітників за кваліфікаційними розрядами та аналіз їх динаміки підтвердили розгортання деструктивних процесів в організації. Так, протягом трьох років відбувся значний відтік кваліфікованих кадрів: загалом звільнилося 177 робітників. Підприємство намагається залучити нових працівників, але більшість з них мають низький рівень кваліфікації: чисельність робітників 1-го та 2-го розрядів за аналізований період збільшилася на 25 осіб. Треба також зазначити, що середній розряд працівників проявив тенденцію до зменшення: у 2014 році він становив 3,90, у 2015 році – 3,72, а у 2016 році зменшився до 3,70.

Такий структурний перерозподіл робітників за кваліфікаційними розрядами призводить до збільшення тривалості виконання виробничих завдань, адже зростає трудомісткість робіт, знижується якість ремонтів, порушується ритмічність праці, що негативно позначається на фінансових результатах функціонування підприємства.

Визначені зрушення на підприємстві свідчать про невдоволення працівників умовами праці, рівнем оплати та справедливістю її нарахування, соціально-психологічним кліматом у колективі.

З метою встановлення причин зазначених вище симптомів кризи в організації доцільно розглянути темпи зміни середньомісячної оплати праці на підприємстві щодо темпів зміни номінальної та реальної заробітної плати в Україні (рис. 1).

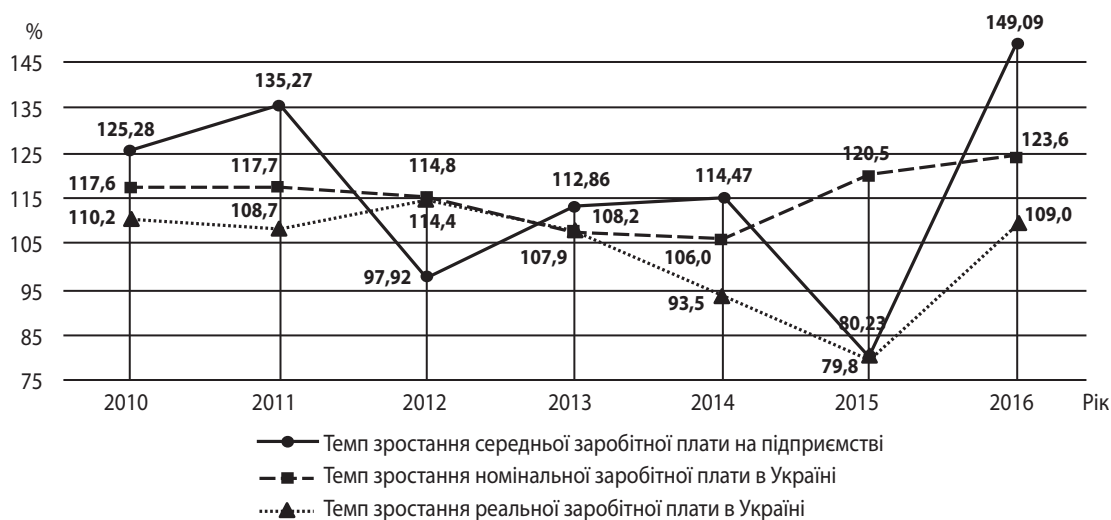

Рис. 1. Темпи зростання номінальної і реальної заробітної плати в Україні та середньомісячної оплати праці на підприємстві

З рис. 1 видно, що у 2010–2011 рр. темпи зростання заробітної плати на підприємстві перевищували темпи зростання як реальної, так і номінальної заробітної плати в Україні. У 2012 р. спостерігається зменшення середньомісячної оплати праці на підприємстві на 2,08 %, у 2013–2014 рр. темпи зростання оплати праці дещо відновлюються і становлять 112,86 % та 114,47 % відповідно. Однак уже у 2015 р. темп падіння заробітної плати на підприємстві становить 80,23 %, що лише на 0,43 відсоткові пункти вище, ніж темпи падіння реальної заробітної плати. У 2016 р. спостерігається зростання номінальної заробітної плати в Україні на 23,6 %, реальної – на 9 %, а заробітної плати на підприємстві – аж на 49,09 %. Отже, зміни рівня заробітної плати на підприємстві відбуваються нерівномірно: спостерігаються як високі значення темпів зростання оплати праці щодо темпів зростання номінальної та реальної заробітної плати, так і різке їх падіння (у 2012 та 2015 рр.).

Для оцінки ступеня реалізації стимулюючої функції заробітної плати на підприємстві було розглянуто динаміку середньомісячної заробітної плати за різними напрямками: безпосередньо на підприємстві; у галузі (переробна промисловість); за видом економічної діяльності підприємства (виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування); в Дніпропетровській області та в цілому по країні (рис. 2).

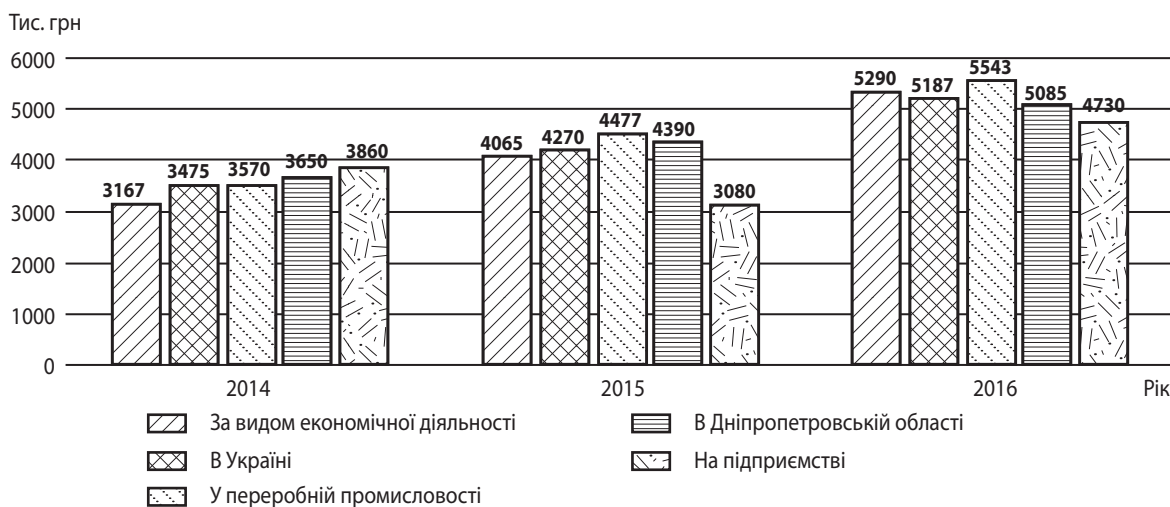

Рис. 2. Динаміка середньомісячної заробітної плати на підприємстві, у галузі, за видом економічної діяльності, в області та в Україні впродовж 2014–2016 рр.

З рис. 2 видно, що середньомісячна заробітна плата в Україні в цілому, у галузі, в області та на підприємствах із подібними видами економічної діяльності у динаміці зростає.

На досліджуваному підприємстві не простежується чітка тенденція зміни середньої заробітної плати: так, у 2014 р. цей показник перевищив не тільки середньогалузеві значення (на 8,12 %), а ще й середні по області (на 5,75 %) та Україні (на 11,08 %); а вже наступного року рівень оплати праці на заводі знизився на 20,21 %; у 2016 р. відбулося пожвавлення показника, і він перевищив значення 2014 р. (на 870 грн), однак знаходився нижче від аналогічних показників по галузі (на 17,19 %), виду економічної діяльності (на 11,84 %), області (7,51 %) та країні (на 9,66 %).

Низький рівень середньої заробітної плати на підприємстві свідчить про його неконкурентоспроможність на ринку праці, а отже, про низьку привабливість підприємства для фактичних і потенційних робітників.

Тобто встановлено, що значний відтік промислово-виробничого персоналу підприємства відбувся внаслідок масових звільнень робітників високої кваліфікації, які невдоволені низьким рівнем оплати своєї праці.

Крім того, було виявлено, що у структурі фонду оплати праці підприємства переважає основна заробітна плата (приблизно 64,5 %). Наступним елементом за величиною питомої ваги є додаткова заробітна плата – близько 33 %. А заохочувальні та компенсаційні виплати, які є основною мотиваційною частиною у структурі фонду оплати праці, становлять лише мізерну частку (приблизно 2,5 %).

В останній рік керівництво намагалося частково вирішити проблеми плинності кадрів шляхом підвищення додаткових виплат (винагорода за загальні результати роботи підприємства; одноразова матеріальна допомога працівникам підприємства тощо), однак цього недостатньо для того, щоб бути чинником мотиваційного впливу на діяльність працівників.

Тобто, за результатами дослідження ефективності формування та використання заробітної плати на підприємстві, було встановлено, що на ПрАТ «ДТРЗ» існує нагальна потреба в удосконаленні системи матеріальної мотивації персоналу шляхом обґрунтованої ув'язки рівня оплати праці з конкретними результатами роботи працівників, структурних підрозділів і підприємства в цілому.

Розпочати вирішення наявних проблем слід з досконалого вивчення механізму диференціації заробітної плати, особливостей його формування та ефективного управління ним.

З метою адекватного визначення розмірів оплати праці кожного працівника підприємства важливе значення має формування ефективного механізму диференціації оплати праці. Механізм диференціації оплати праці визначають як сукупність елементів, методів і важелів, що дозволяють визначити об'єктивний розмір оплати праці кожного працівника залежно від ефективності його діяльності та впливу на результати підрозділу (підприємства) з урахуванням ринкового, державного та договірної регулювання оплати праці [8].

Формування заробітної плати працівника відбувається під впливом багатьох чинників [5; 10], які умовно можна поділити на такі групи:

- зовнішні чинники, до яких відносять: кон'юнктуру ринку праці (співвідношення попиту та пропозиції); вплив державних органів влади на оплату праці та стан економіки країни; галузеві та регіональні відмінності;
- внутрішні чинники, що формуються на конкретному підприємстві та залежать від його форми власності, технічної озброєності, умов праці, досвіду регулювання оплати праці та соціально-економічної політики;
- особистісні характеристики працівника, а саме: рівень освіти, кваліфікація, досвід роботи, природні особливості, готовність і бажання підвищувати свій рівень підготовки.

Здійснивши аналіз публікацій щодо формування механізму регулювання заробітної плати [8–10] та врахувавши сукупність чинників, що визначають індивідуальний рівень оплати праці, схематично відобразимо механізм диференціації оплати праці на підприємстві (рис. 3).

На механізм диференціації оплати праці підприємства впливають зовнішні чинники, які не піддаються контролю, але мають враховуватися управліннями в процесі регулювання оплати праці.

До зовнішніх факторів належать нормативно-правові акти, що містять систему правових норм, які регулюють відносини у сфері оплати праці. Правове регулювання оплати праці в Україні реалізується через законодавчі акти України, генеральні, галузеві та регіональні угоди, а також колективні й трудові договори [1]. На різницю в заробітній платі робітників також впливають галузеві чинники, такі як особливості змісту праці, професійно-кваліфікаційна структура робітників, умови праці, результати функціонування підприємств певної галузі та регіональні фактори, до яких відносять неоднорідність галузевої структури економіки регіонів, ступінь розвитку інфраструктури регіону, політичну стабільність та різницю у вартості проживання на певній території. Розмір заробітної плати не може формуватися без урахування дії економічних законів, тому важливе значення мають ринкові чинники, а саме – конкуренція, канали поширення інформації, кон'юнктура ринку.

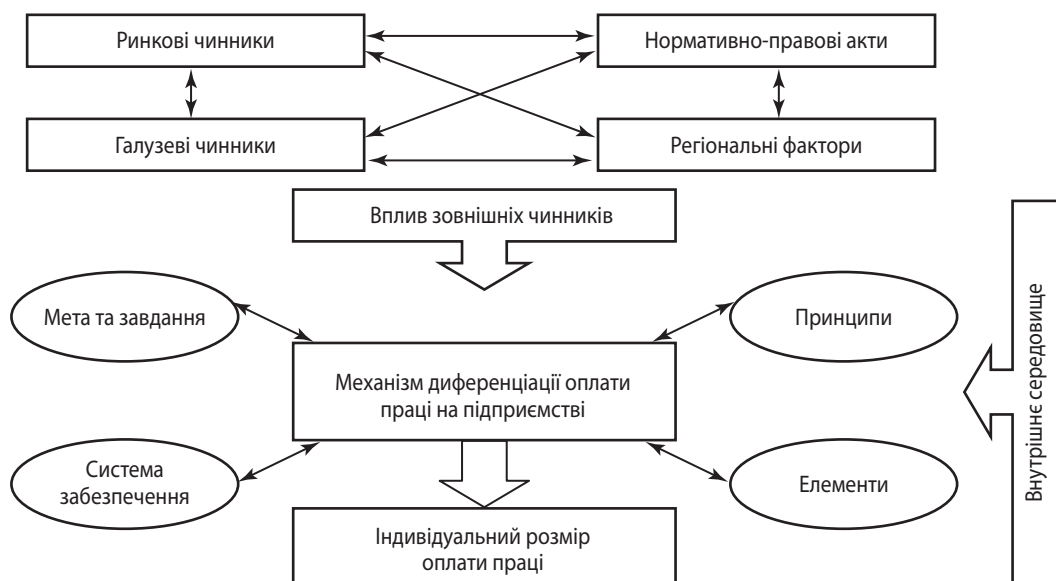

Рис. 3. Механізм диференціації оплати праці на підприємстві

Також важливо при формуванні механізму диференціації оплати праці в організації розуміти нерозривний взаємозв'язок між усіма елементами зовнішнього оточення, тому що зміна одного з чинників впливатиме на весь механізм не тільки безпосередньо, а ще й опосередковано через усі інші чинники.

До внутрішніх складових механізму диференціації оплати праці відносяться: мета та завдання, принципи, елементи, а також система забезпечення.

Головною метою функціонування механізму є реалізація стратегічних пріоритетів підприємства та забезпечення його постійного розвитку шляхом об'єктивної оплати праці кожного працівника залежно від його внеску та підвищення його зацікавленості в результатах діяльності організації [3].

До основних завдань відносять створення умов для справедливої оплати праці та реалізації трудового потенціалу робітників; здійснення диференціації заробітної плати на підставі об'єктивних чинників; вміле використання стимулюючих факторів з метою підвищення продуктивності праці; забезпечення конкурентоспроможного рівня оплати праці [2].

Серед найважливіших принципів, що мають враховуватися в процесі функціонування механізму, виділяють:

- 1) прозорість оплати праці, тобто безпосередній зв'язок результатів роботи працівника з рівнем оплати його праці та зрозумілість дії механізму диференціації;
- 2) забезпечення об'єктивної диференціації оплати праці працівників залежно від складності роботи, відповідальності, посади, умов праці та рівня кваліфікації, а також з урахуванням індивідуальних і колективних результатів діяльності [8; 9];
- 3) випереджаючі темпи зростання продуктивності праці над темпами зростання розміру середньої заробітної плати;
- 4) гарантованість підвищення заробітної плати при зростанні ефективності виробництва;
- 5) координація дій усіх елементів механізму та ефективність його функціонування.

Для ефективного реалізації визначених завдань механізм диференціації оплати праці повинен спиратися на систему забезпечення, яка вміщує в собі такі складові: нормативно-правову; кадрову; інформаційну; організаційну; технічну; фінансову.

Серед елементів механізму диференціації оплати праці, що формуються відповідно до завдань, виокремлюють [2; 8]:

- 1) порядок формування та розподілу фонду оплати праці, що передбачає співвіднесення окремих видів виплат працівникам із джерелами їх покриття; соціально-економічне обґрунтування розміру фонду оплати праці та його окремих структурних елементів; ув'язку розміру фонду оплати праці та його складових з результатами функціонування підприємства;
- 2) механізм визначення основної і додаткової заробітної плати, що передбачає вибір форм і систем оплати праці та встановлення ефективної структури заробітної плати для кожної з категорії працівників;

3) механізм оцінки результатів діяльності, що включає алгоритми оцінки індивідуальних результатів діяльності працівника, колективних результатів підрозділу та результатів функціонування підприємства. Цей механізм має передбачати безпосередню ув'язку внеску працівника в загальний результат. Таким чином, забезпечується об'єктивність оплати праці, та створюються стимули для професійного зростання.

Звичайно, що всі складові механізму диференціації оплати праці тісно переплетені, проте його функціонування повинно бути керованим і спрямованим на створення довгострокових переваг організації, тобто вектор руху механізму задають саме тактичні та стратегічні цілі, що стоять перед підприємством.

Беззаперечно, що ефективність функціонування механізму диференціація оплати праці також залежить від певних внутрішніх умов, що склалися на підприємстві, тому конкретизація його складових повинна відбуватися відповідно до стану внутрішнього середовища. Необхідно враховувати фінансові можливості підприємства, стан матеріально-технічної бази, складнощі у підборі кадрів, морально-психологічний клімат у колективі, стиль керівництва. При визначенні змісту складових механізму важливим є встановлення їх відповідності стадії життєвого циклу організації. Так, наприклад, на стадії зростання для більшості організацій першочерговим завданням є розширене відтворення, внаслідок чого зменшуються можливості посилення мотиваційної функції оплати праці за рахунок заохочувальних виплат.

Зрозуміло, що всі складові механізму диференціації оплати праці є динамічними та повинні перебувати під постійним наглядом спеціалістів, які здійснюють їх своєчасне коригування відповідно до зміни зовнішніх чи внутрішніх чинників.

Тільки шляхом врахування усіх визначальних факторів оплати праці можна побудувати ефективний механізм диференціації заробітної плати, що не тільки забезпечить об'єктивність визначення розміру оплати праці, а й стимулюватиме працівників до постійного розширення своїх знань, навичок і реалізації свого творчого потенціалу.

Таким чином, з метою підвищення ефективності функціонування підприємства важливе значення має формування та використання механізму диференціації оплати праці, що забезпечить об'єктивний розмір заробітної плати робітників відповідно до їх внеску в результати діяльності підприємства. Механізм диференціації оплати праці має враховувати всі основні чинники, що впливають на різницю в доході робітників, тим самим спонукаючи їх до максимальної віддачі в роботі, реалізації своєї креативності та постійного розвитку особистості.

Подальшого розгляду вимагають питання адаптації закордонного досвіду формування та ефективного використання механізму диференціації оплати праці в організації до специфіки діяльності вітчизняних підприємств. Потребує більш повного обґрунтування параметр гнучкості механізму, що передбачає своєчасне врахування дестабілізуючих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища в кризовий період та забезпечення ефективної протидії їм.

Література: 1. Про оплату праці: Закон України від 01.01.2017 № 1774-19 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vr>. 2. Бірюченко С. Ю. Сутність та інструменти внутрішньогосподарського регулювання доходу персоналу. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 3–4 (2). С. 52–54. 3. Гринько Т. В. Організаційне забезпечення адаптивного управління інноваційним розвитком промислового підприємства. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 213. С. 40–44. 4. Єсінова Н. І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч.-метод. посіб. Харків: ХДУХТ, 2017. 189 с. 5. Ільєнко Н., Спасенко Ю. Забезпечення оптимальної диференціації заробітної плати – важливий напрям регулювання оплати праці. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 1. С. 22–27. 6. Калина А. В. Організаційно-економічний механізм регулювання оплати праці у системі категорій корпоративної соціальної відповідальності. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2011. № 4 (2). С. 232–237. 7. Колот А. М. Організаційно-економічний механізм регулювання заробітної плати і шляхи його вдосконалення (на матеріалах промислових підприємств України): автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.01. Київ: КНЕУ, 1998. 36 с. 8. Манеров Г. М. Методичні основи внутрішньофірмового механізму регулювання заробітної плати. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 1 (23). С. 106–110. 9. Тибінка Г. І. Організаційно-економічний механізм регулювання оплати праці в господарській системі України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. Львів, 2015. 20 с. 10. Цимбалюк С. Диференціація заробітної плати: види, чинники, сучасний стан в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 4. С. 16–22.

References: 1. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 01.01.2017 No. 1774-19 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vr>. 2. Biriuchenko S. Yu. *Sutnist ta instrumenty vnutrishnoghospodarskoho rehuliuвання dokhodu personalu* [Essence and Tools of the Internal Management of Personnel Income]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*. 2013. No. 3–4 (2). P. 52–54. 3. Hrynko T. V. *Orhanizatsiine zabezpechennia adaptivnoho upravlinnia innovatsiynym rozvytkom promyslovoho pidpriemstva* [Organizational Support for Adaptive Management of the Innovative Development of an Industrial Enterprise]. *Kultura narodov Prichernomorya*. 2011. No. 213. P. 40–44. 4. Yesinova N. I. *Ekonomika*

pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny: navch.-metod. posib. Kharkiv: KhDUKht, 2017. 189 p. **5.** Ilienکو N., Spasenكو Yu. *Zabezpechennia optymalnoi dyferentsiatsii zarobitnoi platy – vazhlyvyi napriam rehuliuвання oplaty pratsi* [Ensuring the Optimal Wage Differentiation Is an Important Direction in the Regulation of Wages]. *Ukraina: aspekty pratsi*. 2015. No. 1. P. 22–27. **6.** Kalyna A. V. *Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rehuliuвання oplaty pratsi u systemi katehorii korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti* [Organizational and Economic Mechanism of Regulation of Remuneration in the System of Categories of Corporate Social Responsibility]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*. 2011. No. 4 (2). P. 232–237. **7.** Kolot A. M. *Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rehuliuвання zarobitnoi platy i shliakhy yoho vdoskonalennia (na materialakh promyslovykh pidpriemstv Ukrainy): avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.06.01*. Kyiv: KNEU, 1998. 36 p. **8.** Manierov H. M. *Metodychni osnovy vnutrishnofirmovoho mekhanizmu rehuliuвання zarobitnoi platy* [Methodological Bases of the Intra-Firm Mechanism of Regulation of Wages]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu*. 2011. No. 1 (23). P. 106–110. **9.** Tybinka H. I. *Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rehuliuвання oplaty pratsi v hospodarskii systemi Ukrainy: avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.03*. Lviv, 2015. 20 p. **10.** Tsymbaliuk S. *Dyferentsiatsiia zarobitnoi platy: vydy, chynnyky, suchasnyi stan v Ukraini* [Differentiation of Wages: Types, Factors, Current Situation in Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi*. 2009. No. 4. P. 16–22.

Інформація про авторів

Рябик Ганна Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, корп. 5, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: anna.ryabik77@gmail.com).

Криштак Дар'я Михайлівна – студент Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, корп. 5, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: krishtakd@ukr.net).

Информация об авторах

Рябик Анна Евгеньевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики, предпринимательства и управления предприятиями Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Д. Яворницкого, 35, корп. 5, г. Днепр, 49044, Украина; e-mail: anna.ryabik77@gmail.com).

Криштак Дарья Михайловна – студент Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Д. Яворницкого, 35, корп. 5, г. Днепр, 49044, Украина; e-mail: krishtakd@ukr.net).

Information about the authors

H. Riabuk – Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management of Oles Honchar Dnipro National University (35 Dmytra Yavornytskoho Ave., Bldg. 5, Dnipro, Ukraine, 49044, e-mail: anna.ryabik77@gmail.com).

D. Kryshatak – Student of Oles Honchar Dnipro National University (35 Dmytra Yavornytskoho Ave., Bldg. 5, Dnipro, Ukraine, 49044, e-mail: krishtakd@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
19.12.2017 р.*

JEL Classification: B 100, B 290, M 200

УДК 33.021:33.05-044.372

АНАЛІЗ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КРИЗА» В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Сабадаш Л. О.

Анотація. У статті розглянуто проблеми дослідження економічних криз у різні періоди розвитку економічної науки. Незважаючи на деякі розбіжності між концепціями, з метою пошуку шляхів нейтралізації негативних кризових наслідків узагальнено бачення поняття «криза» та виділено фактори її виникнення в сучасних умовах. Проаналізовано

© Сабадаш Л. О., 2017

причини, можливості прогнозування та характер виникнення економічних криз на підприємстві. Розглянуто фінансові, стратегічні, організаційно-правові, техніко-технологічні, виробничі, маркетингові (збутові), інвестиційні, соціальні (кадрові) шляхи виходу із кризи. Визначено, що ефективність ліквідації і нейтралізації кризи залежить від детального аналізу наявних шляхів і пошуку найбільш оптимального для конкретного підприємства підходу.

Ключові слова: криза, циклічність, системність.

АНАЛИЗ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «КРИЗИС» В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ

Сабадаш Л. А.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы исследования экономических кризисов в разные периоды развития экономической науки. Несмотря на некоторые разногласия между концепциями, с целью поиска путей нейтрализации негативных кризисных последствий обобщено видение понятия «кризис», и выделены факторы его возникновения в современных условиях. Проанализированы причины, возможности прогнозирования и характер возникновения экономических кризисов на предприятии. Рассмотрены финансовые, стратегические, организационно-правовые, технико-технологические, производственные, маркетинговые (сбытовые), инвестиционные, социальные (кадровые) пути выхода из кризиса. Определено, что эффективность ликвидации и нейтрализации кризиса зависит от подробного анализа существующих путей и поиска наиболее приемлемого для конкретного предприятия подхода.

Ключевые слова: кризис, цикличность, системность.

ANALYSIS OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT «CRISIS» IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMIC CONCEPTS

L. Sabadash

Abstract. The article examines the problems of studying economic crises in different periods of development of economic science. Despite some discrepancies between the concepts, in order to find ways to neutralize negative consequences of crises, the vision of the concept «crisis» is generalized and the factors of its emergence under modern conditions are singled out. The reasons, possibilities of the forecasting, and character of occurrence of economic crises in an enterprise are analyzed. Financial, strategic, organizational, legal, technical and technological, production, marketing, investment, social (staff) ways to overcome a crisis are considered. It is determined that the effectiveness of liquidation and neutralization of a crisis depends on detailed analysis of the existing ways of crisis surmounting and search for the most appropriate approach for a particular enterprise.

Keywords: crisis, cyclicity, systematicity.

Постановка проблеми. Глобальний економічний розвиток супроводжується періодичними виникненнями криз. Протягом століть кризи зазнали трансформації, перетворившись із простих монофакторних на багатофакторні (економічні, фінансові, політичні, екологічні, соціальні). Незважаючи на достатнє методологічне обґрунтування, питання зародження та прояву криз викликає певні дискусії. Багато економістів цей процес пояснюють збігом випадкових обставин, інші – як явище галузевого характеру. Розв'язанню цього завдання науковці присвятили більше 150 років. Як наслідок, сьогодні має понад двохсот концепцій, в яких пояснюються причини прояву кризи та шляхи її нейтралізації. Необхідність цієї проблеми в економіці зумовлена бажанням спрогнозувати найгірші сценарії розвитку країни. Усе це потребує методичного переосмислення теоретичного підґрунтя подій, що відбуваються, поєднання міжнародного досвіду у дослідженні цієї проблеми, активного наукового діалогу різних шкіл і течій економічної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми передбачення та діагностики криз та управління підприємством у кризових умовах досліджувалися у працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених: М. Кондратьєв [17], Я. Тінберген [23], М. Туган-Барановський [25], Ф. Хайєк [27], Й. Шумпетер [28], А. Гальчинський [10], А. Мельник [19; 22], О. Линник [6], В. Гесць [11; 21], Т. Клебанова [1], Н. Карвацка [16].

Аспект взаємодії праці та капіталу у напрямку запобігання й подолання економічної кризи розглядає В. Яцков [30]. Світову фінансову кризу та її вплив на економіку України досліджує Л. Матросова [18]. В аспекті відтворення, зокрема, зв'язку виробництва, розподілу, обміну й споживання проблеми сучасної економічної кризи відображено у працях М. Білопольського та В. Волошина [8].

Формування мети статті. На сьогодні науковці не мають одностайної думки з приводу передумов, причин і наслідків економічних криз, а також шляхів їх запобігання.

Саме тому для з'ясування сутності поняття «криза» існує необхідність у проведенні досліджень їх зародження, особливостей прояву та наслідків. Маючи на меті визначити сутність поняття «криза», необхідно сформулювати теоретичне підґрунтя та проаналізувати наявні на цей час дослідження змісту такого широко вживаного терміна, як з історичної точки зору, так і з позицій сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передбачення процесу зародження кризи для підприємства має неабияке значення. На момент потрапляння під дію кризових умов необхідно детально проаналізувати помилки минулого, відмовившись від застарілих кліше, та створити технології для їх ліквідації. Адже без аналізу проблем минулого неможливо повною мірою досліджувати теперішні негаразди, а тим більше прогнозувати й уникати їх у майбутньому. Історія економічної думки свідчить не тільки про існування великої кількості ідей, шкіл, течій, але й про заміну із плином часу суперечливих теорій новими та більш обґрунтованими.

Отже, традиційне визначення сутності поняття «криза» – це переломний момент у процесі функціонування економічної системи, який призводить до революційних трансформацій, що сприяють розвитку економічної системи [22].

Серед багатьох спроб виявити причини зародження криз Л. Кривенко виділяє два підходи: так званий поверхневий (біологічний) та науковий (соціально-економічний) [13]. Поверхневий підхід являє собою знаходження зв'язку між циклічністю економічних криз і світовими біологічними процесами, що пропливають на земній кулі. Яскравий прихильник цієї теорії В. С. Джевонс зауважував, що кризи виникають на основі випадкових подій (коливання врожаю, війн, періодів спекуляцій тощо) [4]. Згідно з його міркуваннями причинами циклічності криз можуть бути навіть психологічні мотиви. Тривалість такого циклу складає 10, 466 років, що збігається із періодом сонячної активності. На практиці цей підхід не знайшов великої кількості однодумців, адже більшість учених упевнені, що причинами економічних криз виступають проблеми різного спектра. Навіть не поглиблюючись у аналіз таких поглядів, зрозуміло, що концепція віддалена від економічних реалій, адже причинами економічних криз виступають проблеми різного спектра. Все ж більш приземленим до економічних реалій є науковий підхід.

На противагу теорії В. С. Джевонса, М. І. Туган-Барановський у своїй праці «Основи політичної економії» наголосив, що «послідовні підйоми і падіння економічних хвиль відбуваються з такою правильністю, яка нагадує явища не соціального, а біологічного характеру, навіть не органічного порядку», водночас він відхилив будь-яку взаємозалежність між виникненням криз і природними процесами [25]. Також учений вважав, що «криза є небов'язковою фазою економічного циклу, у деяких випадках фаза промислового підйому може перейти поступово у фазу промислового застою, без кризи» [25]. Історичний досвід доводить протилежне, адже криза є невід'ємним елементом економічного циклу. Своєю чергою, С. Сімонді та його однодумці Т. Мальтус, Дж. А. Гобсон [3; 7] вважали, що «криза – це природна та неминуча форма руху господарств або форма переходу від одного тимчасового стану рівноваги до іншого» [5]. Причини криз вчені вбачали у порушенні рівноваги між виробництвом і потребами у товарах, роботах і послугах. Звісно, ця концепція має право на життя, але необхідно враховувати, що причини кризових процесів не обмежуються виробництвом. Дж. Томсон та Е. Прайзер причину криз бачили у надмірному заощадженні доходів, які мали б перетворитися на інвестиції. В іншому випадку їх збільшення призведе до скорочення обсягів споживання [2; 19]. На думку французького вченого-економіста К. Жугляра, криза тісно пов'язана із грошовим обігом і державними фінансами. І, як наслідок, фундаментальною основою циклічності криз є банківська діяльність, саме вона і провокує кризи з інтервалом 10 років [19].

Американський економіст І. Фішер та англійський вчений Н. Хоутрі причину зародження криз вбачали у нерівновазі попиту та пропозиції на грошовому ринку [26]. Хоча вчені займалися ґрунтовним дослідженням фінансових криз, але, на їх думку, криза в цілому є невід'ємним структурним елементом економічного циклу.

Існує психологічна концепція кризи. На думку Й. Шумпетера, кожній кризовій фазі властива своя психологічна картина. Паніка при кризовому стані призводить до застою капіталовкладень. «Змінні ситуації» формують нерівномірність інвестиційного циклу [28]. Представники психологічної теорії зародження криз – В. Парето та А. С. Пігу [9; 24] циклічний розвиток економіки пояснювали через оптимістичні або песимістичні настрої людей. Звичайно, ці погляди не можна віднести до класу доведених.

Ф. фон Хайек вважав, що кризи перевиробництва виникають через надлишкове державного фінансування, саме тому він був яскравим противником державного втручання [27].

А. С. Гальчинський у своїх працях аналізує світові кризи у контексті сучасних глобальних цивілізаційних трансформацій і виділяє систему чинників кризи, визначає її інформативну функцію та роль в інноваційному оновленні суспільних процесів [10]. Водночас дослідниками невизначено послідовність прояву різновидів криз та індикаторів їх виявлення.

В. М. Геєць розглядає проблеми економічного зростання у контексті світових економічних криз. Про кризу 2008 р. В. М. Геєць висловився так: «Сьогоднішня криза вкладається у кризу довготривалого циклу,

який закінчується десь у 2010 році. А наступний може сформуватись, виходячи з циклічності економіки через 10 років» [11; 21]. Тобто вчений відносить кризу до складу економічного циклу. Історичний досвід показує, що сталося так, як прогнозував науковець.

Ю. М. Пахомов обґрунтовує неминучість виникнення кризових явищ у світовій економіці та визначає їх основною передумовою кризу розвитку сучасної цивілізації, яка вступила у фазу переродження і трансформацій [12].

На думку А. С. Філіпенко, вагомими причинами світових криз являються недосконалий економічний розвиток і політична зрілість окремих країн [20]. Згідно з цією концепцією кризи виникають як результат негативних внутрішніх факторів економіки країни. На жаль, вона суттєво недооцінює значущість зовнішніх факторів.

А. А. Чухно у своїх наукових працях зазначає, що кризи є складним суспільно-економічним явищем, в якому поєднуються матеріально-технологічна і соціально-економічна сторони. Вчений виокремив стадіальну кризу і відповідний цикл, ознакою яких є становлення нової технологічної основи виробництва. «У сучасній кризі поєднуються не тільки малий і великий цикли, але й стадійний цикл, пов'язаний з переходом економіки від індустріальної до інформаційної» [15]. Ця концепція робить акцент на шляхи виходу уже з діючої кризи, а не на причини її зародження.

На думку А. Є. Гриніна та А. В. Коротаєва, економічні кризи – це «системне явище, порушення пропорцій системи через те, що один або кілька її елементів вирвалися далеко вперед. Це прояв ситуації, коли зусиль суспільства не вистачає для того, щоб продовжити економічне зростання» [14].

Хоча більшість дослідників розглядає кризу як негативний період у економічному житті світу, держави, підприємства варто згадати про концепцію, яка у кризі вбачає можливість для створення передумов для розвитку системи, інструмент, що знищує недієздатні елементи та торує шлях новому. Напевно, не випадково згідно однієї китайської приказки ієрогліф, який позначає слово «криза» також паралельно вживається для позначення слова «нагода». Так, Ю. Яковець [29] вважає, що кризи, незважаючи на їх болючість, є прогресивним явищем. На його думку, така прогресивність знаходить своє відображення з часом та дає змогу усунути застарілі, неконкурентоспроможні елементи панівної системи та розкрити шлях для нових. Безумовно, криза відіграє дві важливі ролі у житті економічної системи. З одного боку, вона сприяє зміні застарілих елементів на більш нові, слугуючи передумовою еволюції. З іншого боку, може бути причиною руйнації цієї системи.

Варто розуміти, що подолання кризи – керований процес. Про це свідчать безліч криз, що протікали за всю історію розвитку людства, виробництва й економіки. Успіх залежить від своєчасного розпізнавання симптомів кризи. Керівництву необхідно знати, наскільки сильною є тенденція до спаду, які можливі втрати підприємством його конкурентних можливостей та найголовніше – коли сукупність дестабілізуючих факторів послабить фірму до позначки кризового стану. Маючи доступ не лише до внутрішніх документів (бізнес-плану, фінансової та балансової звітності, стратегічного плану), а й до показників фірм-конкурентів, основним завданням являється зафіксувати поріг, який визначить негативний сукупний результат, що буде вважати кризовим. Коли прийняте рішення про наявність кризи, в першу чергу виділяються причини й оцінюється реальна загроза сформованої ситуації.

Причинами криз на підприємстві можуть виступати як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх можна віднести: зниження обсягу ВВП і національного доходу, зростання рівня інфляції, політичну нестабільність, негативні демографічні тенденції, нестабільність регулюючого законодавства, зростання податкового тиску, зниження місткості внутрішнього ринку, посилення конкуренції або монополізму, суттєве та стабільне зниження попиту, погіршення фінансових можливостей споживачів, вихід на ринок товарів субститутів, зниження конкурентоспроможності продукції за окремими параметрами, неможливість територіальної диверсифікації діяльності, зміни району збуту продукції, стихійні лиха тощо. До внутрішніх причин криз можна віднести: операційні (неефективний маркетинг; неефективна структура поточних витрат; низький рівень використання основних фондів; великий розмір страхових і сезонних запасів; недостатньо диверсифікований асортимент продукції; неефективний виробничий менеджмент; незадовільний стан організаційної структури управління; стилю та засобів управління); інституційні (довготривале освоєння інвестиційних ресурсів; суттєве перевитрачання інвестиційних ресурсів; недосягнення запланованих обсягів прибутку за здійсненими інвестиційними проектами; неефективний інвестиційний менеджмент; неефективність відбору та реалізації окремих інвестиційних проектів; незбалансованість інвестиційних потреб і можливостей); фінансові (неефективна фінансова стратегія; надмірна частка позикового капіталу; неефективна (з точки зору ліквідності) структура активів; велика частка короткострокових джерел залучення позикового капіталу; перевищення допустимих меж фінансових ризиків; неефективний фінансовий менеджмент; недостатність власного капіталу або його недостатня мобільність; неефективне управління формуванням та використанням окремих видів активів; неефективність формування власного та залучення позикового капіталу; високий рівень фінансового ризику); виробничі (невідповідність товарних запасів попиту споживачів; неспроможність закупівлі товарів, що користуються попитом; збитковість випуску окремих видів продукції; високий рівень постійних витрат;

неефективна закупівельна діяльність та організація виробничого процесу); маркетингові (неефективність товарної, цінової, збутової та комунікаційної політики; незадовільне вивчення та прогнозування попиту); керування (неадекватний та несвоєчасний управлінський вплив на розвиток ситуації; невідповідність сучасним вимогам загальних принципів управління підприємством; відсутність стратегічного підходу; неопанування сучасних методів аналізу, планування та прийняття рішень; непрофесіоналізм управлінців); інформаційні (відсутність доступу до стратегічної та оперативної інформації; незадовільний стан системи інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень); технологічні (застаріла технологія виробництва); трудові (низький фаховий рівень управлінського, виконавчого та технічного персоналу; дефіцит та висока плінність кадрів; втрата ключових працівників; слабка трудова і виконавча дисципліна; аморальність та неетичність поведінки); технічні (незадовільний стан та якість використання основних фондів, матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів; велика матеріаломісткість виробництва; високий рівень матеріальних втрат). Також не менш важливою причиною виникнення криз являється протистояння інтересів, залежно від сфери виникнення їх можна віднести як до зовнішніх, так і до внутрішніх факторів.

Відповідно до різних причин виникнення криз залежить можливість їх прогнозування. Деякі кризи виникають як етап розвитку накоплених кризових факторів та являються цілком прогнозованими, інші – навпаки, не можливо спрогнозувати, найчастіше це результат грубих помилок керівництва або неочікуваних природних катаклізмів. За характером виникнення можна виділити постійні (супроводжують підприємство на всіх етапах його життєдіяльності); періодичні або циклічні (час від часу спалахують під впливом негативних факторів різного характеру). Тривалість криз також буває різною: короткостроковою, середньостроковою та довгостроковою. Класифікуючи кризи на підприємстві за тривалістю, встановити єдину часову градацію неможливо, адже у межах окремої економічної одиниці період протікання кризи буде різним, але зрозуміло одне – довгострокові кризи є наслідком невмілого керування. За сферою охоплення кризи бувають системними, тобто охоплюють повністю все підприємство як економічну систему, та частковими – поширюються лише на окремі його частини.

Шляхів виходу із кризи існує безліч, їх можна поділити на:

- оздоровчі: продаж надлишкових активів; введення режиму економії витрат; скорочення та розпродаж основних фондів; звільнення частки персоналу; закриття нерентабельних виробництв; зменшення відпускних цін та обсягу виробництва продукції; санація балансу (різні форми зменшення статутного капіталу для покриття збитків: деномінація, консолідація);
- фінансові:
 - 1) за рахунок мобілізації власних резервів – мобілізація наявних резервів зростання чистого грошового потоку та ефективності діяльності без додаткового інвестування; удосконалення загального та функціонального менеджменту;
 - 2) за рахунок власних коштів – надання зворотної та безповоротної фінансової допомоги; сприяння отриманню кредитів під гарантію власників; здійснення внесків для збільшення статутного фонду або придбання додатково емітованих акцій; уступка корпоративних прав для залучення стратегічного інвестора;
 - 3) за рахунок персоналу – надання позик працівникам або придбання емітованих облігацій; придбання працівниками додаткової емісії акцій; відстрочення виплати винагороди за працю; виконання контрактних зобов'язань, умов колективної угоди; впровадження відрядних форм оплати праці;
- стратегічні: освоєння випуску нових видів продукції (робіт, послуг); інвестиції в нові технології, обладнання; вихід на нові ринки збуту; зовнішня реорганізація (злиття, приєднання); внутрішня реорганізація (поділ, виділення); придбання торговельної марки (франшизи); реінжиніринг бізнес-процесів; розробка і реалізація нової стратегії розвитку;
- організаційно-правові: зміна організаційно-правової форми господарювання, форми власності; удосконалення організаційної структури управління; укладання контракту з керівником і ключовими співробітниками; раціоналізація розподілу прав, обов'язків і компетенцій окремих служб апарату управління та працівників;
- техніко-технологічні: купівля нової високопродуктивної техніки; впровадження нових технологій; фінансування науково-дослідних розробок та інноваційних рішень; зростання змінності роботи наявного обладнання та його завантаження; удосконалення контролю за дотриманням технічних і технологічних норм;
- виробничі: раціоналізація виробничої програми; зняття з виробництва нерентабельної продукції; освоєння випуску нових конкурентоздатних видів продукції; формування власної торгової марки; удосконалення нормування витрачання матеріально-сировинних і трудових ресурсів; мінімізація браку та відходів;
- маркетингові (збутові): удосконалення рекламної діяльності; оптимізація форм та інструментів продажу; формування власної збутової (дистрибуторської) мережі; регіональна диверсифікація збуту продукції (робіт, послуг); підвищення обґрунтованості цінової політики; впровадження системи цінових знижок; впровадження сучасних прийомів організації маркетингу;

– інвестиційні: продаж корпоративних прав, окремих видів бізнесу, відокремлених структурних підрозділів; припинення (заморожування) неефективних інвестиційних проектів; запровадження нових реальних інвестиційних проектів стратегічного характеру; інноваційне фінансування в розвиток нових виробництв і сфер бізнесу;

– соціальні (кадрові): зміна керівництва; скорочення чисельності працюючих; раціоналізація кадрової політики за рахунок внутрішніх переміщень або залучення необхідних фахівців; раціоналізація форм і систем мотивації персоналу та оплати праці; скорочення або заморожування соціальної інфраструктури.

Вплив кризи на господарську діяльність підприємства має різні наслідки, зокрема: поновлення, перебудова або руйнування організації; послаблення або загострення кризи; збереження підприємства; оздоровлення підприємства; спалах нової кризи. Загальні характеристики кризи відображено на рис. 1.

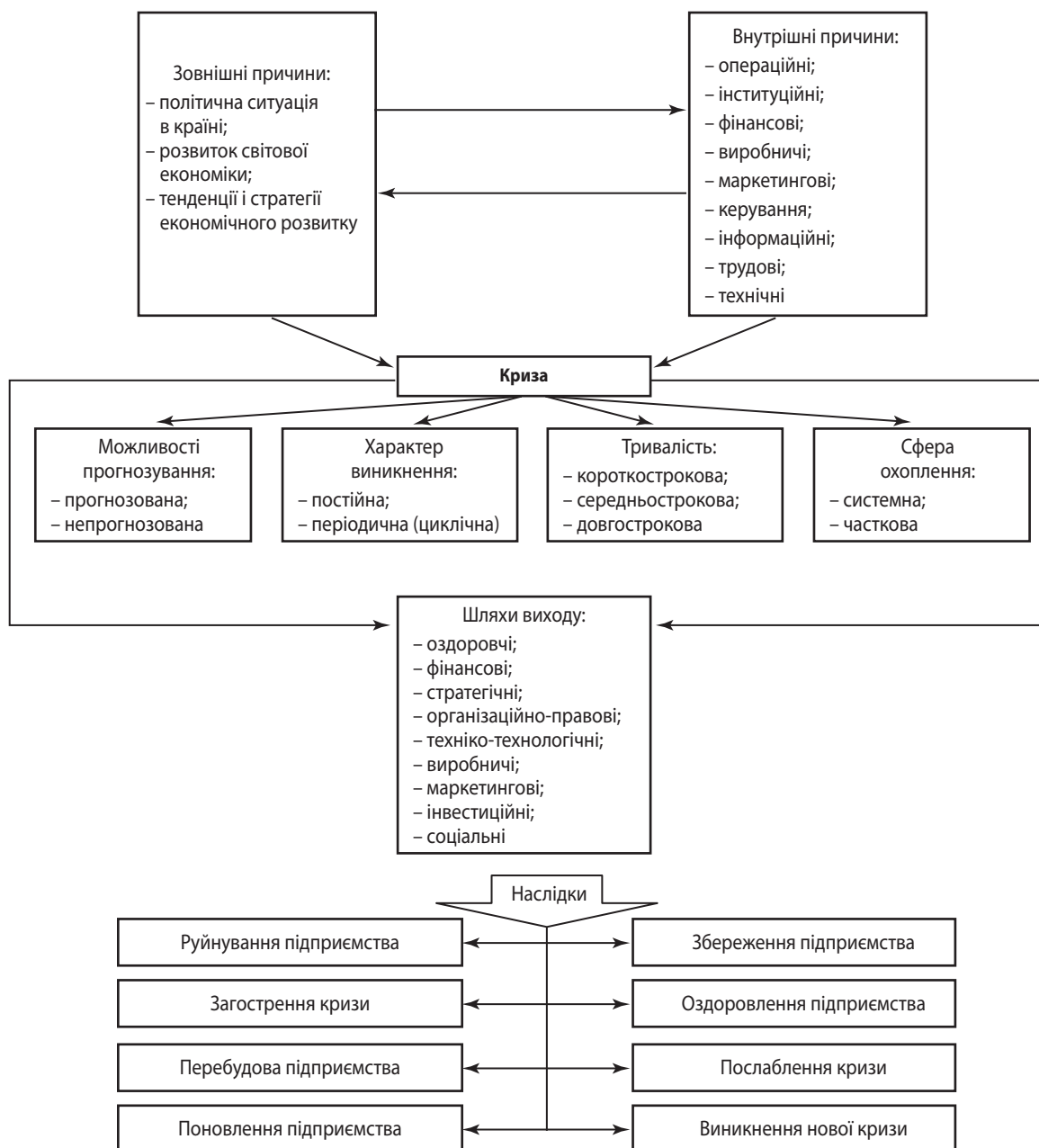

Рис. 1. Структура економічної кризи підприємства

Отже, кризи в економіці є дуже багатограним явищем. Вони відбуваються на будь-якому рівні системи, мають свої особливості та форми прояву. Можливо, саме таке їх розмаїття спричинило незавершеність досліджень та актуальність цього питання до цього часу.

Висновки. На основі аналізу праць учених можна дійти висновку, що в них досліджувалися причини, які характерні для виникнення криз того часу. Адже спершу кризи виникали на основі дефіциту сільськогосподарської продукції, а вже із середини XIX ст. стали наслідком дисбалансу між промисловим виробництвом і платоспроможним попитом. Економічні кризи до XX ст. поширювали свій вплив на споживачів однієї країни або країн-сусідів, згодом стали набувати міжнародного характеру. Незважаючи на те, що десятиліттями ведеться дослідження причин виникнення та запобігання світовим кризам, з точністю передбачити, а тим більше запобігти їм неможливо. Також суперечливими є погляди на причини виникнення економічних криз. Цей стан має логічне пояснення, адже вплив на циклічність відтворення одних і тих самих факторів у різні періоди неоднаковий, а прояв у окремих країнах має свої особливості. Проаналізовані концепції розкривають періодичність, індикатори прояву та наслідки кризи, а отже, її сутність. Більшість науковців трактують кризу як окремий етап економічного розвитку, тобто відокремлену економічну одиницю. Зважаючи на багатогранність і різновидність економічних криз, їх можна вважати за структурну одиницю процесу глобалізації, але аж ніяк не за одноосібну деталь. Криза – це сукупність протиріч у стандартному функціонуванні системи, які викликані зовнішніми факторами та факторами внутрішнього середовища, що напряду загрожують життєдіяльності підприємства та з часом можуть призвести до непередбачуваних наслідків.

Як уже неодноразово було продемонстровано історичним досвідом, ніякі економічні теорії, ні прямі запозичення іноземного досвіду, ні збереження традицій управління, ні чисто інтуїція не приводять до бажаного результату. Лише синтез цих методичних, інформаційних і деякою мірою історичних джерел дозволяє вибрати найбільш оптимальний шлях підприємства в деформаційній економіці кризового періоду.

Література: 1. Guryanova L., Klebanova T., Trunova T. Modeling the financial strategy of the enterprise in an unstable environment. *Economic Studies*. 2017. Vol. 26. Issue 3. P. 91–109. 2. Hirst P., Thompson G. Globalization and the Future of the Nation State. *Economy and Society*. 1995. Vol. 24. No. 3. P. 408–442. 3. Hobson J. A. Confessions of an Economic Heretic. London: Routledge 1938. 218 p. 4. Jevons W. S. Investigations in Currency and Finance. L., 1884. 363 p. 5. Аникин А. В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. М.: Политиздат, 1975. 384 с. 6. Линник О. І., Смолоник Р. Ф., Юр'єва І. А. Антикризове управління на вітчизняних та закордонних підприємствах: теорія, діагностика кризового стану, соціально-економічні аспекти управління: монографія. Харків: НТУ «ХПІ», 2013. 543 с. 7. Антология экономической классики/сост. И. А. Столяров. М.: ЭКОНОМ; КЛЮЧ, 1993. 486 с. 8. Белопольский Н. Г., Волошин В. С. Производство, обмен, распределение и потребление в современных условиях кризиса. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 1 (15). С. 15–20. 9. Блауг М., Артур С. 100 великих экономистов до Кейнса. СПб.: Экономикс, 2008. 352 с. 10. Гальчинський А. Кризи і цикли світового розвитку. Київ: АДЕФ-Україна, 2009. 392 с. 11. Геєць В. М. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики до і під час фінансової кризи економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 2. С. 5–23. 12. Згуровський М. З., Пахомов Ю. М., Філіпенко А. С. Геоекономічні сценарії розвитку і України: монографія. Київ: Академія, 2010. 326 с. 13. Глобальна економічна криза 2008–2010 років: світовий досвід та шляхи подолання в Україні: монографія/за заг. ред. В. І. Ляшенка. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 414 с. 14. Гринин Л. Е., Коротаев А. В. Глобальный кризис в ретроспективе: Краткая история подъёмов и кризисов: от Ликурга до Алана Гринспена. М.: ЛИБРОКОМ, 2010. 336 с. 15. Чухно А. А. Економічна теорія: монографія: у 2 т. Т. 1. Київ: Акад. фін. управління, 2010. 509 с. 16. Карвацка Н. С. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки, інструментарій розв'язку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2011. № 2, Т. 2. С. 53–61. 17. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения. М.: Экономикс, 1993. 523 с. 18. Матросова Л. Н. Мировой финансовый кризис и его влияние на экономику Украины. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 1 (15). С. 122–125. 19. Мельник А. О. Еволюція вчень сутності світової економічної кризи. *Вісник Тернопільського економічного національного університету*. 2011. № 5–2. С. 208–218. 20. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія/кер. авт. кол. А. С. Філіпенко. Київ: Знання України, 2004. 303 с. 21. Моделі ендогенного зростання економіки України: монографія/за ред. М. І. Скрипниченко. Київ: Ін-т екон. та прогнозування, 2007. 575 с. 22. Мельник А. О. Світові економічні кризи: теорія і методологія: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2014. 392 с. 23. Тинберген Я. О методе статистического исследования делового цикла. Ответ Дж. М. Кейнсу // Вопросы экономики. 2007. № 4. URL: http://www.vopreco.ru/rus/archive.files/n4_2007.html#an4. 24. Трансформація демократії/пер. с итал. М. Юсима. М.: Территория будущего, 2011. 208 с. 25. Туган-Барановский М. Основы политической экономии. Избранные сочинения в 2 т. Т. 2. Донецк: ДонГУЭТ, 2004. 684 с. 26. Фишер І., Хоутри Дж. Покупательная сила денег. Ее определение и отношение к кредиту, проценту и кризису. URL: <http://malchish.org/lib/economics/fisher/fishsod.htm>. 27. Хайек Ф. Дорога к рабству: монографія. М.: Новое изд-во, 2005. 264 с. 28. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економіки. Київ: Києво-Могилян. акад., 2014. 244 с. 29. Яковец Ю. В. Экономические кризисы: теория, тенденция, перспективы: монография. М.: МФК, 2003. 258 с. 30. Яцков В. С. Труд и капитал: их взаимовлияние и роль в преодолении экономического кризиса в Украине в современных условиях глобализации. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 1 (15). С. 193–196.

References: 1. Guryanova L., Klebanova T., Trunova T. Modeling the financial strategy of the enterprise in an unstable environment. *Economic Studies*. 2017. Vol. 26. Issue 3. P. 91–109. 2. Hirst P., Thompson G. Globalization and the Future of the Nation State. *Economy and Society*. 1995. Vol. 24. No. 3. P. 408–442. 3. Hobson J. A. Confessions of an Economic Heretic. London: Routledge 1938. 218 p. 4. Jevons W. S. Investigations in Currency and Finance. L., 1884. 363 p. 5. Anikin A. V. Yunost nauki. Zhizn i idei mysliteley-ekonomistov do Marksa. M.: Politizdat, 1975. 384 p. 6. Lynnyk O. I., Smolovych R. F., Yurieva I. A. *Antykryzove upravlinnia na vitchyznianskykh ta zakordonnykh pidpriemstvakh: teoriia, diahnozyka kryzovoho stanu, sotsialno-ekonomichni aspekty upravlinnia*: monohrafiia [Anti-Crisis Management at Domestic and Foreign Enterprises: Theory, Diagnostics of the Crisis State, Socio-Economic Aspects of Management: monograph]. Kharkiv: NTU «KhPI», 2013. 543 p. 7. Antologiya ekonomicheskoy klassiki /sost. I. A. Stolyarov. M.: EKONOV; KLYuCh, 1993. 486 p. 8. Belopolskiy N. G., Voloshin V. S. *Proizvodstvo, obmen, raspredeleniye i potrebleniye v sovremennykh usloviyakh krizisa* [Production, Exchange, Distribution and Consumption in the Current Crisis Conditions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 2009. No. 1 (15). P. 15–20. 9. Blaug M., Artur S. 100 velikikh ekonomistov do Keynasa. SPb.: Ekonomik, 2008. 352 p. 10. Halchynskiy A. Kryzy i tsykyly svitovoho rozvytku. Kyiv: ADEF-Ukraina, 2009. 392 p. 11. Heiets V. M. *Makroekonomichna otsinka hrshovo-kredytnoi ta valiutno-kursovoi polityky do i pid chas finansovoi kryzy ekonomiky Ukrainy* [Macroeconomic Assessment of Monetary and Exchange Rate Policy before and during the Financial Crisis of Ukraine's Economy]. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 2009. No. 2. P. 5–23. 12. Zghurovskiy M. Z., Pakhomov Yu. M., Filipenko A. S. *Heoekonomichni stsenarii rozvytku i Ukraina*: monohrafiia [Geo-economic Scenarios for Development and Ukraine: monograph]. Kyiv: Akademiia, 2010. 326 p. 13. *Hlobalna ekonomichna kryza 2008–2010 rokiv: svitovyi dosvid ta shliakhy podolannia v Ukraini*: monohrafiia [Global Economic Crisis 2008-2010: World Experience and Ways to Overcome in Ukraine: monograph]/za zah. red. V. I. Liashenka. Donetsk: Yuho-Vostok, 2010. 414 p. 14. Grinin L. Ye., Korotayev A. V. Globalnyy krizis v retrospektive: Kratkaya istoriya podyemov i krizisov: ot Likurga do Alana Grinspena. M.: LIBROKOM, 2010. 336 p. 15. Chukhno A. A. *Ekonomichna teoriia*: monohrafiia [Economic Theory: monograph]. Vol. 1. Kyiv: Akad. fin. upravlinnia, 2010. 509 p. 16. Karvatska N. S. *Svitovi ekonomichni kryzy: prychny vynyknennia, naslidky, instrumentarii rozviazku* [The Global Economic Crisis: Causes, Consequences, Instrumentation Solutions]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. Ekonomichni nauky. 2011. No. 2, Vol. 2. P. 53–61. 17. Kondratyev N. D. Izbrannyye sochineniya. M.: Ekonomik, 1993. 523 p. 18. Matrosova L. N. *Mirovoy finansovyy krizis i yego vlianiye na ekonomiku Ukrainy* [The World Financial Crisis and its Impact on the Economy of Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 2009. No. 1 (15). P. 122–125. 19. Melnyk A. O. *Evolutsiia vchen sutnosti svitovoi ekonomichnoi kryzy* [Evolution of the Teachings of the Essence of the Global Economic Crisis]. *Visnyk Ternopilskoho ekonomichnoho natsionalnoho universytetu*. 2011. No. 5–2. P. 208–218. 20. *Mizhnarodni intehratsiini protsesy suchasnosti*: monohrafiia [International Integration Processes of the Present: monograph]/ker. avt. kol. A. S. Filipenko. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2004. 303 p. 21. *Modeli endogennoho zrostantia ekonomiky Ukrainy*: monohrafiia [Models of Endogenous Growth of the Ukrainian Economy: monograph]/za red. M. I. Skrypnichenko. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuvannia, 2007. 575 p. 22. Melnyk A. O. *Svitovi ekonomichni kryzy: teoriia i metodolohiia*: monohrafiia [World Economic Crisis: Theory and Methodology: monograph]. Kyiv: NNTS «IAE», 2014. 392 p. 23. Tinbergen Ya. O metode statisticheskogo issledovaniya delovogo tsikla. *Otvet Dzh. M. Keynasa // Voprosy ekonomiki*. 2007. No. 4. URL: http://www.vopreco.ru/rus/archive.files/n4_2007.html#an4. 24. Transformatsiya demokratii/per. s ital. M. Yusima. M.: Territoriya budushchego, 2011. 208 p. 25. Tugan-Baranovskiy M. Osnovy politicheskoy ekonomii. Izbrannyye sochineniya v 2 t. Vol. 2. Donetsk: DonGUET, 2004. 684 p. 26. Fisher I., Houtri Dzh. Pokupatel'naya sila deneg. Eye opredeleniye i otnosheniye k kreditu, protsentu i krizisu. URL: <http://malchish.org/lib/economics/fisher/fishsod.htm>. 27. Hayek F. *Doroga k rabstvu*: monografiya [The Road to Slavery: monograph]. M.: Novoye izd-vo, 2005. 264 p. 28. Shumpeter Y. Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomiky. Kyiv: Kyievo-Mohylian. akad., 2014. 244 p. 29. Yakovets Yu. V. *Ekonomicheskiye krizisy: teoriya, tendentsiya, perspektivy*: monografiya [Economic Crises: Theory, Trend, Prospects: monograph]. M.: MFK, 2003. 258 p. 30. Yatskov V. S. *Trud i kapital: ikh vzaimovlianiye i rol v preodolenii ekonomicheskogo krizisa v Ukraine v sovremennykh usloviyakh globalizatsii* [Labor and Capital: Their Interaction and Role in Overcoming the Economic Crisis in Ukraine in the Current Conditions of Globalization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 2009. No. 1 (15). P. 193–196.

Інформація про автора

Сабадаш Людмила Олександрівна – аспірант кафедри економічного консалтингу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61166, Україна; e-mail: sabadash1993l@gmail.com).

Інформація об авторе

Сабадаш Людмила Александровна – аспірант кафедри економічного консалтинга Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харків, 61166, Україна; e-mail: sabadash1993l@gmail.com).

Information about the author

L. Sabadash – Postgraduate Student, Department of Economic Consulting of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: sabadash1993l@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
22.12.2017 р.*

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ РИЗИКІВ

Плеханова Т. Є.

Анотація. Інноваційна діяльність в умовах посилення конкурентної боротьби та підвищення вимог до якості продукції набуває пріоритетного значення. Комплексність характеру змін при впровадженні інновацій на підприємстві дозволяє говорити про необхідність аналізу всіх факторів, що впливають на його діяльність. У статті проаналізовано основні підходи до визначення понять «ризик» та «інноваційний ризик». Розглянуто найбільш поширені теорії ризику, а саме класичну та неокласичну. Проаналізовано деякі специфічні ризики інноваційної діяльності. Виявлено зовнішні фактори (прямої і непрямой дії) та внутрішні фактори (об'єктивні та суб'єктивні) інноваційного ризику. Розглянуто основні функції ризику: інноваційна, регулятивна, захисна та аналітична. Викладені теоретичні підходи можуть бути використані на етапі ідентифікації ризиків підприємства та дозволяють проаналізувати вплив факторів ризику зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства на реалізацію інноваційного проекту, а також дослідити взаємозв'язок між ними.

Ключові слова: ризик, інноваційний ризик, фактори інноваційного ризику, функції ризику.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУЩНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ РИСКОВ

Плеханова Т. Е.

Анотация. Инновационная деятельность в условиях усиленной конкурентной борьбы и повышенных требований к качеству продукции приобретает приоритетное значение. Комплексность характера изменений при внедрении инноваций на предприятии позволяет говорить о необходимости анализа всех факторов, влияющих на его деятельность. В статье проанализированы основные подходы к определению понятий «риск» и «инновационный риск». Рассмотрены наиболее распространенные теории риска, а именно классическая и неоклассическая. Проанализированы некоторые специфические риски инновационной деятельности. Выявлены внешние факторы (прямого и непрямого действия) и внутренние факторы (объективные и субъективные) инновационного риска. Рассмотрены основные функции риска: инновационная, регулятивная, защитная и аналитическая. Изложенные теоретические подходы могут быть использованы на этапе идентификации рисков предприятия и позволяют проанализировать влияние факторов риска внешней и внутренней среды предприятия на реализацию инновационного проекта, а также исследовать взаимосвязь между ними.

Ключевые слова: риск, инновационный риск, факторы инновационного риска, функции риска.

DETERMINATION OF THE ESSENCE OF INNOVATION RISKS

T. Pliekhanova

Abstract. Under conditions of the increased competition and strict requirements for product quality, innovation activity becomes a priority. The complex character of changes in the implementation of innovations in an enterprise suggests the need to analyze all factors influencing its activities. The article analyzes the main approaches to the definition of the concepts «risk» and «innovation risk». The most common theories of risk, namely, classical and neoclassical one, are considered. Some specific risks of innovation activity are analyzed. External factors (direct and indirect effects) and internal factors (objective and subjective) of an innovation risk are revealed. The main risk functions (innovative, regulatory, protective and analytical) are considered. The above mentioned theoretical approaches can be used at the stage of identification of enterprise risks, allow analyzing the influence of risk factors of the enterprise's external and internal environment on the implementation of an innovation project as well as investigating the interrelation between them.

Keywords: risk, innovation risk, innovation risk factors, risk functions.

Постановка проблеми. Як свідчить досвід розвитку економіки різних держав, ризик є невід’ємним фактором ринкової економіки. Обмеженість ресурсів, загострення конкуренції призводять до зростання невизначеності умов господарювання. Зростання ж невизначеності призводить до зростання ризиків підприємств.

Інноваційна діяльність у сучасних динамічних умовах ринку є одним з найважливіших факторів, що дозволяють підприємству підвищувати рівень конкурентоспроможності продукції, неухильно розвиватися та функціонувати на ринку. Підприємства, що займаються інноваційною діяльністю, стикаються з різного роду ризиками, зумовленими фінансовими витратами на проведення заходів, тимчасовим розривом між впровадженням нововведень і отриманням корисного результату, а також ймовірними витратами при впровадженні нововведень. Саме тому в останні роки спостерігається підвищення інтересу до проблематики оцінювання інноваційних ризиків серед науковців і керівників підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вдосконалення теоретичних, методологічних і прикладних аспектів ризиків було предметом дослідження таких всесвітньо відомих учених ХХ ст., як Ф. Найт [1], Дж. Нейман [2], Г. Марковіц [3], О. Моргенштерн [2], Ф. Модільяні, Ф. Рут, Дж. Тобін, Дж. Хікс, В. Шарп та ін.

У наш час проблематиці ризику приділяють увагу такі вітчизняні науковці та вчені близького зарубіжжя, як О. Альгін [4], І. Балабанов [5], І. Бланк, Є. Брігхем [6], В. Вітлінський [7], Б. Гардинер, П. Грабовий [8], В. Гранатуров [9], І. Івченко, С. Ілляшенко [10], І. Журавльова [11], Р. Качалов [12], В. Ковальов, В. Лук’янова [13], З. Литвин [14], А. Матвійчук, Л. Ріщук [15], Л. Таранюк [16], О. Устенко [17], В. Черкасов [18], Д. Штефаніч [19], О. Ястремський [20] та ін.

Проте, незважаючи на активні наукові пошуки та вагомі здобутки в цьому напрямі, єдині концептуальні засади розуміння сутності ризику на сьогодні все ще не сформовано.

Мета статті. Головною метою дослідження є вивчення сутності поняття «інноваційний ризик», його ролі при здійсненні інноваційної діяльності, аналіз поглядів вчених-економістів на складові елементи цього поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринкової економіки ризик є ключовим елементом підприємництва. У «Господарському кодексі України» [21, с. 29] зазначено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність, що здійснюється суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Однак процес прийняття відповідальності одночасно є і процесом прийняття на себе ризику.

Аналізуючи наукові праці вчених, можна виділити дві найбільш поширені теорії ризику: класичну та неокласичну. Класична теорія ототожнює економічний ризик з математичним сподіванням збитків, що можуть виникнути в процесі реалізації обраного рішення [22, с. 148]. Засновниками цієї теорії прийнято вважати Дж. Мілля та Н. Сеніора. Відповідно до неокласичної теорії поведінка економічного суб’єкта обумовлена концепцією граничної корисності [23; 24]. Її засновниками вважають А. Маршалла та А. Пігу. Отже, якщо класична школа головну увагу акцентує на загрозі отримання збитків, то представники неокласичної – на можливості досягнення бажаних цілей, розглядаючи збиток лише як один із можливих наслідків діяльності (у випадку відхилення від поставленої мети) [25, с. 164].

На думку Балабанова І. Т., ризик – це можлива небезпека втрат, що впливає зі специфіки тих чи інших явищ і видів діяльності суб’єкта [26]. Вітлінський В. В. та Великоіваненко Г. І. розглядають ризик як ситуацію, коли мають місце невизначеність, конфлікт, наявна багатоваріантність, і коли одночасно не всі альтернативні варіанти однаковою мірою сприятливі. Автори зазначають, що ризик присутній і є складовим елементом будь-якої управлінської діяльності (менеджменту) [7]. Райзберг Б. А., Лозівський Л. Ш., Стародубцева Є. Б. визначають ризик як небезпеку виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, доходу або майна, грошових коштів у зв’язку з випадковою зміною умов економічної діяльності, несприятливими обставинами [27, с. 358]. Ілляшенко С. М. визначає, що ризик у загальному випадку слід розглядати як можливість або загрозу відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних [28].

Наукова література по-різному тлумачить поняття інноваційного ризику (табл. 1). Це пояснюється багатоаспектністю цього явища, а також практично повним його ігноруванням у чинному законодавстві, а у деяких випадках обмеженим застосуванням у реальній економічній практиці й управлінській діяльності підприємства.

Таблиця 1

Основні підходи до визначення поняття «інноваційний ризик»

Автор	Визначення
1	2
Беловолова О. М. [29]	Інноваційний ризик – це сукупність ризиків, що складається з ряду елементів, специфічних конкретно для даного інноваційного проекту, що реалізовується в середовищі конкретного економічного суб’єкта, і ризиків, характерних для традиційних бізнес процесів

1	2
Василенко В. О. [30]	Інноваційний ризик виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних з інноваційними процесами, виробництвом нової продукції, товарів, послуг, їх операціями, комерцією, здійсненнім соціально-економічних і науково-технічних проєктів
Вяткин В. Н. [29]	Інноваційний ризик – це ймовірність утрат, що виникають при вкладенні підприємством засобів у виробництво нових товарів і послуг, що, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку
Вітлінський В. В., Верченко П. І. [7]	Це міра можливих збитків, що можуть виникнути при вкладенні підприємницькою фірмою коштів у виробництво нових товарів, технологій, послуг, що не відразу приймаються ринком або не знаходять свого споживача
В. М. Гранатуров [9]	Інноваційний ризик пов'язаний з фінансуванням і застосуванням науково-технічних нововведень. Оскільки витрати та результати науково-технічного прогресу розтягнуті і віддалені в часі, вони можуть бути передбачені лише в деяких, звичайно широких межах. Інноваційний ризик сприймається як об'єктивна та неминуча реальність
О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник [31, с. 150]	Це ймовірність виникнення втрат, недоотримання прибутків, небажаного розвитку середовища функціонування, відхилення від установлених цілей тощо
Л. І. Донець [32]	Це ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємством коштів у виробництво нових товарів (послуг), які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку
М. В. Грачева [33, с. 22]	Ймовірність виникнення несприятливої ситуації або відхилення реального результату від запланованого під час здійснення інноваційної діяльності (на кожному її етапі при розробленні, впровадженні та використанні нововведень), яка може спричинити незаплановані збитки, що виникають при вкладенні підприємством коштів у виробництво нових товарів або надання послуг, у розроблення нової техніки і технології, при вкладенні коштів у розроблення управлінських інновацій, які не дадуть бажаного ефекту

Джерело: сформовано автором на основі [7; 9; 29–33]

Таким чином, можна зробити висновок, що нема єдиного визначення інноваційного ризику. Узагальнивши зміст різних трактувань цього поняття, пропонується таке визначення, що інноваційний ризик – це ймовірність виникнення збитків або отримання прибутку, які можуть виникнути у разі інвестування в наукові дослідження, у виробництво нових товарів, а також впровадження науково-техніко-технологічних розробок.

Інноваційним проєктам властива більша ризикованість порівняно з іншими. Для інноваційних проєктів характерні специфічні ризики, невластиві іншим проєктам. Наприклад, ризик невірно вибраного напрямку науково-дослідної і дослідно-конструкторської роботи (НДДКР). Цей ризик може виникнути при неякісній науково-технічній інформациі, недосконалій експертизі на етапі вибору шляхів реалізації фундаментальних досліджень, неможливості реалізувати результати досліджень на технологічному рівні. При плануванні інноваційного розвитку також може виникнути ризик недостатності матеріально-технічної і кадрової бази в результаті недостатності фінансування, неефективної роботи з інвесторами, слабкої матеріально-технічної бази. Також може виникнути ризик невірної оцінки перспектив завершення НДДКР. Чинниками цього можуть стати помилки в оцінці термінів, необхідних ресурсів, відсутності системи безперервного прогнозування ринкового середовища. Тому слід більш детально розглянути фактори ризиків інноваційних проєктів.

Усі чинники, які впливають на зростання ступеня ризику, поділяють на дві групи [34]: об'єктивні та суб'єктивні (рис. 1).

На діяльність підприємства впливає велика кількість факторів зовнішнього середовища, на які необхідно реагувати [35]. Слід зазначити, що жоден із факторів зовнішнього середовища підприємства не можна розглядати ізольовано один від одного, оскільки їх взаємозалежність постійно зростає. До факторів прямої дії можна віднести конкурентів, клієнтів підприємства, постачальників, посередників і контактні аудиторії. До факторів непрямого впливу відносяться економічні, демографічні, екологічні, соціально-культурні, природно-географічні, науково-технологічні, міжнародні та політико-правові фактори. Фактори внутрішнього середовища також мають значний вплив на підприємство.

До об'єктивних відносять чинники, які не залежать безпосередньо від суб'єкта інноваційної діяльності. Конкретне підприємство має будувати свою діяльність таким чином, щоб згладжувати їхній деструктивний вплив і використовувати сприятливі можливості. До суб'єктивних чинників належать ті, які характеризують безпосередньо суб'єкт господарювання, що реалізує інноваційний проєкт. Взаємозв'язок між підприємством і факторами інноваційного ризику наведено на рис. 2.

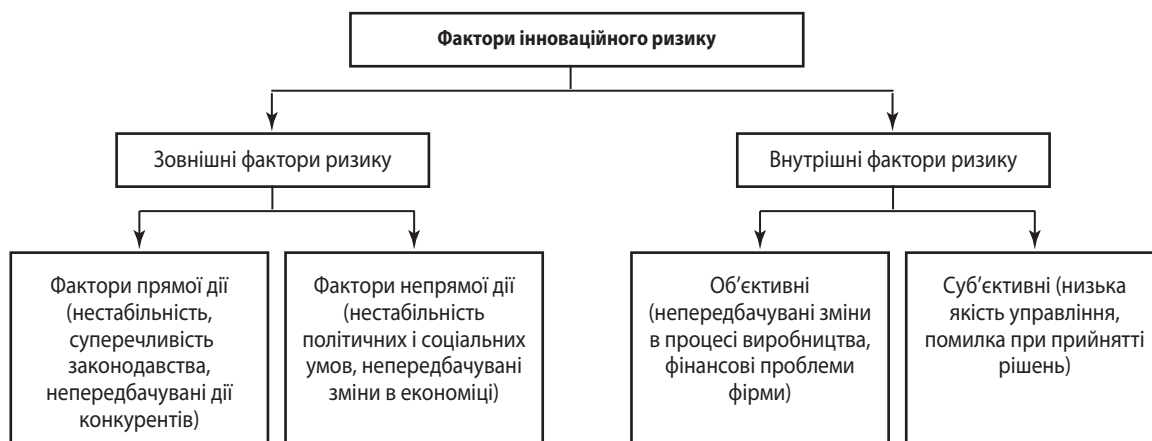

Рис. 1. Система взаємодії між підприємством і зовнішнім і внутрішнім середовищем

Джерело: сформовано автором на основі [34]

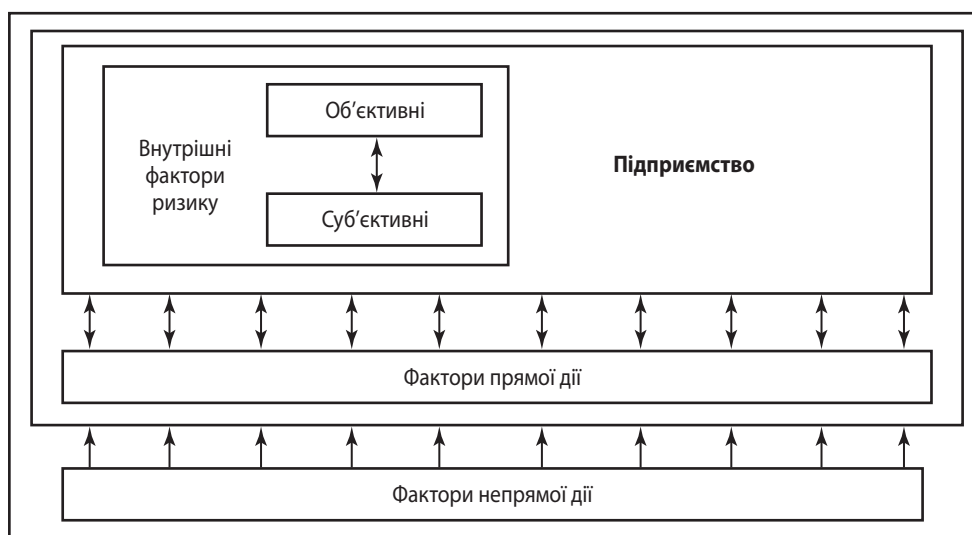

Рис. 2. Взаємозв'язок між підприємством і факторами інноваційного ризику

Джерело: сформовано автором

Слід зазначити, що фактори прямої дії можуть впливати на підприємство, як і навпаки, оскільки підприємство активно контактує зі споживачами та постачальниками, аналізує роботу конкурентів, посередників і контактні аудиторії. Своєю чергою, розглянуті суб'єкти також оцінюють перспективність відносин із підприємством і реагують на зміни в політиці підприємства. Однак впливати на фактори непрямої дії підприємство не може, тому доцільно пристосовуватися до змін в умовах господарювання.

Розглянемо основні функції ризику: інноваційна; регулятивна; захисна; аналітична (рис. 3).

Ризик, що виникає в процесі інноваційної діяльності, може мати негативний вплив на діяльність підприємства. Це пов'язано з можливими фінансовими втратами внаслідок несприйняття продукції новим ринком, концентрації зусиль на безперспективних напрямках, перебудови налагодженої системи взаємодії з економічними контрагентами, перебудови традиційної налагодженої системи функціонування і управління підприємством, високі витрати на залучення висококваліфікованих фахівців ззовні. Однак ризик може стати і стимулюючим фактором, оскільки розробка та впровадження інновацій на підприємстві дозволить випередити конкурентів, використовувати переваги першовідкривача, розширити адапційні можливості підприємства до змін ситуації на ринку, реалізувати творчий потенціал працівників, удосконалити організаційну структуру управління та комунікацію між підрозділами, поліпшити фінансові результати.

Таким чином, інноваційна діяльність в умовах посилення конкурентної боротьби і підвищення вимог до якості продукції набуває пріоритетного значення. Інноваційний ризик передбачає виникнення ризиків,

пов'язаних із розробкою і реалізацією наукових проектів, їх ефективною апробацією і впровадженням у виробничий процес, отриманням очікуваних науково-технічних, економічних, ресурсних, соціальних і екологічних видів ефекту від реалізації інновацій.

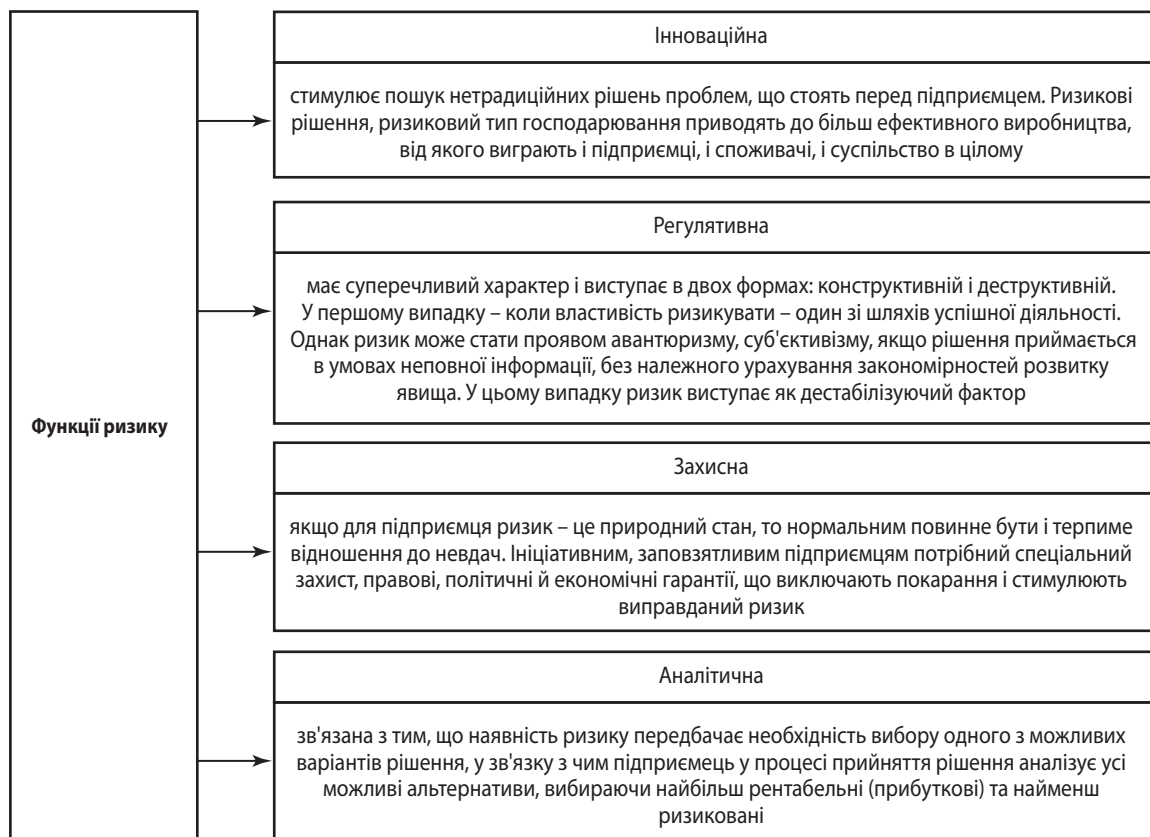

Рис. 3. Характеристика функцій ризик-менеджменту

Джерело: сформовано автором на основі [36]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, планування та реалізація інноваційних проектів на підприємстві супроводжується цілою низкою ризиків, пов'язаних із невизначеністю зовнішнього середовища та проблемами, що можуть виникнути в процесі реалізації інноваційних проектів. Тому в умовах невизначеності необхідно приділити достатньо уваги розробці та впровадженню методів прийняття рішень щодо інноваційних проектів, які б забезпечували мінімізацію витрат і підвищували ефективність їх впровадження.

Інноваційний ризик слід розглядати як самостійний вид ризику поряд із фінансовими, виробничими, комерційними та технічними, а також аналізувати їх взаємозв'язок, що буде розглянуто у подальших дослідженнях.

Література: 1. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. 360 с. 2. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение. М.: Наука, 1970. 708 с. 3. Markowitz H. Portfolio Selection Efficient Diversification of Investments. New York-London: John Wiley&Sons, Inc.; Chapman & Hall, Limited, 1959. 344 p. 4. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. М.: Мысль, 1989. 188 с. 5. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент. М.: Финансы и статистика, 1996. 192 с. 6. Бригхем Е. Основы финансового менеджмента. Київ: ВАЗАКО, Молодь, 1997. 1000 с. 7. Вітлінський В. В., Великоіваненко П. І. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с. 8. Грабовый П. Г., Петрова С. Н. Риски в современном бизнесе. М.: Аланс, 1994. 200 с. 9. Гранатуров В. М., Литовченко І. В., Харічков С. К. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки: монографія. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2003. 164 с. 10. Ильяшенко С. Н. Совершенствование подходов к оценке риска проектов инновационного развития. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*. 2001. № 6–7. С. 100–104. 11. Zhuravlyova I., Berest M., Poltina O., Lelyuk S. Detection of financial risks at macro-, mezo- and microlevels of economy. *Economic Annals-XXI*. 2017. Vol. 165 (5–6). P. 31–35.

12. Качалов Р. М. Управление хозяйственным риском. М.: Наука, 2002. 126 с. 13. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства: монографія. Хмельницький: ПП Ковальський В.В., 2007. 312 с. 14. Литвин З. Б. Аналіз інноваційних ризиків. *Економічний аналіз: зб. наук. пр.* 2013. Вип. 13. С. 249–253. 15. Ріщук Л. І., Струк Н. П. Організаційно-економічна модель управління ризиками на нафтопереробних підприємствах // *Ефективна економіка*. 2011. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_6_23. 16. Taraniuk L., Taraniuk K. Methodological basis of risk management system with regard to industrial activities in the course of radical transformations. *Economic Annals-XXI*. 2016. Vol. 156 (1–2). P. 67–70. 17. Устенко О. Л. Теория экономического риска: монография. Киев: МАУП, 1997. 164 с. 18. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности: монография. М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1999. 288 с. 19. Управління підприємницьким ризиком/за заг. ред. Д. А. Штефаніча. Тернопіль: Екон. думка, 1999. 224 с. 20. Ястремський О. Невизначеність, ризик, інтереси в моделюванні економічної політики. *Банківська справа*. 2013. № 1. С. 20–30. 21. Господарський кодекс України. Харків: Право, 2011. 208 с. 22. Антология экономической классики: в 2 т. Т. 1/сост. И. А. Столяров. М.: МП «ЭКОНОВ», 1993. 480 с. 23. Marshall A. Principles of Economics. London: Macmillan and Co, 1920. URL: <http://oll.libertyfund.org/titles/1676183>. 24. Pigou A. The Economics of Welfare. London: Macmillan and Co, Limited, St.Martin's Street, 4th edition 1932. URL: http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf. 25. Семенютина Т. В. До питання обґрунтування сутності ризику як економічної категорії. *Економіка і регіон. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. 2012. № 6 (37). С. 162–165. 26. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент. М.: Финансы и статистика, 1996. 192 с. 27. Райзберг А., Лозовский Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2006. 479 с. 28. Ілляшенко С. М. Економічний ризик: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2004. 220 с. 29. Инновационный менеджмент: учеб. для вузов/ под ред. С. Д. Ильенковой. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. 422 с. 30. Василенко В. О., Шматко В. Е. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2005. 440 с. 31. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: навч. посіб. Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка»; Інтелект-Захід, 2007. 384 с. 32. Донець Л.І. Економічні ризику та методи їх вимірювання: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2006. 312 с. 33. Грачева М. В., Ляпина С. Ю. Управление рисками в инновационной деятельности: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 352 с. 34. Шегда А. В., Головатенко М. В. Ризику в підприємстві: оцінювання та управління: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 271 с. 35. Плеханова Т. Е. Визначення факторів ризику зовнішнього середовища підприємства, що реалізує інноваційні проекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. № 24. С. 130–134. 36. Донець Л. І., Шепеленко О. В., Баранцева С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків. Київ: Центр учб. літ. 2012. 472 с.

References: 1. Nayt F. Kh. Risk, neopredelennost i pribyl. М.: Delo, 2003. 360 p. 2. Neyman Dzh., Morgenshtern O. Teoriya igr i ekonomicheskoye povedeniye. М.: Nauka, 1970. 708 p. 3. Markowitz H. Portfolio Selection Efficient Diversification of Investments. New York-London: John Wiley&Sons, Inc.; Chapman & Hall, Limited, 1959. 344 p. 4. Algin A. P. Risk i yego rol v obshchestvennoy zhizni. М.: Mysl, 1989. 188 p. 5. Balabanov I. T. Risk-menedzhment. М.: Finansy i statistika, 1996. 192 p. 6. Brihkhem Ye. Osnovy finansovoho menedzhmentu. Kyiv: VAZAKO, Molod, 1997. 1000 p. 7. Vitlinskyi V. V., Velykoivanenko P. I. *Ryzkolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi*: monohrafiia [Riskology in Economics and Entrepreneurship: monograph]. Kyiv: KNEU, 2004. 480 p. 8. Grabovyy P. G., Petrova S. N. Riski v sovremennom biznese. М.: Alans, 1994. 200 p. 9. Hranaturov V. M., Lytovchenko I. V., Kharichkov S. K. *Analiz pidpriemnytskykh ryzkyv: problemy vyznachennia, klasyfikatsii ta kilkisni otsinky*: monohrafiia [Business Risk Analysis: Problem Definition, Classification and Quantitative Evaluation: monograph]. Odesa: IPREED NAN Ukrainy, 2003. 164 p. 10. Ilyashenko S. N. *Sovershenstvovaniye podhodov k otsenke riska proektov innovatsionnogo razvitiya* [Improvement of Approaches to Risk Assessment of Innovative Development Projects]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu*. Seriya: Ekonomika. 2001. No. 6–7. P. 100–104. 11. Zhuravlyova I., Berest M., Poltynina O., Lelyuk S. Detection of financial risks at macro-, mezo- and microlevels of economy. *Economic Annals-XXI*. 2017. Vol. 165 (5–6). P. 31–35. 12. Качалов Р. М. Управление хозяйственным риском. М.: Наука, 2002. 126 с. 13. Lukianova V. V. *Diahnostyka ryzkyu diialnosti pidpriemstva*: monohrafiia [Diagnosis of Enterprise Risk: monograph]. Khmelnytskyi: PP Kovalskiy V.V., 2007. 312 p. 14. Lytvyn Z. B. *Analiz innovatsiynykh ryzkyv* [Analysis of Innovative Risks]. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. pr.* 2013. Issue 13. P. 249–253. 15. Rishchuk L. I., Struk N. P. Orhanizatsiino-ekonomichna model upravlinnia ryzkyamy na naftopererobnykh pidpriemstvakh // *Efektivna ekonomika*. 2011. No. 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_6_23. 16. Taraniuk L., Taraniuk K. Methodological basis of risk management system with regard to industrial activities in the course of radical transformations. *Economic Annals-XXI*. 2016. Vol. 156 (1–2). P. 67–70. 17. Ustenko O. L. *Teoriya ekonomicheskogo riska*: monografiya [Theory of Economic Risk: monograph]. Kiev: MAUP, 1997. 164 p. 18. Cherkasov V. V. *Problemy riska v upravlencheskoy deyatelnosti*: monografiya [Problems of Risk in Management: monograph]. М.: Refl-buk; Kiev: Vakler, 1999. 288 p. 19. Upravlinnia pidpriemnytskym ryzkom/za zah. red. D. A. Shtefanycha. Ternopil: Ekon. dumka, 1999. 224 p. 20. Yastremskiy O. *Neviznachenist, ryzkyk, interesy v modeliuванні ekonomichnoi polityky* []. *Bankivska справа*. 2013. No. 1. P. 20–30. 21. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2011. 208 p. 22. Antologiya ekonomicheskoy klassiki. Vol. 1/sost. I. A. Stolyarov. М.: МП «ЭКОНОВ», 1993. 480 p. 23. Marshall A. Principles of Economics. London: Macmillan and Co, 1920. URL: <http://oll.libertyfund.org/titles/1676183>. 24. Pigou A. The Economics of Welfare. London: Macmillan and Co, Limited, St.Martin's Street, 4th edition 1932. URL: http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf. 25. Semeniutina T. V. *Do pytannia obgruntuвання sutnosti ryzkyu yak ekonomichnoi katehorii* [The Question of Substantiating the Nature of Risk as an Economic Category]. *Ekonomika i rehion. Naukovyi visnyk Poltavskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Yuriiia Kondratyuka*. 2012. No. 6 (37). P. 162–165. 26. Balabanov I. T. Risk-menedzhment. М.: Finansy i statistika, 1996. 192 p. 27. Rayzberg A., Lozovskiy L., Starodubtseva Ye. *Sovremennyy ekonomicheskyy slovar*. М.: INFRA-M, 2006. 479 p. 28. Illiashenko S. M. *Ekonomichnyi ryzkyk: navch. posib*. Kyiv: Tsentr navch. lit., 2004. 220 p. 29. *Innovatsionnyy menedzhment: ucheb. dlya vuzov/pod red. C. D. Ilenkovoy*. М.: Banki i birzhi, YuNITI, 1997. 422 p. 30. Vasylenko V. O., Shmatko V. E. *Innovatsiinyi menedzhment: navch. posib*. Kyiv: Tsentr navch.

lit., 2005. 440 p. **31.** Kuzmin O. Ye., Melnyk O. H. Teoretychni ta prykladni zasady menedzhmentu: navch. posib. Lviv: Nats. un-t «Lvivska politekhnikha»; Intel'ekt-Zakhid, 2007. 384 p. **32.** Donets L. I. Ekonomichni ryzyky ta metody yikh vymiryuvannya: navch. posib. Kyiv: Tsent' navch. lit., 2006. 312 p. **33.** Gracheva M. V., Lyapina C. Yu. Upravleniye riskami v innovatsionnoy deyatelnosti: ucheb. posobiye dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po ekonomicheskim spetsialnostyam. M.: YuNITI-DANA, 2010. 352 p. **34.** Shehda A. V., Holovatenko M. V. Ryzyky v pidpriemnytvvi: otsiniuvannya ta upravlinnia: navch. posib. Kyiv: Znannia, 2008. 271 p. **35.** Pliekhanova T. Ye. *Vyznachennia faktoriv ryzyku zovnishnoho seredovyscha pidpriemstva, shcho realizuie innovatsiini proekty* [Determination of the Environmental Risk Factors of an Enterprise Implementing Innovative Projects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriya: Ekonomika i menedzhment. 2017. No. 24. P. 130–134. **36.** Donets L. I., Shepelenko O. V., Barantseva S. M. Obgruntuvannya hospodarskykh rishen ta otsiniuvannya ryzykiv. Kyiv: Tsent' uchb. lit. 2012. 472 p.

Інформація про автора

Плеханова Тетяна Євгенівна – аспірант кафедри економіки, управління підприємствами та логістики Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: tetianapliekhanova@gmail.com).

Информация об авторе

Плеханова Татьяна Евгеньевна – аспірант кафедри економіки, управління підприємствами та логістики Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харків, 61116, Україна; e-mail: tetianapliekhanova@gmail.com).

Information about the author

T. Pliekhanova — Postgraduate Student of Department of Economics, Enterprise Management and Logistics of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: tetianapliekhanova@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
13.12.2017 р.*

JEL Classification: C 130; M 210; G 310; G 320; G 340

УДК 330.101.658.14/.17

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА ЗА РИНКОВИМ ПІДХОДОМ

**Сердюков К. Г.
Алейнікова Н. М.**

Анотація. На сьогодні виникає велика потреба в оцінці вартості акціонерного товариства. У статті розвинуто ринковий підхід до оцінки вартості акціонерного товариства, який дозволяє визначити альтернативну вартість з послідовним корегуванням розрахованої вартості на базі цінних (ринкових) мультиплікаторів внаслідок зміни факторів вартості та ризику, а також з урахуванням сукупного потенціалу вартості. Імплементацию впровадження оцінки вартості акціонерного товариства за ринковим підходом продемонстровано на прикладі чотирьох підприємств. Отримані результати свідчать про дієвість запропонованих рекомендацій.

Ключові слова: оцінка вартості акціонерного товариства, потенціал вартості, альтернативна вартість, ринковий підхід.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ РЫНОЧНОГО ПОДХОДА

Сердюков К. Г.
Алейникова Н. Н.

Аннотация. На сегодняшний день возникает большая потребность в оценке стоимости акционерного общества. В статье получило развитие рыночный подход к оценке стоимости акционерного общества, позволяющий определить альтернативную стоимость с последовательной корректировкой стоимости, рассчитанной на базе ценовых (рыночных) мультипликаторов с учетом изменения факторов стоимости и риска, а также с учетом совокупного потенциала стоимости. Имплементация внедрения оценки стоимости акционерного общества с использованием рыночного подхода продемонстрирована на примере четырех предприятий. Полученные результаты свидетельствуют о действенности предложенных рекомендаций.

Ключевые слова: оценка стоимости акционерного общества, потенциал стоимости, альтернативная стоимость, рыночный подход.

IMPROVEMENT OF JOINT STOCK COMPANY VALUATION USING THE MARKET APPROACH

K. Serdyukov
N. Aleinikova

Abstract. Today there is a great need for joint-stock company valuation. The article presents the development of a market oriented approach to joint-stock company valuation that allows determining the alternative value with consistent adjustment of the value calculated based on price (market) multipliers with consideration for changes in the value and risk factors and the aggregate potential value. Implementation of joint-stock company valuation based on the market approach is demonstrated using the example of four enterprises. The results obtained indicate the effectiveness of the proposed recommendations.

Keywords: joint stock company valuation, potential value, alternative value, market approach.

Потреба в оцінці вартості акціонерного товариства виникає повсякчас: при інвестуванні, кредитуванні, страхуванні, реструктуризації, реалізації пакета акцій тощо.

Теоретичну основу досліджень, присвячених питанням оцінки вартості, складають праці таких учених-науковців, як Борщук І., Грязнова А., Касьяненко Т., Момот Т., Колодізев О., Коллер Т., Коупленд Т., Мурин Дж., Паламарчук В., Рутгайзер В., Щербаков В., Щербакова Н., Хелферт Е. та ін.

Аналіз економічної літератури довів, що серед учених-науковців не існує єдиної думки щодо вибору методу, підходу, методики оцінки вартості акціонерного товариства. Велика кількість праць учених-науковців [3; 5; 10–12; 17; 18] узагальнюють найпоширеніші методи та підходи оцінки вартості бізнесу, не акцентуючи увагу на оцінці вартості саме акціонерного товариства, тим більш не зосереджуючи увагу на типі акціонерного товариства. Це підтверджує проведене дослідження поглядів науковців у сфері бухгалтерського обліку, економіки, фінансів, управління, а також професійних оцінювачів і визначає коло питань, які потребують вдосконалення та є актуальними на сьогодні.

У зв'язку з цим метою роботи є вдосконалення ринкового підходу до оцінки вартості акціонерного товариства.

М. В. Корягін зазначає, що для обґрунтування доцільності вибору конкретного підходу до оцінки вартості підприємства слід провести їх порівняльний аналіз на основі врахування таких критеріїв: використання базисної концепції; джерела інформації; мети проведення оцінки; методів оцінки; обов'язкових умов використання методу; переваг і недоліків застосування порівняно з іншими підходами [10, с. 40].

На основі проведеного дослідження системи показників, з точки зору вчених-науковців, визначено, що при оцінці компанії одні учасники фондового ринку цінують компанію за її майно (з урахуванням заборгованості компанії), а інші – за потенціал чистих доходів (для компанії і себе) від використання цього майна в майбутньому.

Відаючи належне вищезазначеним розробкам, необхідно виділити деякі їх особливості, які вносять певні складності щодо практичного застосування тих чи інших методів оцінки.

Незважаючи на позитивний досвід використання за кордоном, в цей час концепцію доданої вартості досить складно застосувати у вітчизняній практиці «у чистому вигляді» внаслідок певних чинників, а саме: нерозвиненість фінансового ринку; неадекватність систем внутрішнього управлінського обліку; брак культури аналізу бізнес-процесів, бухгалтерська звітність не враховує цілого ряду ресурсів, які приносять дохід (вкладення в НДДКР, в навчання персоналу, інвестиції у створення та просування торгової марки, в реорганізацію бізнесу), необхідність застосування певних коригувань.

Основні проблеми, які пов'язані з застосуванням методу дисконтування грошового потоку, полягають у реалістичності прогнозів і адекватності ставки дисконту, що відображує рівень ризику, пов'язаного з оцінюваним бізнесом, а також не враховує минулі результати діяльності підприємства. Окрім цього, проведений аналіз факторів вартості та ризику довів, що Україна перебуває на сьогодні у нестабільному політично-економічному становищі, яке досить мінливе під впливом різних чинників, що вносить певні труднощі при прогнозуванні.

На відміну від оцінки нерухомості в оцінці бізнесу метод капіталізації застосовується досить рідко через значні коливання величин прибутків або грошових потоків по роках, характерних для більшості оцінюваних акціонерних товариств, що підтверджується проведеними дослідженнями у попередньому розділі.

У порівняльному підході також є суттєві обмеження щодо застосування деяких методів. Так наприклад, метод ринку капіталу не коректно застосовувати внаслідок відсутності котирування акцій більшості вітчизняних акціонерних на фондовому ринку, що викривлює порівняльність даних і відбір релевантних даних.

Майновий підхід, на нашу думку, окремо доречно використовувати для оцінки об'єктів нерухомості або як допоміжний інструментарій у поєднанні з іншими підходами. Практичне використання результатів оцінки стосовно методу чистих активів і методів, які базуються на порівняльному підході, часто не відображає реальної ситуації, що відбувається в бізнесі компанії, яка оцінюється [8].

Метод реальних опціонів доволі складно застосувати для оцінки вартості акціонерних товариств через складність розрахунків математичного апарату, ступінь невизначеності та умовності, обмеженість щодо опціонних характеристик активів товариства.

Таким чином, кожен із підходів має свої певні недоліки й обмеження щодо їх застосування. Проте це не означає, що не існує ніякого достовірного методу для оцінки вартості акціонерного товариства.

На нашу думку, для оцінки вартості акціонерного товариства доцільно використати метод мультиплікаторів ринкового (порівняльного) підходу. Метод мультиплікаторів дає змогу оцінити вартість підприємств на основі зіставлення значень окремих показників аналогічних підприємств. Метод ґрунтується на тезі про рівність окремих мультиплікаторів, розрахованих для підприємств-аналогів. Обрані компанії-аналоги повинні відповідати таким критеріям: працювати в тій же галузі (або одній з галузей діяльності компанії) і на тому ж сегменті ринку; мати зіставні операційні та фінансові показники; знаходитися на подібній стадії розвитку; мати порівняльні дані фінансової звітності за станом на дату оцінки.

Наявний алгоритм розрахунку ринкової вартості підприємства за цим методом є таким:

$$V = P \times M, \quad (1)$$

де V – вартість підприємства, розрахована на основі зіставлення мультиплікаторів;

P – значення показника, що порівнюється (чиста виручка, прибуток, CF тощо), на оцінюваному підприємстві;

M – мультиплікатор (розраховується з використанням даних підприємства-аналога).

Першим етапом, на думку автора, для визначення вартості акціонерного товариства є:

- визначення критеріїв відбору підприємств-аналогів;
- врахування форми товариства – приватне чи публічне.

Зазначимо, що існують дві протилежні точки зору щодо обов'язковості дотримання галузевого критерію при виборі об'єктів порівняння. Одна група вчених [4; 5; 15; 17; 18] зазначає, що слід застосовувати для порівняння товариства з однієї галузі, тому що в залежності від типу бізнесу компанії, його циклічності, або інших властивостей, в різних галузях, через специфіку, показники мультиплікаторів можуть помітно відрізнятися. Інша група [6, 7, 8, 12] зазначає, що підбір компаній-аналогів повинен проводитися виключно за кількісними критеріями – значення доходності (потенціал зростання), ризикованості цінних паперів і темпами приросту грошових потоків не залежно від галузі об'єкта оцінки.

У країнах із розвиненим фондовим ринком оцінювачі схильні відходити від виключно галузевого критерію об'єктів порівняння. Таку практику започаткував провідний американський спеціаліст із оцінки бізнесу Дамодаран А., який стверджує, що величина будь-якого мультиплікатора визначається однаковиими базовими факторами – ризиком цінного паперу, доходами, які він приносить, і темпами зростання доходів [6; 8].

Аналіз емітентів фондового ринку України дозволив визначити таку тенденцію: деякі галузі представлені на фондовому ринку у кількості 1–2 підприємств (наприклад, медична промисловість), а деякі галузі – не представлені жодним підприємством.

У роботі А. Дубовик за допомогою кластерного та кореляційного аналізу було доведено, що величина мультиплікаторів не залежить від галузевого критерію [8, с. 81].

Таким чином, проводити оцінку вартості акціонерного товариства пропонуємо без врахування галузевого критерію, а виключно за кількісним критерієм.

Аналіз досліджених підприємств довів, що хоча й всі досліджені товариства «де юре» є публічними, проте акції не всіх акціонерних товариств котируються на фондовому ринку, більшість із них не входить до лістингу фондових бірж України, а так «де факто» оцінку їх вартості можна прирівняти до приватних акціонерних товариств. Тому врахування форми товариства для оцінки їх вартості у вітчизняних умовах розвитку фондового ринку не є визначальним або актуальним.

Другим етапом для визначення вартості акціонерного товариства є:

- вибір доцільного мультиплікатора або мультиплікаторів;
- визначення ринкової ціни (ринкової капіталізації).

Зазначимо, що вибір доцільного мультиплікатора або мультиплікаторів прямо залежить від наявності достовірної інформації за цими показниками.

Для обґрунтування вибору певного цінового мультиплікатора необхідно провести дослідження основних показників діяльності акціонерних товариств, що є передумовою вибору. Згідно з проведеними дослідженнями можна дійти висновку, що результати фінансово-господарської діяльності аналізованих акціонерних товариств здебільшого є не співставними за однаковими показниками. Так, наприклад, не всі товариства отримали чистий прибуток або мають від'ємне значення грошового потоку чи прибутку до виплати відсотків, податків, негрошових витрат і амортизації (ЕВІТДА). Навіть показник вартості чистих активів у двох з десяти досліджених акціонерних товариств має негативне значення. Також ускладняється визначення ціни або ринкового курсу корпоративних прав досліджених акціонерних товариств внаслідок відсутності інформації щодо їх біржового курсу на фондовому ринку.

В результаті вищевказаного зазначимо, що недоцільним є вибір одного мультиплікатора, тому, на нашу думку, для точності й об'єктивності оцінки вартості акціонерного товариства потрібно використати декілька мультиплікаторів.

Як цінові мультиплікатори пропонуємо використати такі:

EV/S – відношення вартості товариства до чистого доходу від реалізації;

$EV/EBITDA$ – відношення вартості товариства до прибутку до виплати відсотків, податків, негрошових витрат і амортизації;

EV/A – відношення вартості товариства до вартості чистих активів.

Більше число використовуваних мультиплікаторів допоможе виявити радіус найобґрунтованішої величини та в процесі розрахунку буде отримано декілька варіантів вартості, істотно відмінних один від одного. За допомогою методу зважування можна отримати підсумкову величину вартості, яка буде взята за основу для проведення подальших коригувань.

Ще одним гальмуючим фактором при оцінці вартості акціонерного товариства є визначення ринкової капіталізації. Ринкова капіталізація акціонерного товариства – це вартість всіх її акцій, тобто ціна, яка встановлюється шляхом котирування на фондовій біржі (якщо не враховувати зміну ціни акції в процесі їх купівлі). Інакше кажучи, ринкова капіталізація – ціна, яку ринок готовий сплатити за підприємство.

Вище визначалось про відсутність котирування на фондовому ринку більшості публічних акціонерних товариств, а також постійного коливання кон'юнктури ринку цінних паперів. Тому пропонуємо визначати ринкову капіталізацію (ринковий курс акції) для приватних акціонерних товариств або тих публічних, акції яких не котируються на фондовій біржі шляхом середньоарифметичного значення еталонного ринкового курсу подібних товариств-аналогів.

Третім заключним етапом оцінки вартості акціонерного товариства є:

- розрахункова величина вартості на базі середнього мультиплікатора;
- врахування певних коригувань вартості;
- визначення альтернативної вартості акціонерного товариства.

Оскільки однакових компаній не існує, а діапазон величини одного і того ж мультиплікатора по компаніях-аналогах достатньо широкий, тому необхідно здійснити таке:

- розрахувати середнє значення мультиплікатора за групою аналогів і відкинути екстремальні величини;
- використовувати показники, найбільш тісно пов'язані з цим мультиплікатором;
- за величиною показника визначається положення (ранг) оцінюваної компанії в загальному списку;
- отримані результати накладаються на низку мультиплікаторів, і достатньо точно визначається величина, яка може бути використана для розрахунку вартості оцінюваної компанії.

Підсумкова величина вартості, отримана в результаті застосування мультиплікаторів, повинна бути відкоригована залежно від конкретних обставин.

Як зазначено в джерелах [5; 14], оцінена вартість акціонерного товариства повинна бути скоригована на недостатню ліквідність внаслідок низької цінності акцій та знижку за нерозміщення акцій на фондовому ринку через відсутність котирування акцій на фондовій біржі. Проте якщо оцінювати контрольний пакет акцій, то фактором ліквідності можна взагалі знехтувати.

Знижка за недостатню ліквідність визначається як абсолютна або процентна величина, що віднімається з загальної вартості компанії, яка відображає недостатню ліквідність її цінних паперів. Таким чином, поняття ліквідності пов'язано з тим, наскільки легко та швидко власник може продати свою частку й обернути її в грошові кошти [14, с. 103]. Орієнтовно розмір зазначеної знижки може становити до 30 % вартості акцій.

Знижка за нерозміщення акцій на фондовому ринку визначається на основі статистики витрат по розміщенню на ринку акцій, подібних до розміру компаній тієї ж галузі, що і досліджена фірма, тобто витрати по реєстрації акцій для звернення, щодо включення до лістингу фондових бірж, по найму постійних брокерів і т. п. Орієнтовно розмір зазначеної знижки може становити до 10–15 % вартості акцій

Пропонуємо розраховувати альтернативну вартість акціонерного товариства з урахуванням факторів ризику, вартості та їх потенціалу. Запропоновані компоненти потенціалу вартості враховують й ознаку ліквідності чи неліквідності акцій, й нерозміщеність акцій на фондовому ринку. Більш того, потенціал вартості дає уявлення про сукупність синергетичних характеристик діяльності товариства, що, на нашу думку, впливає на кінцеву вартість товариства. За нашим судженням, вартість товариства має бути збільшена або зменшена відповідно до розрахованого сукупного потенціалу вартості та величину змін факторів вартості, й тільки зменшена на величину змін факторів ризику.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного автор пропонує таку формулу вартості акціонерного товариства:

$$V_p = V_p \pm \Delta\Phi_B - \Delta\Phi_p \pm \Delta\Pi_B, \quad (2)$$

де V_p – альтернативна вартість акціонерного товариства;
 V_p – розрахована вартість на базі середнього мультиплікатора;
 $\Delta\Phi_B$ – фактори вартості;
 $\Delta\Phi_p$ – фактори ризику;
 $\Delta\Pi_B$ – сукупний потенціал вартості;

Схематично визначення альтернативної вартості акціонерного товариства за наведеною формулою 2 подано на рис. 1.

Ринкова вартість, що інтегрує результативність діяльності акціонерного товариства, може підвищуватися або знижуватися внаслідок впливу факторів вартості. Спираючись на визначений експертами сценарій впливу факторів вартості у короткостроковій перспективі (проведений у попередньому параграфі), визначено, що фактори вартості на цей час знижують вартість акціонерного товариства внаслідок політичної та економічної нестабільності й коливання соціальних факторів [2]. Для визначення їх впливу пропонуємо розрахувати коефіцієнт факторів вартості шляхом ділення кількості обраних факторів вартості на їх загальну суму. Далі розрахований коефіцієнт знаходимо шляхом множення на розраховану вартість товариства на базі середнього мультиплікатора.

Фактори ризику знижують вартість акціонерного товариства та розраховуються як результат множення розрахованої вартості товариства на базі середнього мультиплікатора на середній відсоток факторів ризику, які пропонуємо визначати за допомогою експертних методів або теорії нечітких множин [2].

Потенціал вартості [1], на нашу думку, може як збільшувати, так і зменшувати альтернативну вартість акціонерного товариства.

Вплив сукупного потенціалу вартості за нашим підходом необхідно розрахувати таким чином:

- 1) розраховується інтегральне значення потенціалу вартості [1];
- 2) знаходиться медіана;
- 3) розраховується відхилення інтегрального значення потенціалу від медіани;
- 4) відхилення від медіани помножується на вартість товариства за вирахуванням факторів вартості та ризику.

Узагальнене представлення оцінки вартості акціонерного товариства за ринковим (порівняльним) підходом наведено на рис. 2.

Апробація вдосконаленої оцінки вартості за ринковим підходом проведена для чотирьох акціонерних товариств – два підприємства машинобудівної промисловості та два підприємства фармацевтичної і будівельної галузі.

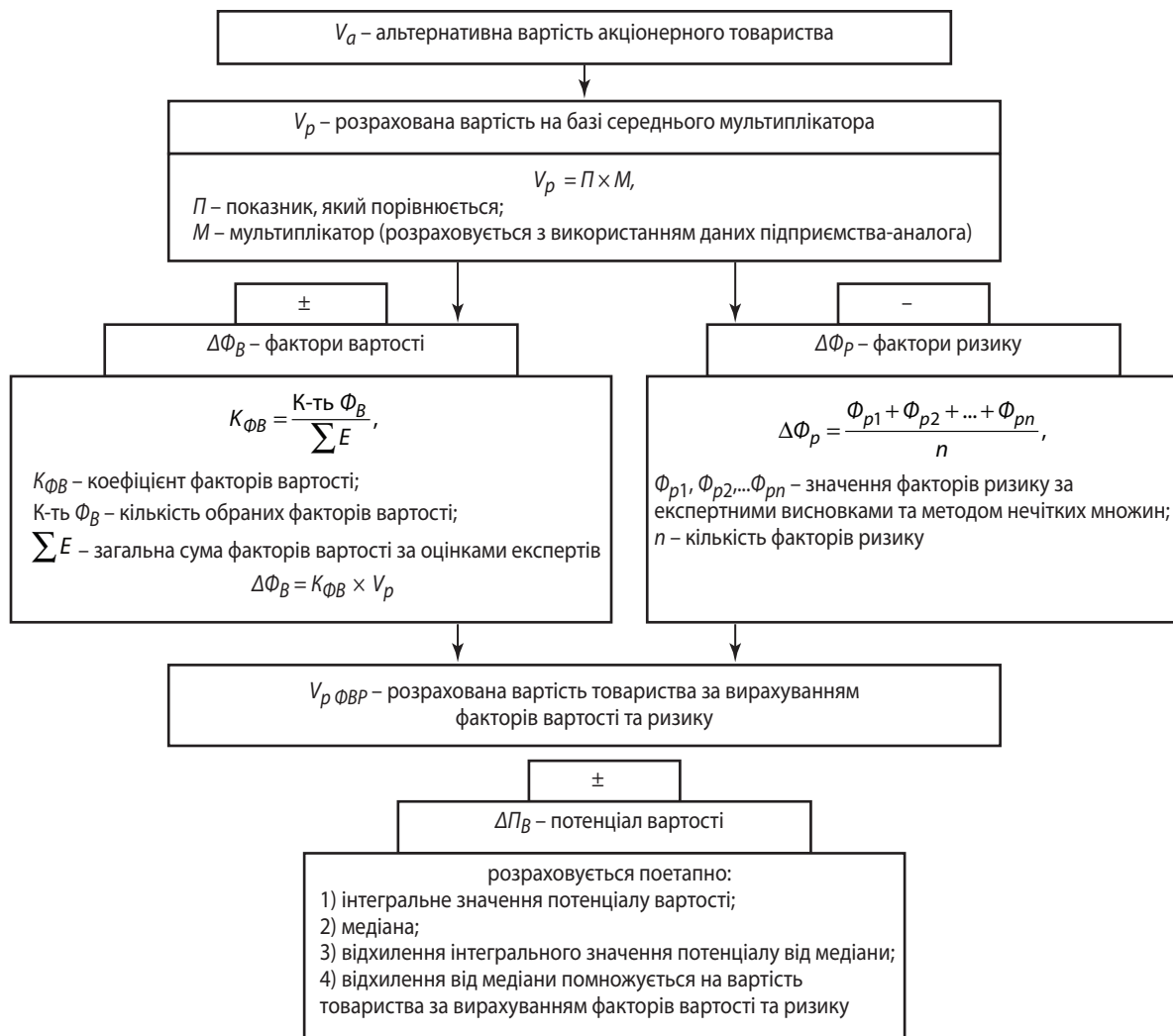

Рис. 1. Схема визначення альтернативної вартості акціонерного товариства

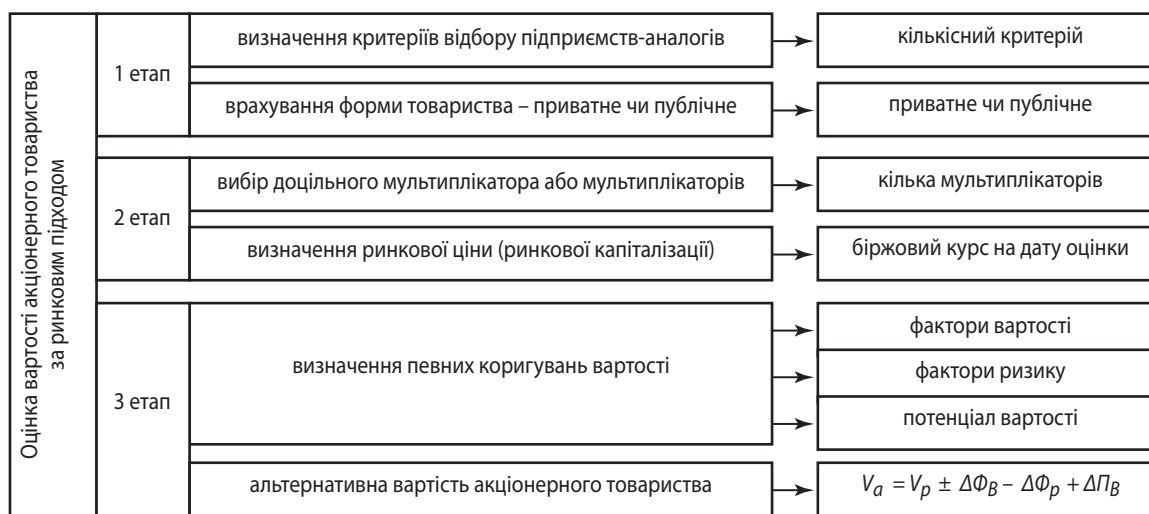

Рис. 2. Узагальнене представлення оцінки вартості акціонерного товариства за ринковим (порівняльним) підходом

Проведений розрахунок мультиплікаторів і розрахована величина вартості на базі мультиплікаторів дозволяє зробити висновок про значне коливання величин мультиплікаторів, як по підприємствах-аналогах, так і серед самих мультиплікаторів (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахункова вартість акціонерних товариств на базі мультиплікаторів

Назва мультиплікатора	ХМЗ	Турбоатом	Фітофарм	Трест Житлобуд-1
EV / S	11284317,4	47952515,62	17342728,56	7995108,642
EV / EBITDA	28050787,4	700977810,3	56161791,67	4009026,427
EV / A	10240267,32	77583656,38	16809169,2	19504173,13
Середнє значення	12 763 685	259 520 489	24 323 654	7 837 733

З урахуванням всіх попередньо проведених розрахунків отримано альтернативну вартість акціонерних товариств, яку наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Альтернативна вартість акціонерних товариств

Назва мультиплікатора	ХМЗ	Турбоатом	Фітофарм	Трест Житлобуд-1
Середнє значення розрахункової вартості на базі мультиплікаторів	12 763 685	259 520 489	24 323 654	7 837 733
Фактор вартості	322921,2281	6565868,369	615388,4367	198294,6496
Фактор ризику	459492,6566	9342737,6	875651,5304	282158,3947
Розрахункова вартість за вирахуванням факторів вартості та ризику	11 981 271	243 611 883	22 832 614	7 357 280
Потенціал вартості	- 1 797190,65	+ 26797307,12	+3653218,19	+1 103592,02
Альтернативна вартість акціонерного товариства	10 184 080,37	216 814 575,80	26 485 831,84	8 460 872,16

Графічне зображення ринкової капіталізації, розрахункової вартості та альтернативної вартості акціонерних товариств наведено на рис. 3. За даними рис. 3 отримуємо різні значення розрахованої вартості й альтернативної вартості товариств із урахуванням факторів вартості, ризику та сукупного потенціалу вартості. Так, у ПАТ «ХМЗ» альтернативна вартість є більшою, ніж їх розрахована вартість чи ринкова капіталізація. За рахунок знижки по потенціалу вартості альтернативна вартість ПАТ «Турбоатом» є досить низькою, а ПАТ «Трест Житлобуд-1» та ПАТ «Фітофарм» отримали меншу альтернативну вартість, ніж їх розрахована вартість чи капіталізація.

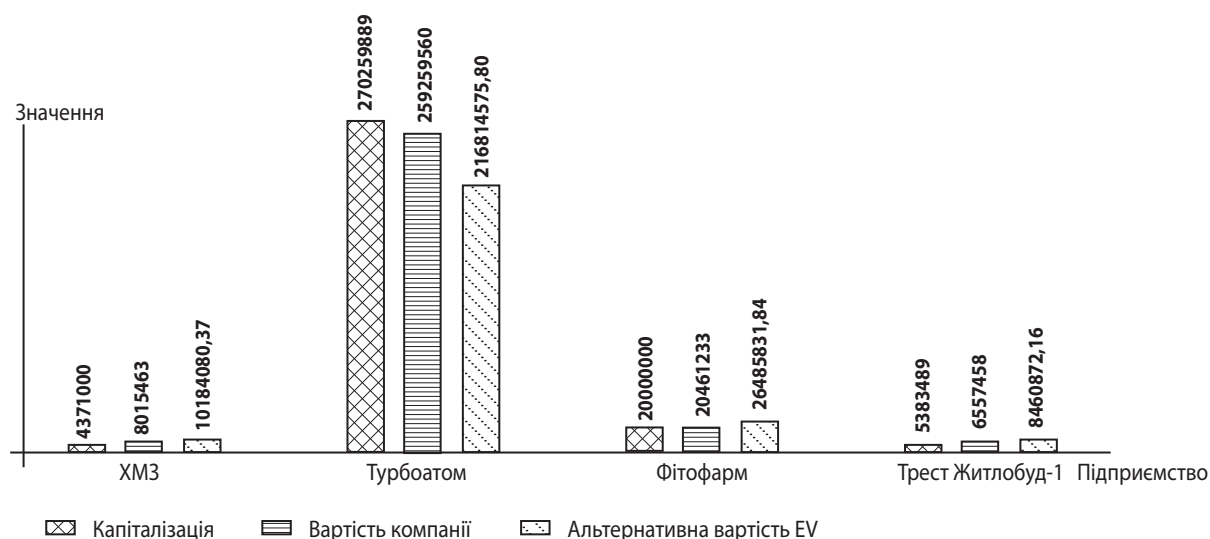

Рис. 3. Порівняльна характеристика ринкової капіталізації, розрахованої вартості та альтернативної вартості акціонерних товариств

Таким чином, під час дослідження визначено, що використання середнього цінового мультиплікатора з урахуванням факторів вартості, ризику та потенціалу вартості є дієвим та універсальним інструментарієм оцінки альтернативної вартості акціонерного товариства. Дієвість запропонованих рекомендації щодо впровадження оцінки вартості акціонерного товариства за ринковим підходом продемонстровано на прикладі чотирьох підприємств, а отримані результати альтернативної вартості свідчать про вплив факторів вартості та ризику на вартість товариства та про пряму залежність від її потенціалу.

Література: 1. Алейнікова Н. М. Методика оцінки потенціалу вартості акціонерного товариства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 2–1 (08). С. 81–86. 2. Алейнікова Н. М., Сердюков К. Г. Науково-методичний підхід до оцінки ключових факторів вартості та ризику акціонерних товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15. С. 123–129. 3. Борщук І. В. Ринкова вартість капіталу компанії та її акцій. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.3. С. 252–259. 4. Валдайцев С. В. *Оценка бизнеса: учебник*. М.: ТК Велби; Проспект, 2008. 576 с. 5. Грязнова А. Г., Федотова М. А. *Оценка бизнеса: учебник*. М.: Финансы и статистика, 2011. 387 с. 6. Грегори А. *Стратегическая оценка компаний*. М.: Квинто-Консалтинг, 2003. 200 с. 7. Дамодаран А. *Инвестиционная оценка: инструменты и методы оценки любых активов*. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. 724 с. 8. Дубовик А. О. *Инструменти оцінки бізнесу за індикаторами ринку цінних паперів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04*. Харків, 2011. 204 с. 9. Касьяненко Т. Г. *Современные проблемы теории оценки бизнеса*. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2012. 353 с. 10. Корягин М. В. *Оцінювання вартості підприємства в системі бухгалтерського обліку: монографія*. Львів: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. 261 с. 11. Коупленд Т., Колер Т., Мурин Дж. *Стоимость компаний: оценка и управление*. М.: Олимп-Бизнес, 2005. 576 с. 12. Момот Т. *Оцінка вартості бізнесу: сучасні технології*. Харків: Фактор, 2007. 224 с. 13. Островська Г. *Оцінювання вартості підприємства як основа ефективного управління*. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 1 (30). С. 107–115. 14. Паламарчук В. П. *Оценка бизнеса: учеб. пособие*. М.: Экономика и жизнь, 2004. 107 с. 15. Рутгайзер В. М. *Оценка стоимости бизнеса: учеб. пособие*. М.: Маросейка, 2008. 432 с. 16. Хелферт Э. *Техника финансового анализа*. СПб.: Питер, 2003. 640 с. 17. Щербак В. А., Щербак Н. А. *Оценка стоимости предприятия (бизнеса)*. М.: Омега-Л, 2006. 288 с. 18. Якушев А. А. *Оценка бизнеса: учеб. пособие*. Красноярск, 2007. 144 с. 19. Колодізев О. М., Гонтар Д. Д. *Сценарне моделювання стратегічного управління ринковою вартістю банку*. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 9–10 (2). С. 19–23. URL: http://soskin.info/userfiles/file/2014/9-10_2014/2/Kolodiziev_Gontar.pdf.

References: 1. Alieinikova N. M. *Metodyka otsinky potentsialu vartosti aktsionernoho tovarystva* [Methodology for Estimating the Potential of a Joint-Stock Company's Value]. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. 2017. Issue 2–1 (08). P. 81–86. 2. Alieinikova N. M., Serdiukov K. H. *Naukovo-metodychnyi pidkhid do otsinky kliuchovykh faktoriv vartosti ta ryzyku aktsionernykh tovarystv* [Scientific and Methodical Approach to the Evaluation of Key Factors of Cost and Risk of Joint Stock Companies]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2017. Issue 15. P. 123–129. 3. Borshchuk I. V. *Rynkova vartist kapitalu kompanii ta yii aksii* [Market Value of the Company's Capital and Its Shares]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2009. Issue 19.3. P. 252–259. 4. Valdaytsev S. V. *Otsenka biznesa: uchebnyk*. M.: TK Velbi; Prospekt, 2008. 576 p. 5. Gryaznova A. G., Fedotova M. A. *Otsenka biznesa: uchebnyk*. M.: Finansy i statistika, 2011. 387 p. 6. Gregori A. *Strategicheskaya otsenka kompaniy*. M.: Kvinto-Konsalting, 2003. 200 p. 7. Damodaran A. *Investitsionnaya otsenka: instrumenty i metody otsenki lyubykh aktivov*. M.: Alpina Biznes Buks, 2008. 724 p. 8. Dubovik A. O. *Instrumenty otsinky biznesu za indykatoramy rynku tsinnykh paperiv: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*. Kharkiv, 2011. 204 p. 9. Kasyanenko T. G. *Sovremennyye problemy teorii otsenki biznesa*. SPb.: Izd-vo SPbGUJef, 2012. 353 p. 10. Koriahin M. V. *Otsiniuvannia vartosti pidpriemstva v systemi bukhgalterskoho obliku: monohrafiia* [Estimation of the Value of the Enterprise in the Accounting System: monograph]. Lviv: TOV «NVP «Interservis», 2012. 261 p. 11. Kouplend T., Koler T., Murin Dzh. *Stoimost kompaniy: otsenka i upravleniye*. M.: Olimp-Biznes, 2005. 576 p. 12. Momot T. *Otsinka vartosti biznesu: suchasni tekhnologii*. Kharkiv: Faktor, 2007. 224 p. 13. Ostrovska H. *Otsiniuvannia vartosti pidpriemstva yak osnova efektyvnoho upravlinnia* [Estimating the Value of the Company as the Basis of Effective Management]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. 2011. No. 1 (30). P. 107–115. 14. Palamarchuk V. P. *Otsenka biznesa: ucheb. posobiye*. M.: Ekonomika i zhizn, 2004. 107 p. 15. Rutgayzer V. M. *Otsenka stoimosti biznesa: ucheb. posobiye*. M.: Maroseyka, 2008. 432 p. 16. Khelfert Ye. *Tekhnika finansovogo analiza*. SPb.: Piter, 2003. 640 p. 17. Shcherbakov V. A., Shcherbakova N. A. *Otsenka stoimosti predpriyatiya (biznesa)*. M.: Omega-L, 2006. 288 p. 18. Yakushev A. A. *Otsenka biznesa: ucheb. posobiye*. Krasnoyarsk, 2007. 144 p. 19. Kolodiziev O. M., Hontar D. D. *Stsenarne modeliuvannia stratehichnoho upravlinnia rynkovoiu vartistiu banku*. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*. 2014. No. 9–10 (2). P. 19–23. URL: http://soskin.info/userfiles/file/2014/9-10_2014/2/Kolodiziev_Gontar.pdf.

Інформація про авторів

Сердюков Костянтин Георгійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічного консалтингу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: koges@ukr.net).

Алейнікова Наталія Миколаївна – аспірант кафедри економічного консалтингу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: natalipochta555@gmail.com).

Інформація об авторах

Сердюков Константин Георгиевич – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічного консалтинга Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харків, 61116, Україна; e-mail: koges@ukr.net).

Алейникова Наталья Николаевна – аспірант кафедри економічного консалтинга Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харків, 61116, Україна; e-mail: natalipochta555@gmail.com).

Information about the authors

K. Serdyukov — Ph.D. (Economics), Associate Professor of Department of Economic Consulting of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: koges@ukr.net).

N. Alienikova — Postgraduate Student of Department of Economic Consulting of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: natalipochta555@gmail.com).

Стаття надійшла до ред.
01.12.2017 р.

JEL Classification: D 500; I 110; I 480

УДК 614.2:616

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ РИНКОВОЇ РІВНОВАГИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ОПТИМУМУ ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ

Удовиченко Н. М.

***Анотація.** Розглядаються особливості реформи системи управління і фінансування галузі надання стоматологічної допомоги населенню. Висвітлено результати епідеміологічних досліджень стоматологічних захворювань населення України. Запропоновано зміни організаційно-правових форм управління у формуванні ринкових фінансових потоків, пропозиції для встановлення параметрів вартості стоматологічних послуг. Розглянуто умови для впровадження заходів, спрямованих на підвищення рівня якості та доступності медичної стоматологічної допомоги, особливо незахищених верств населення. Виділено сучасні аспекти ринкової рівноваги та соціального партнерства у сфері стоматологічної медичної допомоги населенню.*

***Ключові слова:** ринкова рівновага, соціальний оптимум, реформування галузі охорони здоров'я, організаційні форми соціального партнерства у сфері стоматологічної медичної допомоги населенню, чинники підвищення якості стоматологічної допомоги.*

КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ РЫНОЧНОГО РАВНОВЕСИЯ И СОЦИАЛЬНОГО ОПТИМУМА ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНИЮ

Удовиченко Н. Н.

***Аннотация.** Рассмотрены особенности реформирования систем управления и финансирования отрасли стоматологической помощи населению. Приведены результаты эпидемиологических исследований стоматологических за-*

болеваній населення України. Сформульовані пропозиції по измененію юридических форм хозяйствованія в формированіи рыночных финансовых потоков, по установленію стоимостных параметров стоматологических услуг. Рассмотрены условия для внедрения мероприятий с целью повышения уровня качества и доступности медицинской стоматологической помощи, особенно незащищенных слоев населения. Выделены современные аспекты рыночного равновесия и социального партнерства на примере учрежденной стоматологической медицинской помощи населению.

Ключевые слова: рыночное равновесие, социальное партнерство, реформирование отрасли здравоохранения, организационные формы социального оптимума в сфере стоматологической медицинской помощи населению, факторы повышения качества стоматологической помощи.

THE KEY ASPECTS OF MARKET EQUILIBRIUM AND SOCIAL OPTIMUM OF PARTNERSHIP IN THE SECTOR OF PUBLIC DENTAL CARE

N. Udovichenko

Abstract. The features of reforming the management systems and funding the sector of public dental care are considered. The results of epidemiological studies of dental diseases of Ukraine's population are presented. Proposals on changes in legal forms of management in shaping market financial flows, establishment of cost parameters of dental services are formulated. There considered conditions for the implementation of measures aimed at improving the quality and accessibility of dental care, especially for the unprotected strata of the population. Modern aspects of market equilibrium and social partnership using the example of institutions of public dental care are highlighted.

Keywords: market equilibrium, social optimum, healthcare sector reform, organizational forms of social optimum in the sector of public dental care, factors of improving the quality of dental care.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кожен член суспільства звертається до лікаря із самого народження і до останніх часів свого життя. Охорона здоров'я – це галузь, діяльність якої не тільки стосується кожного, а ще й підтримує відповідний рівень безпеки нації в цілому.

Враховуючи сучасну непросту епідеміологічну, економічну та соціальну ситуації в Україні, очевидно, що галузь охорони здоров'я потребує постійного удосконалення. Це не тільки певні рішення фінансового забезпечення суб'єктів галузі, яке на цей час знаходиться в межах 3–5 % ВВП (в економічно розвинутих країнах – від 7 % до 10 %), а й потреба інфраструктурних змін галузі [1–4; 9; 10]. Необхідна постійна увага до відповідних змін галузі в цілому з урахуванням соціальних акцентів у суспільстві. Актуальні зміни у ринкових відносинах не можуть не впливати на взаємовідносини між суб'єктами галузі, а саме: між органами управління усіх рівнів та закладами охорони здоров'я; між адміністраціями закладів охорони здоров'я та працівниками; між лікарями та пацієнтами.

Життя суспільства вимагає докорінної зміни господарської політики медичних закладів галузі. Критерієм ефективності охорони здоров'я повинний стати показник рівня захворюваності. Чим менша захворюваність населення цього регіону, чим менше звернень хворих до медичного закладу, тим вища повинна бути оцінка функціонування системи охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень. Результати епідеміологічних досліджень свідчать, що питома вага стоматологічних захворювань у структурі загальної захворюваності населення за матеріалами звернень до медичних закладів досягає 20–25 % (третє місце). За показником частоти звернень до лікаря-стоматолога (до 600 звернень на 1000 населення) і чисельністю фахівців стоматологія знаходиться сьогодні на другому місці, поступаючись лише лікарям-терапевтам [2; 7].

Як визначено у проєкті Концепції реформування стоматологічної служби України (основні засади), підготовленої Міністерством охорони здоров'я України, низький рівень стоматологічного здоров'я населення, насамперед дитячого населення та вагітних жінок, негативно впливає на стан загального здоров'я людини впродовж всіх періодів життя, негативно впливаючи на рівень соціально-економічного розвитку України.

Основними інтегрованими показниками, які відображають стан стоматологічного здоров'я населення, є рівень захворювання карієсом. До 80 % 6-річних дітей мають бути вільними від карієсу (європейські цілі, визначені ВООЗ в 1987 році); більш ніж 99 % населення 35–44 років повинні зберегти не менше 20 функціональних зубів, кількість беззубих пацієнтів віком 65 років і старше має зменшитися до 20 % [1–4].

Рівень сприяння стоматологічному здоров'ю і мінімізація впливу захворювань стоматологічного походження на загальне здоров'я і психо-соціальний стан населення визначені в Заяві ВООЗ та FDI (2003 рік) як глобальні цілі в галузі стоматологічного здоров'я до 2020 року.

Стан системи моніторингу за всіма аспектами здоров'я населення визначений у Програмі стоматологічного здоров'я (2004 рік). Цією програмою передбачено впровадження алгоритмів профілактики, діагностики та лікування з урахуванням регіональних профілів ризику.

Літературні джерела [1; 4] свідчать про спроби вчених визначити механізми організації стоматологічної допомоги в нових економічних умовах з метою підвищення рівня мотивації працівників цієї галузі щодо надання кваліфікованої та своєчасної медичної допомоги. Але такі питання, як ринкова конкуренція у сфері медичних послуг, соціальне партнерство в наданні стоматологічних послуг населенню, розглянуті не повно.

На багато питань при реформуванні економіки галузі охорони здоров'я можна знайти відповіді в працях видатного французького економіста, лауреата Нобелівської премії по економіці 1988 року, Моріса Алле [5]. У своїх роботах він стверджував, що ринкова економіка неефективна саме внаслідок далекої від досконалості конкуренції. Він чітко усвідомлював, що рівноважний розподіл доходу з метою досягнення максимальної соціальної ефективності може по різних міркуваннях виявитися неприйнятним для приватного сектора. М. Алле відстоював тезу про те, що питання розподілу повинні чітко відділятися від розгляду ефективності, затверджуючи, що якщо суспільство має потребу в зміні розподілу доходу, то його варто здійснювати через систему оподаткування й цінову політику, не зачіпаючи механізму конкуренції. Він вважав, що соціалістичне планове господарство при обґрунтуванні ефективності своєї економіки зіштовхнеться із проблемами того ж роду, що й капіталістична економіка, і що для досягнення ефективності планувальні інститути повинні будуть у тій або іншій формі використовувати механізм ціноутворення. Його ідеалом було так зване конкурентне планування, що передбачає сполучення державного планування економіки з конкуренцією підприємств приватного бізнесу [5].

Сприймаючи висновки вчених, слід передбачати заходи щодо підвищення якості та доступності медичного обслуговування населення при впровадженні обґрунтованих державних гарантій надання населенню безоплатної медичної допомоги, ефективної та прозорої цінової політики на медичні послуги, удосконалення моделі фінансування та системи управління галуззю, оптимізації мережі державних, комунальних, відомчих і приватних закладів охорони здоров'я, зважаючи на рівновагу соціальних потреб населення та реальних ресурсних можливостей [6–8].

Освітити сучасні аспекти рівноваги між економічними та соціальними критеріями розвитку галузі охорони здоров'я на прикладі стоматологічних закладів охорони здоров'я міста Харкова в умовах ринкових відносин – основна мета цієї роботи.

Вклад основного матеріалу дослідження. Аналіз аспектів реформування систем управління і фінансування галузі на прикладі закладів стоматологічної медичної допомоги населенню м. Харкова дають змогу визначити основні недоліки та напрямки розвитку галузі, важелі впливу на скерованість змін.

Аналізуючи стан забезпечення коштами галузі, є можливість зробити висновок, що наявна централізована система планування та доведення певного рівня асигнувань не в змозі вирішувати всі проблеми за рахунок державного гарантованого бюджетування [11]. Гарантоване державне забезпечення первинної ланки медичної допомоги та заробітної плати працівників, яка знаходиться на найнижчому рівні в країні, не дають змоги впливати на рівень якості та доступності надання медичної допомоги. Про фінансове забезпечення інших актуальних потреб в бюджеті галузі не йдеться: провадження новітніх вартісних методик лікування на вторинному та третинному рівнях медичної допомоги і діагностики; оновлення медичного обладнання на наукоємне; забезпечення у повному обсязі потреб у сучасних санітарних автомобілях і реанімобілях тощо. Не йдеться також про можливість кореляції показників нестримного зростання цін на медикаменти, витратні матеріали, паливно-мастильні матеріали та тарифів на енергоносії, комунальні послуги тощо та реальних ресурсних можливостей галузі.

Сталий, жорсткий метод обумовлення використання видатків розпорядниками коштів, який був властивий ще адміністративним видам керування по вертикалі, не тільки не спонукає до рентабельного використання обмежених фінансових, матеріальних і кадрових ресурсів, а ще і позбавляє керівників бюджетних закладів охорони здоров'я ініціативи у пошуках додаткових джерел, бо ефективно розпоряджатися цими коштами у них на цей час немає можливості, а за відсутності конкуренції – і потреби.

Відсутність рівних економічних і фіскальних умов розвитку між конкурентоспроможними приватними стоматологічними закладами та державними (комунальними) закладами, законодавчо закріпленої рівноваги між доходами приватного сектора стоматологічної допомоги та соціального оптимуму потреб населення, кореляції між обсягами наданої медичної допомоги та її якістю, а також відсутність єдиної цінової політики ведуть до виникнення протиріч у роботі установ охорони здоров'я за умов ринкових відносин.

Затримка прийняття змін у законодавчій базі, що обумовлює роботу галузі, протягом десятиріч веде до руйнування засад, на яких базуються основні мотивації, заради яких молоді люди йдуть до учбових закладів, які готують фахівців самої гуманної професії – медичних працівників.

Назріла потреба змін організаційних і юридичних форм господарювання в галузі охорони здоров'я в цілому і, насамперед, у сфері стоматологічної медичної допомоги.

Реорганізація комунальних закладів охорони здоров'я в неприбуткові комунальні підприємства, а стоматологічних комунальних закладів в підрозділи цих підприємств, надасть можливість введення поняття конкуренції при збереженні соціальних гарантій для пільгового контингенту населення.

Автором досліджені результати реорганізації закладів охорони здоров'я, що надають медичну стоматологічну допомогу в Україні. Досвід переведення комунальних закладів охорони здоров'я у стан комунальних неприбуткових підприємств охорони здоров'я, який має статися із огляду на особливості місцевих сталих відносин у громадах і територіях, реорганізація відносин між адміністрацією установ та органами управління галузі будь-якого рівня від суто «споживчого» до договірних – це крок у завтрашній день існування галузі.

Зміни відносин між медичними працівниками та пацієнтами, які теж мають бути на засадах угоди щодо потреб у відповідних видах медичної допомоги, приведуть до раціонального та цільового використання фінансових і матеріальних ресурсів а також відповідно до вирішення актуальних кадрових питань.

Таблиця 1

Економічні показники діяльності комунальних закладів охорони здоров'я (стоматологічних поліклінік) міста Харкова [11]

Назва показника	Одиниця виміру	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Динаміка 2016 року до 2014 року, %
Кількість закладів	Од.	9	9	9	100,0
Обсяг фінансування за рахунок медичної субвенції з державного бюджету	тис. гривень	43 743,2	49 862,5	51 406,1	117,5
Обсяг фінансування за рахунок коштів міського бюджету	-/-	498,5	980,4	3 272,2	656,4
Обсяг доходів від платних послуг	-/-	8 959,0	11 408,8	11 788,4	131,6
Обсяг доходів за рахунок інших джерел	-/-	87,3	116,7	147,4	168,8
Разом доходи	-/-	53 288,0	62 368,4	66 614,1	125,0
Видатки за рахунок медичної субвенції з державного бюджету	-/-	43 330,2	49 809,2	51 354,1	118,5
в т. ч. фонд заробітної плати	-/-	26 666,6	29 761,9	34 651,4	129,9
Видатки за рахунок коштів міського бюджету	-/-	276,5	980,4	3 272,2	1 153,4
Видатки за рахунок спецфонду (платні послуги та інші джерела)	-/-	11 882,7	14 437,6	14 619,3	123,0
в т. ч. заробітна плата	-/-	4 986,8	5 867,2	6 302,0	126,4
Разом видатки	-/-	55 489,4	65 227,2	69 245,6	124,8
в т. ч. заробітна плата	-/-	31 653,4	35 629,1	40 953,4	129,4
Відсоток фонду заробітної плати від загального обсягу витрат	%	57,0	54,6	59,1	103,7
Середньомісячна чисельність працюючих в еквіваленті повної зайнятості	осіб	1 125	1 118	1 113	98,9
в т. ч. лікарі	-/-	455	451	441	96,9
Відсоток лікарів у загальній чисельності працюючих в еквіваленті повної зайнятості	%	40,4	40,3	39,6	98,0
Середньомісячна заробітна плата із розрахунку на одного працюючого	гривень	2 344,69	2 655,71	3 066,29	130,8
Середньорічний обсяг доходів за рахунок усіх джерел із розрахунку на одного лікаря	тис. гривень	117,1	138,3	151,1	129,0
Кількість лікарських відвідувань	відвідування	1 204 145	1 196 952	1 192 563	99,0
Кількість лікарських відвідувань із розрахунку на одного лікаря	-/-	2 646	2 654	2 704	102,2

Порівняльний аналіз економічних показників роботи комунальних стоматологічних поліклінік міста Харкова свідчить про таке:

В комунальних закладах охорони здоров'я загальний обсяг доходів складається із коштів медичної субвенції (77,2 % від загального обсягу доходів), доходів за виконані роботи на платній основі (17,7 % від загального обсягу доходів) та фінансових ресурсів із місцевих бюджетів (4,9 % від загального обсягу доходів). Надходження коштів із бюджетів не залежно від обсягів та якості виконаних робіт впливає на зниження мотивації працюючих на збільшення обсягів та підвищення рівня якості і доступності медичної стоматологічної допомоги населенню. В результаті в комунальних стоматологічних поліклініках обсяги лікарських відвідувань зни-

зилися за останні 3 роки на 11 580 відвідувань, а показники якості і доступності в офіційній звітності зовсім відсутні.

Незважаючи на те, що середньомісячна заробітна плата із розрахунку на одного працюючого в еквіваленті повної зайнятості у комунальних закладах охорони здоров'я зростає, але гарантована заробітна плата в цих закладах (у 2016 році складала 3 066,29 грн, в той час як по Харківській області – 4 494,33 грн, по Україні в цілому – 5 187,33 грн) нижче, ніж у середньому як по регіону, так і в цілому по Україні [11]. Крім того, заробітна плата в державних (комунальних) закладах виплачується незалежно від обсягів та якості виконаних робіт, що не стимулює працівників до плідної праці.

Обсяги видатків із розрахунку на одного працюючого в еквіваленті повної зайнятості в комунальних закладах охорони здоров'я зростають, що свідчить про те, що бюджетні установи платять податки не як підприємства, і стимули до раціонального використання фінансових та матеріальних ресурсів відсутні.

При організації мережі стоматологічних закладів і підприємств різних форм власності мають утворюватися умови формування ринкових відносин та конкуренції, що, своєю чергою, має бути закріплено ціновою, податковою політикою з метою підтримки рівноваги між оптимальним розподілом ресурсів в умовах ринку.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Перехід до нових економічних та організаційних систем відносин між суб'єктами галузі охорони здоров'я приведе до ринкової рівноваги та збалансованості між потребами у відповідних медичних послугах і їх забезпеченням ресурсами.

Пропозиції щодо впровадження та нормативного закріплення заходів, розроблені та спрямовані до центральних і місцевих органів управління, полягають у такому:

- Визначення моделі реорганізації державних і комунальних медичних закладів шляхом зміни форми господарювання на неприбуткові підприємства із затвердженням контролюючої цінової та податкової політики, розроблення та узагальнення чинної нормативно-правової бази.

- Розроблення та впровадження політики ціноутворення та механізмів її реалізації в стоматології на рівні закладу охорони здоров'я.

- Визначення гарантованого нормативного забезпечення порядку оплати стоматологічних послуг пільговим категоріям населення за рахунок державного (місцевого) бюджету.

- Сприяння соціальному партнерству при наданні стоматологічної медичної допомоги населенню.

Розглянутий матеріал потребує подальшого вивчення, а саме проблема формування сучасної структури галузі охорони здоров'я України з урахуванням розвитку мережі закладів охорони здоров'я різних форм власності та форм господарювання з урахуванням соціального оптимуму їх партнерства.

Література: 1. Chopchuk V. D., Malanchuk V. O. *Rezultaty sotsiologichnykh doslidzhen problem stomatologichnoi dopomohy sered naseleння m. Kyieva // Materialy II (IX) zizdu Asotsiatsii stomatolohiv Ukrainy*. Kyiv, 2004. P. 71–73. 2. *Analiz stanu stomatologichnoho zdorovia ta rivnia zubnoho protezuvannia naseleння v Ukraini*. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/. 3. Bida O. V., Struk V. I., Zabuha Yu. I. *Analiz stanu stomatologichnoho zdorovia ta rivnia zubnoho protezuvannia naseleння v Ukraini [Analysis of the State of Dental Health and the Level of Dentures in Ukraine]*. *Zbirnyk naukovykh prats spivrobotnykiv NMAPO im. P. L. Shupyka*. 2013. Issue 22 (1). P. 370–377. 4. Mochalov Yu. *Management of a dentist's dental care in Ukraine: separate aspect. Practice of exercise. honey. mortgage: spetsializovane vidannya*. 2014. No. 10. P.10–20. URL: www.cis-legislation.com/. 5. Alle M. *Cardinal Utility and General Random Choice Theory*. Dordrecht, 1989. 6. Toporin B. N. *Federalism: theory, institutes, relations*. M.: *Relatively-legal Study* 2001. 341 p. 7. Leontyev V. K., Shestakov V. T., Voronin V. F. *Otsenka osnovnykh napravlenii razvitiya stomatologii*. M.: *Med. kn.*, 2007. 280 p. 8. *The Law of the Ukraine «About state-quotient partnership»*, 2010. URL: www.cis-legislation.com/. 9. *The Budgetary code of the Ukraine*. URL: [www1.worldbank.org/.../BudgetLaws/Ukraine%20Budget%](http://www1.worldbank.org/.../BudgetLaws/Ukraine%20Budget%20). 10. *The Tax code of the Ukraine*. URL: www.visnuk.com.ua/uploads/pdf/tax_code.pdf. 11. *Derzhavna statystychna sluzhba Ukrainy: ofits. sait*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References: 1. Chopchuk V. D., Malanchuk V. O. *Rezultaty sotsiologichnykh doslidzhen problem stomatologichnoi dopomohy sered naseleння m. Kyieva // Materialy II (IX) zizdu Asotsiatsii stomatolohiv Ukrainy*. Kyiv, 2004. P. 71–73. 2. *Analiz stanu stomatologichnoho zdorovia ta rivnia zubnoho protezuvannia naseleння v Ukraini*. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/. 3. Bida O. V., Struk V. I., Zabuha Yu. I. *Analiz stanu stomatologichnoho zdorovia ta rivnia zubnoho protezuvannia naseleння v Ukraini [Analysis of the State of Dental Health and the Level of Dentures in Ukraine]*. *Zbirnyk naukovykh prats spivrobotnykiv NMAPO im. P. L. Shupyka*. 2013. Issue 22 (1). P. 370–377. 4. Mochalov Yu. *Management of a dentist's dental care in Ukraine: separate aspect. Practice of exercise. honey. mortgage: spetsializovane vidannya*. 2014. No. 10. P.10–20. URL: www.cis-legislation.com/. 5. Alle M. *Cardinal Utility and General Random Choice Theory*. Dordrecht, 1989. 6. Toporin B. N. *Federalism: theory, institutes, relations*. M.: *Relatively-legal Study* 2001. 341 p. 7. Leontyev V. K., Shestakov V. T., Voronin V. F. *Otsenka osnovnykh napravlenii razvitiya stomatologii*. M.: *Med. kn.*, 2007. 280 p. 8. *The Law of the Ukraine «About state-quotient partnership»*, 2010. URL: www.cis-legislation.com/. 9. *The Budgetary code of the Ukraine*. URL: [www1.worldbank.org/.../BudgetLaws/Ukraine%20Budget%](http://www1.worldbank.org/.../BudgetLaws/Ukraine%20Budget%20). 10. *The Tax code of the Ukraine*. URL: www.visnuk.com.ua/uploads/pdf/tax_code.pdf. 11. *Derzhavna statystychna sluzhba Ukrainy: ofits. sait*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Інформація про автора

Удовиченко Наталія Миколаївна – кандидат наук державного управління, доцент Харківського національного медичного університету (просп. Науки, 4, м. Харків, 61022, Україна; e-mail: nnu777@ukr.net).

Информация об авторе

Удовиченко Наталья Николаевна – кандидат наук государственного управления, доцент Харьковского национального медицинского университета (просп. Науки, 4, г. Харьков, 61022, Украина; e-mail: nnu777@ukr.net).

Information about the author

N. Udovichenko — Ph.D. (Public Administration), Associate Professor of Kharkiv National Medical University, (4 Nauky Ave., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: nnu777@ukr.net).

Стаття надійшла до ред.
15.12.2017 р

JEL Classification: O1 O12

УДК 338.33:658.014.1

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Баланович А. М.

Анотація. Досліджено одно з ключових завдань забезпечення стабільної економічної діяльності промислових підприємств у прикладному аспекті. Наведено можливість здійснення стратегії розвитку та зростання, базуючись на зниженні управлінських та економічних ризиків і структурних зрушень у виробництві. Проаналізовано ринкові тенденції та їх вплив на рівень розвитку промислових підприємств, що підтверджує наявність кризових явищ у соціально-економічній сфері. Було проаналізовано наявні методи, що використовуються при формуванні стратегії розвитку підприємства, які дозволили їх узагальнити та класифікувати. Наведено модель розвитку підприємства у вигляді інтегрованого механізму дій і підходів щодо забезпечення конкурентоспроможного й ефективного функціонування і розвитку за рахунок наявних ресурсів, а також виробленого єдиного комплексу соціально-економічних заходів і реалізації дієвого інструментарію планування, прогнозування, аналізу, оцінки, контролю, обліку й адаптації. Його прикладне застосування дозволяє забезпечити в найближчій перспективі перехід промислових підприємств з одного рівня ринкового господарювання на інший, більш сучасний, досконалий, адекватний зовнішнім умовам, що сприятиме позитивним динамічним змінам в умовах політичної та соціально-економічної ситуації.

Ключові слова: стратегія розвитку, механізм формування стратегії, промислове підприємство, розвиток підприємства.

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Баланович А. Н.

Аннотация. Исследована одна из ключевых задач обеспечения стабильной экономической деятельности промышленных предприятий в прикладном аспекте. Приведена возможность реализации стратегии развития и роста на

© Баланович А. М., 2017

основани сниження управленческих и экономических рисков и структурных сдвигов в производстве. Проанализированы рыночные тенденции и их влияние на уровень развития промышленных предприятий, подтверждающий наличие кризисных явлений в социально-экономической сфере. Были проанализированы существующие методы, используемые при формировании стратегии развития предприятия, которые позволили их обобщить и классифицировать. Представлена модель развития предприятия в виде интегрированного механизма действий и подходов по обеспечению конкурентоспособного и эффективного функционирования и развития за счет имеющихся ресурсов, а также произведенного единого комплекса социально-экономических мероприятий и реализации действенного инструментария планирования, прогнозирования, анализа, оценки, контроля, учета и адаптации. Его применение позволяет обеспечить в ближайшей перспективе переход промышленных предприятий с одного уровня рыночного хозяйствования в другой, более современный, совершенный, адекватный внешним условиям, что будет способствовать положительным динамичным изменениям в условиях политической и социально-экономической ситуации.

Ключевые слова: стратегия развития, механизм формирования стратегии, промышленное предприятие, развитие предприятия.

A MECHANISM FOR FORMATION OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY

A. Balanovych

Abstract. One of the key tasks of ensuring stable economic activity of industrial enterprises in the applied aspect is investigated. The possibility of realizing a development and growth strategy based on the reduction of managerial and economic risks and structural shifts in production is given. Market trends and their influence on the level of development of industrial enterprises confirming the existence of crisis phenomena in the social and economic sphere are analyzed. The existing methods used in forming the enterprise development strategy are considered, which enabled their generalization and classification. There presented a model of enterprise development in the form of an integrated mechanism of actions and approaches for ensuring a competitive and efficient functioning and development at the expense of available resources as well as a single complex of socio-economic measures and an effective tool for planning, forecasting, analysis, assessment, control, accounting, and adaptation. Its application makes it possible to ensure in the short term the transition of industrial enterprises from one level of market economy to another, more advanced, perfect, adequate to external conditions, which will contribute to positive dynamic changes in the political and socio-economic situation.

Keywords: development strategy, strategy formation mechanism, industrial enterprise, enterprise development.

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань забезпечення стабільної економічної діяльності промислових підприємств є не тільки максимально можлива реалізація наявного потенціалу, але і їх комплексний розвиток. Це можливо здійснити на основі переходу до стратегії розвитку та зростання, яка, своєю чергою, повинна бути орієнтована як на зниження можливих управлінських та економічних ризиків, так і на структурні зрушення у виробництві. У прикладному аспекті важливим є досягнення високих економічних показників за рахунок впровадження ресурсозберігаючих та інноваційних технологій, організації стабільного виробництва конкурентоспроможної продукції, підвищення рентабельності виробництва та його соціально-економічної ефективності.

Універсальним інструментом, здатним забезпечити якісний, перманентний в часі й іманентний у ринковому середовищі процес адаптації промислових підприємств до сучасної дійсності та їх функціонування в умовах інтеграційних процесів, є механізм формування стратегії розвитку промислового підприємства, особливістю якого має бути швидка адаптація до існуючих ринкових тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні аспекти процесу формування стратегії розвитку підприємства та розробки відповідного механізму активно досліджуються у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме І. Ансоффа [1], В. Веснина [2], Р. Каплана [3], М. Кизима [5], Н. Кухарської [4], В. Пономаренка [5], Т. Степанової [7], О. Тридіда [5], Р. Фатхутдинова [8], Б. Хрустальова [9] та інших. Віддаючи належне науково-практичній значущості праці провідних учених, слід зазначити, що в сучасній практиці господарювання промислових підприємств та у науковому середовищі недостатньо вивчені питання розроблення інструментарію формування стратегії розвитку підприємства, що відповідає характеру ринкового середовища та враховує важливість оцінювання рівня впливу ринкових тенденцій, тому вони потребують подальшого опрацювання. У зв'язку з цим метою статті є розробка механізму формування стратегії розвитку промислового підприємства з урахуванням впливу ринкових тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Детальний аналіз ринкових тенденцій та їх вплив на рівень розвитку промислових підприємств підтверджує наявність кризових явищ у соціально-економічній сфері. Високий динамізм, складність і ризикованість здійснення бізнес-процесів, зростаючий рівень конкуренції на традиційних ринках вимагають від вітчизняних промислових підприємств безперервного зростання і прогресу-

сивного розвитку, активізації наявного потенціалу, вибору оптимальних стратегічних альтернатив розвитку, що відповідають поточним соціально-економічним умовам.

Акцентуємо увагу, що комплексний аналіз розвитку суб'єктів машинобудівної промисловості Харківської області свідчить про те, що наявні виробничо-економічні можливості більшості підприємств не завжди відповідають належному рівню ефективності, у зв'язку з чим виникає економічна необхідність нарощування наявного потенціалу та розробки нових стратегічних рішень, спрямованих на стабільний соціально-економічний розвиток машинобудівних підприємств.

Отже, питання удосконалення процесу обґрунтування стратегій розвитку промислового підприємства включає в себе, в першу чергу, розробку дієвого механізму, спрямованого на організацію, координування та контроль процесу формування та реалізації стратегії розвитку підприємства з урахуванням ринкових тенденцій.

Сутність та особливості розробки механізму формування стратегії розвитку підприємства є предметом наукових робіт багатьох учених. Враховуючи існування великої кількості визначень поняття «механізм», за допомогою контент аналізу було виявлено його головні сутнісні складові, що дозволило коректно обґрунтувати структуру механізму формування стратегії розвитку та врахувати всі його особливості. Зазначимо, що механізм є надскладною економічною категорією, сутність якого полягає у відображенні великої кількості ключових складових. Узагальнюючи результати контент-аналізу, стає можливим у дослідженні зупинитися на найголовніших атрибутах категорії та коректно встановити структуру поняття «механізм формування стратегії розвитку».

Отже, механізм формування стратегії розвитку підприємства, поєднуючи в собі об'єкти, суб'єкти, принципи, функції, методи й інструменти, систему забезпечення, визначає послідовність реалізації найбільш важливих дій з метою розробки підґрунтя для прийняття управлінських рішень на оперативному, тактичному, стратегічному рівнях щодо напрямів розвитку підприємства та налагодження максимально ефективної їх реалізації.

Суб'єктами формування стратегії розвитку підприємства у його внутрішньому середовищі виступають власники, акціонери, менеджери всіх рівнів, тобто особи, які зацікавлені в стабільному розвитку та забезпеченні конкурентоспроможності підприємства. Вони здатні впливати на виробничо-господарську діяльність підприємства, беручи участь в його управлінні.

У зовнішньому середовищі суб'єктами, що впливають на функціонування підприємства, є постачальники, споживачі, конкуренти, кредитори, контактні аудиторії (тобто елементи макросередовища прямого впливу). При цьому варто зауважити, що найбільш сильний вплив факторів зовнішнього середовища спостерігається на стадії біфуркації, коли підприємство знаходиться у процесі становлення або занепаду. На стадії зростання та стабілізації підприємство володіє достатнім запасом міцності і здатне компенсувати зовнішній вплив.

До об'єктів механізму формування стратегії розвитку відносяться: капітал, активи, витрати, дивіденди, фінансові потоки, дебіторська та кредиторська заборгованості, поточні результати фінансово-господарської діяльності підприємства.

Найважливішою складовою механізму формування стратегії розвитку підприємства є базові принципи, які повинні мати властивості ефективності, гнучкості, комплексності, ієрархічності, планомірності, транспарентності, визначеності. Окрім цього, вони мають враховувати конкретні особливості, що відображають галузеву сферу діяльності підприємств і їх базову систему ринкового позиціонування.

Необхідність урахування сучасного стану виробничої сфери, умов ринкових тенденцій її розвитку вимагають перегляду принципів формування стратегії розвитку промислових підприємств. Зміст існуючих принципів необхідно конкретизувати з урахуванням виявлених особливостей розвитку галузей промисловості на сучасному етапі, а також форм їх прояву. Це дозволить не тільки підвищити рівень якості процесу вибору стратегічних напрямів розвитку, забезпечити високі адаптивні властивості підприємства до зовнішніх і внутрішніх змін, але й сприятиме формуванню гнучких підходів до управління процесами пошуку компромісних рішень при виникненні ризикових змін на стратегічному рівні.

Важливими для побудови механізму формування стратегії розвитку підприємства з урахуванням умов ринкового середовища є закони: попиту, зростання потреб споживачів, зростання продуктивності, економії часу, грошового обігу, відповідності інституційної системи рівню продуктивних сил, ефекту масштабів виробництва, вартості, обмеженості ресурсів, зростаючої віддачі, концентрації капіталу. Наведений перелік законів є загальновідомим, тому не потребує додаткового детального обґрунтування та пояснення.

Важливу роль при формуванні стратегії розвитку підприємства має правильний вибір і подальше використання інструментів і методів розробки стратегії підприємства. У західних країнах, наприклад, відомою є практика застосування стратегічних матриць для вибору перспективних напрямків розвитку підприємства. Але, враховуючи не тільки певну суб'єктивність і неточність результатів оцінки різних видів бізнесу, але й відсутність системної роботи з проведення подібних досліджень українськими підприємствами, методи портфельного аналізу мають певні труднощі в їх практичній реалізації. Тому альтернативними способами

аналізу і вибору напрямків діяльності стають математичні методи та методи прогнозування. Зазначимо, що найбільш широке застосування в цей час при виборі стратегії розвитку підприємства отримали такі математичні методи, як математичне програмування й імітаційне моделювання [6, с. 7]. Що стосується методів прогнозування, то достатню популярність мають експертні оцінки, серед яких можна виокремити такі інтуїтивні методи, як: круглого столу, Дельфі, аналізу ієрархій, програмного прогнозування, колективна генерація ідей тощо.

Отже, аналіз наявних методів, що використовуються при формуванні стратегії розвитку підприємства, дозволив їх узагальнити та класифікувати (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення та класифікація методів, що використовуються при формуванні стратегії розвитку підприємства

1-й рівень класифікації	2-й рівень класифікації	3-й рівень класифікації
Математичні методи	Методи класичної математики	Математичний аналіз, теорія ймовірностей
	Методи прикладної математики	Методи оптимального та лінійного програмування, математичної статистики, теорія ігор, симплексний метод тощо
	Методи математичного прогнозування	
	Імітаційне моделювання	
Методи прогнозування	Методи експертного прогнозування	Методи круглого столу, Делфі, мозковий штурм
	Методи функціонально-логічного прогнозування	Методи прогнозних сценаріїв, морфологічний аналіз
	Методи структурного прогнозування	Метод побудови дерева цілей
	Методи математичного прогнозування	Спектральний аналіз, факторний аналіз
	Методи прогнозування за аналогією	
Методи портфельного аналізу	Модель БКГ (матриця «зростання / частка ринку»)	
	Модель McKinsey (матриця оцінки довгострокової привабливості галузі та конкурентної позиції підприємства)	
	Модель Shell / DPM (матриця вибору напрямів)	
	Модель життєвого циклу продукту (матриця ADL/LC)	

Досліджуючи й узагальнюючи методи, що використовуються при формуванні стратегії розвитку підприємства, зазначимо про їх достатнє різноманіття. Виділити й обрати один із них представляється неможливим через наявність їх особливостей, недоліків і переваг. Так, під час оптимізаційного моделювання можна отримати більш точні, ніж під час проведення портфельного аналізу, кількісні оцінки потенціалу різних підприємств. Імітаційне моделювання дозволяє аналізувати різноманітні фактори, які можуть і надалі негативно впливати на досліджувану систему.

Однак потрібно зазначити, що методи математичного моделювання також страждають істотним недоліком – в ході аналізу оцінюються лише кількісні параметри. Ряд істотних якісних факторів може при цьому залишитися за рамками дослідження. Тому, на нашу думку, необхідним і важливим є вміле комбінування різних методів при формуванні стратегії розвитку підприємства.

Формування об'єктивної та повноцінно змістовної частини сучасної стратегії розвитку підприємства невід'ємно пов'язане з функціями стратегічного планування та стратегічного контролю та обліку.

Процес стратегічного планування є певного роду локальним механізмом, за допомогою якого визначаються та проходять моніторинг і відбір управлінські рішення стосовно виробничо-господарської діяльності підприємства. Його цільове призначення полягає у забезпеченні нововведень і організаційних змін, необхідних для побудови стратегій розвитку промислових підприємств. Своєю чергою, стратегічне планування включає: розподіл ресурсів, адаптацію до зовнішнього середовища, внутрішню координацію та регулювання, формування організаційних стратегій.

Стратегічний контроль та облік забезпечує: гнучке й оперативне управління проблемами та цілями; координацію проектів і програм; контроль за дестабілізацією організованих і економічних систем і мінімізацію підприємницьких ризиків і тенденцій кризових явищ, проведення структурних змін, прийняття організаційних і правових рішень.

Система забезпечення ґрунтується на взаємодії нормативно-правового, фінансового, ресурсного, організаційного й інформаційно-аналітичного забезпечення. Враховуючи відсутність у практичній діяльнос-

ті чітких рекомендацій та конкретних директив щодо організаційного забезпечення процесу формування та реалізації стратегії розвитку, необхідно виділити дві важливі умови результативної реалізації стратегії: 1) інтеграційні процеси між різними адміністративними системами й елементами підприємства; 2) моніторинг стратегічної ситуації (аналіз наявних стратегічних розривів). Варто акцентувати увагу, що успішна реалізація стратегії можлива за рахунок: наявності вироблених внутрішньоорганізаційних комунікацій; участі всього управлінського персоналу в процесі реалізації; повноцінного інформаційного забезпечення; застосування системи менеджменту як чинника організаційної культури, здатної стимулювати впровадження стратегічних ініціатив.

Зазначимо, що процес формування стратегії розвитку підприємства включає в себе послідовну реалізацію важливих етапів. У контексті обґрунтування стратегічних цілей та визначення пріоритетних напрямів розвитку підприємства слід враховувати, що процес формування та реалізації стратегії промислового підприємства відбувається під впливом багатьох факторів. Розуміючи під факторами умови, що необхідні для здійснення аналізованих процесів, а також можливі наслідки, що впливають на їх результати, аналіз зовнішнього середовища, а саме дослідження ринкових тенденцій та визначення їх впливу, є надважливим першочерговим етапом у рамках розробки механізму формування стратегії розвитку промислового підприємства.

Необхідно акцентувати увагу, що багатоаспектна оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища, яка дозволяє виявити фактори економічної, екологічної, соціальної і ризикової діяльності, є базисом інформаційно-аналітичного опису досліджуваних підприємств. Це, своєю чергою, спрощує визначення траєкторії їх розвитку, адже дозволяє виявити та реалізувати перспективні можливості розвитку та мінімізувати наявні ризики та загрози.

Наступний етап включає обґрунтування стратегічних цілей та формулювання місії підприємства. Визначення базових орієнтирів виробничої діяльності підприємства та відображення їх в місії, цілях і завданнях є надважливим.

Сформульовані стратегічні цілі підприємства повинні відповідати достатньому ступеню конкретності, чіткості та досяжності. Важливим є включення в описову частину мети конкретних прогнозних показників. Для цього процес постановки стратегічних цілей слід супроводжувати розробкою базових критеріїв для оцінки їх досягнення. Місія декларує бажані цілі, вона може включати такі параметри, як: сфера діяльності, цільові орієнтири, філософія підприємства та його імідж, принципи взаємовідносин із зацікавленими сторонами тощо.

Окрім визначення місії та постановки системи цілей стратегічного розвитку, цей етап включає ще оцінку соціально-економічного становища і конкурентних переваг підприємства, визначення стратегічних альтернатив і оптимальних варіантів розвитку, а також формування інструментарію їх реалізації.

Визначення перспективних і пріоритетних напрямів розвитку нерозривно пов'язано з аналізом взаємодії підприємства та зовнішнього середовища. Важливо зазначити, що для аналізу взаємодії підприємства та зовнішнього середовища використовується цілий ряд відповідних методів: Swot-аналіз; матриця McKinsey (модель GE); матриця Бостонської консалтингової групи (модель BCG); модель Shell / DPM тощо. Незважаючи на достатню поширеність і застосованість у наукових дослідженнях наведених підходів зазначимо, що здебільшого вони використовуються при плануванні та прогнозуванні діяльності підприємства, а також його стратегічному аналізі, не даючи при цьому цілісної кількісної оцінки його функціонування та розвитку в певних умовах господарювання. Зазначимо, що спробу усунути цю ваду мала матриця Shell/DPM, яка, на відміну від матриці McKinsey та моделі BCG, враховує певні кількісні параметри бізнесу. Так, зазначена модель при прийнятті стратегічних рішень фокусує увагу одночасно на короткостроковому та довгостроковому плануванні. Але, враховуючи складність розрахунку деяких показників конкурентоспроможності бізнесу (ефективність мережі дистриб'юторів, економія на масштабі виробництва) та привабливості галузі (імідж галузі та суспільстві, важливість конкурентного упередження) через неоднозначність підходів щодо їх трактування та визначення, необхідним є обов'язкове адаптування наявних методик до врахування сучасних умов ведення українського бізнесу та врахування можливості кількісної оцінки розвитку підприємства з урахуванням ринкових тенденцій. Для вирішення зазначеної проблеми запропоновано концептуальний підхід щодо визначення перспективних і пріоритетних напрямів розвитку підприємства з урахуванням ринкових тенденцій, що є важливим елементом механізму формування стратегії розвитку підприємства. Під перспективними напрямками розвитку підприємства розуміються, в першу чергу, цілеспрямовані шляхи розвитку його діяльності, що ведуть до реалізації довгострокових стратегічних завдань. Пріоритетні же напрями розвитку підприємства – це найбільш значущі та можливі для реалізації шляхи його розвитку, які мають на меті постійне вдосконалення управлінських процесів із урахуванням наявних стратегічних установок і комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів і умов.

Аналіз ресурсних можливостей забезпечення розвитку підприємства є наступним етапом формування стратегії розвитку підприємства, який полягає в аналізі й оцінці наявних ресурсів, встановленні періоду і термінів формування стратегії, визначенні відповідальних і виконавців з числа працівників підприємства або

залучених фахівців з розвитку. Це є базисом визначення базового варіанта стратегії розвитку, який докладно описується, а також досліджуються різні сценарії її здійснення.

Варто акцентувати увагу, що стратегія розвитку підприємства потребує значних капіталовкладень, що підтверджується важливою умовою належного фінансування стосовно прикладного характеру реалізації стратегії розвитку підприємства. Тому головною проблемою, яка постає перед керівництвом вітчизняних промислових підприємств, є невідповідність між поточним станом функціонування та бажаними орієнтирами, запланованими у цілях і місії.

Отже, цей фрагментарний інтервал між наявними можливостями зростання підприємства, зумовленими ринковими тенденціями, і бажаним його розвитком в довгостроковій перспективі, можна обґрунтувати шляхом визначення фінансових можливостей забезпечення розвитку. Це, своєю чергою, дозволить комплексно підійти до обґрунтованого вибору стратегії розвитку підприємства та зміцнити його конкурентоспроможний потенціал, поліпшити позиції на ринку.

Наступний етап передбачає вибір стратегії розвитку промислового підприємства, який реалізується шляхом прийняття рішення про проведення певного варіанта стратегії, його узгодження, підготовки документації та доведення результатів до всіх учасників процесу стратегічного розвитку. Методичний підхід щодо вибору стратегії розвитку підприємства полягає у реалізації дворівневої моделі вибору стратегії розвитку підприємства за допомогою нечітких множин і включає порівняння існуючих типів стратегій розвитку.

Після етапу вибору стратегії розвитку ухвалюються рішення щодо перспектив реалізації обраної стратегії, підприємство здійснює її практичну апробацію і впровадження. На цьому етапі реалізація стратегії здійснюється за допомогою раніше розроблених планів, проєктів і програм, що корелюють між собою і відповідають змістовному наповненню стратегії в цілому за всіма основними напрямками виробничої активності промислових підприємств. Також проводиться комплексна оцінка висновків за результатами реалізації стратегії розвитку підприємства і коригування прийнятих стратегічних рішень. Важливим на цьому етапі є моніторинг тенденцій і змін ринкового середовища та їх врахування в процесі виконання запланованих завдань.

Необхідно зазначити, що реалізація стратегії розвитку ґрунтується на процесах і дозволяє вести розробку стратегічних програм багатофункціонального характеру, підготовку фінансового супроводу і кадрових рішень. Цей процес може супроводжуватися змінами у сфері організаційної структури, бюджетної політики, загальної корпоративної культури та менеджменту підприємства. Після завершення передостаннього етапу процесу розробки механізму формування стратегії розвитку необхідно встановити раціональну систему контролю процесного ходу реалізованих заходів, яка дозволить промислового підприємству проводити системну оцінку результативності й ефективності впроваджуваної базової стратегії розвитку. Вона повинна включати: критерії та індикатори оцінки результатів; алгоритм зіставлення досліджуваних показників; аналіз виявлених відхилень у системі показників; внесення у стратегію об'єктивних і адекватних коректив. Контроль повинен мати зворотний зв'язок і, залежно від отриманих результатів, може служити умовою для коригування місії, цілей і завдань промислового підприємства.

Кінцевим етапом процесу розробки стратегії розвитку підприємства є прогнозування результатів і встановлення перспективних напрямів розвитку промислового підприємства.

Врахування ринкових тенденцій розвитку машинобудівної промисловості дозволить визначити комплекс необхідних передумов реформування підприємств, зайнятих у цій галузі, отримати доступ до управлінських, інвестиційних, техніко-технологічних та інноваційних ресурсів, забезпечити нарощення конкурентних позицій на національному та міжнародному ринках.

Отже, практична значущість запропонованого механізму формування стратегії розвитку промислового підприємства полягає в цілеспрямованому здійсненні дій стосовно розробки стратегії розвитку та її подальшої реалізації на основі раціонального поєднання елементів підприємства, що реалізують мету стратегічного розвитку, та управлінських впливів зовнішнього і внутрішнього характеру для збереження і / або підвищення його стійкості у стратегічній перспективі.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, формування стратегії розвитку підприємства подано у вигляді інтегрованого механізму дій і підходів у рамках досягнення поставлених цілей і завдань щодо забезпечення конкурентоспроможного й ефективного функціонування і розвитку в майбутньому і найближчій перспективі за рахунок наявних ресурсів і потенціалу, а також виробленого єдиного комплексу соціально-економічних заходів і реалізації дієвого інструментарію планування, прогнозування, аналізу, оцінки, контролю, обліку й адаптації.

Його прикладне застосування дозволить забезпечити в найближчій перспективі перехід промислових підприємств із одного рівня ринкового господарювання на інший, більш сучасний, досконалий, адекватний зовнішнім умовам, що сприятиме позитивним динамічним змінам в умовах політичної та соціально-економічної ситуації, що склалася у країні.

Література: 1. Ансофф И. Стратегический менеджмент. СПб.: Питер, 2014. 344 с. 2. Веснин В. Р., Кафидов В. В. Стратегическое управление. СПб.: Питер, 2011. 256 с. 3. Каплан Р., Нортон Д. Награда за блестящую реализацию стратегии. Связь стратегии и операционной деятельности – гарантия конкурентного преимущества. М.: Олимп-бизнес, 2015. 368 с. 4. Кухарская Н. А. Формирование стратегии управления развитием предприятия // Сборник статей научно-информационного центра «Знание» по материалам VIII междунар. заочной науч.-практ. конф. «Развитие науки в XXI веке». г. Харьков: сб. со статьями (уровень стандарта, академический уровень). Днепропетровск: Знание, 2015. С. 51–58. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Kharkiv_november_2015.pdf. 5. Пономаренко В. С., Тридід О. М., Кизим М. О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003. 328 с. 6. Савин Г. И. Системное моделирование сложных процессов. М.: Финансы и статистика, 2000. 276 с. 7. Степанова Т. А., Квилинский А. С., Сюзяева О. В. Формирование стратегии развития предприятия в условиях изменчивой внешней среды. *Наукові праці ДонНТУ. Серія «Економічна»*. 2009. № 36–1. С. 147–154. 8. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент. М.: Бизнес школа «Интел-Синтез», 2013. 416 с. 9. Хрусталев Б. Б., Демьянова В. С. Теоретические и методические основы формирования стратегии развития предприятия. *Известия КГАУС*. 2012. № 2 (20). С. 201–266.

References: 1. Ansoff I. Strategicheskij menedzhment. SPb.: Piter, 2014. 344 p. 2. Vesnin V. R., Kafidov V. V. Strategicheskoye upravleniye. SPb.: Piter, 2011. 256 p. 3. Kaplan R., Norton D. Nagrada za blestyashchuyu realizatsiyu strategii. Svyaz strategii i operatsionnoy deyatelnosti – garantiya konkurentnogo preimushchestva. M.: Olimp-biznes, 2015. 368 p. 4. Kukharskaya N. A. Formirovaniye strategii upravleniya razvitiyem predpriyatiya // Sbornik statey nauchno-informatsionnogo tsentra «Znaniye» po materialam VIII mezhdunar. zaочноy nauch.-prakt. konf. «Razvitiye nauki v XXI veke». g. Kharkov: sb. so statyami (uroven standarta, akademicheskij uroven). Dnepropetrovsk: Znaniye, 2015. P. 51–58. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Kharkiv_november_2015.pdf. 5. Ponomarenko V. S., Trydid O. M., Kyzym M. O. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy: monohrafiia* [Strategy of Enterprise Development in the Conditions of Crisis: monograph]. Kharkiv: VD «INZhEK», 2003. 328 p. 6. Savin G. I. Sistemnoye modelirovaniye slozhnykh protsessov. M.: Finansy i statistika, 2000. 276 p. 7. Stepanova T. A., Kvilinskiy A. S., Syuzayeva O. V. *Formirovaniye strategii razvitiya predpriyatiya v usloviyakh izmenchivoy vneshney sredy* [Formation of Enterprise Development Strategy in Conditions of a Volatile External Environment]. *Naukovi pratsi DonNTU. Serii «Ekonomichna»*. 2009. No. 36–1. P. 147–154. 8. Fatkhutdinov R. A. Strategicheskij menedzhment. M.: Biznes shkola «Intel-Sintez», 2013. 416 p. 9. Khrustalev B. B., Demyanova V. S. *Teoreticheskiye i metodicheskiye osnovy formirovaniya strategii razvitiya predpriyatiya* [Theoretical and Methodological Foundations for the Formation of the Enterprise Development Strategy]. *Izvestiya KGAUS*. 2012. No. 2 (20). P. 201–266.

Інформація про автора

Баланович Анна Миколаївна – викладач кафедри менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (пров. Інженерний, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: anyanyuta@gmail.com).

Информация об авторе

Баланович Анна Николаевна – преподаватель кафедры менеджмента и бизнеса Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (пер. Инженерный, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: anyanyuta@gmail.com).

Information about the author

A. Balanovych — Lecturer of Department of Management and Business of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: anyanyuta@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
14.12.2017 р.*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ТА ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Лукало О. П.

Анотація. Здійснено аналіз розвитку малого бізнесу як окремого сектора ринкової економіки з використанням зарубіжного досвіду. Увагу акцентовано на тому, що наявна у розвинених країнах Європи та світу система підтримки малого підприємництва є актуальною для України. Вивчення досвіду зарубіжних країн набуває важливого значення для України, зумовлює актуальність, теоретичну та практичну значущість запропонованого дослідження. Основною метою статті є дослідити й узагальнити особливості розвитку малого бізнесу в Україні через аналіз передового зарубіжного досвіду, його запозичення з метою покращення діяльності цього важливого сектора національної економіки. Висвітлено особливості державної підтримки малого підприємництва у зарубіжних країнах, запропоновано шляхи та напрями його розвитку в Україні. Охарактеризовано місце малого бізнесу та з'ясовано його роль у ринковій економіці різних країн, виявлено позитивні та негативні фактори. Доведено, що вивчення досвіду економічно розвинутих зарубіжних країн набуває в умовах глобалізаційних процесів ключового значення для України. Зазначено, що важливе місце у цьому процесі належить такій фінансовій складовій, як бухгалтерський облік, головна функція якого – акумуляція фінансової інформації. Зроблено висновок, що комплексний аналіз і запозичення передового світового досвіду для розвитку малого бізнесу свідчить про необхідність створення в Україні комплексної системи державної підтримки цього сектора національної економіки.

Ключові слова: зарубіжний досвід, мале підприємництво, динаміка розвитку, статистичні дані, позитивні та негативні фактори розвитку, бухгалтерський облік, міжнародні стандарти, кредитування.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ И ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ

Лукало О. П.

Аннотация. Проведен анализ развития малого бизнеса как отдельного сектора рыночной экономики с использованием зарубежного опыта. Внимание акцентировано на том, что существующая в развитых странах Европы и мира система поддержки малого предпринимательства является актуальной для Украины. Изучение опыта зарубежных стран приобретает важное значение для Украины, обуславливает актуальность, теоретическую и практическую значимость предлагаемого исследования. Основной целью статьи является исследовать и обобщить особенности развития малого бизнеса в Украине через анализ передового зарубежного опыта, его заимствование с целью улучшения деятельности этого важного сектора национальной экономики. Освещены особенности государственной поддержки малого предпринимательства в зарубежных странах, предложены пути и направления его развития в Украине. Охарактеризовано место малого бизнеса, и выяснена его роль в рыночной экономике различных стран, выявлены положительные и отрицательные факторы. Доказано, что изучение опыта экономически развитых зарубежных стран приобретает в условиях глобализационных процессов ключевое значение для Украины. Отмечено, что важное место в этом процессе принадлежит такой финансовой составляющей, как бухгалтерский учет, главная функция которого – аккумуляция финансовой информации. Сделан вывод, что изучение и заимствования передового мирового опыта для развития малого бизнеса свидетельствует о необходимости создания в Украине комплексной системы государственной поддержки этого сектора национальной экономики.

Ключевые слова: зарубежный опыт, малое предпринимательство, динамика развития, статистические данные, положительные и отрицательные факторы развития, бухгалтерский учет, международные стандарты, кредитование.

FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPMENT AND SUPPORT OF SMALL BUSINESS AND ITS APPLICATION IN UKRAINE

O. Pukalo

Abstract. *The article analyzes the development of small business as an individual sector of the market economy in view of foreign experience. The emphasis is placed on the fact that the system of small business support that exists in the developed countries of Europe and the world is of relevance for Ukraine. Studying foreign countries' experience becomes important for Ukraine, determines the urgency, theoretical and practical significance of the proposed research. The main objective of the article is investigating and generalizing the peculiarities of small business development in Ukraine through analysis of advanced foreign experience, its borrowing in order to improve the activity of this important sector of the national economy. The features of state support of small business in foreign countries are highlighted, ways and directions of its development in Ukraine are suggested. The place of small business is characterized, and its role in the market economy of different countries is clarified, positive and negative factors are revealed. It is proved that studying the experience of economically developed foreign countries acquires the key role for the globalization processes in Ukraine. It is noted that an important place in this process belongs to such a financial component as accounting, the main function of which is accumulation of financial information. It is concluded that studying and borrowing the advanced international experience for the development of small business indicates the necessity of creating an integrated system of state support for this sector of the national economy in Ukraine.*

Keywords: *foreign experience, small business, dynamics of development, statistical data, positive and negative development factors, accounting, international standards, crediting.*

Дослідження проблем розвитку малого бізнесу здійснено у наукових працях низки українських і зарубіжних дослідників та економістів, таких як: З. Варналій, А. Буталов, А. Амоша, І. Шапкін, В. Буєв, Н. Беренда, В. Бородюк, О. Дивеев-Кириленко, М. Долішній, Н. Лесик, С. Реверчук. Варто звернути увагу на праці Кондрашкіної І., Гусарова А., Кузнецова О., Кузмишина П., в яких розглянуто досвід та особливості розвитку малого підприємництва в постсоціалістичних країнах, США, Європейського Союзу. Протягом останніх років в Україні було опубліковано низку праць, в яких проаналізовано конкретні проблеми розвитку малого підприємництва. Однак чимало теоретичних і практичних аспектів використання потенціалу дрібного підприємництва залишаються не вирішеними та потребують комплексного дослідження. Створення надійного інструментарію, державної підтримки лежить у площині вивчення та залучення досвіду економічно розвинутих країн світу.

Розвиток малого підприємництва є однією з умов формування ринкових відносин, стабільного та динамічного розвитку економіки тощо. Передовий досвід зарубіжних країн показує, що вкрай необхідним є створення системи підтримки цього сектора економіки як на законодавчому, так і у фінансовому рівнях. Сьогодні про розвиток малого бізнесу в Україні багато дискусій саме у площині його всебічної підтримки з боку держави, проте реальних зрушень щодо конкретної допомоги не вбачається, в той час як розвиток малого бізнесу в інших країнах світу усіяло заохочується та підтримується національною владою.

З огляду на наявну ситуацію, вивчення досвіду зарубіжних країн набуває важливого значення для України, зумовлює актуальність, теоретичну та практичну значущість запропонованого дослідження.

Метою статті є дослідити й узагальнити особливості розвитку малого бізнесу в Україні; проаналізувати зарубіжний досвід, використати його з метою покращення діяльності цього важливого сектора національної економіки.

Малі підприємства сьогодні стали невід'ємною частиною економік більшості індустріально розвинених держав. Отже, спостерігається підвищена увага до господарської діяльності цих підприємств з огляду на їх реальний внесок у таких сферах виробництва, як зайнятість, інновації, рівень добробуту. Так, починаючи з 90-х років у всіх розвинених країнах частка малого підприємництва була досить значною. У США, Японії, Франції до малих відносили 99 % від усіх підприємств [1, с. 230–235]. Нагромаджений і проаналізований зарубіжний досвід дає змогу по-новому подивитись на перспективи розвитку малого бізнесу в Україні.

Відомо, що країни, в яких частка малого та середнього бізнесу, значно зробили великий економічний стрибок (Тайвань, Сінгапур, Індонезія і т. ін.). Якщо простежити, як змінювались темпи розвитку малих підприємств у цих країнах, то можна провести паралель щодо розвитку економіки всієї країни загалом.

Без перебільшення можна стверджувати, що малий бізнес в Європі є основою розвитку Європейського Союзу. Згідно з офіційною статистикою там налічується понад 20 млн підприємств малого та середнього бізнесу, які дають більше половини національного доходу. Кількість зайнятого населення в малому підприємстві ЄС становить близько 70 %. Розвиток бізнесу пов'язаний з державним регулюванням, що здійснюється

шляхом удосконалення законодавства, розробки та реалізації цільових програм фінансового, технологічного, інформаційного характеру [2, с.177–187].

З метою ефективного розвитку малого підприємництва в Європі діє «Акт з питань малого бізнесу для Європи», прийнятий Комісією Європейських Спільнот у Брюсселі 25.06.2008 року. Він є основою політики Європейського Союзу з питань функціонування малих і середніх підприємств і спрямований на удосконалення механізму малого підприємництва в Європі, спрощення регуляторного середовища для нього, усунення перешкод для його розвитку.

Акт містить 10 принципів, які вважаються важливими для функціонування економіки всього Європейського Союзу:

- створення середовища, в якому підприємці можуть успішно працювати, а підприємництво винагороджуватись;
- надання другого шансу сумлінним підприємцям, що зіткнулися з проблемами банкрутства;
- формування державної політики за принципом «Спочатку думаймо про мале»;
- орієнтування органів державної влади до потреб малого підприємництва;
- адаптування умов доступу малого бізнесу до публічних закупівель і можливостей отримання державної підтримки;
- полегшення доступу підприємців до фінансування та підтримка створення правових і бізнес-систем своєчасних розрахунків у комерційній сфері;
- допомога бізнесу у більш повному використанні можливостей від єдиного європейського ринку;
- сприяння підвищенню кваліфікації малого підприємництва та всім формам інновацій;
- підтримка малого підприємництва у перетворенні екологічних викликів на нові можливості;
- заохочення та підтримка доступу малого бізнесу до зростання на зовнішніх ринках [3].

У 2010 році Кабінетом Міністрів України був затверджений план заходів щодо впровадження концептуальних принципів означеного Акта. Зарубіжний досвід переконливо свідчить, що підприємства малого бізнесу розвиваються швидкими темпами лише за активної підтримки на усіх рівнях влади. Своєю чергою, держава у тісній співпраці з малим бізнесом отримує зростання обсягів виробництва продукції, зниження напруженості на ринку праці, вирішення соціальних проблем, зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів за рахунок податків. Тому в Україні теж необхідно створювати систему підтримки цього сектора економіки на інституційному рівні. Для поглибленого висвітлення цього питання наведемо статистичні дані, які переконливо засвідчують підтримку малого бізнесу у розвинутих країнах світу.

Так, в Італії частка малих підприємств у ВВП країни становить 70 %, а кількість працівників, зайнятих у цій галузі, становить майже 60 % від загальної кількості. Це означає, що економіка Італії базується саме на малому бізнесі. Державна підтримка сектора малих підприємств полягає в ефективному правовому забезпеченні, яке постійно переглядається та удосконалюється.

У Франції за останні 5 років було організовано більше 200 бізнес-інкубаторів, які на певних умовах надають спеціально обладнані приміщення й інше майно суб'єктам малого бізнесу, що розпочинають свою діяльність та зможуть надалі набути фінансову самостійність. Основний вплив на розвиток і стимулювання малого бізнесу з боку державних органів у цій країні сконцентровано на підвищенні кваліфікації управлінського персоналу малих фірм і створенні законодавчих гарантій щодо попередження їх банкрутства [4, с. 71–74].

У Великобританії державна підтримка малого бізнесу помітно активізувалась ще у другій половині ХХ століття. У країні розроблялись різні організаційні заходи та стратегічні програми, головною метою яких було усунення адміністративних перешкод для розвитку малого підприємництва, насамперед адміністрування податку на додану вартість, коректування умов фінансування і змін у соціальній політиці держави. Уряд Великобританії вважає сектор малого бізнесу найдинамічнішим засобом підвищення добробуту країни, забезпечення її конкурентоспроможності на світових ринках.

Сектор малого підприємництва у США є основою економічного розвитку і національної безпеки. Посилена державна увага до цього сектора економіки розпочалася за часів Великої Депресії (1929–1933 р.), коли за вказівкою президента Гувера у 1932 році була створена «Відновлювана Фінансова Корпорація». Завдяки цьому американська економіка стала однією з найефективніших у світі. Адже США є лідером за показниками економічного розвитку, у тому числі і малого підприємництва. Найважливішими важелями державної підтримки розвитку малого бізнесу у цій країні є:

- надання державних позик: програма мікрокредитування – короткострокові кредити, максимальна сума яких становить 50 тис. дол.;
- реалізація кредитної програми для малих підприємств, які не мають права отримання кредитів за звичайними каналами кредитування на термін до 10 років (для поповнення оборотного капіталу), до 25 років (для придбання основних засобів);
- розвитку венчурного капіталу;
- фінансування експорту: програма «Експорт-експрес» – спрямована на розширення експортних ринків, що передбачає підтримку кредитів і кредитних ліній на суму до 500 тис. дол., програма кредитування екс-

портного робочого капіталу – надається до 90 % гарантій по експортних кредитах до 750 тис. дол., спрямована на генерування оборотних засобів, необхідних для нарощування та підтримки експортних продаж;

- реалізація програми аудиторії малого бізнесу – це система програм, спрямованих на надання інформаційної підтримки розвитку малого бізнесу: програма «Корінні американці», програма «Жінки», програма «Молодіжне підприємництво» та інші;

- консультування та навчання – комплекс програм, спрямованих на надання послуг із навчання та консультативної підтримки новим суб'єктам малого бізнесу;

- надання допомоги на випадок стихійного лиха;

- пропаганда необхідності дотримання законів і правил, ведення «чесної гри» [5].

Вищезначені технології підтримки та стимулювання засвідчують, що держава у розвинених країнах не залишає підприємців без суттєвої допомоги в умовах посилення глобальної конкуренції. Це підтверджується статистичними даними: кількість малих і середніх підприємств на цей час у США – 5067879 одиниць, що становить 99,6 % від усіх, у Канаді – 1093837 одиниць – 99,8 %, у Великобританії – 1664489 одиниць – 99,6 %. Серед країн-лідерів відносно оптимального поєднання великого та малого бізнесу вважають Сінгапур, Гонконг, Нову Зеландію, США, Данію, Норвегію, Великобританію. Таким чином, розуміння вагомості малого бізнесу для всієї економіки країни зумовлює всіляка підтримка його, насамперед, через сприятливі механізми кредитування. Кредитування малого та середнього бізнесу у розвинених країнах і Україні відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Кредитування малого та середнього бізнесу у розвинених державах та Україні

Держава	Середній %, під який кредитується МСБ (малий та середній бізнес)	Розмір кредиту для бізнесу, що надається державою (у євро)
Японія	0,1	верхньої межі не встановлено
США	2,75	до 1,79 млн
Канада	2	до 223 тис.
Великобританія	2	до 286 тис.
Україна	19,4	не дає

Наведені відсоткові ставки кредитування переконливо свідчать, що Україні необхідно робити кардинальні зміни у напрямку надання українському бізнесу якомога «дешевших» кредитів та іншої державної підтримки. Статистика засвідчує наявність в Україні близько 2 млн малих підприємств, на яких працює 6,5 млн осіб. Отримати кредит у банку для свого розвитку вони можуть лише під 15–30 % річних. У розвинених державах, як видно з таблиці, малий та середній бізнес кредитується від 1 % до 3 % річних.

Цікавим є механізм кредитування у різних країнах. Так, у Німеччині діє 200 програм підтримки бізнесу під загальною назвою Mittelstand (нім. середній клас), що передбачають асигнування на кредитування малих підприємств у сумі 15,5 млрд євро щорічно. В Японії вже 15 років існує можливість відкривати власну справу без стартового капіталу, лише з однією особою, а така африканська держава, як Руанда посідає 2-ге місце в рейтингу Doing Business за легкістю отримання кредитів на розвиток підприємництва. Прикладом успішного кредитування малого та середнього бізнесу може слугувати досвід сусідньої Угорщини. Надані у цій державі кредити поділяються на три категорії:

- для середнього та малого бізнесу;
- кредити за програмою РБІ, мікрокредити;
- кредити на проведення санації [6].

Урядом Великобританії розробляються такі програми надання фінансової допомоги малому підприємству:

- «Схема сприяння створенню підприємств», яка передбачає допомогу безробітним, що мають намір розпочати власну справу;
- «Програма гарантування кредитів», яка поширюється на 70–80 % та надається малому бізнесу банками;
- програми допомоги молоді у створенні та розширенні власної справи;
- програми допомоги місцевій владі у розвитку малого підприємництва на місцях [7].

В Україні отримання кредиту на розвиток бізнесу є вкрай проблематичним саме через жорсткі вимоги банків до позичальників. Існуюча практика є обтяжливою для підприємця, який бере кошти та віддає під заставу своє майно під 23–25 % річних, а без застави – 26–30 % річних. Для більшості позичальників це є непопулярним тягарем.

До основних причин, які гальмують надання банками «дешевих» кредитів для малого бізнесу, відносяться:

- відсутність застав у бізнесі;
- відсутність прозорості у фінансовій звітності;
- відсутність дешевої ресурсної бази;
- відсутність офіційних доходів.

Попри такий невтішний прогноз, все ж український банківський сектор відкриває певну перспективу щодо кредитування малого бізнесу. Це можна здійснити за такими двома напрямками:

- програми кредитування за рахунок власних ресурсів банків;
- програми за рахунок ресурсів міжнародних фінансових організацій: ЄБРР, Світового банку, Німецько-Українського фонду та інших.

Щодо останнього доречно тут згадати, що 5 вересня 2017 року Німецько-Український фонд та Pro Credit Bank підписали кредитну угоду по фінансуванню малих і середніх підприємств [8]. Ця угода передбачає кредитування малого та середнього бізнесу на умовах 15 % річних у гривні. Кредитні кошти надаються на придбання або модернізацію основних машин чи обладнання, будівництво або реконструкцію приміщень, поповнення обігових коштів. Програмою можуть скористатись малі підприємства з кількістю працівників до 50 осіб, річний дохід яких не перевищує суму, еквівалентну 5 млн євро.

Очевидно, що у сучасному глобалізованому світі жодна країна не може розвиватися чи вести свій бізнес в умовах повної ізоляції. Функціонування та розвиток сектора малої економіки тісно пов'язаний із розвитком міжнародних господарських і фінансових зв'язків, інвестуванням та кредитуванням. Україна, долаючи важкі наслідки минулого, все ж просувається по шляху реформування національної економіки загалом та малого підприємництва зокрема. Важливе місце у цьому процесі належить такій фінансовій складовій, як бухгалтерський облік, головна функція якого – акумуляція фінансової інформації.

Вона має бути спрямована на задоволення потреб інвесторів і кредиторів, а державним органам достовірний облік дає можливість для контролю виконання податкового законодавства, досягнення заданих темпів зростання національної економіки, зниження інфляції тощо.

Варто зазначити, що про бухгалтерський облік в Україні надто зарегламентований Міністерством фінансів та органами статистики. У той час як у країнах із розвинутою економікою регламентація ведення обліку не означає повної залежності бухгалтера від інструкцій (яких просто немає). Адже у зарубіжних країнах використовуються міжнародні бухгалтерські стандарти, які уможливають стабільність і довіру іноземних інвесторів до фінансової звітності, зменшення ризику фінансових витрат. Отже, запозичення практики введення міжнародної системи обліку та звітності в Україні надало б змогу повніше враховувати інформаційні потреби управління, сприяти швидкому залученню іноземного капіталу для розвитку підприємництва [9].

Якщо проаналізувати фінансові механізми бухгалтерського обліку у Великобританії, Нідерландах, то вони переважно орієнтовані на забезпечення інвесторів і кредиторів інформацією для прийняття конкретних рішень. У Німеччині, Люксембургу та Бельгії бухгалтерський облік призначений для захисту інтересів банків, а у Франції використовується уніфікована система обліку, що надає інформаційне забезпечення державним органам. В Україні ж головною вимогою є дотримання правил ведення обліку, подання формально правильної інформації контролюючого характеру.

У міжнародній практиці складання фінансової звітності суб'єктами малого підприємництва контролює Міжнародний стандарт фінансової звітності для малих і середніх підприємств, який набрав чинності у 2009 році. Цей стандарт містить 35 розділів, де розкриваються питання складання фінансової звітності малими та середніми підприємствами. На нашу думку, запозичення такого досвіду, зокрема перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського та фінансового обліку, надасть певні переваги як для суб'єктів малого господарювання, так і для економіки країни. В Україні досі не вирішена проблема взаємозв'язку фінансового та податкового обліку. Часто українські бухгалтерські працівники ведуть «подвійну бухгалтерію»: внутрішню та податкову, що пов'язано з недосконалим законодавством, зокрема фіскальним.

Однією з найпоширеніших форм стимулювання розвитку сектора малого підприємництва в країнах Європи є введення спеціальних режимів податкових правил або застосування загальних правил з окремими пільгами для малих підприємств. Важливо, що у країнах Європейського Союзу та світу не використовуються спрощені системи оподаткування, які аналогічні до єдиного податку в Україні. Там набули поширення податкові стимули державної підтримки малого підприємництва [10]:

- у Великобританії система оподаткування суб'єктів малого бізнесу є найліберальнішою, що характеризується спрощеними вимогами до звітності, прогресивною системою оподаткування, наявністю пільг тощо. Так, для підприємств малого бізнесу знижено ставки прибуткового податку: до 27 % в той час як для інших – 35 %;
- у Франції застосовуються спеціальні податкові режими для малих і середніх підприємств залежно від величини їх обороту. Також діє спрощений режим декларування прибутку та сплати податків;
- у США багато малих фірм не обкладаються прибутковим податком. Для них передбачені спеціальні положення, що спрощують процедуру обліку та звітності оподаткованого прибутку за прогресивною шкалою: до тис. дол. – 15 %, від 50 тис. дол. до 75 тис. дол. – 25 %, від 75 тис. дол. до 1 млн дол. – 34 %, понад 1 млн дол. – 35 %.

Нагадаємо, що запровадження спеціальних режимів оподаткування для малих підприємств в Україні розпочалось ще у 1998 році із прийняттям Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва». Значно пізніше, аж у 2010 році, був прийнятий новий Податковий Кодекс України, а в 2011 році – Закон «Про внесення змін до Податкового Кодексу України» та інші законодавчі акти щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Основні новації цих актів зводяться до такого:

- глибша диференціація платників єдиного податку;
- перехід від оподаткування виручки до оподаткування доходу;
- зменшення ставок єдиного податку;
- створення Єдиного реєстру податкових накладних [11].

Варто зазначити, що протягом останніх років приймалися певні зміни щодо застосування спрощеної системи оподаткування обліку та звітності, проте досі залишається не вирішеною низка таких проблемних питань:

- внесення змін до податкового адміністрування;
- забезпечення прозорості відносин представників малого бізнесу та контролюючих органів;
- удосконалення системи обліку та звітності;
- забезпечення розширення ресурсної бази розвитку малого підприємництва [11]

Підсумовуючи вище означене, можемо стверджувати, що мале підприємство у зарубіжних країнах розвивається за умови постійної й ефективної державної підтримки на законодавчо-інституційному рівні шляхом надання «дешевих» кредитів як на створення бізнесу, так і на його розширення та вдосконалення, зменшення податків, гарантування банківських позик, створення консультативних, інформаційних та інноваційних центрів тощо. Необхідність підтримки малих підприємств в усьому світі є прямим обов'язком держави, оскільки дрібне підприємство має суттєво менший потенціал для модернізації, залучення фінансових ресурсів, конкурентної спроможності товарів і послуг.

Суб'єкти малого підприємництва України відчувають гостру нестачу фінансових ресурсів для свого розвитку. Самофінансування залишається єдиним джерелом існування малих підприємств. Розвиток малого бізнесу в Україні відбувається за умов різкого обмеження фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів, відсутності дієвої системи кредитування, страхування тощо.

Таким чином, комплексний аналіз і запозичення передового світового досвіду розвитку та підтримки малого бізнесу свідчить про необхідність створення комплексної системи державної підтримки розвитку цього сектора економіки, запровадження цивілізованого правового поля для ефективної діяльності малого та середнього бізнесу у системі національної економіки.

Література: 1. Рібун Л. В., Лех Г. А., Васькович І. М. Зарубіжний досвід розвитку малого бізнесу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.2. С. 230–235. 2. Квасниця О. Особливості державної підтримки малого бізнесу у зарубіжних країнах. *Світ фінансів*. 2012. Вип. 2. С. 177–187. 3. Акт з питань малого бізнесу для Європи. URL: http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/small-business-act/index_en.htm. 4. Думенко О. В. Зарубіжний досвід підтримки малого і середнього підприємництва // Науково-методична конференція викладачів, співробітників і студентів: тези доп. (Конотоп, 29 берез. 2012). Суми: СумДУ, 2012. Ч. 1. С. 71–74. 5. Бутенко А. І., Войнаренко М. П., Ляшенко В. І. Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу: монографія. Донецьк: Ін-т економіки промисловості. 2011. 326 с. 6. Think Small First, A «Small Business Act» for Europe // Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European economic and social committee and the Committee of the regions – Brussels, 25.6.2008, COM(2008) 394 final. 7. Малий бізнес. Зарубіжний досвід // Пробізнес в Україні. URL: <http://probiznes.com.ua>. 8. Нові можливості кредитування для малого та середнього бізнесу. URL: <https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>. 9. Облік та оподаткування суб'єктів малого бізнесу в зарубіжних країнах в умовах застосування міжнародних стандартів фінансової звітності. URL: www.irbis-nbu.gov.ua. 10. Wever D. H., Brover E. B., Smiley M. J., Poreca A. J. Accounting: systems and procedure // Part 1. 10rh, 1982. 280 p. 11. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва: Указ Президента України від 03.07.1998 № 727/98 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/727/98>.

References: 1. Ribun L. V., Lekh H. A., Vaskovych I. M. *Zarubizhnyi dosvid rozvytku maloho biznesu* [Foreign Experience of Small Business Development]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2016. Issue 26.2. P. 230–235. 2. Kvasnytsia O. *Osoblyvosti derzhavnoi pidtrymky maloho biznesu u zarubizhnykh krainakh* [Features of State Support of Small Business in Foreign Countries]. *Svit finansiv*. 2012. Issue 2. P. 177–187. 3. Akt z pytan maloho biznesu dlia Yevropy. URL: http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/small-business-act/index_en.htm. 4. Dumenko O. V. *Zarubizhnyi dosvid pidtrymky maloho i serednoho pidpriemnytstva* // Naukovo-metodychna konferentsiia vykladachiv, spivrobitnykiv i studentiv: tezy dop. (Konotop, 29 berez. 2012). Sumy: SumDU, 2012. Part 1. P. 71–74. 5. Butenko A. I., Voynarenko M. P., Liashenko V. I. *Modernizatsiia mekhanizmv rozvytku maloho ta serednoho biznesu*: monohrafiia [Modernization of the Mechanisms of Development of Small and Medium

Business: monograph]. Donetsk: In-t ekonomiky promyslovosti. 2011. 326 p. **6.** Think Small First, A «Small Business Act» for Europe // Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European economic and social committee and the Committee of the regions – Brussels, 25.6.2008, COM(2008) 394 final. **7.** Malyi biznes. Zarubizhnyi dosvid // ProBiznes v Ukraini. URL: <http://probiznes.com.ua>. **8.** Novi mozhyvosti kredytuvannia dlia maloho ta serednoho biznesu. URL: <https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>. **9.** Oblik ta opodatkuvannia subiektiv maloho biznesu v zarubizhnykh krainakh v umovakh zastosuvannia mizhnarodnykh standartiv finansovoi zvitnosti. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua. **10.** Wever D. H., Brover E. B., Smiley M. J., Poreca A. J. Accounting: systems and procedure // Part 1. 10rh, 1982. 280 p. **11.** Pro sproshchenu systemu opodatkuvannia, obliku ta zvitnosti subiektiv maloho pidpriemnytstva: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 03.07.1998 No. 727/98 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/727/98>.

Інформація про автора

Пукало Оксана Петрівна – аспірант, головний бухгалтер, Мале приватне підприємство «МАРС» (вул. Наукова, 7а/210, м. Львів, 79060, Україна; e-mail: romandudok@ukr.net).

Информация об авторе

Пукало Оксана Петровна – аспирант, главный бухгалтер, Малое частное предприятие «МАРС» (ул. Научная, 7а/210, г. Львов, 79060, Украина; e-mail: romandudok@ukr.net).

Information about the author

O. Pukalo — Postgraduate Student, Chief Accountant, Small Private Enterprise «MARS» (7a / 210 Naukova Str., Lviv, 79060, Ukraine; e-mail: romandudok@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
06.12.2017 р.*

Ефективність управління персоналом на підприємстві

JEL Classification: I40; M54

УДК 331.1:331.5

ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Коломієць В. М.

Анотація. Ефективне використання людського капіталу національної економіки в передових державах стало пріоритетом розвитку задля примноження потенціалу країни. В Україні людський капітал використовується як на легальному ринку праці, так і на нелегальному. Останнє сприяє незаконному збагаченню власників бізнес-структур. Мета дослідження – вивчити використання людського капіталу національної економіки на ринку праці України. В дослідженні поставлені та вирішені такі науково-практичні завдання: розглянуто види використання людського капіталу на ринку праці; вивчено причини використання людського капіталу в нелегальному секторі ринку праці; розроблено методи протидії та ефективної боротьби з нелегальним використанням людського капіталу. Визначено, що особливості ринку праці породжують легальне використання людського капіталу, нелегальне використання людського капіталу, змішане використання людського капіталу. Серед глибинних причин використання людського капіталу в нелегальному секторі виявлено такі: низька свідомість роботодавців і носіїв людського капіталу; прагнення роботодавців значно скоротити власні витрати; підвищений рівень неофіційної оплати праці порівняно з офіційною зарплатою за рахунок неповного утримання податків; низький рівень доходів населення; високий рівень безробіття і готовність людського капіталу працювати будь-де на будь-яких умовах; відсутність дієвого механізму соціального захисту та пенсійного забезпечення людського капіталу; існування незахищених і мало захищених верств населення; недосконалість українського законодавства. Ефективними методами протидії нелегальному працевлаштуванню може стати система державного медичного страхування, підвищення рівня державних гарантій у сфері оплати праці, створення народних (соціальних) контролюючих органів за дотриманням законодавства про працю. Подальші дослідження людського капіталу заплановано спрямувати на оцінку вартості використання людського капіталу на різних сегментах ринку праці.

Ключові слова: людський капітал, національна економіка, ринок праці.

ПРИМЕНЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА РЫНКЕ ТРУДА УКРАИНЫ

Коломиец В. Н.

Аннотация. Эффективное использование человеческого капитала национальной экономики в передовых государствах стало приоритетом развития для повышения потенциала страны. В Украине человеческий капитал используется как на легальном рынке труда, так и на нелегальном. Это способствует незаконному обогащению владельцев бизнес-структур. Цель исследования – изучить использование человеческого капитала национальной экономики на

© Коломієць В. М., 2017

рынке труда Украины. В исследовании поставлены и решены следующие научно-практические задачи: рассмотрены виды использования человеческого капитала на рынке труда; изучены причины использования человеческого капитала в нелегальном секторе рынка труда; разработаны методы противодействия и эффективной борьбы с нелегальным использованием человеческого капитала. Определено, что особенности рынка труда обуславливают легальное использование человеческого капитала, нелегальное использование человеческого капитала, смешанное использование человеческого капитала. Среди основных причин использования человеческого капитала в нелегальном секторе рынка труда выявлены следующие: низкая сознательность работодателей и носителей человеческого капитала; стремление работодателей значительно сократить собственные расходы; повышенный уровень неофициальной оплаты труда по сравнению с официальной зарплатой за счет неполной уплаты налогов; низкий уровень доходов населения; высокий уровень безработицы и готовность человеческого капитала работать на любых условиях; отсутствие действенного механизма социальной защиты и пенсионного обеспечения человеческого капитала; существование незащищенных и малообеспеченных слоев населения; несовершенство украинского законодательства. Эффективными методами противодействия нелегальному трудоустройству может стать система государственного медицинского страхования, повышение уровня государственных гарантий в области оплаты труда, создание народных (социальных) контролирующих органов за соблюдением законодательства о труде. Дальнейшие исследования человеческого капитала запланировано направить на оценку стоимости использования человеческого капитала на разных сегментах рынка труда.

Ключевые слова: человеческий капитал, национальная экономика, рынок труда.

USING THE HUMAN CAPITAL OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE LABOR MARKET OF UKRAINE

V. Kolomiets

Abstract. An effective use of the human capital of national economies in advanced countries has become a development priority for increasing the country's potential. In Ukraine, the human capital is used both in the legal and illegal labor market. This contributes to illegal enrichment of business owners. The aim of the research is to study the use of the human capital of the national economy in the labor market of Ukraine. The research sets out and solves such scientific and practical problems as considering the types of using the human capital in the labor market; studying the reasons of using the human capital in the illegal sector of the labor market; developing methods of counteraction to and effective struggle against the illegal use of the human capital. It is determined that the characteristics of the labor market condition the legal use of the human capital, the illegal use of the human capital, the mixed use of the human capital. Among the underlying causes of using the human capital in the illegal sector are the low awareness of employers and carriers of human capital; desire of employers to significantly reduce their own costs; increase in the level of unofficial wages compared to the official salary due to incomplete payment of taxes; low income of the population; high unemployment level and readiness of the human capital to work on any terms; absence of an effective mechanism for social protection and pension maintenance of the human capital; existence of unprotected and vulnerable groups of population; imperfection of the Ukrainian legislation. Effective methods of counteracting illegal employment can be the system of state health insurance, increase in the level of state guarantees in the sphere of wage payment, and the creation of public (social) bodies to supervise the compliance with the labor legislation. It is planned to focus the further human capital research on the estimation of the cost of the human capital in various segments of the labor market.

Keywords: human capital, national economy, labor market.

Ефективне використання людського капіталу національної економіки для примноження багатства і потенціалу країни у передових світових державах стає пріоритетом розвитку. Натомість залучення найдешевшого людського капіталу національної економіки відіграє вагомую роль для збільшення прибутків власників бізнес-компаній, великих корпорацій, підприємств.

Визначений державою інноваційний вектор розвитку України спрямовує до досягнення стабільно високих економічних показників як у загальних масштабах людського капіталу, так і на мікрорівні, для окремої конкретної людини [1, с. 336]. Особливості фактичної ситуації України в період 2014–2017 рр. у галузі політики, міжнародних відносин обумовили певні зміни економічних відносин у країні, в соціальній політиці та соціальному просторі. В Україні завжди була присутня неоднозначність використання на ринку праці людського капіталу в законному руслі з позицій правового регулювання.

Питання використання та залучення людського капіталу національної економіки до праці, існування тіньового сектора економіки, а разом з ним тіньового ринку праці, укладення належним чином оформлених трудових договорів, які відповідають законодавству, постійно перебувають під прискіпливим поглядом дослідників, роботодавців, державних контролюючих органів, законотворців, а також безпосередніх носіїв людського капіталу – працівників. Людський капітал вважається найціннішим ресурсом країни, який створює,

перш за все, інтелектуальний потенціал держави, що визначає її позиції на світовому полі. Наявність зрілого людського капіталу обумовлює економічний потенціал країни та її стратегічне зростання [2, с. 28].

В період нестабільності в нашій країні широко застосовуються незаконні методи збагачення. Збільшення власних накопичень – одна з провідних самомотивацій особистості до життєдіяльності, активного заробітку грошей [3, с. 718]. Одним із методів незаконного збагачення власників бізнесових структур є залучення людського капіталу в тіньовий сектор економіки. Говорити про новизну цього сектора недоречно, але треба звернути увагу на його сучасний вигляд, форми застосування нових технологій і схем. Таке оновлення пов'язано з тим, що в Україні за останні роки значна увага з боку держави приділяється врегулюванню національного ринку праці, соціальному розвитку людського капіталу національної економіки, відповідності українських законодавчих норм світовим стандартам, стандартам Євросоюзу, загальнолюдським нормам; фокусуванню на проблемах окремої людини. В цьому плані спостерігається широкий розвиток законодавчої бази України у сфері регулювання праці, ринку праці, трудових відносин, податкового законодавства в частині оподаткування заробітної плати, пенсійного забезпечення, соціальної підтримки різноманітних верств населення.

Все це, з одного боку, сприяє ефективному використанню людського капіталу в економіці України. З іншого боку, обумовлює розвиток нових видів, схем залучення людського капіталу в національну економіку.

Значні результати у галузі вивчення різноманітних аспектів людського капіталу досягнуті вченими Г. Беккером, Н. Бхурторія, Б. Вейсборгом, Л. Граттоном, Дж. Мінцером, Л. Туроу, Т. Шульцом. Українські науковці активно сприяють розвитку економічної думки стосовно людського капіталу. Вагомими надбаннями для України стали праці В. Антонюк, Д. Богині, Л. Головкової, О. Грیشової, Г. Євтушенко, О. Захарової, В. Куценко, Е. Лібанової, С. Мочерного, М. Радевої, І. Рекуна, М. Хромова, А. Ткача, Т. Ткач, Л. Шевченко, Л. Шевчук.

Інтенсивний постійний розвиток, вдосконалення, самовдосконалення людського капіталу викликає необхідність його постійного вивчення, визначення ключових аспектів розвитку в специфічних умовах національної економіки. Людський капітал, як найбільш мобільний, з одного боку, і найбільш витратний, з іншого боку, ресурс і раніше широко залучався в тіньовий сектор економіки. Тому гостро постає необхідність вивчення причин залучення людського капіталу в тіньовий сектор економіки в наявних умовах України, розробка методів протидії та ефективної боротьби з тіньовим залученням людського капіталу для нелегальної праці, в чому і полягає актуальність дослідження.

Практичне значення зазначеної проблеми зумовило мету та завдання статті. В рамках здійснення аналізу практики функціонування людського капіталу в Україні та розвинених країнах у дослідженні поставлено за мету вивчення використання людського капіталу національної економіки на ринку праці України.

Відповідно до мети роботи визначені та вирішені наступні науково-практичні завдання: розглянути види використання людського капіталу національної економіки на ринку праці, у тому числі на ринку праці України; вивчити причини використання людського капіталу національної економіки в нелегальному секторі ринку праці в існуючих умовах України, розробити методи протидії та ефективної боротьби з нелегальним залученням людського капіталу на ринку праці, що є одним із важливих аспектів легалізації використання людського капіталу на ринку праці.

Світовий досвід свідчить про існування двох складових ринку праці: відкритого ринку праці, де людський капітал використовується з дотриманням всіх мінімальних встановлених норм законодавства, та прихованого ринку праці, який використовує людський капітал без дотримання мінімальних гарантій у сфері праці (наприклад, це явища неповної зайнятості в умовах простою). Крім того, кожна зі складових поділяється на людський капітал, що залучений до офіційної частини ринку праці, та людський капітал, залучений до неофіційної частини ринку праці. Існує частина людського капіталу, що використовується в обох секторах. І Україна не є винятком у цьому процесі.

Так звана «подвійність» ринку праці породжує легальне використання людського капіталу національної економіки, нелегальне використання людського капіталу національної економіки. В Україні специфіка розвитку трудових відносин зумовила широке використання людського капіталу одночасно на легальному та нелегальному ринку праці (змішане використання людського капіталу). На розповсюдження тіньової зайнятості й оплати праці на більшості підприємств недержавної форми власності в промисловості України наголошує ряд відомих дослідників [4, с. 39]. За їх розрахунками економічна складова промисловості України характеризується найвищим рівнем тінізації – 126 % від офіційної валової доданої вартості промисловості [4, с. 109].

Використання людського капіталу на ринку нелегальної праці пов'язано, перш за все, з низькою свідомістю як роботодавців, так і самих осіб – носіїв людського капіталу. Потрібно зазначити з боку роботодавців прагнення значно скоротити власні витрати на високоякісний чи професійний або ж некваліфікований людський капітал.

Найпростіші економічні підрахунки витрат на людський капітал призводять до таких результатів: з кожної виплаченої роботодавцем найманому працівнику однієї тисячі гривень («чистими») потрібно сплатити до бюджету та пенсійного фонду 515,53 грн податків і внесків (з них 223,60 грн – податок на доходи фізичних осіб – 18 %, 18,64 грн – військовий збір – 1,5 %, 273,29 грн – єдиний соціальний внесок). В цілому податки та обов'язкові внески на оплату праці людському капіталу складають 51,6 %. Якщо враховувати міжнародний

досвід, це середній показник відсотків податків на зарплату у світі. Так, у країнах із високо розвинутою економікою, наприклад, у Фінляндії, платники податків відраховують до 70 % податків із заробітної плати.

З одного боку, потрібно зазначити позитивні сторони легального отримання доходів для працівника. По-перше, працівник прийнятий на роботу, про що надається повідомлення до Пенсійного фонду України. В цьому випадку період роботи на підприємстві працівника, коли він отримував заробітну плату та здійснював єдиний соціальний внесок до Пенсійного фонду (через податкового агента – підприємства), зараховується в його страховий стаж. Отже, такий стаж враховується при обчисленні пенсії – за умови сплати мінімального єдиного соціального внеску. Якщо єдиний соціальний внесок за розміром менше мінімального – страховий стаж враховується пропорційно сплаченому внеску. При цьому працівник має можливість доплатити єдиний страховий внесок до мінімального для врахування страхового стажу як повний.

По-друге, правова держава гарантує забезпечення мінімальних гарантій при залученні людського капіталу в економіку України. Так, легальне працевлаштування гарантує працівнику затверджений державою рівень мінімальної заробітної плати, мінімальний єдиний соціальний внесок до Пенсійного фонду України [5; 6]. І з огляду на те, що соціальні стандарти поступово підвищуються в Україні, держава прогнозує доведення мінімальних норм до європейського рівня. Це положення зумовлює стабільність і деякий рівень впевненості в майбутньому для людського капіталу.

По-третє, легальне працевлаштування означає для працівника гарантію отримання виплат у разі хвороби по листку непрацездатності.

По-четверте, працівник при відповідному до законодавства працевлаштуванню отримує від підприємства соціальний пакет послуг, що включає поряд із базовими складовими, що відповідають, зазвичай, мінімальним передбаченим законодавством про працю та соціальне забезпечення гарантіям, додаткові, визначені роботодавцем пільги та умови. Повноцінно сформований на підприємстві соціальний пакет послуг не тільки формує позитивний імідж роботодавця, але й, в першу чергу, захищає працівника та стимулює його до відповідального ставлення до праці, повноцінного виконання трудових обов'язків, вкладання накопиченого людського капіталу у створення нового продукту.

По-п'яте, до позитивних сторін легального працевлаштування можна віднести можливість підвищувати рівень власної професійної майстерності шляхом навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації, взагалі формування освітнього капіталу [7, с. 252; 8, с. 65] як складової людського капіталу за допомогою роботодавця.

В Україні протягом останніх десяти років набирає обертів розуміння роботодавцем важливості вкладень у людський капітал. Знайшла своїх прихильників концепція корпоративної соціальної відповідальності, що передбачає для роботодавця не обмежуватися в забезпеченні працівників мінімально встановленими законодавством гарантіями, а орієнтуватися на інвестиції в людський капітал і взаємний контакт із учасниками процесу праці та виробництва. Така стратегія щодо людського капіталу стає підґрунтям не тільки для розвитку людського капіталу, але й до комерційного успіху бізнесу через його соціальну відповідальність.

З іншого боку, в ряді причин нелегального залучення капіталу, у тому числі людського, в економіку України треба розглянути спонукальні мотиви небажання українських працівників офіційно працевлаштуватися. Основний мотив – матеріальна зацікавленість працівника. Результати проведеного автором анкетування 2067 працівників 87 середніх підприємств в 2016 році показали, що, за оцінками цих працівників, 21 % осіб на підприємстві працювало без оформлення трудового договору. З опитаної кількості 69 % осіб на питання «Основний мотив працевлаштування без трудового договору» вказали «Можливість отримання вищого доходу та додаткового доходу», 32 % осіб зазначили «Вимоги роботодавця». Роботодавець у разі виплати неофіційної заробітної плати економить на невиплаті податків 51,6 % (як було розраховано вище у дослідженні). З вказаної суми він може запропонувати деяке підвищення оплати праці робітнику.

Найчастіше працівник поставлений в достатньо жорсткі умови працевлаштування, тому що кількістю вільних наявних робочих місць обмежена. За даними Міністерства фінансів України, рівень безробіття за перший квартал 2017 року в Україні склав 10,5 %, за другий квартал 2017 року – 10,0 % [9]. Аналізований показник в 2016 році складав 9,7 %, за 2015 рік – 9,5 %, в 2014 році дорівнював рівню 2016 року – 9,7 % [9]. За даними офіційної статистики та Міністерства фінансів України кількість зареєстрованих безробітних у країні в 2017 році складає 393,7 тис. осіб [9]. В той же час, за оцінками експертів, офіційна статистика надає далеку від реальних фактів картину. За їх висновками, реальний рівень безробіття в Україні складає близько 25 % з урахуванням прихованого безробіття, яке втілено в неповній зайнятості працівників – неповний робочий тиждень, неповний робочий день [10]. Роботодавець за цією ситуацією має змогу диктувати вимоги до працівника: чітко обумовлений рівень заробітної плати, понаднормативний режим робочого дня, несплата днів хвороби, залучення до праці без оформлення трудових відносин. При цьому, якщо працівника або майбутнього працівника не влаштовують вимоги роботодавця, – ніхто його не утримує та не умовляє працювати на цьому підприємстві.

На підставі системного аналізу досліджень українських вчених [11–13], власного аналізу статистичних даних [14–16] та проведеного анкетування працівників українських підприємств до витоків залучення люд-

ського капіталу в тіньовий сектор економіки нашої країни можемо віднести низький рівень заробітної плати в офіційному секторі ринку праці, що змушує населення працювати додатково в тіньовому секторі; низький рівень доходів населення, яке спроможне купувати в більшості дешеву продукцію, вироблену в тіньовому секторі за низькою собівартістю; високий рівень безробіття і як наслідок – готовність людського капіталу працювати будь-де на будь-яких умовах; зростання рівня безробіття, в умовах якого офіційно працюючі підприємства не можуть забезпечити роботою всіх бажаних, а соціальна підтримка непрацюючих відсутня або слабка; відсутність дієвого механізму соціального захисту та пенсійного забезпечення людського капіталу, який стимулював би людський капітал продавати себе та позиціонуватися на ринку праці виключно в законному секторі; існування незахищених і мало захищених верств населення, які мають обмежені можливості працевлаштування і неконкурентоспроможні на законному ринку праці; недосконалість українського законодавства.

Малоконкурентоспроможні на ринку праці, а отже, схильні до залучення до праці в тіньовому секторі економіки, особи від 50 років [17]. Роботодавці не бажать приймати цю категорію населення на роботу, чим знижують ціну цієї частини людського капіталу на ринку праці.

Всі ці фактори позитивно стимулюють залучення людського капіталу в тіньовий сектор економіки України.

Інше зацікавлене джерело, що сприяє залученню людського капіталу в тіньову сферу виробництва, надання послуг, виконання робіт, – це український роботодавець. Його мета – отримання якнайбільшого підприємницького прибутку. В умовах скорочення споживання товарів у зв'язку з низькою купівельною спроможністю населення, а отже, неможливістю підвищення доходів, єдиний вихід для отримання розвитку прибутку – скорочення витрат по всіх складових та елементах.

Серед методів протидії та ефективної боротьби з тіньовим залученням людського капіталу для нелегальної праці вважаємо актуальним розробку, формування належної законодавчої бази регулювання використання людського капіталу на національному ринку праці.

Держава як безпосередній та прямий отримувач доходів, що надходять у виді податків і внесків, зацікавлена в підвищенні доходів населення та добровільному утриманні людського капіталу на підприємствах роботодавцями. В цьому напрямку з першого січня 2017 року в Україні на законодавчому рівні посилена відповідальність керівників роботодавців всіх рівнів залучення людського капіталу в економіку країни: підприємств, закладів, установ, організацій, підприємств всіх галузей народного господарства, органів державної влади, органів місцевого самоврядування за порушення чинних норм у сфері праці та її оплати [18]. Введеним в дію законом підвищені штрафи за ряд порушень трудового законодавства. Їх розмір складає від 3200,00 гривень до 320 тисяч гривень. Для вищезначеного сектора суб'єктів, до яких можуть бути застосовані такі санкції, особливо для малих і середніх платників податків, це значні суми витрат. Закон спрямований на відповідальне ставлення роботодавців до оформлення трудових відносин із працівником, зважаючи на суми наявних штрафів.

Ефективним методом протидії нелегальному працевлаштуванню в Україні може стати система державного медичного страхування, яка забезпечить працівника мінімальними гарантіями за принципами накопичувальної, а не солідарної системи. Підвищення рівня державних гарантій у сфері оплати праці, створення народних (соціальних) контрольних органів за дотриманням законодавства у сфері праці дозволять вилучити значну частину людського капіталу з нелегального сектора ринку праці. Створення нових робочих місць, значне обмеження відтоку людського капіталу з України до інших країн шляхом державного регулювання, активізація діяльності державних контролюючих органів за сферою трудових відносин – це традиційні методи боротьби з тіньовим залученням людського капіталу для нелегальної праці.

Проведене дослідження використання людського капіталу національної економіки на ринку праці України надало можливість зробити такі висновки.

Ефективне використання людського капіталу національної економіки для примноження багатства країни у передових світових держав стає пріоритетом розвитку. Особливості ринку праці породжують легальне використання людського капіталу національної економіки, нелегальне використання людського капіталу національної економіки, змішане використання людського капіталу.

Серед глибинних причин використання людського капіталу національної економіки в тіньовому секторі в наявних умовах України виявлено такі: низька свідомість як роботодавців, так і самих осіб – носіїв людського капіталу; прагнення роботодавців значно скоротити власні витрати на високоякісний та професіональний або ж некваліфікований людський капітал; матеріальна мотивація працівника – підвищення рівня неофіційної оплати праці порівняно з рівнем офіційної зарплати за рахунок неутримання податків; низький рівень доходів населення, яке спроможне купувати в більшості дешеву продукцію, вироблену в тіньовому секторі за низькою собівартістю; високий рівень безробіття і, як наслідок, готовність людського капіталу працювати будь-де на будь-яких умовах; зростання рівня безробіття, в умовах якого офіційно працюючі підприємства не можуть забезпечити роботою всіх бажаних, а соціальна підтримка непрацюючих відсутня або слабка; відсутність дієвого механізму соціального захисту та пенсійного забезпечення людського капіталу, який стиму-

лював би людський капітал продавати себе та позиціонуватися на ринку праці виключно в законному секторі; існування незахищених і мало захищених верств населення, які мають обмежені можливості працевлаштування і неконкурентоспроможні на законному ринку праці; недосконалість українського законодавства. Всі ці фактори позитивно стимулюють залучення людського капіталу в тіньовий сектор економіки України.

Серед традиційних методів боротьби з тіньовим залученням людського капіталу для нелегальної праці вважаються створення нових робочих місць, значне обмеження відтоку людського капіталу з України до інших країн шляхом державного регулювання, активізація діяльності державних контролюючих органів за сферою трудових відносин [11–13].

На підставі проведеного дослідження пропонуємо для протидії нелегальному працевлаштуванню в Україні застосовувати такі заходи: запровадження та реалізація системи державного медичного страхування (в якій саме роботодавець стає гарантом медичного страхування працівника), підвищення рівня державних гарантій у сфері оплати праці, створення народних (соціальних) контрольних органів за дотриманням законодавства про працю, ідеологічна та освітня підтримка людського капіталу з питань його використання на ринку праці.

Подальші дослідження використання людського капіталу національної економіки на ринку праці України заплановано спрямувати на оцінку вартості використання людського капіталу на різних сегментах ринку праці.

Література: 1. Радева М. Н. Инновационное развитие экономики Украины // *Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90 Birth Anniversary of Professor George Papava «Actual problems of economies of post communist countries at current stage»* (28–29 June 2013). Tbilisi: Publishing house of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU, 2013. P. 334–337. 2. Головова Л. С. Розвиток трудових ресурсів потенціалу залізничної галузі в контексті корпоратизації. *Проблеми економіки транспорту*. 2012. Вип. 4. С. 26–37. 3. Ткач Т. В. Стимули і самомотивація особистості до неперервної освіти. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Т. X: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 22. С. 714–723. 4. Амоша О. І., Булеев І. П., Землянкін А. І., Збаразька Л. О., Харазішвілі Ю. М. Промисловість України – 2016: стан та перспективи розвитку: наук.-аналіт. доп. Київ: Ін-т економіки промисловості, 2017. 120 с. 5. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>. 6. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0001.html. 7. Рекун І. І. Освітній капітал як один із найважливіших суспільних ресурсів. *Інституціональний вектор економічного розвитку*. 2012. Вип. 5 (2). С. 250–257. 8. Ткач А. А., Рекун І. І. Формування освітнього капіталу в економіці знань. *Інституціональний вектор економічного розвитку*. 2012. Вип. 5 (1). С. 64–70. 9. Уровень безработицы в 2017 г. // Міністерство фінансів України: офіц. сайт. URL: <http://index.minfin.com.ua>. 10. Реальная безработица в Украине бьет все рекорды // РІА Новости Украина. 8 нояб. 2016. URL: <https://rian.com.ua/analytics/20161101/1018295433.html>. 11. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія/за заг. ред. З. С. Варналія. Київ: НІСД, 2006. 576 с. 12. Бойко В. Тіньовий ринок праці як основна проблема українських робочих // *Роботодавець*. 18 верес. 2016. URL: <http://robotodavets.in.ua/2016/09/18/tinovyj-rynok-pratsi-yak-osnovna-problema-ukrayinskyh-robochih.html>. 13. Близнюк В. В. Тіньовий сегмент ринку праці в Україні. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74248>. 14. Праця України у 2016 році: стат. зб./Державна служба статистики України. Київ: Август Трейд, 2017. 234 с. 15. Ринок праці у 2016 році. Доповідь Державної служби статистики України. URL: [file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar\\$Dla0.724/dop_rp2016_pdf.pdf](file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar$Dla0.724/dop_rp2016_pdf.pdf). 16. Економічна активність населення України 2016: стат. зб./Державна служба статистики України. URL: [file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar\\$Dla0.209/zb_eanu2016pdf.pdf](file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar$Dla0.209/zb_eanu2016pdf.pdf). 17. Krajňáková E., Vojtovič S. Struggles of Older Workers at the Labour Market. *Economics and sociology*. 2017. Vol. 10. No. 1. P. 319–333. 18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T161774.html.

References: 1. Radeva M. N. Innovatsionnoye razvitiye ekonomiki Ukrainy // *Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90 Birth Anniversary of Professor George Papava «Actual problems of economies of post communist countries at current stage»* (28–29 June 2013). Tbilisi: Publishing house of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU, 2013. P. 334–337. 2. Holovkova L. S. *Rozvytok trudoresurnoho potentsialu zaliznychnoi haluzi v konteksti korporatyzatsii* [Development of Labor Resource Potential of the Railway Industry in the Context of Corporatization]. *Problemy ekonomiky transportu*. 2012. Issue 4. P. 26–37. 3. Tkach T. V. *Stymuly i samomotyvatsiia osobystosti do neperervnoi osvity* [Incentives and Personality Self-Motivation for Continuing Education]. *Aktualni problemy psykholohii*. 2012. Vol. X: Psykholohiia navchannia. Henetychna psykholohiia. Medychna psykholohiia. Issue 22. P. 714–723. 4. Amosha O. I., Bulieiev I. P., Zemliankin A. I., Zbarazka L. O., Kharazishvili Yu. M. *Promyslovist Ukrainy – 2016: stan ta perspektyvy rozvytku: nauk.-analit. dop.* Kyiv: In-t ekonomiky promyslovosti, 2017. 120 p. 5. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 24.03.1995 No. 108/95-VR // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>. 6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon URSR vid 10.12.1971 № 322-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0001.html. 7. Re-kun I. I. *Osvitnii kapital yak odyn iz naivazhlyvishykh suspilnykh resursiv* [Educational Capital as One of the Most Important Public Resources]. *Instytutsionalnyi vektor ekonomichnoho rozvytku*. 2012. Issue 5 (2). P. 250–257. 8. Tkach A. A., Re-kun I. I. *Formuvan-*

nia osvitnoho kapitalu v ekonomitsi znan [Formation of Educational Capital in the Knowledge Economy]. *Instytutsionalnyi vektor ekonomichnoho rozvytku*. 2012. Issue 5 (1). P. 64–70. **9.** Uroven bezrobotitsy v 2017 g. // Ministerstvo finansiv Ukraini: ofits. sait. URL: <http://index.minfin.com.ua>. **10.** Realnaya bezrobotitsa v Ukraine bet vse rekordy // RIA Novosti Ukraina. 8 noyab. 2016. URL: <https://rian.com.ua/analytics/20161101/1018295433.html>. **11.** *Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii: monohrafiia* [Shadow Economy: the Essence, Features and Ways of Legalization: monograph]/za zah. red. Z. S. Varnalii. Kyiv: NISD, 2006. 576 p. **12.** Boiko V. Tinovyj rynek pratsi yak osnovna problema ukraïnskykh robochykh // Robotodavets. 18 veres. 2016. URL: <http://robotodavets.in.ua/2016/09/18/tinovyj-rynek-pratsi-yak-osnovna-problema-ukrayinskykh-robochykh.html>. **13.** Blyzniuk V. V. Tinovyj sehment rynku pratsi v Ukraini. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74248>. **14.** Pratsia Ukrainy u 2016 rotsi: stat. zb./Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv: Avhust Treid, 2017. 234 p. **15.** Rynek pratsi u 2016 rotsi. Dopovid Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: [file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar\\$Dla0.724/dop_rp2016_pdf.pdf](file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar$Dla0.724/dop_rp2016_pdf.pdf). **16.** Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy 2016: stat. zb./Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: [file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar\\$Dla0.209/zb_eanu2016pdf.pdf](file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar$Dla0.209/zb_eanu2016pdf.pdf). **17.** Krajňaková E., Vojtovič S. Struggles of Older Workers at the Labour Market. *Economics and sociology*. 2017. Vol. 10. No. 1. P. 319–333. **18.** Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.2016 No. 1774-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T161774.html.

Інформація про автора

Коломієць Вікторія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна (вул. Ак. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, Україна; e-mail: vik2005vik@meta.ua).

Информация об авторе

Коломиец Виктория Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, докторант Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта им. академика Лазаряна (ул. Ак. Лазаряна, 2, г. Днепр, 49010, Украина; e-mail: vik2005vik@meta.ua).

Information about the author

V. Kolomiets – Ph.D. (Economics), Associate Professor, Doctoral Student of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan (2 Akademika Lazaryana Str., Dnipro, 49010, Ukraine; e-mail: vik2005vik@meta.ua).

*Стаття надійшла до ред.
08.12.2017 р.*

JEL Classification: B1; B31

УДК 330.83:378(477)“1918/1921”

КАК САЙМОН КУЗНЕЦ НАЧАЛ СВОИ УНИВЕРСИТЕТСКИЕ ЗАНЯТИЯ?

Часть 2

Михайличенко Д. Ю.

Аннотация. *Задачей второй части статьи является рассмотрение направлений экономической статистики и теории вероятностей в раннем периоде академической биографии С. Кузнеця. Рассматривается и сравнивается место и содержание статистических, в частности математико-статистических методов исследования в научном наследии учителей С. Кузнеця: в Колумбийском университете – В. Митчелла (1874–1948), в Харьковском коммерческом институте – В. Левитского (1854–1939), А. Анциферова (1867–1943) и С. Бернштейна (1880–1968). Автор приходит к выводу о наличии определённой схожести в методологии работ представителей как колумбийской, так и харьковской академических школ, что объяснялось общими тенденциями развития экономической науки в конце XIX – начале*

© Михайличенко Д. Ю., 2017

XX в., в частности, авторитетом философии экономического исследования Дж. Милля, развитием идей немецкой классической школы, переосмыслением маржиналистской революции. Так, «эмпиризм» в исследованиях В. Митчелла обуславливался задачей поиска альтернативной по отношению к теории полезности «институциональной» модели экономического поведения человека. В конце 1910-х – начале 1920-х гг. и в Украине, и в США проходил революционный процесс в экономической науке, связанный с адаптацией математико-статистических методов. В Украине он означал отказ от детерминистского мировоззрения, что требовало борьбы мнений и взглядов. Можно констатировать знакомство С. Кузнеця с обеими академическими традициями и широкое привлечение им русскоязычных источников научной информации в своей деятельности в 1920-е гг.

Ключевые слова: Саймон Кузнец, Харьковский коммерческий институт, академическая биография, история экономической науки, история математической статистики.

ЯК САЙМОН КУЗНЕЦЬ РОПОЧАВ СВОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКІ ЗАНЯТТЯ?

Частина 2

Михайличенко Д. Ю.

Анотація. Завданням другої частини статті є розгляд напряму економічної статистики та теорії ймовірностей у ранішньому періоді академічної біографії С. Кузнеця. Розглянуто та порівняно місце та зміст статистичних, зокрема математико-статистичних методів дослідження у науковому спадку вчителів С. Кузнеця: у Колумбійському університеті – У. Мітчелла (1874–1948), у Харківському комерційному інституті – В. Левитського (1854–1939), А. Анциферова (1867–1943) й С. Бернштейна (1880–1968). Автор доходить висновку про наявність певної схожості у методології робіт представників як колумбійської, так і харківської академічних шкіл, що обумовлювалось загальними тенденціями розвитку економічної науки у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема, авторитетом філософії економічного дослідження Дж. Милля, розвитком ідей німецької класичної школи, переосмисленням маржиналістської революції. Так, «емпіризм» у дослідженнях У. Мітчелла обумовлювався завданням пошуку альтернативної щодо теорії корисності «інституціональної» моделі економічної поведінки людини. У кінці 1910-х – на початку 1920-х рр. і в Україні, і в США відбувався революційний процес в економічній науці, пов'язаний із адаптацією математико-статистичних методів. В Україні він означав відмову від детерміністського світогляду, що потребувало боротьби думок і поглядів. Можна констатувати знайомство С. Кузнеця із обома академічними традиціями і широке залучення ним російськомовних джерел наукової інформації у своїй діяльності у 1920-ті рр.

Ключові слова: Саймон Кузнець, Харківський комерційний інститут, академічна біографія, історія економічної науки, історія математичної статистики.

HOW DID SIMON KUZNETS BEGIN HIS UNIVERSITY STUDIES?

Part 2

D. Mykhailychenko

Abstract. The aim of the second part of the article is to consider the direction of economic statistics and probability theory in the early period of S. Kuznets's academic biography. The place and content of statistical, in particular, mathematical and statistical, methods of research in the scientific legacy of teachers of S. Kuznets are considered and compared: at Columbia University – U. Mitchell (1874–1948) and in the Kharkiv Commercial Institute – V. F. Levytskyi (1854–1939), O. M. Antsyferov (1867–1943), and S. N. Bernshtein (1880–1968). The author comes to the conclusion that there is a certain similarity in the methodology of the works of representatives of both the Colombian and Kharkiv academic schools, which was conditioned by the general tendencies in economic science development in the late nineteenth and early twentieth century. In particular, these are the authority of J. St. Mill's philosophy of economic research, development of ideas of the German school, rethinking of the marginalist revolution. Thus, «empiricism» in W. Mitchell's research was conditioned by searching for an alternative to the theory of utility of the «institutional» model of human economic behavior. At the end of the 1910s and early 1920s, both in Ukraine and in the United States, a revolutionary process in economic science was associated with the adaptation of mathematical and statistical methods. In Ukraine, it meant the abandonment of the deterministic worldview, which implied struggle of thoughts and views. One can state the familiarity of S. Kuznets with both of these academic traditions as well as the wide involvement of Russian-language sources of scientific information in his activities in the 1920s.

Keywords: Simon Kuznets, Kharkiv Commercial Institute, academic biography, history of economic science, history of mathematical statistics.

Постановка проблемы. Можно считать общепризнанным, что Саймон Кузнец был одним из крупнейших экономистов XX столетия. По меткому выражению М. Абрамовица, Кузнец был одним из тех исследователей, благодаря которым экономика превратилась «из отрасли прикладной логики в эмпирическую науку» [22, с. 246]. Или тех, кто «установил стандарты количественного исследования экономики» [25, с. 435]. Эти работы были в некотором роде революционными, изменяя тот метод, которым пользовались его великие предшественники, начиная с Риккардо. В значительной степени эмпирическое направление работ Кузнеца было частью общемирового движения в исследованиях экономической конъюнктуры. Оно ярко отражалось в деятельности учителя и многолетнего сотрудника Кузнеца – У. К. Митчелла. Сам С. Кузнец безусловно признавал роль У. Митчелла в своей научной биографии и свой большой интеллектуальный долг перед ним [36]. Однако, вряд ли, влияние У. Митчелла было абсолютно преобладающим, на что указывают такие авторитетные историки экономической науки, как А. Мэддисон и М. Перлман, подчёркивая особенности исследовательского стиля С. Кузнеца и высокий уровень его подготовки, приобретённый в доамериканский период его академической биографии.

В качестве особенностей научной методологии С. Кузнеца выделяют такие как:

- экономика развития с историческим подходом;
- пионерское использование математических регрессий (теория циклов);
- эмпирические исследования экономической динамики.

Неординарность Кузнеца проявлялась не только в стиле его научной методологии, но и в самой его личностной культуре. Приведём фрагмент из воспоминаний А. Аникина, видевшего Кузнеца на заседаниях рабочих групп Экономической комиссии ООН для Азии и Дальнего Востока в Бангкоке осенью 1955 года: «...Уровень мышления Кузнеца и остальных участников был несопоставим... Когда все эти непрофессионалы запутывали какой-нибудь вопрос, слово брал по своей инициативе или по просьбе председателя Кузнец, скромный, деликатный человек с тихим голосом, неторопливой и чёткой профессорской речью... Никого не задевая, он быстро заменял туманные разговоры более или менее строгим анализом. Через десять – пятнадцать минут всё становилось на свои места, и мы удивлялись, как мы этого раньше не понимали или не замечали. Его умение разложить сложный вопрос на простые и ясные составляющие восхищало» [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Относительно доамериканского академического бэкграунда Кузнеца исследователи его творчества длительное время могли лишь строить догадки, что неудивительно. Свою роль здесь сыграл целый комплекс обстоятельств. Во-первых, это «молчаливость» С. Кузнеца о своей биографии до эмиграции в США. Кузнец не акцентировал внимание на «украинском» (русском? советском?) периоде своей биографии. Исходящие от него самого сведения крайне отрывочны и фрагментарны. Нам известны лишь редкие обмолвки С. Кузнеца: например, донесённое Р. Фогелем упоминание С. Кузнеца об учёбе в «научной гимназии» в Харькове, сказанное на праздновании его юбилея в Гарвардском университете. Что здесь сыграло свою роль, стремление Кузнеца натурализоваться и не выделяться из американской культурной среды, как полагает Г. Вейл, или отсутствие интереса к таким деталям его американского окружения, ныне сказать уже сложно. Во-вторых, это языковой и культурный барьер, поставленный для исследователей советским режимом. Замкнутость советского общества, языковой барьер, малодоступность источников ставили в трудное положение зарубежных исследователей. Для советских историков экономической науки личность эмигранта и «буржуазного учёного» С. Кузнеца фактически закрытой темой для исследования. Более того, частью советского общественно-культурного процесса было создание и углубление разрыва с досоветским прошлым, что сопровождалось настоящим вытравливанием исторической памяти и уничтожением преемственности, в частности академической, между поколениями.

Как следствие, изучение доамериканского академического бэкграунда С. Кузнеца сводилось к спекуляциям на базе очень ограниченного круга известных исследователям биографических фактов. А. Мэддисон пишет, что Кузнец прибыл в США будучи «искушённым и хорошо обученным экономистом с практическим опытом статистической работы», указывая, что в Украине преподавали в то время М. Туган-Барановский и Е. Слуцкий, а экономический анализ был, на его взгляд, более утончённым, чем в США [31, с. 7–8]. М. Перлман идёт дальше косвенных оценок, включая личность С. Кузнеца в более широкий академический и культурный контекст восточноевропейской еврейской диаспоры в США. Согласно его предположениям С. Кузнец находился под влиянием той же волны, что и его более старший (1888 г. р.) коллега – Зелиг Перлман (отец М. Перлмана), со всеми её характерными особенностями: увлечением марксистским социализмом, опытом полуправовой политической деятельности, вынужденной эмиграции и проч. С. Кузнец и З. Перлман «были очевидным продуктом русско-еврейского марксизма образца эпохи, предшествовавшей 1920-му гг.» [34, с. 308]. Было ли это очевидным? 13 лет разницы в возрасте, которые разделяли С. Кузнеца и З. Перлмана, для культурного процесса в России на переломе XIX–XX ст. были существенной разницей, разделённой рубежом революции 1905 года и конституционными реформами. Они принадлежали к разным поколениям, находившимся под влиянием разной интеллектуальной и культурной моды. Этот факт не позволяет проводить прямых аналогий между этими двумя личностями без серьёзных фактических оснований.

Г. Вейл, автор последней по времени крупной биографической публикации, посвящённой Кузнецу, также отмечает оригинальность его творчества в контексте американской экономической науки первой половины XX ст. Однако он высказывает несколько иную, противоположную догадкам М. Перлмана, гипотезу относительно загадки его жизни и творчества. С. Кузнец прибыл из Харькова с доскональным знанием «статистических и эмпирических методов». Его культура и его прошлое обусловили способность видеть экономику с позиции почти что чистой доски, без концептуальной предвзятости. Его строгие эмпирические линзы были не замутнены предвзятой теорией [37, с. 43]. Если это так, то как мог С. Кузнец получить «доскональную подготовку» в статистических и эмпирических методах без теории? Время учёбы Кузнецца было эпохой переворота в статистической методологии, и наличие доскональной подготовки в современных ему статистических методах само по себе свидетельствовало о серьёзной вовлеченности в процесс развития «предвзятой теории». Это же замечание можно сделать и об эмпирической экономике и о противоречии в фактах. Сам факт обучения Кузнецца в высшем учебном заведении (для Г. Вейла – предположительно, в Харьковском университете) слабо увязывается с подобной «теоретической чистотой».

Разобраться в проблеме харьковского периода академической биографии Кузнецца мешал не только дефицит информации, но и путаница в известных её фактах. Ошибочно называлось даже место рождения Кузнецца. М. Абрамовиц, готовя в 1985 г. статью-некролог о Кузнецце, с удивлением узнал, что большинство биографических изданий таковым указывают Харьков, хотя вдова учёного Е. Хандлер-Кузнец заверила его, что Кузнец родился в Пинске [28, с. 241]. Ещё более серьёзные искажения в биографии вызвало ошибочное, как оказалось, толкование слов из нобелевской автобиографии Кузнецца: «My university studies began in Russia, and were completed at Columbia University (B.Sc. in 1923, M.A. in 1924, Ph.D. in 1926)» [36]. Главный акцент фразы однозначно смещён к Колумбийскому университету, где С. Кузнец получил свои научные степени. Однако исследователям казалось наиболее логичным и даже очевидным, что первая часть фразы не может указывать ни на что иное, кроме как на аналогичный вуз «в России», в Харькове, где жил Кузнец – Харьковский университет. Про существование других экономических вузов в Харькове начала XX в. вряд ли кто тогда помнил и догадывался.

Наверное, наиболее развёрнуто С. Кузнец высказался о своей доамериканской биографии на праздновании своего 80-летнего юбилея в Гарварде. Эти слова из его выступления приводит Р. Фогель: «Я приехал в эту страну в 1922 году, когда мне был 21 год, таким образом, большую часть своей первой четверти жизни я провёл в России, преимущественно в обучении, но также в приобретении изрядного количества жизненного опыта: война, революция, два года в экономическом учреждении (*institution devoted to economics* – в оригинале, Д. М.), два года в советском правительстве. Собственно, я закончил как глава секции бюро статистики труда Украины, и моя первая публикация была на русском языке, когда я был в зрелом двадцатилетнем возрасте. Таким образом, когда я прибыл в Соединённые Штаты, я прибыл со специфическим багажом: обучением в научной гимназии (*scientific gymnasium* – в оригинале, Д. М.), изрядным опытом статистических исследований в экономике, изрядным объёмом прочитанного (я хорошо знал работы Шумпетера ещё перед приездом сюда) и любовью к правильным количественным процедурам, которые прилагаются к обществоведческой тематике» [27, с. 31]. Здесь обращают на себя однозначные указания Кузнецца на то, что значительную часть своей академической эрудиции и «жизненного опыта» в ключевой момент своего личного формирования он приобрёл в Харькове. Однако, что это был за опыт и в чём состояла приобретённая в Харькове эрудиция?

Прорыв в воссоздании канвы фактов харьковского периода биографии Кузнецца связан с серией работ В. Московкина, вышедших в 2002–2012 гг. В. Московкиным была найдена и опубликована в репринте первая научная работа Кузнецца «Денежная плата рабочих и служащих фабрично-заводской промышленности Харькова в 1920 году», опубликованная в Харькове в 1921 г. [8]. В 2010 г. В. Московкин обратился к дочери С. Кузнецца – Дж. Штейн, получив от неё документы, свидетельствующие, что в 1918–1921 гг. С. Кузнец обучался в Харьковском коммерческом институте (ХКИ), сдав часть экзаменов за 1-й и 2-й курсы обучения [10; 11]. Затем В. Московкиным были установлены обстоятельства обучения С. Кузнецца в реальных училищах в Ровно и в Харькове, а также биографические данные его учителей в ХКИ [9; 12; 14]. Данные об обучении Кузнецца в Харьковском коммерческом институте хорошо ложатся на уже изданные работы по истории этого учебного заведения [18]. Попытка соотнести научные взгляды Кузнецца с концептуальным содержанием его харьковского периода академической активности была предпринята в работе В. Московкина и Д. Михайличенко, предпринявших публикацию магистерской диссертации С. Кузнецца «Экономическая система д-ра Шумпетера, излагаемая и критикуемая», представленной в Колумбийском университете в 1924 г. [13] По свидетельству М. Перлмана, эта диссертация представляла собой доработанную англоязычную версию курсовой работы второго года обучения в ХКИ [35, с. 130].

Таким образом, у нас достаточно информации, чтобы продолжить восстанавливать фактическую канву харьковского периода академической биографии С. Кузнецца в её содержательной части.

Целью статьи является воссоздание тех интеллектуальных течений начала XX ст., которые могли оказать долговременное влияние как на научную эрудицию Кузнецца, так и на его взгляды на экономическую науку.

Изложение основного материала статьи. Наши суждения о том интеллектуальном влиянии, которое оказывали на С. Кузнеця его учёба в ХКИ и в Колумбийском университете, осложняет то обстоятельство, что и «харьковская» и «колумбийская» академические традиции того времени были схожи. Они отражали единый интеллектуальный процесс в экономической науке конца XIX – начала XX ст. и во многом сходные его течения.

Так же, как и учёные украинских университетов, их американские коллеги во всё возрастающем числе отправлялись в Германию для академических стажировок. В частности, их интересовали немецкие достижения в экономической статистике, представленные трудами Э. Энгеля. Сбор и систематизация статистических и исторических фактов экономической жизни был сильной стороной исторической школы. По замечанию Дж. Дорфмана, на американских студентов производили большое впечатление основательные работы В. Рошера и А. Вагнера посвящённые исследованию отдельных секторов и отраслей экономики – сельского хозяйства, промышленности, торговли, транспорта [14, р. 22–23]. Научный руководитель С. Кузнеця в Колумбийском университете и в Национальном бюро экономических исследований (The National Bureau of Economic Research – NBER) в 1920–1940-х гг. У. Митчелл в начале 1900-х гг. стажировался в университетах Галле и Вены, где слушал лекции лидеров исторической и австрийской школ политической экономии Й. Конрада и К. Менгера [22, р. 732]. Всё же, если В. Ф. Левитский был включён в процесс научного дискурса преимущественно с «континентальной» стороны – немецко- и франкоязычного академического сообщества и тесно связанной с ними российской / украинской научной мысли, то У. Митчелл развивал теоретические положения исходя из англо-американской традиции, где проблематика «спора о методах» (Methodenstreit) между «историками» и «маржиналистами» приобрела несколько иное звучание.

В Великобритании и США (А. Маршалл, Дж. Кларк) маржиналистская революция вела к созданию теории предельной полезности и слиянию её с теоретическими положениями классической школы, то есть, к оформлению неоклассического направления в экономической науке. В американском академическом сообществе эта тенденция встретила последовательные возражения со стороны Т. Веблена, учёного, оказывавшего наибольшее влияние на научные взгляды У. Митчелла. Относительно истоков взглядов самого Т. Веблена У. Митчелл в своих лекциях по истории экономической мысли высказывался предельно прямо, определив Веблена как «прилежного ученика немецкой исторической школы» [16, р. 424; 33, р. 590–591].

Критика Т. Вебленом неоклассического направления сосредотачивалась на его ключевом постулате – на модели экономического поведения человека, которую Т. Веблен, а вслед за ним и У. Митчелл связывали с «традиционной психологией гедонистов раннего девятнадцатого века» [37, р. 622]; то есть с философией утилитаризма И. Бентама¹. У Бентама человеческая жизнь и деятельность определялись «психологическим гедонизмом» – рациональным стремлением к счастью и к удовольствиям. В применении к экономическому поведению она означала выбор на основе принципа максимизации полезности, «гедонистическое исчисление» (hedonistic calculus), по выражению Т. Веблена [37, р. 622]. Веблен возражал против такого априористского подхода. С точки зрения Т. Веблена и У. Митчелла, такое понимание человеческой психологии было недопустимым упрощением, «наивным предрассудком» [29, р. 648]. Создаваемые на их основе теории предельной полезности «дедуктивные» теоретические построения Т. Веблен и его сторонники полагали лишёнными научных оснований и связи с действительностью.

Сам Т. Веблен считал человеческое поведение более сложным. Выявление его механизмов, по его мнению, требовало обращения к конкретным фактам экономической жизни. Отсюда выводилось понятие институтов как исторически меняющихся и соответствующих условиям развития общества психологических и социокультурных моделей экономического поведения человека [37, р. 627–628]. Также Т. Веблен возражал против «статического» характера теории предельной полезности. Она, указывал Т. Веблен в своём труде «Недостатки предельной полезности», опубликованном в 1909 г., «не даёт никакой теории движения, будучи целиком занятой подгонкой стоимостей к данной ситуации» [37, р. 620]. Собственные подходы к пониманию природы экономического поведения человека буржуазного общества Т. Веблен дал в трудах «Теория праздного класса», «Теория делового предпринятия», «Инстинкт мастерства» и проч.

Проблемой дискуссии Т. Веблена и неоклассиков была слабая обоснованность предлагавшихся оппонентами пониманий мотивов экономического поведения человека. Доказательно аргументировать преимущества «гедонистического» или «вебленовского» подходов было затруднительно, что отмечал сам У. Митчелл. Сложно было возразить на аргументы неоклассиков, которые признавали, что в отдельных случаях человеческого поведение может отклоняться от максимизирующего полезность мотива, однако при достаточно большом количестве наблюдений они компенсируют друг друга и не влияют на результирующие показатели, например, рыночную цену товара. Подобное возражение будет особенно убедительным, если рассматривать его с точки зрения теории математической статистики. Будучи агрегированными до уровня сообществ, отклонения от об-

¹ С философией И. Бентама С. Кузнец мог ознакомиться из лекций Н. С. Стеллецкого, если, конечно, курс богословия ещё читался в ХКИ в 1918-м году. «Мораль эвдемонизма и утилитаризма (Бентам и Милль)» в Н. С. Стеллецким рассматривалась в блоке «Так называемых научных теорий нравственности» [8, с. 26].

щей модели экономического поведения не играют принципиального значения. Следовательно, экономическая наука может быть освобождена от исторических и психологических допущений [19, p.1294–1295, 1298].

В проблеме эмпирического исследования и доказательства реальных форм экономического поведения человека следует искать истоки научного творчества У. Митчелла. У. Митчелл ставил перед собой грандиозную, как для своего времени, задачу по проведению экономико-статистического анализа хозяйственных процессов в масштабах национальной экономики. Такой анализ должен был выявить подлинные формы экономического поведения людей и показать на практике, как они обуславливают макроэкономическую динамику. Исходная гипотеза У. Митчелла была, вероятно, близка трудам Т. Веблена, писавшего о нерациональном, «завистливым» потреблении масс и хищническом стяжательстве корпораций. Экономика в таком случае не могла находиться в неоклассическом равновесии, имея неравновесную кризисную динамику. Т. Веблен придавал этому вопросу широкое звучание, говоря о проблеме неустойчивости капитализма как экономической системы [13, p. 76]. Этот факт У. Митчелл, по-видимому, собирался выявить, исследуя механизм бизнес-циклов.

В 1910-х – начале 1920-х гг. У. Митчелл продолжал напряжённо работать над этим тройственным блоком проблем. В 1910-м г. вышла его большая статья «Рациональность экономической активности» [31; 32]. В противовес неоклассикам, которых он называл «психологическими гедонистами», У. Митчелл стремился вывести экономические закономерности из индуктивных посылок, основанных на анализе эмпирических фактов. Любые гипотезы относительно экономических закономерностей должны быть эмпирически выведены или эмпирически проверены. Митчелл полностью разделял убеждённости Т. Веблена в сложности экономического поведения человека, воплощённого в исторически изменчивых институтах [31]. Объяснение развития институтов может быть только генетическим – «работы Шмоллера и Зомбарта в Германии, Вебса в Англии и Веблена в Америке... направлены к тому, чтобы стать экономической теорией этого типа» [32, p. 112]. В 1914-м, 1917-м и 1918 гг. выходят три его работы о неоклассической школе, в том числе «Фелицитативный калькулятор Бентама» и «Визеровская теория социальной экономики» (взглядам Ф. фон Визера будет уделено большое внимание в магистерской работе С. Кузнеця).

У. Митчелл проводит требующий большого труда сбор статистических данных об интересующих его процессах в экономике, анализирует получаемые распределения, строит временные ряды динамики выбранных показателей. Эта методология была развита уже в его первых больших трудах, посвящённых опыту эмиссии фиатных денег правительством США («A History of the Greenbacks», 1903; «Gold Prices and Wages Under the Greenback Standard», 1908). Эти публикации были развитием докторской диссертации У. Митчелла. В их научном стиле чувствуется сильное влияние научного руководителя У. Митчелла, Дж. Лафлина. Складывается впечатление, что в последующем У. Митчелл развивал и подвергал эмпирической проверке идеи Т. Веблена с доскональностью и педантичностью присущей Дж. Лафлину. Очерк интеллектуальных влияний на молодого У. Митчелла дан в статье Ф. Миллса [22].

Накануне войны вышел фундаментальный труд У. Митчелла, посвящённый исследованию делового цикла («Business Cycles», 1913). Очевидно, что изучение такой глобальной проблемы, если оно проводилось на основании эмпирических данных, требовало больших усилий, сопряжённых со сбором и обработкой статистической информации. Отсутствием общепринятых стандартов в сборе данных и несопоставимостью использованных в разных публикациях статистических показателей были едва ли не большей исследовательской проблемой, чем существование целого ряда различных теорий бизнес-цикла, нуждавшихся в проверке. Это обстоятельство, подчёркнутое У. Митчеллом в предисловии к «Бизнес циклам», по-настоящему глубоко поразило его во время работы в правительственных комиссиях в годы Первой мировой войны [15, p. 458]. Требовалось создание стандарта статистической информации и прозрачных методик исчисления основных показателей, характеризующих хозяйственную динамику США. Данное направление исследований целиком занимало У. Митчелла в 1920-е гг., оно же послужило ведущим мотивом создания NBER. В 1921 г., как раз перед приездом С. Кузнеця в страну, под редакцией У. Митчелла были опубликованы результаты первого крупного исследовательского проекта NBER по исчислению объёма, структуры и распределения национального дохода в США в 1919 году [28]. У. Митчелл занял пост профессора в Колумбийском университете в 1922 г. Он преподавал курсы «Современные типы экономической теории» и «Бизнес циклы» [14, p. 455–456].

Таким образом, данные мотивы обуславливали интерес У. Митчелла к экономической статистике. Экономико-статистическое исследование требует определённых инструментов и методов, которые в начале XX ст. переживали этап быстрого развития. Возвращаясь к сделанному А. Мэдсоном замечанию о «продвинутой» подготовке Кузнеця в экономическом анализе и его «революционизирующей» роли в развитии и использовании количественных методов исследования, интересно сопоставить этот аспект его университетской подготовки в Украине и в США.

Рассмотрение работ У. Митчелла [24; 26; 27] показывает, что основным направлением его исследований в статистическом и математическом аспектах было построение временных рядов динамики интересующих его показателей, в частности, динамики цен (включая цены на труд) и ценовых индексов. У. Митчелл использует такие методы их анализа, как вычисление различных видов средних значений (арифметическое, геометрическое, гармоническое), темпов прироста, выравнивания относительно среднего значения, взвешивания

данных, введение поправочных коэффициентов, отношений, расчёт номинальных и реальных показателей, графическое представление данных (линейные диаграммы). В отдельных случаях проводится анализ (графический) распределений.

Небольшая работа «The Making and Using of Index Numbers», опубликованная в Бюллетенях Бюро трудовой статистики в 1915 г., была посвящена подходам к исследованию ценовых колебаний. В ней рассматривались виды цен, проблемы получения связанной с ними статистической информации, а также методы анализа полученных данных, преимущественно временных рядов. Эта работа У. Митчелла переиздавалась репринтно в 1938 г. и в 1965 г., став «основным пособием студентов, занимающихся экономической статистикой» [15, р. 455]. В ней уделяется внимание проблеме построения интегральных индексов цен и сравнению применяемых на то время методик. Сравнение первой публикации 1915 г. и её репринтных изданий показывает, что при подготовке обновлённых данных в них вносились важные методологические новации. В Бюллетене 1915 г. не используются методы анализа, кроме указанных выше, а слово «тренд» употребляется как синоним тенденции [23].

Можно с уверенностью предположить, что интерес к развивавшемуся тогда математико-статистическим методам У. Митчелл выявляет в 1920-е гг. Как отмечает А. Хансен, тогда же изменяется и его отношение к актуальным достижениям «континентальной» экономической науки, ясно выявленное невниманием к новейшим теориям бизнес-циклов, предложенных европейскими неанглоязычными учёными (Викселом, Туган-Барановским, Шпитоффом, Шумпетером) в 1913 г. Интересно отметить, что Шумпетер был проигнорирован полностью [17, р. 247]. В работах середины – второй половины 1920-х гг., в частности, в «Business Cycles, the Problem and Its Setting» (1927 г.), содержится уже основательный обзор концепции М. Туган-Барановского.

В методологической работе 1925 г. «Quantitative Analysis in Economic Theory» У. Митчелл противопоставляет механистический, «ньютоновский», подход Дживонса и Маршалла к математическому моделированию экономического поведения человека, новому статистическому и вероятностному мышлению Максвелла. Заключая, в частности, что: «элементы вариативности, неопределённости, несовершенных приближений более заметны в статистической работе социальных наук, чем в статистической работе наук естественных» [30, р. 11]. Эту неоднократно высказывавшуюся У. Митчеллом мысль С. Кузнец последовательно развивает в своей статье 1930 г. «Static and dynamic economic», противопоставляя данные два течения в экономической методологии. Данная статья важна в понимании генезиса научных убеждений Кузнеца, поскольку его рассуждения о методе приобретают здесь очень выразительную форму. На современном этапе противостояние основных течений экономической методологии продолжилось как оппозиция «статистически мыслящих экономистов» количественной школы статистической мысли экономистам-неоклассикам. Интересно, что это различие С. Кузнец приписывает Дж. Ст. Миллю и О. Конту [18].

В новой работе У. Митчелла «Business cycles, the problem and its setting» (1927 г.) мы видим совершенно новый уровень в использовании математико-статистических методов исследования. В этом отношении данная большая работа является настоящим контрастом по сравнению с трудами 1908–1919 гг. В ней широко используются методы построения линейной и нелинейной регрессии для анализа рядов динамики, графическое представление данных, а также анализируются отклонения реальных рядов данных от предсказанных линией тренда значений.

В разделе 3, специально посвящённом математико-статистическим методам анализа рядов динамики, У. Митчелл выражает свою признательность сотрудникам NBER Ф. Миллсу и А. Янгу за помощь в работе над ней. Анализ трудов этих исследователей выявляет ту же черту в развитии американской экономической науки: и у этих исследователей публикации, в которых используются методы математико-статистического анализа данных, появляются в начале 1920-х гг. В 1921 г. А. Янг вскользь упоминает метод наименьших квадратов в своей статье «The Measurement of Changes of the General Price Level» [39, р. 566–567], в публикации 1925 г. «An Analysis of Bank Statistics for the United States» довольно широко используется метод регрессионного анализа (множественные линейные и полиномиальные уравнения второй степени) для построения линии долговременных трендов [38]. Ф. Миллз в 1924 г. и 1925 г. (совместно с Д. Давенпортом) опубликовал работы, обобщающие методику и технику использования математико-статистических методов в экономическом исследовании [21]. В ней мы видим широкое и полное изложение всей гаммы современных авторам математико-статистических методов: графическая репрезентация данных, распределения частот, дисперсия данных, множественные и частичные корреляции, регрессионный анализ, стандартное отклонение. Работа Миллса имела позитивные рецензии. В германоязычном «Weltwirtschaftliches Archiv» Ф. Цицек (F. Zizek) указывал на преимущественную опору Миллса на англоязычные источники и на некоторые концептуальные различия его подхода и подхода исследователей из континентальной Европы. Так, его удивило, что Миллс разрабатывает «специальную экономическую методологию экономики и бизнеса», что для Германии было не свойственно. Также бросилось в глаза европейцу-рецензенту игнорирование Миллсом «проблем фундаментального значения», в частности, закона большущих чисел [40, р. 23–24]. Таким образом, мы видим отражение статистической революции в методах статистического исследования в США, которая пришлась именно на 1921–1925 гг. На

1924–1925 гг. приходится наибольшее число называемых Митчеллом обобщающих изданий по экономической статистике, вышедших в США [25, р. 201].

Упомянув о прогрессе экономико-статистических исследований, У. Митчелл прежде всего упоминает редактируемый Н. Д. Кондратьевым «Экономический бюллетень» Конъюнктурного института в Москве [25, р. 201]. Очевидно, что русскоязычные публикации У. Митчелл вероятнее всего рассматривал с помощью С. Кузнеця. Но наиболее интересным фактом является то, что в подготовке наиболее интересного с точки зрения использованных математико-статистических методов 3 раздела 3 главы «Проблема долговременных трендов» У. Митчелл прямо благодарит С. Кузнеця, который «великодушно позволил... воспользоваться результатами своих исследований до их публикации» [25, р. 213]. В этом разделе временные ряды аппроксимируются кривыми нелинейных функций и высказывается предложение об использовании кривой Гомпертца² или логистической кривой для анализа экономических серий и выявления циклических колебаний показателей экономической динамики. В работах Кондратьева, Кузнеця, а также европейских исследователей ван Гелдерена и де Волффа, также выявивших экономические циклы в рядах хозяйственной динамики, У. Митчелл увидел прекрасную перспективу выявления внутренне присущих «капиталистической экономике» (кавычки У. Митчелла) характеристик, разрушающих концепцию неоклассического равновесия [25, р. 229].

Таким образом, мы видим сложную картину интеллектуальных взаимодействий. У. Митчелл видел в эмпирической экономике возможность выявить неравновесность, кризисную динамику капиталистической экономики, обусловленную, согласно теории Т. Веблена, институционально различным экономическим поведением индивидов и групп. Теоретически и практически он был глубоко занят проблемой получения достоверной и всеобъемлющей статистической информации о состоянии хозяйства. В области математико-статистических методов анализа он был очевидно зависим от своих младших коллег из NBER. Кузнец воспринимает доктрину Веблена–Митчелла, однако, переносит акценты на эмпирическую (индуктивную) методологию в экономическом анализе и «статистическое мышление», оказывая обратное влияние на У. Митчелла.

Возникает вопрос, не было ли «статистическое мышление» экономистов чем-то, отражавшим харьковский академический опыт С. Кузнеця? Однозначно, что интерес к статистике С. Кузнец проявил уже в Харькове, на что указывает и выбор им экзамена, который он сдавал в 1921 году, и выбор им своего места работы. Выбор С. Кузнецом У. Митчелла как своего научного руководителя также весьма характеризует его интересы и убеждения при поступлении в Колумбийский университет.

Идеи, относящиеся к статистической методологии экономического анализа, С. Кузнец мог почерпнуть из нескольких дисциплин, прослушанных им в ХКИ.

Как мы могли убедиться, подход Т. Веблена был более радикальным как по содержанию, так и по следующим из него выводам, чем идеи В. Ф. Левитского. В. Ф. Левитскому теория полезности должна была бы импонировать не только своей «аналитичностью» и «научностью», сводимой к ясным логическим выводам и детерминированным математическим моделям. Необходимо помнить, что этический утилитаризм он воспринимал в народнической интерпретации Н. Г. Чернышевского. Как сам В. Ф. Левитский указывал в своей автобиографии, прочтение «Начал политической экономии» Дж. Ст. Милля в переводе Чернышевского стало началом его интереса к экономической науке³. Именно перевод и комментарии Н. Г. Чернышевского сделали труд Милля знаковым для народнической молодёжи «поколения 1870-х гг.» в Украине. Сохранявшийся Левитским пиетет к трудам Милля был скорее следствием его народнических увлечений молодости, чем приверженности классическому английскому либерализму.

Чернышевский рассматривает «Начала политической экономии» Милля через призму взглядов социалистов-утопистов. В труде Милля он видел экономическую методологию, дающую в своём развитии средства научного обоснования их взглядов. В «Замечаниях к первым двум главам первой книги» своего перевода «Начал политической экономии» Дж. С. Милля Чернышевский акцентирует внимание на значении математики и статистики в экономическом исследовании – «иначе и быть не может, потому что предмет науки – количества, подлежащие счёту и мере, понимаемые только через вычисление и измерение» [9, с. 70]. Далее он указывает на известную трудность, связанную со сложностью экономических явлений – наблюдаемые факты включены в сложные системы зависимостей, структура которых отнюдь не всегда является очевидной. Выход из этой ситуации Чернышевский видит в использовании предлагаемого им «гипотетического метода исследования». Как видно из последующего объяснения, на практике, Чернышевский подразумевает под ним построение редукционистской модели, сводящей сложные значимости к бесспорным для автора. Например, для Чернышевского дискутируемый вопрос о влиянии (позитивном или негативном) Наполеоновских войн

² Идея использования кривой Гомпертца, возможно, была взята Кузнецом из упоминаемой в работе Митчелла прекрасно обоснованной статьи Р. Прескотта «Law of Growth in Forecasting Demand», опубликованной в «Journal of the American Statistical Association» [35].

³ Интересно, что сокращённое издание «Основ политической экономии» в 1884 г. предпринял в США и учитель У. Митчелла – Дж. Лафлин. Целью Дж. Лафлин было приблизить труд Милля к конкретному материалу американской экономики и сделать его менее пугающим студентов своей абстрактностью [20, р. III].

на динамику экономического развития Англии очень прост. Применив «гипотетический метод», он проводит рассуждения, которые «бесспорно указывают, что отвлечение из народного хозяйства работников (в армию) никогда не делает общество богаче [9, с. 72–73]. «Гипотеза», таким образом, доказана.

Здесь мы видим очевидный самообман. Чернышевский делает попытку, вероятно, ненамеренную, опереться для пропаганды своих взглядов на доказательную силу науки. Математика хороша для него тем, что даёт логически неопровержимые доказательства своих теорем. Другое дело, что «условием» доказываемой «теоремы» является крайне редуцированная и не соответствующая действительности модель. В целом же «гипотезы» Чернышевского внешне похожи на те модели, которыми оперировали экономисты-классики школы ещё до появления «робинзонад» австрийской школы.

Другим источником знаний Кузнецова о статистике и её методе был курс собственно статистики. В ХКИ он преподавался на 2-м курсе, предполагалось проведение лекций по теоретической статистике и семинарских занятий.

Лекционный курс вёл профессор Харьковского университета и ХКИ А. Н. Анцыферов (1867–1943). А. Н. Анцыферов происходил из дворян Воронежской губернии, где у него оставалось поместье-экономию. После окончания юридического факультета Московского университета (1890 г.) он некоторое время работал в земских учреждениях на родине. В 1902 г. он переехал в Харьков и начал свою академическую карьеру, получив должность приват-доцента кафедры политэкономии и статистики. В 1904–1906 гг. он стажировался в Европе, посещая семинары И. Конрада, Л. Брендано, Ш. Жида. В 1907 г. защитил магистерскую диссертацию «Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции». В 1917 г. докторская диссертация открыла ему путь к должности ординарного профессора Харьковского университета и ХКИ.

И деятельность, и научные взгляды А. Н. Анцыферова имели несколько отличительных особенностей. Анцыферов был политически активным либералом и общественным деятелем. Он был одним из лидеров ведущей партии левого центра – Партии народной свободы – в Харькове. Его преобладающим интересом было развитие кооперативного движения. Его теорию он изучал как учёный, и в его организации он участвовал как крупный эксперт из академического сообщества. В частности, велика была роль Анцыферова и в создании Московского народного банка, и в созыве Всероссийского кооперативного съезда. Наконец, по воспоминаниям А. Р. Гюнтера, Анцыферов был глубоко увлечён работами итальянских статистиков⁴. Во время учёбы Кузнецова Анцыферов покидал Харьков в декабре 1918 г. – июне 1919 г. (на время «Второй советской республики» в Украине), и в ноябре 1919 г. (окончательно) – активное сотрудничество с Белым движением не оставляло ему выбора. В эмиграции Анцыферов продолжал успешную академическую карьеру в Париже, будучи удостоенным в 1942 г. премии Парижской Академии Наук.

Если взглянуть на отчёт А. Н. Анцыферова о преподавании статистики в ХКИ в 1916–1917 гг., то можно отметить безусловно высокий уровень его курса в той части, которая касается сбора статистической информации. Кроме теоретической части студенты детально знакомились с организацией и техникой харьковских городских и земской подворной переписей, Всероссийской переписи 1897 г. и студенческой переписей. Практические занятия по статистике велись в трёх группах ассистентами И. Белянина, Г. Обдулы и А. Макаровского. В какой из них занимался Кузнецов, нам не известно.

Что же касается теоретической части курса, то здесь основной проблемой является так называемая «качественная методология», господствовавшая в российской статистической науке конца XIX ст. – начала XX ст. Изданные в этот период учебники российских авторов, не исключая и популярного в 1910-е годы «Курса элементарной статистики» (1908 г.) Анцыферова, были построены примерно по одной схеме, заданной классическими образцами Ю. Э. Янсона и А. И. Чупрова, различаясь лишь в деталях. Теоретически и методологически они развивали схему А. Кетле, которую наилучшим образом определяют как «механистический детерминизм».

Согласно взглядам Кетле, социальные процессы подчинялись жёстким законам «социальной физики». Убедившись в устойчивости относительных показателей социальной статистики, например, статистики преступлений, Кетле приходит к выводу об их определённости средними значениями, отклонение от которых является лишь мерой тяготения к ним социального поведения под влиянием обуславливающих его жёстких законов [11, с. 71–73]. Таким образом, социальная статистика («моральная физика») Кетле – это статистика средних величин, характеризующих «среднего человека» – *l'homme moyen*, который и является социальной реальностью данного общества. Нормальное распределение статистических показателей вокруг среднего значения осмысливалось Кетле именно как распределение ошибки среднего. Наблюдаемые вариации вокруг «стандартного» социального или биологического типа происходило благодаря «ошибкам природы» [34, р. 416]. «Способом к отделению влияния причин постоянных от действия причин пертурбационных служит, по Кет-

⁴ А. Р. Гюнтер характеризует Анцыферова как «интересно читавшего лекции, но сухого человека». «Неприятной» была манера Анцыферова принимать экзамен: он молча выслушивал студента и молча, без вопросов, возвращал ему зачётку с оценкой. Сам А. Р. Гюнтер получил отличную оценку, завязав с Анцыферовым разговор на итальянском языке и сразу упомянув Н. Колайяни.

ле, вывод средних величин. Средняя величина даёт нам тот тип явлений, который образуется под влиянием постоянных причин; отклонения же от среднего числа выражают собой действие причин пертурбационных», как излагал эту мысль в своих лекциях А. И. Чупров [11, с. 74]. С этой точки зрения можно, например, говорить, что представитель определённой социальной группы не совершил «положенного» ему среднего числа преступлений лишь в силу «пертурбационных» отклонений.

В российских «кетленианских» курсах статистики данная доктрина предполагало следующее построение учебного материала. В пользовавшемся огромной популярностью лекционном курсе А. И. Чупрова рассказ об истории развития статистики завершался развёрнутым изложением философской позиции учения А. Кетле. Далее следовал обширный блок, посвящённый практическим вопросам организации сбора статистической информации и доступным её источникам. Затем излагалась схема группировки и формирования сводок статистической информации. Наконец, «научная обработка статистических данных» предполагала вычисление средних величин, определение их «устойчивости» с помощью формул Бернулли и Пуассона, вычисление некоторых показателей вариации ряда – прежде всего максимума и минимума. Сравнительные методы исследования были очень просты или не опирались на математические приёмы. Например, предлагалось сравнивать ранжированные относительно среднего ряды данных для выявления их положительной или отрицательной связи, или воспользоваться законами «индуктивной логики» Дж. Ст. Милля [11].

Слабость объективных приёмов анализа статистических данных послужила поводом называть методологию статистики этого периода «качественной» и указывать на произвол в выводах, к которому вело данное обстоятельство. Например, опираясь на одни и те же данные о размерах крестьянских хозяйств, исследователи могли и говорить о развитии капитализма в России, и настаивать на «трудовом» характере крестьянства в зависимости от своих политических предпочтений. Характерно, что в своих наиболее значительных экономических работах, посвящённых экономике сельского хозяйства, железнодорожному хозяйству, поточной торговой и социальной политике, А. И. Чупров практически не проводит анализа статистического материала, используя отдельные данные лишь как иллюстрацию. Интеллектуальное влияние А. И. Чупрова, признанного на то время крупнейшего российского экономиста, было велико. В данном случае оно ещё более усиливалось близостью московской и харьковской школ в 1910-е гг. И. В. Ф. Левитский и А. Н. Анцыферов были учениками Чупрова.

В учебнике Анцыферова, изданном в 1908 г., сохраняется «классическая» схема подачи материала Янсона-Чупрова. Основной упор в проблеме научного анализа материала традиционно делается на индуктивную логику Дж. Ст. Милля. В то же время можно наблюдать появление, под влиянием работ В. Лексиса, объективных, математических методов анализа – излагается понятие о дисперсии признака [3, с. 295–297].

В 1910-е гг. в российском академическом сообществе происходит революция в статистическом методе, вызвавшаяся адаптацией достижений континентальной школы В. Лексиса и В. Борткевича и ещё более радикальным влиянием идей К. Пирсона. Отражением этой революции служит резонансная книга А. А. Чупрова (сына А. И. Чупрова) «Очерки по теории статистики» [10], вышедшая в 1909 г. и вызвавшая широкую дискуссию. По структуре работа А. А. Чупрова следует «кетленианской» схеме. Однако по своему содержанию она посвящена философскому переосмыслению её основных постулатов (закона больших чисел, нормального распределения, средних и «устойчивости рядов») в свете новых достижений. В размышлениях А. А. Чупрова можно видеть внутренний конфликт, возникающий при переходе от детерминистского научного мышления к вероятностному и от мышления в категориях средних значений к мышлению в категориях распределений величин. Как замечал сам А. А. Чупров, «пора оторвать и теорию статистики от тех глубокомысленных рассуждений на философские темы, которые так долго вплетала в неё несчастная мысль связать факт статистической закономерности с проблемой детерминизма» [10, с. XXXIII]. Бросающейся в глаза особенностью работы Чупрова является также широкое признание им значения работ К. Пирсона. Последнее обстоятельство не могло не обуславливать всплеска интереса к работам Пирсона в Российской империи в 1910-е гг.

Действительно, сравнивая учебники статистики А. Н. Анцыферова, изданные в 1908 и 1919 гг., последний очевидно является отражением курса, который С. Кузнец слушал в ХКИ, можно отметить развитие математического аппарата статистического анализа в направлении методов анализа распределений. Наиболее заметным здесь является интеграция в неизменную схему курса понятия о линейной корреляции рядов данных и коэффициенте коррекции. Уравнения регрессии упоминаются в этом контексте, однако о возможностях их применения ничего не говорится [2, с. 188–196]. Говоря о «современной математической школе», А. Анцыферов ограничивается перечислением имён её представителей. Более обширно он говорит об идеях Кетле, указывая на «их слишком механистический характер». Интересно замечание Анцыферова, что «отклонения» от среднего в социальной статистике возникают под влиянием свободной воли человека [2, с. 26].

Расширенное рассмотрение проблем математической статистики должно было даваться в курсе теории вероятностей, который читал в ХКИ С. Н. Бернштейн. С. Н. Бернштейн являлся одним из крупнейших математиков XX ст. В период обучения С. Кузнец в ХКИ в центре научных интересов С. Н. Бернштейна была теория вероятностей. В 1917 г. им была предложена и опубликована первая её аксиоматика.

Для понимания общего академического контекста, который обуславливал адаптацию учёным сообществом Харькова новой теории статистики, необходимо указать на его ценностные аспекты. Конфликт «детерминистского» и «вероятностного» мышления в российском академическом сообществе имел глобальный, мировоззренческий характер. Механистический детерминизм был частью картины мира народнических поколений российской интеллигенции второй половины XIX ст. Отказ от него для многих означал отказ от собственных убеждений и ценностей. Осознание этого факта позволяет понять природу конфликта математических школ в России начала XX ст.

А. А. Чупров в своих «Очерках» противопоставляет С. Пуассона и К. Пирсона, указывая, что эмпирическая направленность изысканий К. Пирсона обуславливает быстрый прогресс статистического метода. Тогда как слишком абстрактный стиль работ С. Пуассона делает непонятной возможность практического приложения его теории. Это же можно было бы сказать о работах представителей школы П. Л. Чебышева – П. Л. Чебышева, А. М. Ляпунове, А. А. Маркове. Ими был сделан ряд достижений в развитии центральной предельной теоремы и теории стохастических процессов. (А. М. Ляпуновым – во время его преподавания в Харьковском университете в 1885–1902 гг.). Можно предположить, что их реализации в методологии статистического анализа препятствовало их детерминистское толкование, что неудивительно – Ляпунов, и Марков происходили из семей радикальных народников и были последовательными сторонниками данных убеждений.

Несомненно, что киевская статистико-экономическая школа находилась под более сильным влиянием идей К. Пирсона. Однако у нас нет свидетельства интереса к работам её представителей, например, к учебнику Е. Е. Слуцкого «Теория корреляции и элементы учения о кривых распределения», вышедшей в 1912 г., в Харькове.

В 1902 г. московский математик П. А. Некрасов выступил с критикой «социальной физики» Кетле и дал новую философскую интерпретацию теории вероятностей, увязав её с проявлениями свободы воли человека [12, с. 19–20]. В 1910-е гг. противостояние между механическими детерминистами и их оппонентами вылилось в противостояние петербургской (учеников П. Н. Чебышева) и московской математических школ по вопросу о свободе воли. В 1915 г. Некрасов выступил с предложением о введении преподавания теории вероятностей в средних учебных заведениях, видя в ней противовес основанному на социальном детерминизме левым доктринам [36]. В разгоревшейся вокруг этого предложения дискуссии принимал участие и С. Н. Бернштейн, разумеется, на стороне петербургской школы, преподававший курс теории вероятностей в ХКИ.

Общее представление о содержании курса теории вероятностей в ХКИ даёт выпущенный в 1917 г. «Элементарный курс теории вероятностей» С. Н. Бернштейна [5]. Действительно, этот курс даёт расширенное толкование основных теорем теории вероятностей, на которых строилось обоснование статистического метода Кетле – теорема Бернулли, теорема Пуассона, формула Баяеса, нормальное распределение; и на примере анализа классических опытов (подбрасывание монеты, вынимание шаров, доставание карт). Понятие о средней арифметической дополнялось главой о дисперсии. Насколько «абстрактным» был курс Бернштейна на практике, сложно судить в силу отсутствия источников. Тем не менее, известно, что С. Н. Бернштейн, в полном соответствии со своей убеждённости, что «область приложения математики не имеет иных границ, кроме границ самого знания» [7, с. 19], в харьковский период своей академической деятельности принимал участие и в разработке экономических вопросов. Свидетельства этому можно отыскать в библиографии учёного [4; 6].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, мы можем видеть процесс взаимного влияния С. Кузнеця и его коллег, учителей и сотрудников по Колумбийскому университету и NBER. Научные интересы С. Кузнеця характеризуются оригинальностью и наличием акцентов, которые могут объясняться влиянием харьковского периода его академической биографии. Так, эмпирическая направленность работ Кузнеця может быть лучше объяснена его знакомством с методологическим конфликтом австрийской и немецкой исторической школ и специфическим прочтением философии науки Дж. Ст. Миллса, чем влиянием концепции экономического поведения человека в обществе Т. Веблена.

Комплекс научных проблем и мировоззренческих конфликтов, связанных с переходом от детерминистского к вероятностному мышлению в социальных науках также мог послужить основой для проявления особенностей его научного метода. Новая, основанная на математической статистике методология экономического анализа на момент эмиграции была знакома С. Кузнецю лучше, чем его учителям в Колумбийском университете. В начале 1920-х гг. Кузнец был вовлечён в трансферт научных знаний между динамичной на тот момент советской экономической школой, представленной прежде всего Н. Д. Кондратьевым, и американскими экономистами.

Перспективным направлением дальнейших исследований мы считаем выявление отношения Кузнеця к проблемам экономического развития в постановке Харьковской экономической школы.

Литература: 1. Аникин А. В. Люди науки: встречи с выдающимися экономистами. М.: Дело, 1995. 93 с. 2. Анцыферов А. Н. Курс статистики. Пособие к лекциям. Ч. 1. Полтава: Тип. Фришберга И. Л., 1919. 226 с. 3. Анцыферов А. Н. Курс

элементарной статистики. Харьков: Тип. Дарре А., 1908. 331 с. **4.** Бернштейн С. Н. Об экономическом барометре Конъюнктурного института. *Хозяйство Украины*. 1925. № 4. С. 12–22. **5.** Бернштейн С. Н. Элементарный курс теории вероятностей. Харьков: Типолит. Иванченко С., 1917. 120 с. **6.** Бернштейн С. Н., Клопотова К. Н. Статистические материалы по конъюнктуре народного хозяйства Украины в связи с некоторыми данными, характеризующими общую конъюнктуру Союза и мирового хозяйства за 1924 г. Харьков: Пролетарий, 1925. 80 с. **7.** Виденский В. Сергей Натанович Бернштейн. *Квант*. 1997. № 1. С. 18–24. **8.** Отчёт Харьковского коммерческого института за 1916–1917 учебный год. *Известия Харьковского коммерческого института*. 1918. № 1. С. 15–77. **9.** Чернышевский Н. Г. Сочинения: в 2 т. М.: Мысль, 1987. 685 с. **10.** Чупров А. А. Очерки по теории статистики. СПб.: Тип. Стасюлевича М. М., 1909. 406 с. **11.** Чупров А. И. Теория статистики и статистики народонаселения: лекции профессора А. И. Чупрова. М.: б. и., 1899. 408 с. **12.** Шейнин О. Б. А. А. Чупров. Жизнь, творчество, переписка. М.: Янус-К, 2010. 301 с. **13.** Davis A. K. Thorstein Veblen Reconsidered. *Science & Society*. 1957. – Vol. 21, No. 1. P. 52–85. **14.** Dorfman J. The Role of the German Historical School in American Economic Thought. *The American Economic Review*. 1955. Vol. 45, No. 2. P. 17–28. **15.** Dorfman J. Obituary: Wesley C. Mitchell (1874–1948). *The Economic Journal*. 1949. Vol. 59, No. 235. P. 448–460. **16.** Dugger W. M. The Origins Of Thorstein Veblen's Thought. *Social Science Quarterly*. 1979. Vol. 60, No. 3. P. 424–431. **17.** Hansen A. H. Wesley Mitchell, Social Scientist and Social Counselor. *The Review of Economics and Statistics*. 1949. Vol. 31, No. 4. P. 245–255. **18.** Kuznets S. Static and Dynamic Economics. *The American Economic Review*. 1930. Vol. 20, No. 3. P. 426–441. **19.** Lewin S. B. Economics and Psychology: Lessons for Our Own Day From the Early Twentieth Century. *Journal of Economic Literature*. 1996. Vol. 34, No. 3. P. 1293–1323. **20.** Mill J. S., Laughlin J. L. Principles of political economy. New York: D. Appleton and Co., 1884. 658 p. **21.** Mills F. C. Statistical Methods: applied to economics and business. New York: Henry Holt and Co., 1924. 746 p. **22.** Mills F. C. Wesley Clair Mitchell, 1874–1948. *The American Economic Review*. 1949. Vol. 39, No. 3. P. 730–742. **23.** Mitchell C. W. Index numbers of wholesale prices in the United States and foreign countries // Bulletin of the United States Bureau of Labor Statistics. Washington: Government Printing Office, 1915. **24.** Mitchell W. C. Business cycles. California: University of California press, 1913. 610 p. **25.** Mitchell W. C. Business cycles, the problem and its setting. New York: National Bureau of Economic Research, 1927. 489 p. **26.** Mitchell W. C. Gold, prices, and wages under the greenback standard. Berkeley: The University Press, 1908. 627 p. **27.** Mitchell W. C. History of prices during the war. Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1919. 96 p. **28.** Mitchell W. C. The making and using of index numbers. Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1938. 114 p. **29.** Mitchell W. C. Obituary. Thorstein Veblen: 1857–1929. *The Economic Journal*. 1929. Vol. 39, No. 156. P. 646–650. **30.** Mitchell W. C. Quantitative Analysis in Economic Theory. *The American Economic Review*. 1925. Vol. 15, No. 1. P. 1–12. **31.** Mitchell W. C. The Rationality of Economic Activity. *Journal of Political Economy*. 1910. Vol. 18, No. 2. P. 97–113. **32.** Mitchell W. C. The Rationality of Economic Activity: II. *Journal of Political Economy*. 1910. Vol. 18, No. 3. P. 197–216. **33.** Mitchell W. C. Types of economic theory. New York: Augustus M. Kelley, 1969. 875 p. **34.** Mulaik S. A. Exploratory Statistics and Empiricism. *Philosophy of Science*. 1985. Vol. 52, No. 3. P. 410–430. **35.** Prescott R. B. Law of Growth in Forecasting Demand. *Journal of the American Statistical Association*. 1922. Vol. 18, No. 140. P. 471–479. **36.** Seneta E. Statistical Regularity and Free Will: L. A. J. Quetelet and P. A. Nekrasov. *International Statistical Review*. 2003. Vol. 71, No. 2. P. 319–334. **37.** Veblen T. The Limitations of Marginal Utility. *Journal of Political Economy*. 1909. Vol. 17, No. 9. P. 620–636. **38.** Young A. A. An Analysis of Bank Statistics for the United States. *The Review of Economics and Statistics*. 1925. Vol. 7, No. 1. P. 19–37. **39.** Young A. A. The Measurement of Changes of the General Price Level. *The Quarterly Journal of Economics*. 1921. Vol. 35, No. 4. P. 557–573. **40.** Zizek F. Mills, Frederick Cecil. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 1926. Vol. 24. S. 22–24.

References: **1.** Anikin A. V. Lyudi nauki: vstrechi s vydayushchimisya ekonomistami. M.: Delo, 1995. 93 p. **2.** Antsyferov A. N. Kurs statistiki. Posobiye k lektsiyam. Part 1. Poltava: Tip. Frishberga I. L., 1919. 226 p. **3.** Antsyferov A. N. Kurs elementarnoy statistiki. Kharkov: Tip. Darre A., 1908. 331 p. **4.** Bernshteyn S. N. *Ob ekonomicheskoy barometre Konyunktornogo instituta* [On the Economic Barometer of the Institute of the Conjunction]. *Khozyaystvo Ukrainy*. 1925. No. 4. P. 12–22. **5.** Bernshteyn S. N. Elementarnyy kurs teorii veroyatnostey. Kharkov: Tipolit. Ivanchenko S., 1917. 120 p. **6.** Bernshteyn S. N., Klopotova K. N. Statisticheskiye materialy po konyunktury narodnogo khozyaystva Ukrainy v svyazi s nekotorymi dannymi, kharakterizuyushchimi obshchuyu konyunkturu Soyuzu i mirovogo khozyaystva za 1924 g. Kharkov: Proletariy, 1925. 80 p. **7.** Videnskiy V. *Sergey Natanovich Bernshteyn* [Sergey Natanovich Bernshteyn]. *Kvant*. 1997. No. 1. P. 18–24. **8.** Otchet Kharkovskogo kommercheskogo instituta za 1916–1917 uchebnyy god. *Izvestiya Kharkovskogo kommercheskogo instituta*. 1918. No. 1. P. 15–77. **9.** Chernyshevskiy N. G. Sochineniya. M.: Mysl, 1987. 685 p. **10.** Chuprov A. A. Ocherki po teorii statistiki. SPb.: Tip. Stasyulevicha M. M., 1909. 406 p. **11.** Chuprov A. I. Teoriya statistiki i statistiki narodonaseleniya: lektsii professora A. I. Chuprova. M., 1899. 408 p. **12.** Sheynin O. B. A. A. Chuprov. Zhizn, tvorchestvo, perepiska. M.: Yanus-K, 2010. 301 p. **13.** Davis A. K. Thorstein Veblen Reconsidered. *Science & Society*. 1957. – Vol. 21, No. 1. P. 52–85. **14.** Dorfman J. The Role of the German Historical School in American Economic Thought. *The American Economic Review*. 1955. Vol. 45, No. 2. P. 17–28. **15.** Dorfman J. Obituary: Wesley C. Mitchell (1874–1948). *The Economic Journal*. 1949. Vol. 59, No. 235. P. 448–460. **16.** Dugger W. M. The Origins Of Thorstein Veblen's Thought. *Social Science Quarterly*. 1979. Vol. 60, No. 3. P. 424–431. **17.** Hansen A. H. Wesley Mitchell, Social Scientist and Social Counselor. *The Review of Economics and Statistics*. 1949. Vol. 31, No. 4. P. 245–255. **18.** Kuznets S. Static and Dynamic Economics. *The American Economic Review*. 1930. Vol. 20, No. 3. P. 426–441. **19.** Lewin S. B. Economics and Psychology: Lessons for Our Own Day From the Early Twentieth Century. *Journal of Economic Literature*. 1996. Vol. 34, No. 3. P. 1293–1323. **20.** Mill J. S., Laughlin J. L. Principles of political economy. New York: D. Appleton and Co., 1884. 658 p. **21.** Mills F. C. Statistical Methods: applied to economics and business. New York: Henry Holt and Co., 1924. 746 p. **22.** Mills F. C. Wesley Clair Mitchell, 1874–1948. *The American Economic Review*. 1949. Vol. 39, No. 3. P. 730–742. **23.** Mitchell C. W. Index numbers of wholesale prices in the United States and foreign countries // Bulletin of the United States Bureau of Labor Statistics. Washington: Government Printing Office, 1915. **24.** Mitchell W. C. Business cycles. California:

University of California press, 1913. 610 p. **25.** Mitchell W. C. Business cycles, the problem and its setting. New York: National Bureau of Economic Research, 1927. 489 p. **26.** Mitchell W. C. Gold, prices, and wages under the greenback standard. Berkeley: The University Press, 1908. 627 p. **27.** Mitchell W. C. History of prices during the war. Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1919. 96 p. **28.** Mitchell W. C. The making and using of index numbers. Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1938. 114 p. **29.** Mitchell W. C. Obituary. Thorstein Veblen: 1857–1929. *The Economic Journal*. 1929. Vol. 39, No. 156. P. 646–650. **30.** Mitchell W. C. Quantitative Analysis in Economic Theory. *The American Economic Review*. 1925. Vol. 15, No. 1. P. 1–12. **31.** Mitchell W. C. The Rationality of Economic Activity. *Journal of Political Economy*. 1910. Vol. 18, No. 2. P. 97–113. **32.** Mitchell W. C. The Rationality of Economic Activity: II. *Journal of Political Economy*. 1910. Vol. 18, No. 3. P. 197–216. **33.** Mitchell W. C. Types of economic theory. New York: Augustus M. Kelley, 1969. 875 p. **34.** Mulaik S. A. Exploratory Statistics and Empiricism. *Philosophy of Science*. 1985. Vol. 52, No. 3. P. 410–430. **35.** Prescott R. B. Law of Growth in Forecasting Demand. *Journal of the American Statistical Association*. 1922. Vol. 18, No. 140. P. 471–479. **36.** Seneta E. Statistical Regularity and Free Will: L. A. J. Quetelet and P. A. Nekrasov. *International Statistical Review*. 2003. Vol. 71, No. 2. P. 319–334. **37.** Veblen T. The Limitations of Marginal Utility. *Journal of Political Economy*. 1909. Vol. 17, No. 9. P. 620–636. **38.** Young A. A. An Analysis of Bank Statistics for the United States. *The Review of Economics and Statistics*. 1925. Vol. 7, No. 1. P. 19–37. **39.** Young A. A. The Measurement of Changes of the General Price Level. *The Quarterly Journal of Economics*. 1921. Vol. 35, No. 4. P. 557–573. **40.** Zizek F. Mills, Frederick Cecil. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 1926. Vol. 24. S. 22–24.

Информация об авторе

Михайличенко Дмитрий Юрьевич – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры политической экономики Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61166, Украина; e-mail: dmytro.mykhailychenko@gmail.com).

Інформація про автора

Михайличенко Дмитро Юрійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61166, Україна; e-mail: dmytro.mykhailychenko@gmail.com).

Information about the author

D. Myhailychenko – Ph.D. (Historical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of Department of Political Economy of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; dmytro.mykhailychenko@gmail.com).

*Статья поступила в ред.
11.12.2017 г.*

Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці

JEL Classification: C33, C53

УДК 332.05; 338.27

ПОБУДОВА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Фесенко І. А.
Фесенко М. С.

Анотація. Досліджено питання сталого розвитку Луганської області на основі математичного моделювання як способу вивчення прихованих резервів і прогнозування можливих напрямів розвитку соціально-економічної сфери регіону. Розроблено методiku застосування математичних методів оптимального управління в проведенні кількісних і якісних досліджень питань сталого розвитку депресивного регіону України. Практичні рекомендації, що отримані у вигляді математичних викладень, стосуються таких ключових питань розвитку регіону, як: визначення стійкості соціально-економічної моделі регіону; формування оптимальної стратегії розвитку Луганської області як багатокритеріального завдання; вибір адекватного сценарію, алгоритму управлінських дій; оптимальний розподіл ресурсів та ін.

Ключові слова: регіон, сталий розвиток, оптимальне управління, математичне моделювання, сценарій розвитку.

ПОСТРОЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Фесенко И. А.
Фесенко Н. С.

Аннотация. Исследованы вопросы устойчивого развития Луганской области на основе математического моделирования как способа изучения скрытых резервов и прогнозирования возможных направлений развития социально-экономической сферы региона. Разработана методика применения математических моделей оптимального управления в проведении количественных и качественных исследований вопросов устойчивого развития депрессивного региона Украины. Практические рекомендации, полученные в виде математических выкладок, касаются таких ключевых вопросов развития региона, как определение устойчивости социально-экономической модели региона; формирование оптимальной концепции развития Луганской области как многокритериальной задачи; выбор адекватного сценария, алгоритма управленческих действий; оптимальное распределение финансовых и материальных ресурсов и др.

Ключевые слова: регион, устойчивое развитие, оптимальное управление, математическое моделирование, сценарий развития.

© Фесенко І. А., Фесенко М. С., 2017

CONSTRUCTION AND INVESTIGATION OF THE MATHEMATICAL MODEL OF LUGANSK REGION'S SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENTS

I. Fesenko
M. Fesenko

Abstract. *The article investigates issues of sustainable development of Lugansk region on the basis of mathematical modeling as a way of studying hidden reserves and forecasting possible directions for the development of the region's economic and social sphere. The methodology of applying mathematical models of optimal control in carrying out quantitative and qualitative studies of the issues of Ukrainian depressed region's sustainable development is worked out. The practical recommendations obtained in the form of mathematical calculations and graphs concern such key issues of regional development as determination of the sustainability of the region's social and economic model; formation of optimal concepts for the development of Lugansk region as a multicriteria task; selection of an adequate scenario and an algorithm of management actions; the optimal distribution of financial and material resources, etc.*

Keywords: *region, sustainable development, optimal control, mathematical modeling, development scenario.*

Питання сталого розвитку людського співтовариства, окремих країн, регіонів привертають увагу фахівців із різних галузей знання [1–13]. Дослідження елементів поняття сталого розвитку регіону дозволяє розробляти ефективні плани та програми соціально-економічного розвитку, використати місцеві ресурси з повнішою віддачею, будувати взаємовідносини з діловими та науковими партнерами для гармонійного розвитку, що проявляється у впровадженні нових ресурсозберігаючих технологій, створенні нових економічних, технологічних, соціальних основ для розвитку аналізованого регіону, збереженні довкілля і поліпшенні якості життя людини. У зв'язку з цим розробка моделей сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць України, особливо її депресивних регіонів, є актуальним завданням. Луганська область за макроекономічними показниками є найбільш проблемною серед усіх регіонів України, тому розробка заходів щодо виведення її на траєкторію сталого розвитку є нагальним завданням державного управління.

Питаннями побудови глобальних математичних моделей сталого розвитку вчені займалися з кінця 60-х років. Дж. Форрестер в 1968 році запропонував модель, що імітує основні процеси світової системи [11–14]. Ця модель дістала назву «World – 1». Подальше доопрацювання і удосконалення привели до появи глобальної динамічної моделі «World – 2», а потім і моделі Медоуза «World – 3». Модель «World – 3» була імітаційною і була побудована на підставі принципів системної динаміки – методу вивчення складних систем із нелінійними зворотними зв'язками. Інформацією для визначення функціональних зв'язків між параметрами моделі служать глобально усереднені дані світової статистики. Для умов окремої територіально-адміністративної одиниці на основі моделі «World – 3» було запропоновано математичну модель сталого економічного розвитку регіону у формі багатокритеріального завдання [4].

Для кожної держави і регіону перелік завдань, що закладаються в основу концепції моделі сталого розвитку, конкретизується, оскільки їх рішення залежить від безлічі чинників і умов, які мають свої економічні, політичні, територіальні й інституціональні відмінності.

Метою цього дослідження є побудова математичної моделі та синтез закону оптимального управління сталим розвитком Луганської області і методики її застосування, яка дозволяє використати запропонований математичний апарат для проведення попередніх досліджень і отримання обґрунтованих рекомендацій по реалізації стратегії і сценарію сталого розвитку регіону.

У літературі зустрічається велика кількість визначень поняття сталого розвитку [1–4; 11; 13]. Одним із найбільш поширених є таке. Сталий розвиток – це взаємозв'язаний і збалансований розвиток трьох основних секторів життєдіяльності (економічного, соціального й екологічного), що задовольняє потреби справжнього покоління без позбавлення можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Цю вимогу покладено в основу моделювання сталого економічного розвитку регіону як об'єкта адміністративно-територіального поділу держави, що є головним критерієм адекватності отриманої моделі.

У контексті динамічного моделювання основними принципами сталого розвитку, на думку багатьох авторів, є збалансованість і спроможність в часі сценарію розвитку регіону [3; 5; 8].

Принцип спроможності в часі означає інваріантність в часі якісних і кількісних критеріїв, які були закладені в план довгострокового розвитку регіону.

Принцип збалансованості в контексті сталого розвитку припускає досягнення запланованих показників в екологічній, економічній і соціальній сферах одночасно, причому в процесі руху система повинна здійснювати балансування диспропорцій розвитку між цими показниками.

У зв'язку з цим при моделюванні подібної багатозадачної системи потрібне використання не єдиного – узагальненого критерію, а деякої сукупності критеріїв якості. Тобто виникає необхідність використання векторних критеріїв, що складаються з низки вторинних критеріїв, кожен з яких відбиває деяку певну вимогу до якості руху. Але, оскільки в загальному випадку досягти екстремуму одночасно за декількома критеріями неможливо, рішення проблеми векторної оптимізації вимагає певного компромісу шляхом формування деякого нового функціоналу. З огляду на те, що побудова такого узагальненого функціоналу є неформальною процедурою, то вид його повністю залежить від вибраної схеми компромісів.

У роботах [16; 17] запропоновано методи векторної оптимізації лінійних динамічних систем за фіксованих граничних умов об'єктів. У завданні визначення оптимального закону управління соціально-економічним розвитком регіону як багатопараметричної моделі потрібно формалізувати процедуру синтезу закону управління у функції координат стану, що забезпечує необхідну якість системи за довільних початкових умов. Ця обставина принципово ускладнює проблему синтезу для багатокритеріальних систем. У літературі практично відсутні прикладні методи синтезу таких систем управління, тим більше для нелінійних соціально-економічних моделей [15–17].

У зв'язку із цим пропонується методика застосування математичного апарату наявної синергетичної теорії управління до рішення задачі визначення сталого розвитку регіону, яка в загальному вигляді полягає в умисному введенні в простір станів математичної моделі деяких постійних функціональних співвідношень, що синтезується, між параметрами моделі, тобто таких інваріантних інтегральних різноманіть, на яких природні властивості об'єкта управління якнайкраще узгоджуються з відповідними вимогами поставленого завдання сталого розвитку регіону. Зрозуміло, що при цьому повинні гарантуватися загальносистемні властивості сталого розвитку – сталість, збалансованість і спроможність.

Введення інваріантних різноманіть у процедуру синтезу наділяє цю систему загальними глобальними властивостями та дозволяє виявити спорідненість різнорідних явищ, які відбуваються в об'єктах управління. Представлення цих явищ на математичній мові являє собою сукупність приватних (перших) інтегралів диференціальних рівнянь оптимальної системи, що синтезується.

Узявши за основу методику побудови модифікованої математичної моделі сталого розвитку регіону, запропоновану проф. Н. Н. Даниловим [4], доповнивши її отриманням необхідних інваріантних різноманіть, що відповідають порядку моделі, побудуємо модель сталого розвитку Луганської області як багатопараметричної нелінійної системи.

Доцільно виділити такі вимоги до математичної моделі сталого розвитку Луганської області:

- встановлення і конкретизація взаємних впливів трьох секторів регіону (соціального, економічного, екологічного) і кореляційного їх розвитку;
- наявність в моделі параметрів управління розвитком регіону у довгостроковому інтервалі часу, а також усіх обмежень і умов, що відбивають положення концепції сталого розвитку;
- облік синергетичного ефекту багатоцільового характеру розвитку секторів регіону у вигляді інваріантних різноманіть;
- сталий розвиток є багатокритеріальним керованим процесом, і найбільш відповідним механізмом управління розвитком економічного регіону на довгостроковий період є обрана схема компромісів.

Розглянемо запропоновану методику синтезу закону оптимального управління соціально-економічною системою регіону. Визначимо закон управління $u(x_1, \dots, x_n)$ об'єктом:

$$\begin{aligned} \dot{x}_i(t) &= f_i(x_1 \dots x_n), \quad i=1, 2, \dots, n-1; \\ \dot{x}_n(t) &= f_n(x_1 \dots x_n) + u, \end{aligned} \quad (1)$$

Вектор $x(t) = (x_1(t), \dots, x_n(t))$ описує стан регіону у момент часу t ; вектор $u(x_1, \dots, x_n)$ являє собою сукупність керуючих впливів, що забезпечує послідовний перехід відображаючої точки системи з довільної початкової точки (у деякій припустимій галузі) спочатку в околицю деякого інваріантного різноманіття в просторі координат:

$$\Psi(x_1, \dots, x_n) = 0, \quad (2)$$

а потім рух уздовж $\Psi = 0$ (2) в початок координат простору станів ($x_1 = x_2 = \dots = x_n = 0$). Вважатимемо, що на траєкторіях вказаного руху управління u доставляє мінімум наступному супроводжуючому функціоналу:

$$J_{\Sigma} = \int_0^{\infty} \left[m^2 \phi(\Psi) + c^2 \left(\sum_{k=1}^n \frac{\partial \Psi}{\partial x_k} f_k + \frac{\partial \Psi}{\partial x_n} \right) u^2 \right] dt, \quad (3)$$

де $\Psi(x_1, \dots, x_n)$ конструйована агрегована макрозмінна координат;

$$\dot{\Psi}(t) = \sum_{k=1}^n \frac{\partial \Psi}{\partial x_k} \dot{x}_k(t). \quad (4)$$

У контексті сталого розвитку процес управління станом регіону на відрізку часу $(t_0, t_S) = (t_0, t_1 \dots t_S)$ можна показати на моделі (1, 4) таким чином. Під впливом обраних в початковому стані $x^0 = (x_1^0 \dots x_n^0)$ управлінь $u_1(t)$ регіон переходить (в силу системи рівнянь (1) при $t = t_1$) в новий стан $x(t_1)$. Далі, під впливом управлінь $u_1(t_2)$, вибраних в стані $x(t_1)$, регіон переходить в новий стан $x(t_2)$ і т. д. до моменту $t = t_S$. В результаті формуються послідовність (алгоритм допустимого управління) $u(t) = u(t_1) \dots u(t_S)$ і відповідна послідовність станів $x(t) = x(t_0) \dots x(t_S)$.

Слід зауважити, що одні компоненти вектора стану $x(t)$ описують економічний стан регіону, інші – екологічний стан, а треті – соціальний стан. Це ж можна говорити і про вектор управлінь $u(t)$. Взаємозв'язаний розвиток цих трьох секторів реалізований в моделі (1) – (4) залежністю правих частин рівняння руху від усіх керуючих впливів $(u_1 \dots u_m)$.

З форми супроводжувачого функціонала (3) виходить, що критерій оптимальності не постулюється заздалегідь, а формується шляхом вибору відповідних функцій ψ з використанням рівнянь об'єкта (1). Такий підхід дозволяє побудувати супроводжувачий функціонал (3), що задовольняє обраній схемі компромісу при багатокритеріальному синтезі системи. Використовуючи, згідно з [16], рівняння Ейлера–Лагранжа, маємо таке рівняння екстремалей:

$$T\dot{\Psi}(t) + \phi(\Psi) = 0, \quad T = \frac{c}{m} > 0, \quad (5)$$

де $\phi(\Psi) \Psi > 0$, рішення якого $\Psi(t)$, доставляє мінімум функціоналу (3);

T – параметр, що визначає міру компромісів векторних критеріїв оптимальності.

З (5) з урахуванням виразу (4) та рівнянь об'єкта (1) отримуємо основне функціональне рівняння:

$$T \frac{\partial \phi}{\partial x_n} u + T \sum_{k=1}^n \frac{\partial \Psi}{\partial x_k} f_k(x_1, \dots, x_n) + \phi(\Psi) = 0. \quad (6)$$

З (6) можна отримати закони управління, які неминуче переводять систему в околицю різноманіття $\Psi = 0$, оскільки диференціальне рівняння (5) має властивість асимптотичної стійкості в цілому відносно $\Psi = 0$. Залежно від обраної функції $\psi(x_1, \dots, x_n)$ і рівнянь об'єкта (1) можна побудувати різні закони управління якості, що задовольняють конкретним критеріям.

Завдання синтезу управління, оптимального за відповідними критеріями якості, найбільшою мірою проявляє свої особливості в умовах, коли необхідно враховувати обмеження на координати стану і управління (обмеження ресурсної, кадрової і фінансової систем). Облік обмежень можна здійснювати шляхом формування відповідних макрозмінних $\psi(x_1, \dots, x_n)$ в функціоналах, що оптимізують і конструювання на їх основі конкретних критеріїв якості.

Побудуємо модифіковану динамічну модель сталого розвитку Луганської області. Для цього, користуючись технологією, викладеною в [4], розрахуємо вагові коефіцієнти рівнянь моделі.

Для розрахунку вагових коефіцієнтів і параметрів компромісу використано дані по модельованому регіону за період з 2010 – 2015 рр. [18], а саме: валовий регіональний продукт на душу населення, річний випуск продукції в Луганській області, чисельність населення, величини смертності та міграції населення в різних діапазонах віку, показники площ оброблюваних сільськогосподарських земель тощо.

Діями, що керують, використовуватимемо частки коштів у різні сфери фінансування: частки витрат бюджету і залучені інвестиції, що направляються в промисловість, на виробництво послуг, на відновлення родючості ґрунту, зруйнованого ерозією, на відновлення ресурсів (чи їх вторинну переробку) і на демографічний розвиток регіону.

Багатокритеріальна система управління соціально-економічною сферою Луганської області з урахуванням динаміки основних макроекономічних і соціальних показників [18] може бути представлена системою рівнянь [4; 15]:

$$\begin{aligned} T_1 \dot{x}_1(t) &= k_1 x_2; \\ T_i \dot{x}_i(t) + x_i &= k_i x_{i+1}, i = 2, \dots, n-1; \\ T_n \dot{x}_n(t) + x_n &= k_n u. \end{aligned} \quad (7)$$

Виберемо агреговану змінну [15]:

$$\Psi = \sum_{i=1}^n \beta_i x_i, \beta_n = 1, \quad (8)$$

тоді похідна $\dot{\Psi}(t)$ після підстановки $\dot{x}_i(t)$ з (7) набирає вигляду:

$$\dot{\Psi}(t) = \sum_{i=1}^{n-1} \left(\frac{\beta_i k_i}{T_i} - \frac{\beta_{i+1}}{T_{i+1}} \right) x_{i+1} + \frac{\beta_n k_n}{T_n} u, \quad (9)$$

приймаючи:

$$\frac{\beta_i k_i}{T_i} = \frac{\beta_{i+1}}{T_{i+1}}. \quad (10)$$

Підставивши ψ (8), $\dot{\Psi}(t)$ (9) в оптимізуючий функціонал, отримуємо критерій якості:

$$J = \int_0^{\infty} \left[m^2 th^2 \sum_{i=1}^n \beta_i x_i + \frac{c^2 \beta_n^2 k_n^2}{T_n^2} u^2 \right] dt. \quad (11)$$

Підставивши ψ (8) в рівняння (6), отримуємо оптимальний за критерієм (11) закон управління:

$$u = -\frac{T_n}{k_n \beta_n T} th \sum_{i=1}^n \beta_i x_i, \quad T = \frac{c}{m}. \quad (12)$$

В законі управління u ваговий коефіцієнт k пов'язаний з параметром T таким співвідношенням:

$$k = \frac{T_1 T_2^2 \dots T_{n-2} T_n}{k_1 k_2 \dots k_{n-2} T}, \quad (13)$$

а коефіцієнти a_i визначаються через β_i вираженням:

$$a_i = \frac{k_1 k_2 \dots k_{n-2}}{T_1 T_2^2 \dots T_{n-2} T_n} \beta_i. \quad (14)$$

Приведене співвідношення (13) встановлює зв'язок між параметром $T = \frac{c}{m}$ у критерії (11) і ваговим коефіцієнтом k , а вираження (14) – між коефіцієнтами нелінійних зворотних зв'язків β_i і a_i при оптимізації системи.

Для апробації запропонованої методики синтезу закону управління досить розглянути три індикатори – по одному для кожної підсистеми:

- рівень забруднення довкілля;
- чисельність населення;
- рівень добробуту населення.

Спочатку зробимо моделювання без залучення запропонованої методики знаходження компромісів з лінійним законом управління, що наведено в [3]. Результати відображено на рис. 1а.

Для порівняння здійснимо моделювання відповідно до запропонованої методики. Остаточна модифікована динамічна модель розвитку Луганської області матиме вид:

$$\begin{aligned} \dot{x}_1(t) &= 0,25x_1 + x_2; \\ \dot{x}_2(t) &= -0,05x_2 + 0,5x_3; \\ \dot{x}_3(t) &= x_1 - 0,3x_3 + u. \end{aligned}$$

Відповідно до обраного параметра компромісу $T=0,5$ критерій прийме вигляд:

$$J_{\text{sup}} \approx \int_{t_{0\text{sup}}}^{t_{k\text{sup}}} (1 + 0,25u^2) dt,$$

а закон керування отримаємо у вигляді:

$$u = -2th(x_1 + 2x_2 + 1,5x_3).$$

Результати моделювання отриманої системи наведено на рис. 1а і 1б.

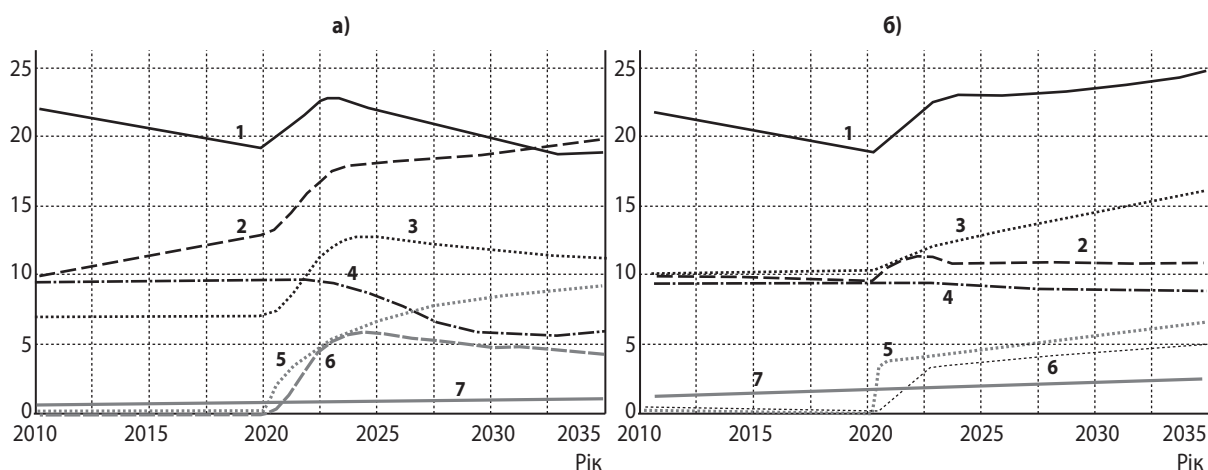

Рис. 1. Результати моделювання розвитку Луганської області:

а – при застосуванні лінійного закону управління регіоном;

б – при застосуванні синергетичного методу синтезу закону управління і нелінійної функції управління

Результати моделювання на модифікованій моделі «World – 3» при лінійній функції управління розподілом капіталовкладень в різні сектори показують, що при початку функціонування нових виробництв у 2020 р. криза настає приблизно до 2030–2033 р.р. з причини виснаження ресурсів – 4, що призводить до зниження виробництва продукції. Спочатку падає матеріальний рівень життя – 3, потім чисельність населення – 1 і капіталовкладення в сільське господарство – 6, як наслідок – зниження чисельності та купівельної спроможності населення. У наявності дисбаланс між економічною і екологічною підсистемами і, як наслідок, зменшення населення за рахунок міграції економічно активної його частини, що тільки ускладнює ситуацію. Зростання капіталовкладень на відновлення ресурсів не дає значного ефекту.

Моделювання з модифікованою моделлю «World – 3» при нелінійній функції управління розподілом капіталовкладень в різні сектори економіки регіону також при початку функціонування нових виробництв у 2020 р. показує, що в діапазоні терміну моделювання криза не настає. В цьому випадку відбувається стабілізація рівня непоновлюваних ресурсів – 2, а матеріальний рівень життя – 3 і чисельність населення – 1 зростають. Економічна, екологічна та соціальна підсистеми знаходяться у балансі та стійко розвиваються.

Таким чином, результати дослідження показують наявність потенціалу розвитку Луганської області за умови забезпечення стійкості соціально-економічної системи регіону, використання оптимальної стратегії розвитку як багатокритеріального завдання та вибору адекватного сценарію управлінських дій для оптимального розподілу ресурсів.

Висновки. Суть економічної категорії «стійкість соціально-економічної системи» полягає в її (системі) здатності стабільно функціонувати та розвиватися в довгостроковій перспективі в умовах внутрішнього та зовнішнього мінливого середовища. Саме стійкість виступає необхідною умовою переходу системи на модель сталого розвитку.

Специфіка стійкості регіональної соціально-економічної системи відбивається в її залежності як від стійкості підсистем, що входять до її складу, так і стійкості соціально-економічних систем більш високого рівня, що виступають зовнішнім середовищем. На зовнішні чинники регіональна соціально-економічна система не може чинити прямої дії, а це означає, що вона повинна адаптуватися до них. Чинники внутрішнього середовища (економічні, соціальні, екологічні й ін.) є керованими, і, впливаючи на них, можна управляти стійкістю системи.

Теорія сталого розвитку соціально-економічної системи базується на збалансованості соціальної, економічної і екологічної підсистем, але, оскільки в загальному випадку досягти екстремуму одночасно за

декількома критеріями неможливо, то рішення проблеми векторної оптимізації вимагає певного компромісу шляхом формування деякого нового функціонала, вид якого повністю залежить від обраної схеми компромісів.

Адаптивне стратегічне планування, як головна умова підвищення стійкості регіональної соціально-економічної системи, ґрунтується на визначених оптимальних керуючих впливах, реалізація яких забезпечує ефективне функціонування соціально-економічної системи в довгостроковій перспективі, швидку адаптацію до умов зовнішнього та внутрішнього середовища, що змінюються, і підвищення на цій основі якості життя населення.

Запропонована методика математичного моделювання сталого соціально-економічного розвитку регіону дозволить визначити алгоритм прийняття управлінських рішень для вибору оптимального сценарію розвитку, алгоритму управлінських дій, ефективного розподілу фінансових і матеріальних ресурсів тощо.

Література: 1. Доклад комиссии по оценке экономических результатов и социального прогресса ООН. *Вопросы статистики*. 2011. № 2. С. 3–41. 2. Гурман В. И., Либенсон И. Р., Скитневский Д. М. Моделирование устойчивого развития региона и инвестиционных стратегий. *Сибирский торгово-экономический журнал*. 2013. № 1. С. 10–16. 3. Данилов Н. Н., Иноземцева Л. П. Факторы устойчивого развития регионов России: монография. Новосибирск: ЦРНС, СИБПРИНТ, 2008. 341 с. 4. Данилов Н. Н., Данильян В. И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ). *Экономика и математические методы*. 2003. Т. 39. № 2. С. 123–135. 5. Егоров В. А., Пионтковский А. А. Математические модели глобального развития. Ленинград: Гидрометеиздат, 1980. 192 с. 6. Ishchenko A. Stimulation of effective ecological and economic interactions in the process of business environment creation. *Environmental Economics*. 2017. Vol. 8. Issue 2. P. 57–66. 7. Бобылев С. В., Гирусов Э. В., Перелет Р. А. Экономика устойчивого развития: учеб. пособие. М.: Ступени, 2004. 303 с. 8. Малинецкий Г. Г., Махов С. А., Поскашков С. А. Процессы глобализации, устойчивое развитие и компьютерное моделирование. *Безопасность Евразии*. 2003. № 4. С. 292–309. 9. Karnitis G., Karnitis E. Sustainable growth of EU economies and Baltic context: Characteristics and modelling. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10. No. 1 P. 209–224. 10. Forrester J. W. *World Dynamics*. Cambridge, Mass: Wright–Allen Press. Inc., 1971. 144 p. 11. Hersh M. *Mathematical Modelling for Sustainable Development*. Berlin: Springer, 2005. 557 p. 12. Meadows D., Randers J., Meadows D. *Limits to Growth: The 30-Year Update*. Vermont: Chelsea Green, White River Junction, 2004. 368 p. 13. Meadows D. L., Meadows D. H. et al. *The Dynamics of Growth in a Finite World*. Cambridge, Mass: Wright–Allen Press. Inc., 1974. 338 p. 14. О проектах «Римского клуба». М.: Препринт комитета по системному анализу при Президиуме АН СССР, 1977. 15. Колесников А. А. Прикладная синергетика: основы системного синтеза. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2007. 384 с. 16. Красовский А. А., Тарасьев А. М. Свойства гамильтоновых систем в принципе максимума Понтрягина для задач экономического роста. *Оптимальное управление: сб. ст. К 60-летию со дня рождения проф. В. И. Благодатских*. 2008. С. 127–145. 17. Красовский А. А., Тарасьев А. М. Динамическая оптимизация инвестиций в моделях экономического роста. *Автоматика и телемеханика*. 2007. № 10. С. 38–52. 18. Макроекономічна статистика // Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References: 1. Doklad komissii po otsenke ekonomicheskikh rezultatov i sotsialnogo progressa OON. *Voprosy statistiki*. 2011. No. 2. P. 3–41. 2. Gurman V. I., Libenson I. R., Skitnevskiy D. M. *Modelirovaniye ustoychivogo razvitiya regiona i investitsionnykh strategiy* [Modeling of Sustainable Development of the Region and Investment Strategies]. *Sibirskiy torgovo-ekonomicheskii zhurnal*. 2013. No. 1. P. 10–16. 3. Danilov N. N., Inozemtseva L. P. *Faktory ustoychivogo razvitiya regionov Rossii: monografiya* [Factors of Sustainable Development of Russian Regions: monograph]. Novosibirsk: CRNS, SIBPRINT, 2008. 341 p. 4. Danilov N. N., Danilyan V. I. *Ustoychivoye razvitiye (teoretiko-metodologicheskii analiz)* [Sustainable Development (Theoretical and Methodological Analysis)]. *Ekonomika i matematicheskiye metody*. 2003. Vol. 39. No. 2. P. 123–135. 5. Yegorov V. A., Piontkovskiy A. A. *Matematicheskiye modeli globalnogo razvitiya*. Leningrad: Gidrometeoizdat, 1980. 192 p. 6. Ishchenko A. Stimulation of effective ecological and economic interactions in the process of business environment creation. *Environmental Economics*. 2017. Vol. 8. Issue 2. P. 57–66. 7. Bobilev S. V., Girusov Ye. V., Perelet R. A. *Ekonomika ustoychivogo razvitiya: ucheb. posobiye*. M.: Stupeni, 2004. 303 p. 8. Malinetskiy G. G., Makhov S. A., Poskashkov S. A. *Protsessy globalizatsii, ustoychivoye razvitiye i kompyuternoye modelirovaniye* [The Processes of Globalization, Sustainable Development and Computer Modeling]. *Bezopasnost Yevrazii*. 2003. No. 4. P. 292–309. 9. Karnitis G., Karnitis E. Sustainable growth of EU economies and Baltic context: Characteristics and modelling. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10. No.1. P. 209–224. 10. Forrester J. W. *World Dynamics*. Cambridge, Mass.: Wright–Allen Press. Inc., 1971. 144 p. 11. Hersh M. *Mathematical Modelling for Sustainable Development*. Berlin: Springer, 2005. 557 p. 12. Meadows D., Randers J., Meadows D. *Limits to Growth: The 30-Year Update*. Vermont: Chelsea Green, White River Junction, 2004. 368 p. 13. Meadows D. L., Meadows D. H. et al. *The Dynamics of Growth in a Finite World*. Cambridge, Mass.: Wright–Allen Press. Inc., 1974. 338 p. 14. O proektakh «Rimskogo kluba». M.: Preprint komiteta po sistemnomu analizu pri Prezidiume AN SSSR, 1977. 15. Kolesnikov A. A. *Prikladnaya sinergetika: osnovy sistemnogo sinteza*. Taganrog: Izd-vo TTI YuFU, 2007. 384 p. 16. Krasovskiy A. A., Tarasyev A. M. *Svoystva gamiltonovykh sistem v printsipe maksimuma Pontryagina dlya zadach ekonomicheskogo rosta* [Properties of Hamiltonian Systems in the Pontryagin Maximum Principle for Problems of Economic Growth]. *Optimalnoye upravleniye: sb. st. K 60-letiyu so dnya rozhdeniya prof. V. I. Blagodatskikh*. 2008. P. 127–145. 17. Krasovskiy A. A., Tarasyev A. M. *Dinamicheskaya optimizatsiya investitsiy v modelyakh ekonomicheskogo rosta* [Dynamic Optimization of

Investments in Models of Economic Growth]. *Avtomatika i telemekhanika*. 2007. No. 10. P. 38–52. **18**. Makroekonomichna statystyka // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Інформація про авторів

Фесенко Інна Анатоліївна – доктор економічних наук, професор кафедри економіки підприємства і менеджменту Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: fesenko_i.a@ukr.net).

Фесенко Микола Сергійович – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри автоматизованого управління технологічними процесами Донбаського державного технічного університету (просп. Перемоги, 84, м. Лисичанськ, 93120, Україна; e-mail: fesekomikola@ukr.net).

Информация об авторах

Фесенко Инна Анатольевна – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и менеджмента Харьковского национального экономического университета (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: fesenko_i.a@ukr.net).

Фесенко Николай Сергеевич – кандидат технических наук, доцент, заведующий кафедрой автоматизированного управления технологическими процессами Донбасского государственного технического университета (просп. Победы, 84, г. Лисичанск, 93120, Украина; e-mail: fesekomikola@ukr.net).

Information about the authors

I. Fesenko – D.Sc. (Economics), Professor of Department of Economy of Enterprise and Management of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: fesenko_i.a@ukr.net).

M. Fesenko – Ph.D. (Engineering), Associate Professor, Head of Department of Automated Control of Technological Processes of Donbas State Technical University (84 Peremohy Ave., Lysychansk, 93120, Ukraine; e-mail: fesekomikola@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
12.12.2017 р.*

**ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ,
ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ У ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ»**

1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

1.1. До друку приймаються оригінальні авторські статті, написані українською, російською, англійською, французькою або німецькою мовами, які раніше не публікувалися та не були передані для публікації в інші видання (у тому числі електронні).

1.2. Стаття має містити основні структурні елементи наукової статті: постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими/практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання певної проблеми та виокремлення її невирішених частин; формулювання мети статті (постановка завдання), виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки дослідження і перспективи подальших розвідок; список використаних джерел.

1.3. Статті мають відповідати профілю журналу.

1.4. До публікації приймаються статті вчених з науковим ступенем, аспірантів і магістрантів (тільки при співавторстві з науковим керівником із науковим ступенем).

1.5. Кількість авторів однієї статті має бути не більше чотирьох.

2. ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Відомості про автора(-ів) надаються українською, російською та англійською мовами (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи або навчання, повна адреса навчального закладу) і публікуються в журналі, на сайті журналу та зберігаються у відповідних вітчизняних і закордонних інформаційних та наукометричних базах.

Приклад: Сидоров Олександр Володимирович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: a_sidorov@ukr.net).

Відповідна інформація подається російською та англійською мовами.

Ім'я та прізвище автора(-ів) англійською мовою обов'язково надається відповідно до закордонного паспорта або іншого офіційного документа. Це обумовлено необхідністю вірного єдиного написання ім'я та прізвища автора(-ів) в усіх його публікаціях з метою коректного визначення індексу цитування.

3. ІНША ОBOB'ЯЗKOBA ІНФОРМАЦІЯ

3.1. Стаття має містити контактну інформацію автора(-ів) однією мовою: телефони (ніде не публікується) та e-mail (публікується) для можливості оперативного вирішення питань, які виникають при обробці статті.

За наявності у статті двох та більше авторів одного з них має бути вказано як контактну особу. Саме за його адресою електронної пошти Редакція буде вести подальшу переписку (надсилати зауваження, рахунок на сплату публікації тощо).

3.2. Для авторів, які мешкають за межами м. Харкова, контактна інформація також має містити повну поштову адресу одного з авторів однією мовою для відправки авторського примірника журналу. Практика розсилок свідчить, що журнали, відправлені за робочою адресою (на кафедру, відділ і т. п.), не завжди доходять саме до автора(-ів) статті. Тому Редакція наполегливо рекомендує вказувати домашню адресу.

3.3. Автори, які мешкають у м. Харкові, отримують авторський примірник безпосередньо в Редакції за адресою м. Харків, просп. Науки, 9а, бібліотечний корпус ХНЕУ ім. С. Кузнеця, к. 224.

3.4. Автор (-и) отримує один авторський примірник журналу на одну опубліковану статтю. Додаткові примірники журналу можна придбати за попереднім замовленням (вказавши наприкінці статті або надіславши замовлення на e-mail Редакції).

4. ВИМОГИ ДО СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

4.1. Список використаних джерел оформлюється відповідно до ДСТУ 8302–2015.

4.2. Список використаних джерел має містити не менше 8 найменувань. Зауважимо, що в усьому світі до списку використаних джерел висуваються високі вимоги. Стаття із представницьким списком літератури демонструє професійний кругозір і якісний рівень досліджень її авторів.

4.3. На кожне джерело у списку має бути хоча б одне посилання в тексті статті. Відсутність таких посилань може бути підставою відсилення статті авторів на допрацювання.

4.4. Допускається посилання на власні роботи автора(-ів) статті (самоциткування), але не більш 25% від загальної кількості джерел.

4.5. Крім того, література до статті повинна бути транслітерована латиницею і наведена після списку літератури (References). Позначення вихідних даних слід не транслітерувати, а перекладати англійською мовою, наприклад: том (Vol.), номер (No.), випуск (Issue), сторінки (P, p.). Не слід транслітерувати також словосполучення [Electronic resource], Access mode тощо. Це стосується лише джерел, мова оригіналу яких українська або російська. Джерела, мова оригіналу яких англійська, німецька, французька тощо, наводяться без змін. Для монографій та наукових статей українською або російською мовою, крім транслітерації оригінальної назви, що виділена курсивним накресленням, обов'язковим є переклад назви англійською мовою, що слід наводити у квадратних дужках.

Приклад: Медвідь В. Ю. Стратегія територіального економічного розвитку: теоретичний аспект. *Економіка розвитку*. 2013. № 1 (65). С. 48–51.

Medvid V. Yu. *Stratehiia terytorialnoho ekonomichnoho rozvytku: teoretychnyi aspekt* [The Strategy of Regional Economic Development: Theoretical Aspect]. *Ekonomika rozvytku*. 2013. No. 1 (65). P. 48–51.

4.6. У списку літератури повинні бути зазначені джерела, що містяться в базі даних SCOPUS.

5. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

5.1. Статті приймаються на аркушах паперу, окремо додається електронна версія статті (текст – у форматі .doc, .docx, .rtf, .odt; графіки, рисунки – у будь-якому графічному форматі для Windows). Обов'язкові складові елементи статті: Індекс УДК – має бути розміщений у правому верхньому куті.

JEL Classification – має бути розміщеною у лівому верхньому куті (1–3 коди, що розміщуються через крапку з комою).

Назва статті – має бути короткою, але інформативною, в ній не повинно бути скорочень. Назву статті слід подавати мовою статті, а також українською, російською та англійською мовами, якщо вони відмінні від мови статті.

Прізвища та ініціали авторів – слід розміщувати справа під назвою статті мовою статті, а також українською, російською мовами і транслітеровані латиницею.

Анотація – від 70 слів мовою статті, а також українською, російською та англійською мовами, якщо вони відмінні від мови статті. Анотація повинна максимально точно відтворювати логічну структуру статті, в ній мають бути відображені всі суттєві ідеї автора. Текст анотації повинен вміщувати такі відомості: проблему, мету; методи дослідження; результати дослідження; висновки автора (оцінки, припущення, прийняті або відхилені гіпотези); шляхи практичного застосування результатів статті. Інформація в анотації повинна бути зрозумілою і цікавою, в тому числі й зарубіжному науковому співтовариству, яке, не знаючи української або російської мови, могло б без звернення до повного тексту отримати найбільш повне уявлення про тематику і рівень досліджень учених, що публікуються.

Ключові слова – мовою статті, а також українською, російською та англійською мовами, якщо вони відмінні від мови статті (їх має бути 3–7).

Текст статті – від 10 сторінок із висновками та перспективами подальших досліджень у цьому напрямі.

Стаття має бути розміщена на аркушах паперу формату А4 (210 x 297 мм). Шрифт – Arial, кг 14, міжрядковий інтервал – 1,3, поля: ліве – 2,0 см, верхнє – 2,0 см, праве – 2,0 см, нижнє – 2,0 см. Номер сторінки слід вказувати внизу кожної сторінки оригіналу. Стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Microsoft Office Word.

Усі рисунки і таблиці мають бути чіткими і зрозумілими та оформленими у програмі Microsoft Word або Microsoft Visio. Графіки, гістограми, діаграми в Microsoft Excel повинні бути доступними для корегування та надаватися окремим файлом. Формули слід подавати в редакторі формул Microsoft Equation або MathType.

Текст, усі цифрові дані та матеріали до статті повинні бути ретельно вивірені авторами. Загальноприйняті терміни, що часто зустрічаються в тексті, слід подавати у вигляді аббревіатури, розшифрувавши її при першому згадуванні.

Література (список використаних джерел) – оформлюється згідно з ДСТУ 8302–2015.

Референції (див. п. 4.5).

Відомості про авторів трьома мовами (див. п. 2).

Текст: «Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався».

5.2. Стаття може надсилатися електронною поштою за адресою: md@hneu.edu.ua. Уся переписка з Редакцією здійснюється за цією ж адресою.

5.3. Автор також подає до редакції підписану авторську угоду. Для авторів з інших міст надсилається сканований варіант підписаної угоди.

5.4. Автори статті відповідають за правильність і точність даних та фактів, які наводять, а також за розміщення у статті даних, які не є предметом відкритої публікації.

5.5. Рішення про публікацію статті приймає редакційна колегія. У текст статті без узгодження з автором можуть бути внесені редакційні виправлення або скорочення. Редакція залишає за собою право на оприлюднення відомостей про статтю у вигляді коротких повідомлень і рефератів тощо. У разі передрукування матеріалів посилання на збірник наукових праць «Управління розвитком» є обов'язковим.

6. ПІДСТАВИ ДЛЯ ВІДМОВИ В РОЗГЛЯДІ СТАТТІ

6.1. Відсутність, неповнота або невідповідне вимогам оформлення будь-якої складової інформації статті (даних про авторів, контактної інформації, поштової адреси (для авторів, які мешкають за межами м. Харкова), УДК або JEL Classification, тексту статті, списку використаних джерел / References і посилань на них), а також недостатні обсяги: статті (менше 10 сторінок), анотації (менше 70 слів), списку використаних джерел (менше 8 найменувань).

6.2. Відсутність у статті новизни та недостатня обґрунтованість наведених у ній розробок, висновків, рекомендацій.

6.3. Порушення правил цитування, наявність плагіату, велика кількість запозичень та низька оригінальність матеріалу статті.

6.4. Стаття вже була опублікована в будь-якому іншому виданні (включаючи електронні видання та мережу Інтернет).

7. УМОВИ ОПЛАТИ

7.1. Оплата статті здійснюється автором(-ами) тільки після відповідного повідомлення Редакції щодо її прийняття до публікації в журналі та отримання від Редакції рахунку про сплату. Самостійно сплачені публікації, що не отримали підтвердження та рахунку від Редакції, не враховуються.

7.2. Вартість публікації з 1 січня 2016 р. складає 40 грн за 1 сторінку оригінального тексту, незалежно від того, наскільки заповнена сторінка.

7.3. Для іноземних авторів умови оплати розраховуються окремо з урахуванням вартості відправлення за кордон.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Управління розвитком» сподівається на плідну співпрацю з авторами.